

A GYÓGYNÖVÉNYEK HATÁSA ÉS HASZNÁLATA

IRTA ÉS KIADJA

Dr. ZELENYÁK JÁNOS

LEKÉRTI PLÉBÁNOS

argus tollit

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1908.

ELŐSZÓ.

Kezdetben az volt a szándékom, hogy gyakorlati könyvemhez igen rövid előszót irok, gondolván, hogy a könyv tartalma már magában véve is fölér bármely előszóval, bárkitől eredő ajánlással. Eredeti tervemet megváltoztattam és hosszabb előszóval vezetem be munkámat, mert arról a mindenkinek kedves növényországról irok, mely változatos szinpompájával mindenkit gyönyörködtet, némaságával érzelmeket gerjeszt, ható erejével gyógyít vagy öl.

Kedves olvasóm! Nézd a virulásban levő, rád mosolygó akár kerti, akár réti vagy erdei virágot, nem azt kérdi-e tőled csábítóan, kacéran: ismeresz vagy nem ismeresz? És ha nevét tudod, még akkor is pajzánul mosolyogva súgja neked: «nevemet tudod és még sem ismeresz. Erő van bennem, ezt keressed és ha fölfedezted, meg fogod tudni, vajjon gyönyörködtető színeimmel, egész lényegemmel jó barátod vagy gyilkosod lehetek-e».

Igy tanulmányozták a növényországot régentén, így ismerkedhetünk meg vele manapság is. A növény közlékeny, és ha érintkezünk vele, nemcsak szépségét mutatja, hanem legféltettebb kincsét, ható erejét is elárulja.

Ebben rejlik a gyakorlati (praktikus) növénytan, melyet elfoglultság lekicsinyelhet, de mely a tapasztalatnak bőséges anyagával minden elfoglult kicsinylés mellett is imponál.

Általánosan elismert történeti tény, hogy a legrégebbi gyógy mód a *népies* gyógy mód vala, mely a hamisítatlan természetre és annak erőire támaszkodva, a beteges emberi

vagy állati szervnek gyógyításánál a természetnek egyik legszebb országából, a növényországból szedette szereit. A növényország uralkodott még akkor is, amikor a vegytudomány fejlődésével az ásványország kezdett divatossá lenni.

Az ideges, könnyűvérű, lázas kor embere gyorsan ható szerek után kapkodott és kapkod, elhanyagolván azt a növényt, mely mosolygóan feléje nyújtja kelyhét és gyógyerejét. A kedves, éltető, hatásos gyógyfüvek az újabb korban a házigyógytárban húzódtak meg és lassan-lassan feledésbe is mennének, ha rehabilitásukat maga az emberi természet nem követelné.

Sok évi tanulmány és tapasztalat arra indított, hogy a kedves növényországnak rehabilitálói közé álljak és ez ideges kornak azt mondjam: «szeresd a mezők liliomait, hisz fűbéfába rejtette a jó Isten a gyógyító erőt.»

Az ideges nagyközönség javarészből nem a házi, praktikus orvos tanácsát kéri ki egyik vagy másik betegségében, hanem gyorsan ható, titkos szerek után vágyódik, hogy el nem árulható baja ellen gyógyszerre akadhasson. És *akad* is ilyenre, mert a lapok, naptárak és egyéb nyomtatványokban nap-nap mellett hirdetik a *biztos, föltétlenül, jótékonyan ható, minden betegséget gyógyító*, sajnos, ellenőrzés nélküli szereket. A beteg lépre megy és nem sajnálja sem pénzét, sem a hirdetett titkos szernek megszerzésével járó fáradságot.

Igazán nem tudom, vajjon az emberek hiszékenységét vagy az ámitók, illetve a beteg emberek hiszékenységével visszaélők lelketlenséget ostorozzam-e inkább?

A szenvedő emberiség iránti igaz szeretet vezérelt e könyvem megírásánál. Az általam ismert füvekben rejlő gyógyerőt közkinccsá akarom tenni, hogy tudja mindenki, hogyan és mikor használhatja Isten teremtmene növényének ezen ajándékát.

A vegytudomány kimutatta a növények vegyi alkotórészeit és az alkatrészeknek az emberi és állati szervezetre való hatását. Az orvosi tudomány a hatékony növényeket tárházába vette és alkalmazásba hozta aszerint, amint a

növény alkatrészeinek vegyi elemzése ilyen vagy amolyan baj ellen hatásosnak bizonyult.

Így péld. a mályva, a székfű stb. nagyban lesz ajánlva, mert vegyi alkatrészei ajánlatossá teszik. Vannak növények, melyeket vagy a tudomány, vagy a használat kifejezett, de amelyekben megvan a hatóerő. Ezeket is bevettem könyvem keretébe, nehogy feledésbe menjenek.

Kedves olvasóm! Attól félek, hogy ennek a könyvnek birtokában lévén, azt fogod mondani: «Betegségem ellen megvan az orvosságom, orvosi tanácsra sincs szükségem.» Ilyen kijelentésre határozottam állítom, hogy betegségi esetben orvost, illetve orvosi tanácsot okvetlenül ki kell kérni, mert 1. egy könyvben foglalt növények ható ereje elégtelen arra, hogy az összes betegségek ellen sikerrel alkalmazzassék; 2. a beteg úgy, amint van, elfogultságában, bajának, vagyis betegségének természetét sem föl nem fogja, sem mint laikus felfogni nem képes.

Az általam ismertett és ható, illetve gyógyhatásukkal leírt növények arra valók, hogy kedves, szeretett, szükség szerint hasznos barátjai legyenek a konyhának és a palotának.

Figyelmeztetni akarom a nagyközönséget, hogy óvakodjék a lapokban hirdetett sok mindenféle titkos orvosszerektől. Hangzatos név, elnevezés ne tévesszen meg senkit. A természet könyve nyitott könyv, maga az Isten nyitotta föl. Olvassunk benne értelemmel és szeretettel. Aki a hamisítatlan természetet szereti, az az emberiségnek csak barátja lehet.

Lekér, 1908. február 9-én.

Dr. Zelenyák János,
plébános.

NB. A külföld előtt nagyon sokszor lealáznak és legyaláznak bennünket, mintha mi magyarok sem tudomány-nyal, sem tudományos törekvésekkel egyáltalában nem bíbelődnénk. Ez helytelen ráfogás, mert az emberiség testi javát,

illetve egészségi javát célzó szerek kitanulmányozásában is és alkalmazásában a magyar orvosok érték el a legnagyobb rekordot. Dr. Csapó József az ő általa 1775. Pozsonyban kiadott «Új füves és virágos magyar kert»-jével; dr. Nediliczi Váli Mihálynak 1797-ben megjelent «Házi orvos» szótárocskájával a külföldnek útmutatásul szolgáltak. Mindkettőnek művét könyvemben nemcsak említem, de fel is használom. *Csurgay Kálmán* «Gyógyszerészeti tankönyv» című könyvéből a növények használatát vettem át. «Magyarország virágos növényei» (írta Vagner János, Budapest, az Atheneum irodalmi és nyomdai r.-társulat) című könyv a gyógynövények botanikus leírásánál szolgált alapul. Hochstetter Nándor: *Kräuterbuch* (Reutlingen, Druck und Verlag von Enzlein und Laiblin). *Kräuterarzt*, von Eduard Winkler (Plauen, 1875, Verlag von August Schröder) útmutatásul szolgáltak. Ezt azért jegyzem meg, nehogy valaki plagizálással vagy helytelen adatok bevonásával vádoljon.

BEVEZETŐ RÉSZ.

A növények (plantae) oly ~~szerves~~ ^{szerves} lények, melyek élnek, táplálkoznak és nőnek, ~~de nem éreznek~~ és helyüket maguk változtatni nem képesek.

A növénytan az a tudomány, mely a növények összes tulajdonságait, fejlődésüket, szerkezetüket ismerteti.

Általánosnak neveztetik a növénytan, ha az összes növényeket, tekintet nélkül azok alkalmazására, ismerteti.

Alkalmazott növénytantanak pedig akkor nevezzük, ha a növények különös alkalmazására van tekintettel. A növénytan sok irányban alkalmaztatik, ezért többféle alkalmazott növénytant ismerünk.

A gyógyszerészi növénytan, mely főleg az egészben vagy részben a gyógyszerészetben használt, vagy pedig az oly növényeket ismerteti, melyek gyógyszerül használt anyagokat szolgáltatnak. Ismerteti ezenkívül azon növényeket, melyekkel a gyógyszerül alkalmazottak összetéveszthetők.

Ilyen értelemben beszélhetünk még gazdasági, gyáripari, erdészeti stb. növénytanról.

Növényleírás tan vagy szervesisme és alak tan.

A magasabb rendű növények szerveit két főcsoportra osztjuk: a tengelyszervekre és az oldalszervekre. A tengelyszervekhez tartoznak: a gyökér és a törzs; az oldalszervekhez a levelek. Az ily szépen tagolt növények száraz növényeknek neveztetnek.

Az alacsonyabb rendű, kevésbé szervezett növények (moszatok, gombák) testén ezen részeket nem különböztethetjük meg. A leveletlen növénytest *telepnek* neveztetik és az idetartozó növények telepes növényeknek hivatnak.

Gyökér és törzs.

Rendszerint gyökérnek a növény földben levő részét nevezik. Tudományos szempontból azonban gyökérnek azon része nevezhető, a mely lefelé nő és a táplálékot a földből veszi. A törzs fölfelé nő. Ha ugyanis a csirázó magból növény fejlődik, gyökérkéje lefelé, a földbe hosszabbodik, míg a felső részből leveles törzs képződik, a mely fölfelé törekszik. Ha a gyökér a csira tengelyének meghosszabbodása által képződik s így a szár egyenes folytatását képezi, *főgyökérnek* nevezzük. A főgyökérből oldalvást a mellékgyökerek erednek. Mellékgyökerekkel bíró gyökér *összetettnek* neveztetik. Számos növénynél a főgyökér a csirázás után elhal s helyébe számos mellékgyökér lép föl a szár alsó végén. A törzs vagy a szár hivatása az, hogy a leveleket, virágokat, gyümölcsöket hordja. Kétféle törzset különböztetünk meg: földalattit és földfölöttit.

Vannak növények, amelyeknek szárúik nincsen (utilapú). A *tő* az a része a növénynek, a hol épen kiér a gyök a földből. Azon törzs, amely egyenesen a csira tengelyéből keletkezett, főtengelynek vagy főtörzsnek, ágai melléktengelyeknek és pedig galyaknak és ágaknak neveztetnek. A szárnak azon részét, mely egymás után következő két levél közé esik, *íznak* nevezzük. A szár keresztmetszetben lehet hengerded, összenyomott, két-, három-, négyélű stb. Irányára nézve lehet a szár egyenes, bókoló, lecsüngő, kúszó, görbe, felfutó stb. Úgy a szár, mint a gyökér lehet egynyári, kétnyári, évelő. A földalatti szárok: a tőke, a gumó és a hagyma. A tőke fölismerhető a levélsebhelyekről s arról, hogy sok mellékgyökeret hajt, végén pedig szárat bocsát. A gumó húsosan megvastagodott, többé-kevésbé gömbölyded földalatti szár.

Némely növénynek egy, másnak több gumója van. A hagymák szintén húsosak, de leveleik vannak, miáltal a gumóktól megkülönböztethetők.

Rügy és levél.

A rügy apró, tömött levélképletekkel fedett kis szár-részlet. Rügyekből keletkeznek az ágak, a levelek, a virágok. Vannak gyökérrügyek, törzs- és levélrügyek, bimbók és termő-rügyek. Helyzet szerint végrügyek: ha egy ág hegyén állanak; oldalrügyek: midőn a levelek tövéből erednek.

A levelek a törzs oldalszervei.

Vannak csira-, gyökér-, lomb-, fedő-, virág- és melléklevelek.

A gyökérlevelek a földben levő törzsből fejlődnek.

A lomblevelek a földfeletti törzsen találhatók.

A fedőlevelek a növényrészek betakarására szolgálnak.

Ilyenek a rügy fedőlevelei.

Melléklevelek a levélszár két oldalán a szárból erednek (péld. borsó).

A levélnél megkülönböztetünk: levélzetet, levéllemezt és levélhüvelyt.

A levéllemez a levélerek által van átszöve. Ha a levélnek egyetlen főere van (péld. fenyő), akkor az erezet egyszerű, különben összetett.

Kerületét tekintve, a levél: kerek (mályva), tojásdad (zsálya), hosszas, lándzsaalakú (4—5-ször oly hosszú, mint széles), szálás (rozmarin), visszás tojásdad (nyelénél keskenyebb, mint száránál), szögletes, kardalakú (liliom).

Hegyt tekintve: tompa, kerekített, lezúzott, csorba, hegyes, kihegyezett.

Szélére nézve: épszélű, csipkés, fogas, fűrészes, rojtos.

A levéllemez lehet osztatlan, midőn rajta mélyebb hasítékok nincsenek; karélyos (szőlőlevél), hasított (p. ricinus levél) és osztott, ha a hasíték csaknem a főérig nyúlik és a levélrészek csak kis helyen függnek össze.

Az összetett levél lehet tenyeres, amikor is a közös szél hegyén több levél áll és szárnyas, amikor a levél ágai egy közös szél, a levél gerince hosszában foglalnak helyet.

Az ülő vagy nyeletlen levelek lehetnek egészen vagy félig átölelők, aszerint, amint egészen vagy félig karolja át a levél a szarát. Ha a levél bizonyos hosszúságban összenő a szárral, lefutónak neveztetik. A legtöbb növénynél a levelek minden évben lehullanak, egyeseknél több éven át megmaradnak. A levelek különféle árnyalatú, zöld színüket a bennük levő chlorophylltól nyerik. A tarka levelek különféle festékek lerakódásából származnak. A levél állománya lehet: közönséges levélszerű, fűszerű, bőrnemű, nedvdús, húsos, papirosszerű és hártyás.

A virág és a virágzat.

A virág (flos) arra van rendelve, hogy a növények szaporodását, a mag létrehozása által lehetővé tegye. A virág vagy egyenesen (flos solitarius) vagy több virág egy csoportba egyesítve jön elő s ez esetben virágzatnak (inflorescentia) neveztetik.

A virág vagy nyeles (flos pedunculatus) vagy ülő (flos sessilis), amint a nyíl jobban vagy kevésbbé van kifejlődve. A virágszál a szárnak egyik ága. A virágnak vannak főrészei és van takarója. A takarót külső részek képezik s ha ezek kétszinű levélkörből állanak, úgy a külső kehelynek (calix) a belső pártának (corolla) neveztetik. Ha a takarót egy levél vagy egy levélkör képezi, akkor lepelnek hívjuk (perigonium). A főrészeket képezik a himek (stamina) és a termő (pistillum). A termőből a hímsejtek (virágpor) által történt termékenyülés után a termés (gyümölcs) képződik. A termő, a himek, a párta és a kehely egy-egy kört (virágkör) képeznek. Ha a virágban e négy kör megvan, a virág hiánytalan. Hiányos a virág, ha a kehely és a párta hiányzik. Özvegy (fl. diclini) a virág, ha csak a himek vannak, termő nélkül

(hímvirág) vagy a termők hímek nélkül (magvas virág). Meddő virágnál (fl. sterilis) mind a két főszerv hiányzik. Ha a hímek és a termők egy növényen vannak, egylaki (fl. monoici), különben kétlaki (fl. dioici) a virág. Nős özvegy (fl. polygami) a növény akkor, ha egyszerre nős és özvegy virágok jönnek rajta elő. A virágrészek a vacokból nőnek és pedig kívül a kehely, beljebb a párta, aztán körben a hímek s végül a magzattal a termő.

A virágzat kétféle: centripetal (középpont felé nyíló) virágzat s centrifugal (központról kiindulva nyíló). A centripetal virágzat nem végződik virággal, hanem hegye felé a virágok még csak fejlődnek, midőn az alsó részen már kinyitottak, tehát a kivirágzás alulról fölfelé, vagyis a kerületből a középpont felé történik. A centrifugal virágzatnál a tengelyt felül kinyitott virág zárja el, míg lejjebb az egyes virágok még ki nem fejlődtek; itt tehát a virágzás felülről lefelé, illetőleg a központról kifelé történik. Centripetal virágzatok: a kalász vagy fűzér, a fürt, a buga, az ernyő, a gombvirágzat. Centrifugal-virágzatok: az álernyő, a csembőkvirágzat. A kétféle virágzat előfordulhat együttesen: összetett virágzat. A fűzér vagy kalász kalász (spica) nyeletlen vagy igen rövidnyelű virágokból áll, melyek hosszú, közös tengelyen helyezkednek el. A fürtnél (racemus) a virágok nyelecskék által vannak a közös nyélre illesztve. A buga (panicula) oly viráglomb, melynél mindig több ág ered a virágzat tengelyének ugyanazon magasságából, úgy hogy a csúcs felé az ágak rövidülnek és a virágzatot kúposná teszik. Az ernyő (umbella) virágjainak nyelei egy pontból erednek, úgy hogy a virágok egyenlő magasan állanak. Gombvirágzatnál (capitulum) az apró száratlan virágok rövid tengelyen helyezkednek el,

Az álernyő (cyma) hasonló az ernyőhöz, azonban itt egy virág alól két vagy több ág ered, ezek ismét tovább ágaznak s a végükön mindig új virág fejlődik. A csembők-virágzat (glomerulus) ki nem fejlődött, sűrűn álló álernyőkből áll.

A kehely és a pártá.

A kifejlődött kehely a virág belső, gyenge részeit takarja. Rendesen zöldszinű, kevés kivétellel egyszerű levélkört képez. A kelyhet egy vagy több levél alkotja; a levelek néha össze-forradnak (egy vagy többlevelű, összenőtt kehely). Van azonkívül szabályos és részarányos kehely. A szabályos, egylevelű kehely lehet: kerek (*calix rotatus*), bunkóalakú (*c. clavatus*), körtealakú (*c. turbinatus*), bögrealakú (*c. urceolatus*), csengetyűs (*c. campanulatus*), tölcséres (*c. tubuliformis*), csöves (*c. tubulosus*), hólyagos (*c. inflatus*). A kehely széle szerint lehet: fogas (*dentatus*), ha a hasíték nem terjed feléig; ha igen: hasadt (*fissus*) s ha a hasíték felénél mélyebben hatol: osztott (*partitus*). Egylevelű kehelynél beszélhetünk 1—2 stb. fogú; többlevelűnél: 1—2 stb. levelű kehelyről. A részarányos kehely (*c. bilabiatus*), ha az egylevelű kelyhet két hasíték felső és alsó ajakra osztja. Lehet sarkantyús vagy kétöblű. A kehely a virág kinyílásakor lefeszlik, olykor a gyümölcsön is megmarad (szamóca) vagy tovább növekedik (bóbitás növények).

A pártá több gyenge levélből áll s vagy szintelen, vagy tarka. A pártát egyetlen levél is képezheti. Főbb alakjai: gömbölyded (*corolla globosa*), hasas (*c. urceolata*), harangalakú (*c. campanulata*), tölcséres, csöves, karimás, nyelvés és kétajkú. A többlevelű pártá egyes leveleit szirmoknak hívjuk. A szirmok lehetnek: épek, szívalakúak, fogasak, salangósak, kéthasábúak, nyakasak.

A himek (stamina).

A himek hosszabb vagy rövidebb, fonálalakú szálak, amelyek gömbben (hímfej) végződnek. A hímfej többnyire két félre válik szét. A himek a virágok hímnemű nemző szervei. A himeket fontossá a gömbben fejlődő virágpor teszi. A himszálak sokszor hiányoznak, olykor a hímgömb sincs

meg. Néha a himek levélalakúak. A virágok lehetnek: annyi himmel bírók, ahány szírom van a virágban, kétszer annyival és számos himmel bírók. Ha a himek a tengelyben össze vannak nőve, vacokon állók, ha a kehely alsó részéhez tapadnak: kehelyen állók. Vannak pártába illesztett himek is. Nagyság szerint megkülönböztetünk egyenlő hosszúakat, két főbb himeseket (két hosszabb, két rövidebb hím) és négy főbb himeseket (négy hosszabb, két rövidebb hím). Ha a himek összenőnek *a)* egy csőben: egyfalkásak (st. monodelphum pl. mályva). *b)* két csoportba: kétfalkásak (diadelphum), *c)* több csoportba: (st. polyadelphum) Ha a hímfejek is összenőnek, előállanak a syngenesiak (együtt nemzők). A hímgömb két rekeszre oszlik, ritkábban négyre s csak néha osztatlan. E rekeszekben van a virágpor, amikor a többnyire sárga virágpor megérik, a hímfejek a termő felé néző oldalon hosszabban felpattannak vagy a hímgömb darabokra málik és a virágpor kihull.

A termés (fructus).

A gyümölcs a magtermékenyített magzatból fejlődik és magában rejti a magot. A gyümölcs alkotó részei: a magrejtő (gyümölcsfal, pericarpium) és a mag (semen).

A magrejtőn három réteg ismerhető föl: 1. külső bőrréteg (epicarpium), 2. belső bőrréteg (endocarpium) és a kettő közt a többnyire húsos, nedvdús, harmadik, a mesocarpium. A külső bőrréteg képződése szerint a gyümölcs sima, szőrös, tüskés, kérges, mirigyes. A magzat forradásai a gyümölcsön is észrevehetők. A gyümölcsön az összeforradt helyek varratoknak nevezetnek.

A mag.

A mag megérett pete. A magnál megkülönböztethetők: 1. a magkötő (funiculus), amely a magot a termés belső oldalához erősíti s amely az érett magról leválik. A leválás helyén maradó folt, a mag köldöke (umbilicus). 2. A mag-

lepel (arillus) a placentából nő ki s a mag fölött elborulva, azt befödi. Vannak a magnak olykor szárnyai és szőrei. Maga a mag áll héjból (integumentum) és a magbélből (nucleus). A maghéj két rétegből áll, az egyik a külső (sárgás), a másik a belső (fehér). A magbél rejti magában a csirát (embryo) keményítőt tartalmazó szövetanyagban. Olykor a magbél tisztán a csirából áll, ez esetben a csira húsos és vastagabb, mint akkor, ha mellette szövetanyag található. Legtöbb esetben a csira növénykealakú s rajta a szemlélő gyökérkét (ebből lesz a növény gyökere), egy kis rügyecskét (ebből lesz a szár) és csiralevelet fedezhet föl. A fehérjetartalmú növényeknél a csiralevél kiemelkedik a földből, a fehérjét nem tartalmazó magoknál a föld alatt maradnak és az új növénynek táplálékul szolgálnak. A mag kicsirázásához szükségeltetik: elegendő nedvesség, levegő és melegség.

Részletek a növény-élettanból (Physiologia).

A növények élete egyszerűbb, mint az állatoké. Mozogni nem tudnak, képtelenek tehát alkalmazkodni azon hely tulajdonságaihoz, amely helyen élnek. Elsősorban vizet követelnek. A növénynek minden részecskéje, a szilárd tápszerek feloldása céljából kívánja a vizet. A növényben tehát szakadatlan a vízáramlás. Ha a növények elhasználták a sejtek nagyobbodására és új sejtek képzésére szolgáló anyagokat, táplálékra van szükségük. Ezért vesznek föl elemeket vagy vegyületeket. A fölvelt anyagokból kiválasztják a nekik szükségeseket. Ez a folyamat az átszajátítás (assimilatio). A tápszereket alsóbbrendű növényeknél az egész terület, felsőbbeknél a gyökerek veszik föl. A légnemű anyagokat a levelek közvetítik. A zárt sejtekbe a tápszerek szivárgás útján jutnak el, azért kell az anyagoknak feloldódniuk. Szüksége van a növénynek szénenyre, oxygen, légeny, hydrogen és kénre (ezekből áll a protoplazma). Található még a növények-

ben kálium, kalcium, vas, magnézium, phosphor, natrium, chlor, zink.

A széney mint szénsav jut a növénybe. A világosság hatása alatt felbomlik, a széney visszamarad, az oxigén kibocsátatik. Hydrogént a víznek felbomlásával kap a növény. Oxygenhez a levegő és a szénsav felbomlásakor jut. A légeny, lágenysavsó vagy ammóniumsó alakjában vétetik föl. A ként a talaj kénsavsói adják. Az a folyamat, amelyben a növények bizonyos anyagokat fölvesznek és azokat céljaikra felhasználva, részben ismét kibocsájtják, a növények anyagcseréje. Az anyagcseréhez világosság szükséges. A növények tehát sötétben nem élhetnek.

A szaporodás.

A növények a földön folyton szaporodnak, hogy a földön a növényzet megmaradjon. A szaporodás kétféle: ivartalan és ivaros.

Ivartalan szaporodásnál a sejtek minden föltétel nélkül képesek új növényt létrehozni. Az ivartalan gyarapodás történhetik spórák, kelő sejtek, telepcsirák, kelő rügyek és igaz rügyek által. Spóráknak neveztetnek azon egyszerű szaporodó sejtek, amelyek közönséges életföltételek közben támadnak. Leggyakrabban egyszerű, egyes vagy kettes fallal körülvelt sejtek, melyek különös tartókban képződnek. A spóra néha többsejtű is lehet. Csira benne nincs. A sporangiumok a spórák anyasejtjei. A spórákat a kelő sejtek pótolhatják. Abban különböznek s spóráktól, hogy nem természetes életviszonyok között képződnek, hanem beteges folyamatok eredményezik. A telepcsirák (gonidium, zuzmóknál) apró sejt-csoportok. A kelő rügyekben (mohoknál) a sejtek szabályszerű csoportokba egyesülve válnak le a növényről. A valódi rügyek különértékű sejtek nagyobb csoportjai s az új növényeknek már kezdetlegesen szervezett képletei, mert tengely és levélszervekből állanak.

Ivaros szaporodás. Ezt a petesejtek eszközlik. Ezeknek kiképződéséhez két különmemű sejt szükséges, melyeknek kölcsönös érintkezése által szaporodó sejt jön létre s melyek magukban véve teljesen képtelenek a szaporodásra. A kölcsönös egyesülést termékenyülésnek nevezzük; megkülönböztetünk termékenyítő és termékenyülő elemeket. Ez utóbbi képezi a leendő növény csiráját, ha a termékenyítő elem a fejlődésre mintegy fölébreszti.

Virágzó növényeknél a szaporodás szervei a virágokban vannak s a termékenyítőt a virágpor, a termékenyülőt a pete képezi. A termékenyítési folyamat abban áll, hogy a virágpor a petére hatást gyakorol, miáltal ez további fejlődésnek indul. Azon növényeknél, ahol a pete a magzatba van zárva, a virágpornak a bibére kell hullania. A hímsejtek és a pete termékenyülhetése rendszeren összeesik a virágzás idejével. A hímgömbök felnyílnak s a hímsejtek a szél vagy a rovarok által a bibére jutnak és rajta megakadnak. Megindul ezzel a termékenyítési folyamat, melynek végeredménye a csira, az embryo.

Gyógynövények gyűjtése és eltartása.

A hasznáلتnövényi nyersgyógyszeranyagok részben hazánkban teremnek s többé-kevésbbé önmagunk által gyűjthetők.

A gyógynövényeknek gyógyászati használatra való begyűjtésénél figyelembe veendőek:

- a) a gyűjtés helye és ideje; b) a növényrész megválasztása; c) a szárítás; d) a használat számára elkészítés; végre e) az eltartás.

A gyűjtés általában oly évszakban történik, midőn a növényrész leghatásosabb, lehetőleg derült időjárás mellett. Némelyek hatóanyagaikat különböző változások következtében hamar elvesztik, vagyis megromlanak; ezek időnként újakkal pótlandók. E növények sorozatát a gyógyszerkönyv állapítja meg.

Gyökerek (radices) és gyöktörzsek (rhizomata) rendszeren tavasszal vagy ősszel gyűjtetnek, még pedig: élő növényeknél az első év kivételével késő ősszel, vagy tavasszal a rügyhajtás alatt, különösen a harmadik évben; kétéveseknél az első év őszen, vagy a második év tavaszán; egyéves növényeknél a virágzás időtáján (kevésbé előtte a virágzás alatt, vagy valamivel utána). A gyökerek, vagy gyöktörzsek a rátapadó földtől lerázás, kézzel dörzsölés, végül kefékkel tisztítgatnak, csak ritkán mossuk meg azokat; a megtisztított gyökerek közül a netán romlott részt eltávolítjuk, a vastagabbakat hosszában széthasítjuk két, vagy több darabra, a vékonyakat pedig egészben szárítjuk, előbb padláson, vagy más árnyékos helyen, azután laboratóriumi szárítóban. Némely gyökerek héját szárítás előtt levonjuk, pld. a radix althaeae, rhizoma calaminál stb. A gyökerekhez számíthatók a hagymák is (bulbi), ezek akkor gyűjtendőek, midőn leveleik száradni kezdenek.

A fákat (ligna) már nem igen fiatal, de nem is idős élőfákról szerezzük be. Legjobb a gyökér, aztán a törzs, végre az ágak fája. A szárítási hőmérsék fölaprított fánál 30—50° C.

A száraz (stipites) kora tavasszal, vagy ősszel gyűjtetnek. Úgy kezelik, mint a fák.

A kérgek és héjak (cortices) fiatal törzsekről, vagy középidéjű ágakról (nem fiatal hajtásról) fejtetnek. Fásaknak és idegen anyagokkal (pl. mohák, zuzmók) fedetteknek nem szabad lenniök. Szedési idő (honi növényeknél) a tavasz (levélhajtás előtt), vagy az őszi. Azokat árnyékos, szellős helyen szárítjuk meg.

A virágzó füvek (herbae floridae) és a virágok (flores) a virágzás ideje alatt gyűjtendőek. Teljes virágzáskor szedik. A nemvirágzó füveknél, vagy melyeket virágzás előtt kell szednünk, megvárjuk a növény teljes kifejlődését s ekkor szedjük; a vastagabb száraz és idős levelek eldobandók.

Ha csak a levelek (foliae) használatnak, azokat rendszerint a virágozni kezdő növényről szedjük. Kivételnek e szabály alól azon növények, melyek a levelek kifejlődése előtt virágoznak; ezeknél a levélgyűjtésnek néhány héttel a virágzás után kell történnie. A fűvek, levelek, virágos fűvek gyűjtésére lehetőleg száraz, napos időt kell kiválasztani, mert nedves időben gyűjtve könnyen színüket veszítik. Kétéves növényeknél a levelek a második évben szedetnek.

A levélrügyek (gemmae) kifésülésük előtt, a virágzó növénycsúcsok (summitates) a virágzás kezdetén, a himpor kihullása előtt s a virágszirmok (rózsánál, calendulánál) teljes kinyílás után gyűjtendőek.

Gyümölcsök és magok (fructus et semina) a teljes megérés után szedetnek. Kivétel a *colchium autumnale* (őszi kikirics) magja, mely a második év nyarán (júniusban) érik.

A gyűjtési időt hazai hivatalos gyógynövényeinknél pontosan a gyógyszerkönyv határozza meg.

A szárítás. A gyűjtött friss növényeket azonnal szárítás alá kell vennünk; nagymennyiségű zöld növényt nem szabad egy csomóban hagynunk, mert ezáltal az ú. n. megfülledés következik be, mi ártalmas főleg a növény külsejének; ha pedig ez hosszú ideig tart, a növények rothadni kezdenek. A szárításnak minél gyorsabban kell történnie; tekintettel kell azonban lennünk a növényekben foglalt hatásos anyagok elillanására, vagy változandóságára. Illó, vagy könnyen bomló anyagokat tartalmazó növényeknél csak igen gyenge hő alkalmazható.

A fűvek, levelek stb. szárítása tisztára söpört s hacsak lehet, deszkázott padláson történik, melyre a növényt vékony rétegben kiterítjük s néhányszor megforgatva, a teljes légszárazságig ott hagyjuk. Deszkázat hiányában a növényeket gyékényekre terítjük. Egyszerűen a földreterítés nem engedhető meg, minthogy a növényrészek összeporzódnak, esetleges nedvességtől elromlanak. Némelyek a levegőn való szárítás után még rövid időre a szárítókamara nem nagyon

meleg részébe is tétetnek. Alkalmazható hőmérsék 30—40° C. Ez által megóvunk némely virágot, fűvet stb. a színváltozástól, mely a légen való hosszas szárításnak rendes következménye. Némelyek csakis ezúton száríthatók ki teljesen.

A már kiszáritott fűvet nem szabad sokáig levegőn hagyni, hanem mindjárt el kell illető tartályukba helyezni. Némely virágot, ilyen a flores verbasci, kiszáradása után üvegbn helyezünk el.

A gyógynövények előkészítése.

A szárított növényi nyers terményeknek használatra való előkészítése a fölaprításában áll. Ugyanis főkép a fűvek, gyökerek egészben, amint gyűjtetnek, igen nagy helyet foglalnak el s így el sem tarthatók, sem ki nem szolgáltathatók. A fölaprítás a szükséghez képest a következő műtétek által történik:

Vágás (concisio); zúzás (contusio) és porítás. Lehet pedig az anyag: durván porítva (grosse pulveratus), vagy finoman porított (subtiliter sen subtilissime pulveratus).

A vágás célja, a gyógynövényeknek lehetőleg egyenlő, apró részekre osztása. Vágás előtt a gyökereket, ha vastagok, hosszában széthasítjuk. Húsos gyökereket egy éjjelre a pincébe teszünk, hogy megszívósodjanak; vágás után pedig a szárítóba tesszük, hogy a fölvett nedvességet ismét elveszítsek. A szétvágott részek átrostáltatnak; ami visszamarad, azt újra vágjuk; a port ritka szitán távolítjuk el. Hasonlóképen vágatnak a fűvek, levelek stb.

Zúzás. Forrázatok és theaelegyek számára meghatározott alak van, még pedig a durva (grosse concisus) és finom (minutim concisus) theaelegy (species) alak. Némely kemény kéreg és gyökér (china, cascarilla, ipecacuanha) nem vágható s vagy zúzókéssel, vagy mozsárban zúztatik szét. Ily módon egyenlő darabokat nem nyerünk; a lehető egyenlőség elérése végett az ú. n. theaelegyrostákat használjuk,

melyek különben egyéb növényrészek aprításánál is használhatók.

Porítás alatt az anyagoknak lehető apró részecskékre osztását értjük. Megkülönböztethetünk durva (állati használatra, festvényekhez, kivonatokhoz) és finom porokat. A porok különböző fémmozsarokban való törés és szitálás által állítatnak elő.

Oly anyagokat, melyeknek pora nem száll föl (pl. olajos magvakat, mint semen anisi, cubebae stb.), vagy nem alkalmatlan és nem drága, nyitott mozsárban törhetünk; ellenkező esetben, a minden mozgáshoz készíthető fatetőt tesszük föl a por elszállításának meggátlása végett. Némely igen erős, ártalmas anyagoknál, mint cantharides, euphorbium, radix veratri, ipecacuanha, jalapa, ez sem elég; ezekhez sima bőrből készített zacskót kell alkalmazni (fatető nélkül, nehogy a nevezett anyagok a fára rakodjanak, honnan nehezen távolíthatók el), mely a mozsár széléhez és a törőhöz odaköthető. Különösen a kőrisbogarak és az euphorbium pora, a törő személynek orrát, száját, szemeit megtámadja; szükséges tehát, hogy még orrát, száját, szemét is ruhával bekösse.

Porítás előtt a növényrészeket minél jobban el kell aprítani s erősen kiszárítani, még pedig nemcsak levegőn, hanem a szárítószekrény kevésbé forró részében is. E műveletek kivitele az anyagok különbözősége szerint változik. Így:

Vékony gyökerek, mint: arnica, asarum, valeriana, veratrum gyökerei, miután a földes részekről megtisztítottak, mozsárban zúzatnak szét; a képződő port leszítáljuk s úgy tesszük a szárítóba. Megszáradás után következik a törés, mely általában minden anyagnál addig folytatható, míg a maradék rostossá nem válik; tovább folytatni a törést nehéz, de nem is kell, mert a rostos részekben rendesen igen kevés a hatóanyag.

Mozsárban zúzatnak szét szárítás és porítás előtt a következő gyökerek is: rad. curcumae, bryoniae, zingiberis,

redoariae, rhei és hasonlók; ezek szárítás után egészen poríthatók. Mások, mint gentiana, acorus, bardana, pyrethrum, galanga, sarsaparila stb. minél vékonyabbra szétvágva, száríttatnak.

A rad. ipecacuanhae-ból csakis a kéregrészt porítandó. A rostos részt nem szabad, de alig is lehet megtörni. Általánosságban áll, hogy midőn a vett száraz gyökér súlyának kétharmada porítva van, a többi rész elvetendő.

A salepgumókat 24 óráig vízben áztatjuk; ezáltal fől-dagadnak; ekkor ruhával szárazra töröljük és mozsárban lehetőleg szétzúzzuk; a nyert pépes tömeget papirosra kite-rítve, szárítjuk és azután porítjuk.

Bóditó füveket (hyosciamus, belladonna stb.) nyáron mindjárt a levegőn való szárítás után poríthatunk; a nyert port papiros-zacskóban rövid időre még a szárító hűsebb részébe tesszük s melegen töltjük jól zárható üvegekbe. E kezelés mellett soká megtartják szép színüket s hatásukat.

Olajtartalmú magok és gyümölcsök szárítóba nem tehetők. Ezek csak igen csekély hőt tűrnek el. Ezért mozsár-ban törjük; általában nehezen poríthatók és finom port alig nyerhetni belőlük, mert összetapadnak s a szita lyukjait betömik.

Gyümölcshéjak (pl. cortex aurantiorum) vízzel fölpuhítatnak, hogy belső, táplószerű részüktől megszabadíthassuk; aztán igen gyenge hőnél szárítva, poríttatnak.

Némely anyagok, mint a fructus colocynthidum, agaricus albus, tragant mézganyákkal péppé alakítva, száríttatik ki.

Nem poríthatók a nux vomica magjai. Ezeket, hogy szivósakká tegyük, néhány óráig vízgőz hatásának tesszük ki s aztán finom reszelőn megreszeljük.

Különös kezelés szükséges a gyanták, mézgák és mézga-gyantáknál. Tiszta mézgák, gyanták pl. az arab mézga, tragant, aloe, guthi, euphorbium szárítva, egyszerűen poríthatók. Egyes mézgák s a mézgagyanták általában csak télen, nagy hidegben poríthatók. Az eljárás a következő: először

az anyagok durván széttöretnek, azután a szárító nem nagyon meleg részében megszárittatnak. Most fedett edényben egy hideg téli éjszakán át szabadban hagyjuk s azután porítjuk hideg helyiségben. A nyert port gyorsan papirhüvelyekbe öntjük s zárt bádogdobozokban tartjuk el. Ilyenek az ammoniak-gyanta, galbanum, asa foetida, myrrha; az utóbbi jól eláll poralakban is, a többi azonban összetapad; de ekkor már könnyebben dörzsölhetők szét.

Hogy poralakban biztosan eltarthassuk az ily anyagokat, következőleg járunk el: Kis faládát belül 2—3 keskeny rárával látunk el, melyekre vékony deszkácskák illeszthetők. A láda fenekére apró mészdarabokat teszünk; ezt tiszta vászonnal beterítjük s reáarakunk egy sor gyantát s fölébe vásznat teszünk. Erre az első rárára helyezett deszka következik mészréteggel; fölébe ismét gyanta az előbbieket szerint s így tovább 4—5 sort kényelmesen helyezhetünk el. Ily módon a porított, de összeállott gyanta, mézgagyanta, sőt az egészben levő is 10—15 nap alatt nyáron is porítható lesz. A meszet, midőn már szétomlott (a fölvett nedvességtől), újjal pótoljuk (20—30 napban egyszer).

A kámfort kevés borszeszszel locsoljuk meg s úgy dörzsöljük el porcellán-, vagy márvány-mozsárban.

Vegykészítmények és ásványanyagok porítása legtöbb esetben (salétrom, kénsavas kálium, borax, timsó, natrium bicarbonicum, borkősav, citromsav, a legtöbb officinalis sóknál stb.) egyszerűen úgy történik, hogy azokat szárítóban, igen gyenge hőnél, rövid ideig állni hagyjuk, hogy a felszínükön levő nedvesség eltávozzék s azután porítva, finom szitán kiszítáljuk.

Ily anyagok mindig vasmozsárban poríttatnak. Sárgaréz-mozsárban a törés, különösen savaknál (citromsav, borkősav) nem engedhető meg. Ügyelni kell, hogy a vasmozsár tiszta, fényes és száraz legyen.

Némely ásványoknál (pl. a behintésre használt lapis baptistae-nél) szitálás által nem nyerhetünk elég finom port;

ezeknél a zárókészüléket (alcoholisator) használjuk. Ismét másoknál a dörzsölés (praeperatis, triturationis), vagy az iszapolás (laevigatis, elutriationis) műtétet alkalmazzuk (pl. calornél, kréta, osztrigaházak, lapides cancrorumnál stb.).

Fémek szemcsésítés (granulatio) által osztatnak apró részekre.

Poroknak a durvább részekről való elválasztására a községes és az ú. n. dobszíták használtatnak. Dobszítát veszünk minden igen porzó, vagy erős hatású anyagokhoz (ipecacuanha, china, rheum, jalapa, cinnamonumek).

A szíták rendszerit csak lekefélés által tisztítottatnak. Ha oldható anyagokat szítáltunk, a szítát hideg vízzel (sohasem meleggel) mossuk és megszáritjuk.

Gyárakban a különféle anyagok porítása bonyodalmas, nagy gépekkel történik.

ÁLTALÁNOS MÍVELÉSI SZABÁLYOK.

A növények tartóssága igen különböző és változó s ezen tartósság részint a faj természetétől, részint a tenyésztési viszonyoktól függ és a növény törzsében fekszik. Így tehát a tartósság alapján egy és két nyári évelő növényeket és végre tartóstörzsű faállományú gyógynövényeket különböztünk meg.

A művelésre nézve az egy- és kétnyári növények nem különböznek.

Az egynyáriak vetése többnyire tavasszal március hó kezdetén, az utótenyésztés nyáron vagy némelykor ősszel történik.

A kétnyáriak vetése májusban vagy ősszel fogatosítatik. Ott, ahol a tenyésztés megengedi: a föld ki lesz gyomlálva, porhanyítva és ritkítva. Legcélszerűbb a sorvetés, mert így a föld könnyebben kezelhető és tisztítható. A tisztítás némelyeknél úgy történik, hogy melegágyban fogatosítatik és később a szabadba lesz kiültetve.

Az évelőnövények természete, hogy évről-évre szárai egész a tövig elhalnak és ujjá válnak. Legtöbben közülük magból természetve vagy gyökérdarabokból és tőhajtás által szaporíttatnak, sorokba ültetve a kapásnövények módja szerint műveltetnek. Oly növények, melyeknek csak a szára használható, évekig egy és ugyanazon földben hagyhatók, csak a dudvától kell megtisztítani a földet, porhanyítani és trágyázni, de ennél a föld változtatása sokkal alkalmasabb. Azonban némely növényt, mint p. o. a mentaneműeket, minden második

évben át kell ültetni, mert a főtörzs elhal és más mellék növények képződnek, vagy a növények nagyon kiterjednek.

A tartóstörzsű faállományú növények csak megfelelő éghajlat alatt mivelhetők sikerrel.

Egy- és kétnyári növények.

Közönséges fénik. (*Anethum foeniculum.*)

Ez ismeretes ernyős növény, melynek magvát fűszer gyanánt használják. Ezenkívül még levelét és gyökerét is használják, miért is nagyban és kicsinyben termesztik. E növény (*Radix Herba et Semen Foeniculi vulgaris sacris*) jó földet, de nem frissen trágyázottat kíván. Magvát kora tavasszal széles kockás sorokban vetik el. A vetés fölfutás után gyomláltatik, sormívelésnél kapálva lesz. A magaratás augusztus hóban történik. A növény minden évben ősszel a földtől kéznnyi magasságra levágatik. Mivel a magja nem érik egyenlően, azért szükséges 2—3-szor kaszálni. A csúcs levágása akkor történjék, ha már szürkés-zöld színűvé lett. Lemetszés után szellős helyen meg kell szárítani és csak szárítás után lehet kicsépelni.

Kapormag. (*Anethum graveolens.*)

A kapor többnyire a konyhában, magva pedig az állatorvógyászatban talál alkalmazást. Termesztése, művelése, meggyezik a fénikével.

Angyélika. (*Archangelica officinalis.*)

Az angyélika mint kétéves növény műveltetik. Magvát közvetlen az érés után mélyre ástott, de nem frissen trágyázott földbe kell vetni, széles kockákban mint a sárgarépat, hol eleinte nevelve, később pedig a szabadba lesz kiültetve 1—1½ lábnyi távolságra egymástól. Nem kíván jó földet,

csak mélyre szántott, megforgatott földet, mert a gyökérnek hosszúsága és vastagsága ettől függ.

Ha a gyökér kétéves növénytől ered, úgy gyorsan meg kell szárítani és jól elzárt száraz helyen kell tartani. A gyökér darabokra lesz osztva, de nem széthasítva. Az első évben keletkező virágzó szárat le kell vágni, mert különben a gyökér a második évben erőtlen és kemény marad.

Orvosi borágó. (*Borago officinalis*.)

A borágót nálunk ritkán használják. Levele és virágja (*Herba et Flores Boraginis*) gyógyerővel birnak. Az előbbeni friss állapotban kivonatra, az utóbbi pedig diszítésre használtatik. Mivelése a mag sűrű vetésétől függ. A konyhakert földjét kedveli.

Orvosi peremér. (*Calendula officinalis*.)

Levelét és virágját egyaránt használják. Száraz helyen terem. A magot sűrűn kell vetni, de jó földben művelni nem szabad.

Tarka bogács. (*Carduus marianus*.)

E növény magját jó kertiföldbe vetve jól be kell takarni, de arra kell ügyelni, hogy a növények egymástól egy lábnyi távolságra álljanak. Első évben csinos kertidísz és csak a második évben hoz virágot és magot. Az érett magot a tövises tokból ecslővel szedik ki. A mag évek után is csírázik úgy, hogy azon a helyen, ahol valaha bogács állott, ott növények évek múlva is keletkeznek.

Szeklice sáfrán. (*Carthamus tinctorius*.)

Gyógyszertárakban *Flores et Semen Carthani*nak nevezik. A magot ritkán használják, míg a virággal többnyire a sáfrányt hamisítják. A szeklicét néha mezőkön nagyban is művelik, hol magját trágyázatlan földben gyéren elvetik és pedig április

hóban. Legjobban tenyészik televényes dús agyag vagy márga és agyagos mészföldben. Oly földnemekben, ahol a vas az agyag összekötetésében teljesen hiányzik, a virágok nemcsak, hogy meg nem veresednek, hanem el is fajulnak. A tájéknak melegnek kell lenni és legalkalmasabbak a bortermő vidékek. A vetés március hó közepétől kezdve, április haváig tart. A gyűjtés pedig juliustól augusztusig, még pedig úgy, hogy a virágot fej nélkül szedik és mint a mályvát gyorsan árnyékban szárítva szárazon tartják. A növénynek átszelesztése fontos dolog, mert ha ezt elmulasztják, a virágok megtüzesednek és színüket elvesztik.

Kömény. (Carum Carvi.)

A kömény (Semen Carvi) szélből védett fekvést, meleg tájékat és nedvességet tartó agyagos homok, vagy homokos agyagföldet igényel. Erős trágyázás szükséges, de művelése egy és ugyanazon földön 12 évig egymásután ne fogantassék. Magva április hóban sorokba lesz vetve. Virágzása alatt a földet többször kell szántani és a gáztól kigyomlálni, mert ezáltal a növést előmozdítjuk. A köményt nyári gabona, valamint lóhere közé is lehet vetni és a következő évben junius és julius hóban a gabona vagy lóhere eltávolítható. Ha a köménymező, a közbevetett gabona learatása után gyommal van tele, akkor azon a földön juhokat legeltetünk s azután mindet leszántani. Ha néhány nap múlva kömény-növény mutatkozik, a földet felássuk.

Kék buzavirág. (Centaurea Cyanus.)

A virág (Flores cyani), de csak a csúcs nélküli csillagos virágocska használható. Vetése április hóban történik, de nem frissen trágyázott földben, a gyűjtése pedig nemsokára a magérése után, mert különben szép színét szárításnál elveszti, miáltal értéktelen lesz.

Az I. rendű ára 160—200 korona, míg a fakó II. rendűért alig adnak 100 koronát (métermázsánként).

Bárcs. (*Cnicus benedictus* Gaertner.)

Kelet- és Dél-Európában két lábnyi magasra vadon termő növény, melyet virágzás előtt szár nélkül szedve, árnyékban szárítanak. Magvát sorokban vetik április hóban, a fűvet junius és julius hóban aratják s magvát szeptemberben gyűjtik.

Orvosi kalánfű. (*Cochleria officinalis*.)

A kalánfű a nedves helyet szereti, miért is mindenütt termesztethető. A szárított fűvet és magot használják (*Herba et Semen Cochleriae*). A fűvet a virágzás előtt kell levágni. A magvakat augusztusban épúgy mint a főzelékmagokat, keskeny vagy széles sorokban vetik, úgy hogy a vetés után csak időnkint a dudvát kell kigyomlálni.

Foltos bürök. (*Conium maculatum*.)

Rendesen a vadon termő bürökfűvet (*Herba et Cicutaet Conii*) szokták használni, de a tenyésztett is megfelel, mert minősége ép oly jó, sőt még tisztább. Hogy jó fűvet lehessen kapni, a bürököt silány földben és napos helyen kell tenyészteni. A növény nedves jó földben 6—8 láb magasságot ér el, míg száraz helyen csak 3—4 láb. Tágas sorokban ültetendő. Vetése nyártól egész őszig történhetik. A fűvet közvetlen a virágzás előtt gyűjtik s gyors szárítás után zsákokba teszik. A vastag levélszár gyűjtése nem célszerű, sőt hátrányos, mert a szárítást megnehezíti és az árút megrontja. A bürök igen erős, mérges növény, magvát a hirneves Coniin készítésére használják. Értéke 20—22 korona. (mm.)

Kerti koriandrum. (*Coriandrum sativum*.)

Magját kora tavasszal széles kocka alakban vetik, de a sorvetés kemény földben alkalmasabb. A koriandrum ugyan

jó földet kíván, de azért köves mezőn, mészföldön is terem. Az aratás július hóban, a mag teljes megérése előtt történik, mert ellenkezőleg könnyen kihull. A dudvától időnkint megtisztítandó, továbbá az ásás és fölvetés is előnyös természetére.

Maszlagos redőszírom. (*Datura Stramonium*.)

A fű és a mag bir gyógyerővel (*Herba et Semen Daturae Stramonii*). Ahol e növény magja egyszer kihullt, ott a növény minden évben előfordul. Legcélszerűbb művelés a növényt veteménykertekben két lábnyi távolságra egymástól átültetni. Az aratásnál ovatosan kell eljárni, mert a magtokocskák könnyen fölrepednek és ez a legmérgesebb növények egyike. Értéke I. rendű világoszöld levelek 24—30 korona, II. rendű sötétzöld levelek 16—20 korona. Magja 16 koronával értékesíthető. (mm.)

Piros gyüszűvirág. (*Digitalis purpurea*.)

Gyógyhasználatra csak a piros gyüszűvirág ezen nemnek mérges növénye használtatik. Minden elvadult félrevetendő, miért is néha a művelést erdei magból kell megújítani. Csak a leveleket (*Herba Digitalis purpurea*) használják, melyeket nagy gonddal kell gyűjteni, mert azoktól függ a teljes hatás. A leveleket csak akkor kell szedni, mikor már a virágszár félig kinőtt. Szárítás előtt a levél szárát a vastag közép-bordával együtt eltávolítjuk. Az apró mag jó kerti földben márciusban vetve, csak kevéssé takartassék be. A piros gyüszűvirág sorokban vetve más növények között is termesztendő, sőt árnyékban sokkal bujábban terem. A föld ne legyen nagyon dús, sem pedig frissen trágyázott. Értéke 60 korona.

Ezerjófű. (*Erythraea Centaurium Pertron*.)

Száraz réteken vadon termő fű; többnyire szórványosan fordul elő, azért gyűjtése nagyon fáradságos, művelése tehát

csak előnyös lehet. A növénynek csak felső virágzó része (Herba Centaurii minoris) használtatik, melyet augusztus hóban gyűjtenek. A magot korán ősszel silány száraz rétekbe vetik, tovább aztán már semmi gondot sem igényel. Értéke 30—40 korona. (mm.)

Földfüstike. (*Fumariae officinalis*.)

Ezen növény kertekben mint gyom igen gyakori. Mivel csak kis mennyiség szükségeltetik belőle, azért nagyban nem érdemes termesztetni. A leveleket (Herba Fumariae) szár nélkül gyűjtik. Magvát tavasszal széles sorokban gyéren vetik és már július hóban gyűjtésre alkalmas.

Vajszinű vajfű. (*Galeopsis grandiflora* Ehrb.)

Ezen törpe növény gyakran gabonaföldekben, de leginkább homokos földben terem. Száraz helyen magból nevelik és már július, augusztus hóban gyűjthető.

Beléndek. (*Hioscyamus niger*.)

Mivel vadon gyéren fordul elő, azért művelése ajánlatos. Gyógycélra a fű és a mag, ritkán a gyökér használtatik (Herba, Semen et Radix Hyosciami). A fűvet csak virágzás előtt szabad szedni, így hát a mag elvész, de az kevésbé használatos mint a fű. A magot száraz sovány földbe tavasszal vessük el, sorokban. A levelek szárítása igen gyorsan történjék. Értéke a világoszöld leveleknek 50—60 korona, a sötétzöldeké 30—40 korona, a barnaké már 20—25 korona. (mm.)

Orvosi székfű. (*Matricaria Chamomilla*.)

Ezen növény mezőkön mindenütt terem, azért külön művelése fölösleges. A friss kinyílt virágot szedik, mely székfű

(Flores Chamomillae vulgaris) név alatt ismeretes. A valódi székfű szagáról könnyen fölismerhető és a hozzá hasonló büzös menticával nem cserélhető föl. Vetése áprilistól egész augusztusig történhetik, mert a vetéstől a virágzásig alig nyolc hét szükséges. Mivelése korán érő burgonya után, valamint leszántott borsómezőn igen alkalmas. Magva könnyen takarandó, vagy csak hengerelendő. Mivel a virágszedéshez sok idő szükséges, azért szedése ecslővel, vagy vassűvel történjék.

Fekete kömény. (*Nigella sativa*.)

A fekete köményt vagy másnéven szőrös kandillót gyakran nagyban is termesztik, még pedig trágyázatlan jó de nem könnyű földben. Gyógyszertárakban csak a fekete, gömbölyded magot használják (*Herba Basilicae*). Magját április hóban, széles sorokban vetik.

Bazsalikum. (*Ocimum Basilicum*.)

A gyógyszertárakban *Herba Basilicae* név alatt ismeretes. Termesztéséhez, mely megegyezik a paprikáéval, napos hely választassék.

Pipacs. (*Papaver Rhoeas*.)

Miután a piros mák virágleveleinek értéke nagy, azért érdemes a fáradságra, hogy külön műveltessék, még pedig úgy, mint a buzavirág. Gyűjtése különös figyelemmel és egész száraz időben történjék.

Az elsőrendű, vérvörös pipacsszirom értéke 120—160 korona, a másodrendű (kissé feketés, de azért vörös) 80—100 korona.

Álomhozó mák. (*Papaver somniferum*.)

Ennek értéktelen tokja használtatik gyógycélokra. A mák művelése ismeretes, leírása tehát fölösleges.

Ánizsmag. (*Pimpinella Anisum*.)

Mélesztartalmú földet kedvel és úgy műveltetik, mint a közönséges fénik. Mivelésénél a kockaalakú vetés a szokottabb, de sokkal alkalmasabb a sorvetés. Mivel a mag a magtokból könnyen kiesik, azért csúcsát még érés előtt célszerű levágni, mert különben a koppasztásnál elvész.

Balha utilapu. (*Plantago Psyllium*.)

Ezen növény Észak-Afrikából származik és az ú. n. bolhamagot (*Semen Psyllii*) szolgáltatja.

Himboj. (*Ricinus communis*.)

A himbojmagból (*Semen Ricini*) a nagyon használt himbojolaj (*Oleum Ricini*) készíttetik. A művelés csakis a melegebb tájékon eszközölhető. Vetése a bab és kukorica módja szerint április hó végén történik.

Skarlát zsálya. (*Salvia Sclarea*.)

A skarlát zsálya levele a legerősebb illatos növény közé tartozik, virágja azonban illatosabb, úgy hogy megszáritva is, már ezer lépésnyire fölismerhető. Virágját főképp borba teszik, hogy muskatál ize legyen. Magvát sorokban gyéren vetik, mint a kétynyári növényt, tehát csak a második évben ad termést. Meleg tájat és száraz földet kedvel.

Borsos szátorja. (*Satureja hortensis*.)

Ismeretes konyhafűszer, mely virággal együtt gyűjtetik és *Herba satureja* név alatt fordul elő a gyógyszertárban. Vetése április hóban, gyér sorokban történik.

Fekete és fehér mustár. (*Sinapis nigra et alba.*)

A mustárt sokhelyütt nagyban művelik és sokféleképp használják. Porhanyós és erőteljes földet kíván és épúgy mint a nyárirepece, a sorvetés alkalmazásával műveltetik. Vetése március hóban történik, miután a földet már ősszel megszántották.

Bakszarvú lepkeszeg. (*Trigonella foenum graecum.*)

Ezen növényt magra (*Semen foeni graeci*) végett érdemes művelni, mert sokféleképp alkalmazható. Művelése oly módon történik, mint az anizs, kömény vagy koriandrumé. A magvakat nem szabad erősen betakarni, de a használás után meg kell hengeríteni.

Szöszevő farkkóró. (*Verbascum Plomeides.*)

Ezen vadon termő növényből a levél és virág használatik. Mivel vadon kevés terem, azért művelése ajánlatos, mely a piros gyűszűvirág módja szerint történik, azonban földje homokos legyen. A virág gyűjtése lehetőleg kehely nélkül, a harmat fölszállta után száraz időben történjék. Szárítása eleinte árnyékban, később azonban közvetlen a napon történjék, még pedig addig, míg a virágok annyira meg nem száradtak, hogy a kéz közt ropognak. A szárítás alatt megbarnult virágokat ki kell szedni, mert megtörténhetik, hogy rövid idő múlva mind megbarnítja és az egész értéktelenné válik. Azután jól elzárt szelencékbe vagy hordókba rakjuk, hogy sem világosság, sem nedvesség a virágokat ne érje.

Háromszinű viola. (*Viola Tricolor.*)

Ez az ismeretes virág előfordul a kertekben, de vadon is nő. Magas szára, apró levelei és virágja van. Színe kék, fehér és sárga. A föld, hol ezt a növényt termesztetni akarjuk, jó, de semmiképp sem legyen dús. Vetése április hóban, sorban

történik, miután a csirázásig jól kell öntözni. Azonban szeptemberben is el lehet vetni, sőt sokkal célszerűbb is, mert így áttelelés után májusban már megtörténhetik a gyűjtés és így termése sokkal bővebb is. Értéke 30 korona.

Évelő növények.

Nemes cickóró. (Achillae nobilis.)

A közönségesnél sokkal erősebb és kellemesebb kámfor-szaggal bir miért is művelésre ajánlható. Száraz, de nem nagyon dús és napos tájékon fekvő földet kedvel. A termesztés vetés, vagy tőhajtás által történik oly módon, hogy a növényeknek egy lábnyi távolságra eső sort engedünk egymástól. Mielőtt a cserje az egész helyet elfoglalta, a begyepesedett ágyat meg kell ásni. A művelés száraz réteken ajánlatos, különösen vakondturásokba lehet a magvakat ültetni.

Katika sisakvirág. (Acenitum Napellus.)

Ezen növénynek kiváló nagy fogyasztása a művelésre indíthat, egyébként kertekben mint dísznövény is előfordul. Nem nagyon dús földben és árnyékos helyen nagyon előnyösen tenyészik. Törzsosztás által szaporítható, de az első évben még nem szabad leveleitől megfosztani, mert még gyenge, csak a második évben a virágzás kezdetén gyűjthető és gyorsan szárítandó. A növények egy lábnyi távolságra álljanak egymástól és a föld tavasszal egyszer porhanyíttassék. Az ágyakat néha pihenni kell hagyni, hogy a növények az évenkénti levágás által se gyengék, se bő termők ne legyenek. Értéke 30—36 korona (mm.).

Orvosi kálmos. (Acorus Calamus.)

A kálmosgyökér honunk északkeleti részén, folyók mentén és mocsarakban, vadon található. Azonban mesterségesen is szaporítható és meglehetősen jövedelmező. A gyökereket

ősszel ássák, ha az árkok vagy tavak az iszaptól kitisztítatnak és a mocsarak kiszáradnak. Midőn a szár az iszaptól megtisztított, akkor, ha szükséges, meghámoztatik és a szárításnak, vagy a mesterséges melegnek lesz kitéve. Az ültetés úgy történik, hogy a régi száraz számos kis gyökérrel ellátott darabokra lesznek osztva és mielőtt a vizet reá bocsátanák, az iszapba tétetnek. A ráfolyó víz hat hüvelyknél magasabb ne legyen. Értéke hámozatlanul 28 korona, hámozva 40—48 korona, a lehámozott haj 16 korona (mm.).

Orvosi ziliz. (*Althaeae officinalis*.)

A ziliz folyópartokon és néha nedves helyeken is terem. De most már előnnyel művelik, főkép a gyökeret (*Radix Althaeae*), ritkábban a füvet és virágot (*Herba et Flores Althaeae*). Igen jó televényes földet, de legjobban televényes agyagföldet kíván, még pedig lehetőleg zord tájékban. E növényt magból vagy tőhajtás által mély porhanyított földben termesztik és utóbbi esetben a növények 2—2½ láb távolságyra állnak egymástól. A gyökér, mely már 2—3 év után használhatóvá vált, őszkor kiásva és hámozva, különösen a szárítás végett vékony szálakra vágatik. A helyet változtatni kell, mert a növény, ha hosszabb ideig egy és ugyanazon helyen tenyészik, veszít erejéből. A levelek értéke 20—25 korona, másodrendűé 14—16 korona, a gyökéré 35—40 korona (mm.).

Festőatracél. (*Anchusa tinctoria*.)

A festőatracél gyökere használatos. Honunkban vadon nagy mennyiségben fordul elő, azért művelése fölösleges, de azért megemlíthetjük. Jó, de nem frissen trágyázott földet, meleg tájat, mély ásást és gyakori porhanyítást kíván. Termeszthető magból és gyökérdarabok által. A növénynek elég hat hüvelyknyi távolság egymástól. Ősszel lommal kell betakarni az ágyakat.

Leánykökörccsin. (*Anemone Pulsatillae.*)

Minthogy a vadon termő kökörccsin idővel a szükségletet nem fogja fedezni, azért a művelés előnyös lesz, annál is inkább, mert hozzá terméketlen hegyeket lehet fölhasználni. Természetes tenyészhelye mésztartalmú föld, száraz terméketlen pázsithely és romlott rétek, ahol a művelés tökéletesen sikerül. Az ültetés ősszel történik, mert a növények már kora tavasszal leveleket hajtanak. A földnek megdolgozása nem ajánlható, csak időnkint a gyomot ki kell irtani. A növényeket legalább minden 6—10 évben más földbe kell átültetni. A leveleket gyorsan kell szárítani.

Római szikfű. (*Anthemis nobilis.*)

A szikfűnek csak a virágját használják. (*Flores Chamomillae roneanae.*) A növény száraz és napos helyen fekvő közepszerű földet és gyakori átültetést kíván, mert különben a növények szárai egymásba nőnek és rothadni kezdenek. A tenyésztés tőhajtás által könnyen történik. Mivel dús földben kevés virágot hajt, ezért áprilisban trágyázatlan földbe egy lábnyi távolságra ültetjük egymástól. Ha a földje gyomos, akkor kitisztítjuk. A virágzás július hóban kezdődik és őszig tart. A virágok egyenként szednek le és pedig akkor, mikor a porodák már láthatók. Árnyékban kell szárítani, hogy az árú fehér maradjon, mert csak akkor adható el jó áron. A szárításra különös gondot kell fordítani, mert nagy fáradtsággal jár.

Hegyi árnika. (*Arnica Montana.*)

Az árnikának gyökerét, levelét, virágját egyaránt használják. Mivel ezen növény magasabban fekvő hegyréteken vadon terem, mely alig, vagy július hóban csak egyszer kaszálható, azért ezen növény művelése igen ajánlatos. Zord fensíkon, hol lecsapások gyakran előfordulnak, hideg erdő-

tájékon lehet művelését megkísérteni. Rossz réteket megszántva, boronálva úgy kell elkészíteni, hogy pázsitmagot lehessen bele vetni, mely $\frac{1}{3}$ részben arnikamaggal legyen keverve. Ez szeptemberben történjék és utána a föld hengerítettik. A pázsitnak nem szabad magasra nőni, mert az arnika fejlődésének árthat. A második évben már nagymennyiségű virág lesz. Ha gyökeret akarunk gyűjteni, úgy az őszkor ásás által történik. Azután a rétet ismét bevethetjük. A megrágott, eltörpült virágok ne gyűjtessenek, mert ezekben rovarlárva és hernyóbáb tartózkodik, miáltal az egész készlet tisztátalanná válhat. Mivel a jó színben lévő virágok is rovar tartalmazhatnak, azért nagyon célszerű, ha a szárítás szitában, sütőkemence fölött történik. A virág ára 40—50 korona, a gyökéré 50—65 korona (mm.).

Fehér üröm. (*Arthemisia Absinthium.*)

Ezen növény oly bőségesen terem vadon, hogy tenyésztése fölösleges volna, ha a termesztett nem volna sokkal szebb és illatosabb. Az üröm száraz hegyek és kitörésekben vadon terem. Művelésére is száraz és nem trágyázott földet kell választani. Az ültetés tőhajtás és mag után történik, még pedig $1\frac{1}{2}$ —2 lábnyi távolságra egymástól. Hol az üröm egyszer ültetve volt, ott sok évig megmarad. A szép ezüstszínű levelek értéke 20—28 korona, a kóros üröm 2—3 koronával olcsóbb (mm.).

Foltos kontyvirág. (*Arum maculatum.*)

Gyógycélokra alig használják. Honunkban, különösen Szlavóniában gümőjét táplálékul használják. Friss állapotban veszélyes mérég, megszáritva azonban elveszti veszélyes erejét. Késő nyáron szedik gümőjét és addig hámozzák, míg a színe fehér lesz. Kedveli a nedves erdei lombot és tövisbokrokat, hol szétszórva tenyészik.

Férfras páprág. (*Aspidium Filix mas* Wild.)

A páprág kis erdő vagy árnyékos tónak partján mivelhető, az hova erős gyökérrel ellátott növények kora tavasszal ültetendők ki; de magból is lehet termesztetni, még pedig úgy, hogy a földre szórt magot kövekkel, földdarabokkal vagy rothadt fával betakarjuk, hogy a szél el ne hordhassa. Ha a növények sűrűn állnak, egymástól szét ültetjük. Vetése juliustól egész szeptemberig történhetik. Ásás után a gyökereket szépen meg kell tisztítani és azután jól megszáritani. A gyökér értéke 20 korona (mm.).

Maszlagos nadragulya. (*Atropa Belladonna*.)

E rendkívül mérges növény gyökere és levele (*Radix et Herba Belladonna*) egyike a leghathatósabb gyógyszereknek. A maszlagos nadragulya mély, porhanyított, homokos és televényes földet kedvel. A fiatal növények magvakból termesztethetők. A leveleket a növény virágzása alatt kell gyűjteni, a gyökereket pedig 3 év múlva, mikor már eléggé megvastagodott. Mivel a növény magas és terjedelmes, azért 2—3 lábnyira ültetjük egymástól. A művelést különösen erdővágás vagy fiatal ültetvények között lehet foganatosítani, hol azután hat évig is tenyészhet, tehát a gyökérre nézve két aratást ad. A gyökér értéke 40—52 korona. Leveleké I. rendű világoszöld 60—70 korona, II. rendű sötétzöld 50—56 korona, III. rendű barnásszinű 40—45 korona, IV. rendű barnás és száraz 25—35 korona (mm.).

Büdös és kétlaku gönye. (*Brysnia alba*, *Brysnia dioica*.)

Ezen növénynek gyökerét használják, melyet ősszel vagy tavasszal kiásvak korongra vágunk és gyorsan szárítanak. Trágyázatlan földben mivelhető. Szára fölfutó. Ha him- és nőnemű növények vannak egymás mellett, akkor gyakran

nyerhető mag. Jó kerti földben, egy láb távol eső sorokban kell ültetni.

Badakalcsos körfény. (*Carlina acaulis*.)

E növény művelése nem fontos, valaha használták gyógyszerül gyökerét (*Radix Carlinae* s *Carlinae humilis*), de ma már ritkán. Azért megemlítjük tenyésztését, mely azáltal történik, hogy a száraz mészhegyeken termő növények erős gyökerein csüngő mellégyökereket ültetjük el.

Mérges csomorika. (*Cicuta virosa*.)

Tenyésztése nem ajánlatos, mert honunkban vadon is nagyon sok terem és esetleg a nép között visszaélések történhetnek.

Zászpa kikerics. (*Colchicum autumnale*.)

Műveléséhez oly föld szükséges, hol vadon is megterem, így tehát réteken őszkor elvetjük a magot, mely jövő év tavaszán, májusban hoz csak virágot. Bimbója a levelek fölött nő ki. Juliusban zöld, félig érett magot hoz és akkor a a gyökér is kiásatik. Műveléséhez tehát csak nedves rét szükséges. A mag értéke 60 korona (mm.).

Kőris ezerjő. (*Dictamus Fraxinella* Pers.)

E növény szép virágokkal és jó illattal bír, miért is diszítésül is használják. Tenyésztése osztás által nagynehezen sikerül, azért magból kell művelni. Magja fényes fehér, egész évben a földben van, míg csirázni kezd. Árnyékos helyet kedvel, 1 1/2 lábnyira ültessük egymástól.

Székfűszagú ciklász. (*Geum urbanum*.)

E növény mindenütt terem, de azért gyökerét még sem lehet elegendő mennyiségben gyűjteni. Ha természetve lesz, nem szabad magvát sohasem jó kertiföldbe vetni, mert nem

lesz illatos, hanem száraz napos helyre, még pedig sorokban, mint a lóherét. 12 hüvelyknyi magasra megnő és megtörzsösödik.

Sárga tarnics. (*Centiana betea.*)

Mivel gyéren fordul elő, azért művelése ajánlható. Művelése könnyű. Fél-árnyékos, homokos lombföldben ágyat kell készíteni, a földet erősen megnyomni, a magvat elvetni, azután be lehet takarni és gyakran megöntözni. Néhány hét múlva a növénykéek előbujnak, miután a moh el lesz távolítva és helyébe galyakat rakunk. Azután a növényeket porhanyított földbe ültetjük át, 2—3 hüvelyknyi távolságra egymástól. Így marad egy évig. Hogy azonban a gyökér teljes kifejlődését elérje, oly mélyre szántott földbe kell elásni, hogy 2—3 lábnyira behatolhasson. A gyökereket késő ősszel, vagy tavasz elején lehet szedni. Értéke 35—45 korona.

Higviric. (*Glycirrhiza glabra.*)

E növény tenyésztése a talaj jó művelésén kívül kevés gondozást igényel. A gyökerek hajtásait októbertől januárig nedves, zsiros talajba ültetik. Ekével 0.20—0.30 méter mélységű barázdákat vonnak, azokba egymástól 26 centiméternyi távolságban a gyökér dugványait elültetik. Ezen munka ismételtetik évenként, míg a 3—4-dik év őszén a gyökerek a kellő nagyságot elérték. Ekkor kiásatnak, a vastagabbak eladatnak, a vékonyabbakat pedig újból átültették. A gyökerek nagy részétől megfosztott területen ekként rövid idő alatt ismét új ültetvények keletkeznek, melyek két év múlva bőséges aratást adnak. Értéke 20—22 korona.

Orvosi csicsorka. (*Gratiolae officinalis.*)

Az egész növényt használják (*Herba Gratiolae*), a virággal és gyökérrel együtt. Magból szaporítható, mely egymás mellett álló sorokban lesz vetve. Különösen a nedves földet kedveli.

Fekete hunyor. (*Helleborus niger*.)

Gyógyszerül gyökere (*Radix Hellebori s Ellebori nigri Melampodii*) használtatik. Más hasonló gyökérrel gyakran fölcserélik. E bódító, mérges növényt kerti földben vagy nedves helyeken, fák alatt lehet termesztetni. Szaporítják osztás által, még pedig oly módon, hogy az ültetvények addig hagyatnak háborítlanul, míg a gyökér a szükséges vastagságot nem érte el s ez többnyire már a harmadik évben beáll. A gyökér március hóban kiásatik. A gyökér értéke 20 korona.

Kerti komló. (*Humulus lupulus*.)

A sörfőzéshez használt komlóból erőteljes gyógyszert nyernek, még pedig az aranyvirág pikkelyei alatt termő zamatos «Lupulin» nevű gyantás olajos anyagból, mely szárított állapotban ugyanazon név alatt ismeretes a gyógyszerárban. Ennek művelési módját fölösleges tárgyalni, mert honunkban nagyon ismeretes.

Izsóp. (*Hyssopus officinalis*.)

Az izsóp konyhakertjeinkben gyakori. Gyógyszerül a virágnak lágy hegyeit gyűjtik. Az izsóp nem dús, hanem száraz, napos helyet kedvel. Magból tenyészhető; egy lábnyi távol eső sorokban vetjük.

Csicsókás derely. (*Imperatoria Ostruthium*.)

Ize hasonló az angyelikához, de művelésre különbözik, mert a gyökerek nem ásatnak ki minden évben, hanem több évi növényből gyűjtik, kora tavasszal. Szaporíttatik magból.

Örvénygyökér. (*Inula Helenium*.)

Ezen erdei növény erős gyökereit (*Radix Enulae*) használják. Mivel a dús földet nem szereti, hegyeken lehet tenyész-

teni, mélyen földbe és egymástól két lábnyira. Termeszteleni lehet magból is, de sokkal jobb a rügyező gyökeret elültetni. A hüvelykujnyi gyökér hámozva nem lesz, hanem vagy keresztkorongba vágjuk, vagy pedig ketté hasítjuk. Ára 20—30 korona.

Viologyökér. (Iris florentina.)

Ezen kedves virágnak számos faja létezik honunkban. Igen erős földet kíván, mert ettől függ illata. Gyökérosztás vagy gümő által művelhető és pedig úgy 1½ lábnyi távolságra eső sorokba rakjuk. Három év után már a gyökerét ki lehet ásni; ez ősszel történik. A gyökereket meghámozzuk.

Orvosi lestyán. (Levisticum officinale Koch.)

Csupán gyökerét használják (Radix Levistici officinalis), melyet tavasszal kell kiásni. Az illatos magvakat mély, friss földbe vetjük és ha már rügyeztek, akkor 2—3 lábnyi távol eső sorokban kell átültetni.

Közönséges gyujtován. (Linaria vulgaris Miler.)

A füvet (Herba Linaria) virággal együtt kell szedni. Mag, vagy osztás által lehet tenyészteni. A legrosszabb földben is megterem, kedveli a napos helyek. Sorokban vetjük, 6—8 hüvelyknyi távolságra egymástól.

Fehér liliom. (Lilium candidum.)

Ezen növénynek művelése mindenki előtt ismeretes, tehát fölösleges bővebben tárgyalni.

Közönséges pemet. (Marrubium vulgare.)

E füvet (Herba Marrubii albi s. Prasii) virágzása idején a virággal együtt gyűjtik. A legrosszabb földben is megterem, leginkább utak szélén. Ára 18—22 korona.

Citromszagú melissa. (*Melissa officinalis*.)

A melissafüzet (*Herba Melissa citratae*) nagy mennyiségben használják. Miveltetik mag, tőhajtás által, jó földben és napos helyen, mert különben illatos tulajdonsága nem fejlődik ki teljesen. A növényt egy lábnyira eső sorokban ültetik és a földet minden 5—6-dik évben meg kell változtatni. Ára tisztán a leveleknek 60 korona, gyenge szárral szedve 40 korona.

Fodormenta. (*Mentha crispa* Geiger.)

Miveltetik, de vadon is nő. Kertjeinkben nagyon gyakori. Értéke a tiszta zöld levélnek 70 korona, gyenge szárral 50 korona.

Borsos menta. (*Mentha piperita*.)

Mint a fodormentának, ennek is számos korcsfaja van, de közülük csupán a kerti borsos menta (*Herba Menthae piperitae*) használtatik.

Vidrafű elecke. (*Menyanthes trifoliata*.)

Vizárkok, mocsarak, különösen zsombékos réteken vadon terem. Csak levelei használtatnak (*Herba Trifalii fibrini*), melyek a nyár közepén fejlődnek ki teljesen és akkor gyűjtetnek. Termesztése megegyezik a kálmosgyökérével. Értéke 26—30 korona.

Közönséges murvapik. (*Origanum vulgare*.)

Virágzó csúcsai gyűjtetnek. Termesztik magból. Köves száraz helyeket, nevezetesen a mészhegyeket kedveli, de megfelelő viszonyok között más száraz helyen is megterem.

Orvosi bazsol. (*Paeonia officinalis*.)

Virágja és magja lesz fölhasználva. Tenyésztésénél figyelembe veendő: minden növényt egy lábra eső távolságra

ültetünk és ott kell hagyni néhány évig háborítatlanul. Kisebb darabokra osztott növények csak évek múlva lesznek erős törzsek. A föld nem dús, nedves és más fagyökértől ment legyen. A virágleveleket (*Flores Paeoniae officinalis*) szép és száraz napon szedik és tökéletesen megszáritják. Tartogatásnál a levegőt és világosságot el kell tőle zárni. A szíromnak értéke különként 160—2 korona, a magnak 120 korona.

Kötör pimpinella. (*Pimpinella saxifrags*.)

A nagy mennyiségben használt fehér pimpinella (*Radix Pimpinellae alba s minoris*) mint az anizs, magból és keskeny sorokban ültetendő. A földet gyakran kell megásni és a gyökér a harmadik év tavaszán, ha már kifejlődött, jó korán kiásandó. Mivelésénél csak a jó tájék lényeges, rossz földben is megterem.

Nagyocska cseszeszárny. (*Polygalae majores*.)

Minthogy a növényt gyökérnyerés végett tenyésztik, az *Arnica montana* művelési módja szerint kell vele elbánni, azzal a különbséggel, hogy ennek földjét időnként meg is kell dolgozni.

Tekert csikszár. (*Polygonum Bistorta*.)

Csupán gyökerét használják. Mivelik rossz réteken, az árnika művelési módja szerint.

Pettyegetett gálna. (*Pulmonaria officinalis*.)

Mívelhető lombos erdőben, hova a magot csak el kell vetni anélkül, hogy több fáradságot adna. Levelei (*Herba Pulmonariae maculesae*) a növény virágzása alatt, március és április hóban gyűjtetnek. Értéke 35 korona.

Rovarporvirág. (*Pyrethrum Carneum et Roseum* Bieb.)

Mivelése nem különbözik a már több éves növénytől. Ámbár tartós cserjék, mégis sokkal alkalmasabb magból tenyészteni, mert így erőteljesebb lesz a növény. A finom magvakat április és május hóban vetik, július hóban, ha már eléggé erősek, kerti ágyakba ültetik és a következő év tavaszán a meghatározott helyükre, 4—6 hüvelyknyi távol eső sorokba ültetik. A vetés közt ösvényt is lehet hagyni, hogy a virág szedésnél, mely júliusban majdnem mindennap ismételtetik, az ágyak ne tiportassanak erősen. Az ágyakat csak egyszer szükséges megásni. Egyszer a vetés alkalmával, és négy héttel később az átültetésnél; a következő években pedig mindig április havában, mielőtt virágszárak képződnek. A növényt a fagytól is kell védeni, még pedig úgy, hogy körülötte tűlevél vagy fűrészpor szórassék el. A trágyázás ne frissen, hanem vetés előtt kora tavasszal történjék. Ha a virágok már teljesen ki vannak nyilva, akkor a szedéshez egy száraz nap választassék. A szárításnál a virágok közvetlen a napnak legyenek kitéve, cserényen vagy szövethendőn, hol többször fordítassanak meg. Ha a virágot félig száraz állapotban csomagolják, elromlik. A szárítás ne történjék hevesen.

Rabarbara. (*Rheum*.)

A rabarbarát legsikeresebben nedvdús, homokos földben lehet tenyészteni. A tenyésztés mag által történik, melyet megfelelő távolságra ültetünk egymástól, azután hat éven át nem háborgatjuk. Vannak természettudósok, kik azt állítják, hogy a rabarbara csak 10—12 év múlva éri el a teljes vastagságot és csak akkor kapja a vörös színt is. Gyökere friss állapotban karvastagságú, a vékonyabbak még nem teljesen fejlettek, miért is hatása sem olyan, milyennek lennie kell. A gyökér ásásnak ideje őszkor van. A szárításra figyelemmel kell lenni. Eleinte száraz, szellős helyre tesszük, hol meg-

fonnyad és csak azután kerül 25—30°-nyi mesterséges szárítás alá, melyet azonban túlhaladni nem szabad, hol aztán a tartós és egyenletes melegség segítségével lehetőleg gyorsan és teljesen kell kiszárítani.

Pirosító buzér. (*Rubin tinctoria*.)

Tenyészthető magból és sarjadzó gyökerekből. Mély fölrétegű, porhanyó, nedves és jó erőben lévő, bő trágyával bíró földet kíván. A növényisarjakat két láb távolra eső sorokban és ugyanilyen távolságnyira egymástól rakjuk el. Az ültetés májusban történik. Mivel a növények gyengék maradnak, ültethető közéjük más kerti vetemény is. Ősszel azonban ezen kerti vetemények eltakarítása után az ágyak befedendők érett apró trágyával, melyet tavasszal elhordunk róla. Mihelyt melegebb az idő, a növények elkezdenek sarjadosni, akkor az ágyakat föl kell kapálni és a földet porhanyítani. A következő őszön a gyökerek kiszedetnek. A másodévi gyökerek nem oly szépek és nagyok, mint a harmadéviak.

Szagos ruta. (*Ruta graveoleus*.)

Mivelése ismeretes, de nem érdemes. Gyógyszerül csupán a keti rutát használják.

Orvosi zsálya. (*Salvia officinalis*.)

Ha a zsályát nagyban akarják termelni, akkor a magot egy lábnyi távolságra kell egymástól ültetni, jó, száraz, napos helyen fekvő földbe. Csak leveleit (*Herba s Folii Salviae hortensis*) használják, melynek értéke 50 korona.

Földi bodza. (*Sambucus Ebulus*.)

Ezen növény jó mély, valamint nedves földet kíván. Szaporítható tőhajtás által és magból, de ez utóbbi módja nagyon fáradságos.

TájtékHzó szappanfű. (*Saponaria officinalis*.)

A szappangyökeér (*Radix Saponariae*) köves helyeken és kovaréteken, folyópartok mentén mivelhető legjobban. A magvakat, boronálás nélkül, ősszel vetik. Jó földben már első évben használható gyökeret hoz. A gyökerek keresztkorongba lesznek metszve és jól megszárítva. A fehér gyökeér ára 56—64 korona, a barnaé 16—18 korona. A lehámozott gyökeér héjját is össze kell gyűjteni, mert annak is van 8—10 kor. értéke.

Szarvasnyelvű rinyaharaszt. (*Scolopendrium officinale* Willd.)

Ezen növény mivelése ajánlható. Szaporítása tőhajtás által történik. Árnyékos és kissé nedves helyre kell ültetni, hol évekig háborítlanul marad. Kevés lombföld az ültetvényekre nagyon jó befolyású. A leveleket őszkor metszik le. Ára 36 korona.

Fekete nadálytő. (*Symphytum officinale*.)

E növény gyökerét (*Radix Symphyti* *Consolidae majores*) használják, melyet korán ősszel kell kiásni.

Gilisztazűző varádics. (*Tanacetum vulgare*.)

Használják a virágot, levelet és magot (*Herba, Flores et Semen Tanaceti*). A legrosszabb földel, megelégszik, semmi mivelést nem igényel. Szaporítható tőhajtás által.

Pongyoló pitypang. (*Taraxacum officinale* Wigg.)

Noha vadon is mindenütt előfordul, mégis nagy használatánál fogva mivelése ajánlatos. A gyökeér (*Radix Taraxaci*) jól trágyázott és mélyre porhanyított földben éri csak el a rendes magasságot. A vetés sorokban történjék. Ha a virágok már sűrűn kifakadnak, akkor 3—4 hüvelyknyire meg kell

ritkítani. Ha a növény még nem terjedt nagyon szét, akkor a földet néhányszor meg kell ásni nyáron. A gyökér csak a második évben használható. Értéke 40—45 korona.

Hagymaszagú tarorja. (*Teucrium Scordium*.)

Nedves réteken és partokon lehet termesztani. A virágzó növény csúcsát (*Herba Scordii*) használják.

Egyenes pimpó. (*Tormentilla erecta*.)

Használják gyökeret (*Radix Tormentillae*), melyek ősszel gyűjtetnek. A magot ép úgy kell vetni mint a lóherét, de nem szabad befödni, csak hengeríteni. Száraz és napos gyeptelken nagyon közönséges.

Tarack buza. (*Triticum repens*.)

Gyökerét használják (*Radix Graminis*), melyeket őszkor vagy tavasz kezdetén kell gyűjteni. Mivelésére legalkalmasabbak a pusztai síkságok, uszdék, földek, fővenyhalmok.

Macskagyökér gyökönke. (*Valeriana officinalis*.)

Használják gyökerét (*Radix Valerianae minores s. sylvestris*), mely csak a harmadik évben éri el a kellő vastagságot. Hogy jó gyökeret kapjunk, magasan fekvő, terméketlen, száraz tájékon fekvő földet kell választani, melyet azután simára kell megszántani vagy fölászni és ide szórjuk be a magot, melyet aztán meg kell hengerelni. A szárat, ha az első érett mag megjelenik, le kell vágni, mert a mag könnyen kiesik. A gyomtól meg kell tisztítani és néha a földet kissé fölászni. A gyökereket kiásás után a szabadban meg kell mosni és árnyékban gyorsan megszáritani. Ha ősszel ásatnak ki a gyökerek, akkor ügyelni kell, hogy meg ne fagyjanak. Ára 40—50 korona.

Fehér zászpa. (*Veratrum album.*)

Ezen növény gyökerét (*Radix Hellebori albi*) használják. Ép úgy művelik mint a tárnicsgyökeret, de különösen árnyékban és nedves földben jól tenyészik. Főhajtás által szaporítják. Mérges növény, már többször okozott halált.

Fanemű gyógynövények.

Igazi levendula. (*Levandula vera* Decand.)

Mivelhető meredek és köves hegyeken, hová a nap süt. Művelik magból, de ágakból is lehet szaporítani. Az ültetvényeket 4—5 évben meg kell változtatni, mert a virág régi növényből mindig kevesebb olajat hoz. Néha szükségesnek mutatkozik a föld trágyázása, melyet félig elhervadt ganaj, csontliszt és más hasonlókkal eszközölhetünk. A gyom kiirtása végett a földet tavasszal meg kell ásni. Új ültetvényeknél azonban a földet 1½ láb mélyre kell boronálni. A virágfejeket vagy inkább kalászokat teljes kifejlődésük előtt kell gyűjteni és szárítani.

Mocsári rozsdabura. (*Ledum palustre.*)

Használják ágait (*Herba Ledi palustris* s *Romaringi sylvestris*). Nedves túlevelű erdőkben és erdei mocsarakban vadon terem. Magból lehet művelni. Nagyszerű illata van és örökzöld.

Babérmegya. (*Prunus Laurocerasus* Loiseleur.)

A babérmegya honunkban 5—10 lábnyi magasságot ér el, enyhébb tájékon azonban egész kis fát képez. Örökzöld fényes levelivel a narancsfához hasonlít. Magból is lehet tenyészteni, de sokkal jobb apró ágakból, melyeket az utolsó hajtás, vagy pedig a tavaszi hajtás kifejlődése után nyernek, melyet azután árnyékos helyre és jó földbe ültetnek 2—3 lábnyi távolságra egymástól. Míg gyökeret nem hajt, nedvesen

kell tartani. A szabadban lévő növényt az első télen száraz szénával, de legjobb tülevelekkel befedni, hogy meg ne fagyjon. Szalmával azonban ne, mert az egereket magához vonzza, azok pedig szeretik e növény kergét lerágni. Ha az ültetvény számos évig egy helyen van, úgy megkívánja, hogy a föld néha megtrágyáztassék.

Százlevelű rózsa. (*Rosa centifolia*.)

Ezen nagyon illatos, világos színű rózsának szárított virágleveleit (*Flores Rosarum incarnatum*) használják. A virágot árnyékban kell szárítani és jól elzárt szelencékben tartani.

Orvosi rozmarin. (*Rosmarinus officinalis*.)

Használják leveleit (*Herba rosmarini* s. *Anthes*). Télen üvegházban van, nyáron szabadban. Eltűri az erős trágyázást anélkül, hogy finom illatjából veszítene.

Málna szeder. (*Rubus idaeus*.)

Ezen növény tenyésztése mindenki előtt ismeretes. Erdeinkben vadon is terem.

Fekete bodza. (*Sambucus nigra*.)

Bogyói és virágja (*Fructus et Flores Sambuci*) vannak használatban. A bodzafa mindenütt tenyészik, még a legmélyebb árnyékban is. Az ernyőcskéket, melyen a virágok csüngnek, az általános szárról le kell metszeni és árnyékos helyen gyorsan megszáritani. A bogyók ne maradjanak hosszú ideig a bokron, mert a madarak megeszik. A szép aranysárga bodzavirág értéke 46—52 korona.

Közönséges démutka. (*Thymus vulgaris*.)

Ágait virágaival együtt gyűjtik (*Herba Thymii*), július és augusztus hóban. A közönséges démutka inkább száraz mint nedves földet kedvel, de lehetőleg napos tájékat. Télen,

ha nem esik a hó, elfagy, azért jó már ősszel földdel betakarni a sorokat.

Hárs szódok. (*Tilia europaea*.)

Virágait levéllel és levél nélkül (*Flores Tiliae cum et sine bracteis*) használják. Főlöszlegesen külön művelni, mert honunkban úgyszint nagy mennyiségben található. Megjegyzendő, hogy csupán csak a kellemes illatú, nagylevelű hárs szódok használatosak. Ára 50—60 korona.

A gyógynövények gyűjtési időnyéről.

Egy- és kétnyáriak.

Május hó: *Cochlearia officinalis*.

Június hó: *Digitalis purpurea*, *Ocinum Basilikum*.

Július hó: *Borago officinalis*, *Carthamus tinctorius*, *Cuicis benedictus*, *Conium maculatum*, *Erythraea Centaureum*, *Fumaria officinalis*, *Galeopsis grandiflora*, *Matricaria Chamomilla*, *Papaver Rhoeas*, *Salvia Sclarea*, *Satureja hortensis*.

Augusztus hó: *Althaeae rosea*, *Calendulae officinalis*, *Carduus marianus*, *Centaurea Cyanus*, *Hyoscyamus niger*, *Malva sylvestris*, *Papaver somniferum*, *Plantago Psyllium*, *Verbascum Thapsus et Plomoides*, *Viola tricolorum*.

Szeptember hó: *Anethum foeniculum*, *Anethum graveolens*, *Archangelica officinalis*, *Carum Carvi*, *Coriandrum sativum*, *Datura stramonium*, *Delphinium staphisagriae*, *Lactuca virosa*, *Nigella sativa*, *Pimpinella Anisum*, *Ricinus communis*, *Sinapis nigra et alba*, *Trigonella focuum graecum*.

Évelő növények.

Március hó: *Heleborus niger*.

Április hó: *Anchusa tinctoria*, *Acorus Calamus*, *Aspidium Filix mas*, *Gentiana lutea*, *Imperatoria Ostruthium*, *Inula Helenium*, *Iris florentina*, *Levisticum officinale*.

Május hó: *Achillea nobilis*.

Junius hó: Aconitum Napellus, Arnica montana, Polygalae vulgaris, majores et amarae, Rheum.

Julius hó: Pyrethrum Carnicum, Roseum et Cinerarifolium.

Augusztus hó: Authemis, nobilis, Arthemisia Absynthem, Bryonia alba et dioica, Carlina acaulis, Cicuta virosa, Cyclamen Europaeum, Gratiolae officinalis, Humulus lupulus, Hyssopus officinale, Laserpitium latifolium, Linaria vulgaris, Lilium candidum, Marrubium vulgare, Melissa officinalis, Mentha crispa et piperita, Menyanthes trifoliata, Orchis, Origanum vulgare, Paeonia officinalis, Pulmonariae officinalis, Ruta graveolens, Salviae officinalis, Saponariae officinalis, Scolopendrium officinale, Symphitum officinale, Panacetum vulgaris, Teucrium scordium.

Szeptember hó: Atthaeae officinalis, Anemone Pulsatillae, Arum maculatum, Atropa Belladonna, Colchicum Autumnale, Cynanchium Vincetoxium, Dictamus fraxinella, Geum urbanum, Phytolacea decandra, Pimpinella saxifraga, Rubia tinctoria, Sambucus Ebulus, Taraxacum officinale, Tormetilla erecta, Triticum repens, Valeriana officinalis.

Október hó: Glycirhiz glabra, Polygonum Bistorta.

Fanemü gyógynövények.

Március hó: Aesculus Hippocastanum.

Május hó: Rosa centifolia.

Julius hó: Berberis vulgaris, Iuglaas regia, Ledum Palustres, Morus nigra, Prunus tvium et Cerasus, Prunus Laurocerasus, Rhamus Catharticus, Ribes rubrum, Rosmarinus officinalis, Rubus idaeus, Sambucus nigra, Solanum Dulcamarae, Teucrium Marum, Phymus vulgaris, Tilia europaea.

Augusztus hó: Artemisia Abrotanum, Lavandula vera.

Szeptember hó: Eucalyptus globulus, Juniperus Sabina.

Október hó: Cydonia vulgaris, Daphne Mezereum.

I. RÉSZ.

Angyalfű. *Angelica archangelica* et *angelica sylvestris*. Az erdei angyelika 80—180 cm. magasságú növény. Szára hengeres, finoman karcolt. Alsó levelei 2—3-szor szárnyasak; levélkéi tojásalakuak, fűrészeseek. Ernyője igen nagy és sok ágú. Gallérja rendesen hiányzik; gallérkája soklevelű levélkéi lándzsás töből serteszerűen kihegyesedők. Pártája fehér, ritkán rózsaszínű. Virága, mint a kaporé. Magvai laposak és igen jó illatúak. Terem vizenyős helyeken, réteken.

Gyógyszernek csakis a gyökerét használjuk, és pedig erős aetherikus olajtartalmánál fogva (1%). Hatásában egyenrangú az *Aristoloria serpentaria* (kigyógyöker) és *Acorus Calami* Kalmus gyökérrel, úgy *fölfuvódásoknál*, *kólikánál*, mint *idült gyomorburutnál*, *tüdőelnyálkásodásnál* és *nehéz (asthma) lélekzésnél*, *váltó láznál*. Ennek a gyökérnek erős fűszeres ize van és kiválóan oldólag és erősítőleg hat.

Az angyelikagyökeret sokféleképen használják:

1. Porrá zúzva (pulverizálva) és 1 rész cukorporral vegyítve, naponkint 2—3 grammnyi adagban bevéve, kitűnő hatású *kólika*, *tüdőkatharus* és *rossz gyomornál*. A por fehér borban főzve és melegen használva, *hasrágást* csillapít.

2. A gyökerek főzete: aprított gyökérből 2 kávéskanállal 2 deci vízben kell főzni és leszűrt levét említett bajoknál meginni. Egy adag egy napra elegendő.

3. A kandirozott gyökér *gyomorerősítő szer*.

4. Spiritus angelicae compositas fenyőmag, angyelika és Valeriana gyökérből előállítva, *mint külső szer*, bedörzsölésre használandó, *hát-fájásnál* és *rheumatikus fájdalmaknál*.

A magvakból fűszeres olaj készíthető, mely *csúzos* bántalmaknál, *hasogatásoknál*, mint külső bedörzsölőszer jótékonyan hat.

A régiek a következő hasznáról tesznek említést:

1. méreg ellen: a gyökér porát, (egy jó késhegynyivel) egy kanál vízben, vagy borban kell bevenni;
2. pestis ellen használ, ha gyökerét egy éjszakán át áztatják és az ecetet róla reggel megisszák;
3. mellrekedésnél, ha t. i. sűrű nyál valaki mellét szorongatja;
4. külsőleg szemek homályosságánál. Mosd a szemet a zöld fű préselt vagy nyomott és megtisztult levével;
5. sebnél: akár a pora, akár a gyökér leve a sebbe beleeresztve, azt megtisztítja és meggyógyítja. (Csapó.)

Jegyzet. Megjegyzem, hogy külföldön, különösen Thuringiában és Franciaországban az angyelikát nagyban termelik és a gyökerét métermázsánként 10—14 koronáért értékesítik. A magot jó mélyen szántott, vagy forgatott földben augusztus, vagy szeptember elején elvetik, októberben a sarjadzó növényt 30—40 cm. szélességben elültetik. A hétéves növény gyökereit, vagy tavasszal, vagy ősszel kiszedik, árnyékos helyen, zárt edényekben szárítják és aprítva (de nem hasítva) forgalomba hozzák.

Észak-Európa egyes vidékein a friss hajtású, zsenge ágakat és leveleket május és június hónapokban leszedik és mint angyelika spinator, megfőzve, eledelnek használják.

Édesgyökerű páfrány. *Polypodium vulgare*, angyal-édesgyökér, erdei páfrány, ördög-oldalborda, szent János-gyökér. A páfrányokhoz (*Polypodiaceae*) tartozó ezen fű tenyészik árnyas erdőkben, cser- és tölgyfák tönkein, sziklákön, mohlepte falakon. Ung és Máramaros erdeiben legbővebben terem. Tökéje fás, bütykös, gyökere vékony, görcsös; megtisztítva hasonlít az *Isis nobilis*hez. Levele egyszer szárnyasan, mélyen hasogatott; szeletei hosszúkásak, finoman csipkésék. Jókora sárga vagy barna sporatok csoportjai a felső karéjok fonókáján, két sorban vannak elhelyezve; fedetlenek.

Az édesgyökerű páfrálynak, vagy angyal-édesgyökérnek különös, avas olajhoz hasonló, kellemetlen szaga van; megrágva kezdetben édeskés, később kellemetlenül keser-

nyés. Főzete hasonló ízű és undorítólag erős avas olajszagú. Hatása oldó, tisztító, vízajtó, miért is *máj, lépбайoknál, rekedéseknél, sárgaságnál és vízkórnál* használják.

A régiek még következő hatásáról tesznek említést:

«1. Kőszvénynél: akinek lábatalpát, vagy egyéb tagjait gyakorta tartós fájdalom járja, e gyökér porát reggel-estve egy drachmáig (egy drachma 60 árpaszem nehézségű) egye meg, utána egy findza teát igyék, néhány napig. Bort pedig addig *ne* igyék.

2. Repedésnél: akinek tenyerén, vagy lábán a bőr megrepedezett, kösse rá ezen port.

3. Közhaszna is van. Azt írják: a disznóknak döge lévén, ezen gyökeret összevagdálva, ételek közé kavarják. (Csapó József.)»

Használati utasítás: A felaprított gyökérből két kávéskanállal 3 deci vízben, vagy aszaltszilva-lében főzendő és a langyos főzetből reggel, délben, estve 1—1 deci tartalmú csészével megivandó. Ha porrázúszva használjuk, akkor egy kávéskanállal elegendő.

Aranyvirág, aranyfű, szent Jakab virága. *Chrysanthemum*, *Bellismajor*. Formája olyan, mint az ökörszemvirágnak, csakhogy míg az ökörszemvirág levelei fehérek, ennek még a viráglevele is sárga. Az ökörszemnek szaga nincs, ennek pedig erős, átható balzsamszaga van s különösen akkor érezhető, ha az ember kezei között szétdörzsöli. Az aranyvirág a Fészkesek (Compositae) rendjéhez tartozik. 30—60 cm. magas, alsó levelei hosszúnyelűek, csipkések, szárlevelei ülők, keskenyek és kevésbé fogasok. Tenyészik folyók mentén, réteken, mesgyéken egész országban.

Használat: Virágját borban főzve, *rút sebek* tisztítására használják.

Aranyos páprád, csipkés bodorka, árvaleány haja, szent Ilona füve, bojtos fű (*Asplenium Trichoménész. Adiantum aureum*). Páfrány-féle (Polypodiaceae), de igen apró. Levelei csomóban állanak, száracskaí aranysárgák. Lemeze keskeny, szálas, lándzsás szálas, egyszer szárnyas, vagy szárnyasan hasogatott, szeletei tojásdad kerekdedek, vagy hosszúkás tojásalakúak, csipkések, felül kopaszok, alul kevésbé szőrösödők. Az egész levél áttelelő. Erdőkön, nedves és köves helyeken terem.

Használata : *Lépdaganatnál, sárgaságnál* a fűvet vízben kell főzni és szinmézszel keverve, reggel és este 1½ decis csészével meginni.

Külsőleg is használják, még pedig *corpás fejbőr* tisztítására és golyvabajoknál. A fűvet vízben kell áztatni és azzal a fejet többször megmosni. *Golyvánál* a fűvet a golyvás nyakra kell rakni és átkötni. Többször alkalmazva felszívó erejénél fogva a golyvát eloszlatja.

Aranyos istápfű, forrasztófű, mezei aranyos vessző, riskaréj, veres gyűrűfű. (*Solidago virga aurea.*) A fészkesek (Compositae) rendjéhez tartozik. 50—100 cm. Szára bugásan ágas. Tőlevelei viszás tojásalakúak, nyelesek és fűrészesek; a középsők hosszúkások, kevésbé fogasak és szárnyas nyélbe futók. Aranyszínű fészkei ágatetőző fűrtőkben fejlődnek. Minden fészekben többnyire 8 nyelves virág van, melyek a fészekpikkelyeknél hosszabbak. Terem erdőkben irtásokban, gyepükben az egész országban.

Használata : Az istápfűnek kesernyés-aromathikai leveleit és gyökerét használják. Mindkettő porrá zúzva és naponkint 3 gramm, 3 deci vízben, vagy káposztalében főzve, reggel este rendszeren használva, kitűnő hatású *vesekőnél* s *hólyagbajoknál*. A virág feje fehér borban főzve, *vizkórban* szenvedőknek ajánlható.

Avult sebeknél a fűnek piros levelei összetörve és a sebre alkalmazva tisztítólag és gyógyítólag hatnak. *Bűzös szájróthadásnál* a fűnek erős főzete, (decoctum) szájöblőgető víznek használható.

Aranyfonálfű, hajnevelőfű, boldogasszonyhaja. Fecskefonal, gerényfű, herefene, herefojtó, lucernakosz, paplanfű, pippany. (*Cuscuta Epithymum*.³²³ Szulákfélék. Convolvulacae.) Szára fonalszerű, elágazó és rendszerint vörös. Lomblevele nincs. Virágai aprók, egyetlen murvalevéltől támasztott gömbben. Kocsánya igen rövid, vagy hiányzik. Csészefogai körülbelül akkorák, mint a pártá csöve. Pártája 4—5 mm. hosszú; csöve akkora, mint kevésbé kihegyezett fogai; halványrózsaszínű, vagy fehér. Terem az egész országban.

Az aranyfonálfű magja a földben csirázik ugyan, de gyökérkéje csakhamar elpusztul; fiatal szára rácsavarodik valamely szomszédos növényre len, kakukkfű, lucerna, here,

bükköny általában pillangósokra és azokból szívja az élet-erőt. A növényeket teljesen előlheti.

Használata : A kakukfűvön élősködő aranyfonálfű, fenntartójának hatóerejét szívja magába és ezért teának főzve (4 gramm 3 deci vízben főzendő) [és naponkint használva jó hatású *máj-* és *lép-keményedésnél*.

Articsóka. A vadon termő articsóka, angol bogács, disznótövis, tövisrépa, ördögoldal (*Carlina acaulis*) a fészkesek (Compositae) rendjéhez tartozik. Szára igen rövid. Hosszú szárnyasan hasogatott és igen tüskés levelei a földön elterülve, igen nagy rózsát képeznek. Középen van széles, nagy virágzata. Belső fészkepikkelyei ezüstfehérek és napfényben sugarasan kiterülők. Terem sziklásabb, kövesebb mezőkön, kivált a magasabb hegyvidéken.

A csomós, bütykös, friss gyökér, tejnedűt tartalmaz; kiszáritva, sárgás, vagy vöröskés, gyantás lerakodást képez. A gyökér szaga kellemetlen; ize erősen fűszeres és kesernyés.

Használata : A régi orvosoknál a disznótövisnek nagy becsé volt; csodás hatásokat tulajdonítottak a kipréselt gyökér nedvének, mert hajtó, béltisztító hatása már kis mértékben bevéve nyilvánul. *Szorulásnál, vizekóránál*, sőt mint *izzasztó* háziszer, nagyon ajánlható.

A szárított és porrázúzott (pulverizált) gyökérből naponkint kétszer egy késhegnyivel (2 gramm) kell bevenni, vagy két késhegnyyi (4 gramm) gyökérport, 3 deci vízben kell főzni és ezt háromszor, (reggel, délben és este) meginni.

A felaprított gyökérből tincturát is készíthetünk, melyből naponkint kétszer, reggel és estefelé, 12—15 csepp, egy kanál vízben hígítva, beveendő.

Külső haszna : Felerészben (1 liter) vízben és felerészben (1 liter) borban, vagy kétrész (2 liter) víz és egyrész borecetben főzött gyökér (1 evőkanállal) kitűnő bedörzsölési szer *rühnél* és ehhez hasonló *bőrbajoknál*; *fogfájás* ellen is használják.

Van az articsókának nemesített kerti faja, mely zamatos turbolya, *kerti turbolya*, olasz saláta (*Anthriscus Cerafolium* Gartenkorbel) név alatt ismeretes. Szára kopasz, legfeljebb a csomók fölött puhaszőrű. Levelei háromszor szárnyasak: a szeldelt levélkék szeletei

kihegyezettek. Gallérja nincs. A sugarak és rendszeren a kocsánykák is aprószőrűek. Gallérkája pillés levélkékből áll. Szirmai fehérek. Termése körülbelül 1 cm. hosszú, igen keskeny. Kellemes ánízstillata és jó íze van. Dél-Európából lett áthozva; jó íze miatt levesbe főzik.

A friss tavaszi turbolyának kipréselt leve kiváló hatású *idült köhögésknél, kezdődő vérhányásnál és szűkmellűségnél*; hosszabb időn át használva, jótékonyan hat *hämorrhoidális* bajoknál és *mirigydagánatoknál*. Összetörve, *rákos keményedésknél*, külsőleg alkalmaztatik.

Általbuvo, kereklevelű buvákfű, szingallér (*Bupleurum rotundi folium*). 15—60 cm. A szár hosszában karcolt. Alsó levelei keskenyedő fővel ülők, a felsőbbek tojásalakúak, kerekdedek, átnőttek. Gallérja hiányzik; gallérkája 3—5 kihegyezett kerekded levélke, melyek az ernyőcskéknél jóval hosszabbak. Hasadó termése hosszabb, mint a kocsány, biborbarna és lazított. Pártája igen kicsiny és sárga. Terem munkált talajon, vetés közt.

Gyógyhatásáról a régiek sokat írnak.

Én a tapasztalatokra hivatkozom. Kis gyermekeknél előforduló *köldökszakadásnál* az összetört levelek a köldökre kötve, jótékonyan hatnak. Szokták még a leveleket borral és liszttel keverve péppé gyúrní és ruha között a gyermek köldökére kötni.

2. *Golyvánál* hasonlóképen alkalmazandó.

3. *Csonttörésknél* forrasztó, a *csúznál* fájdalomcsillapító a hatása, ha a beteg szervre a növény leveleinek porát hintik, vagy a zöld leveleket forrón rákötik.

Bába írefű, bábaű, ²⁷⁷hasznos földi tömjén-csóba (*Bibernece. Pimpinella saxifraga*). 20—60 cm. Szára hengeres karcolt, kevés levelű s rendszerint rövidszőrű. Alsó levelei szárnyasak 7—13 levélkével; a kerekded levélkéek durván fűrészesek, a felsők kétszer szeldeltek, a legfelsők egyszerűek árformájúak. Ernyője 10—13 ágú; gallérja hiányzik. Pártája fehér; bibeszála virágzáskor rövidebb, mint a magház. Terem szikár mezőkön. A gyökere fehér, erős illatú és édeskés maró ízű; aetherikus olajat, cukrot és benzoeolajat tartalmaz.

Hatása : A felvagdalt gyökeret borban, vagy vízben főzve használjuk *tüdőelnyálkásodás, hurut-, gyomor-, helmenyheségnél, emésztési zavaroknál, vesekőnél.* Oldó, tisztító hatását a tapasztalat mutatja.

Külsőleg használva az arcon levő *szeplők* eltűnnek, ha az ábrázatot e fű kifacsart levével mossuk. 2. Jó hatással van a *szemre*, ha levét becsepegtetjük. 3. *Torokfájásnál* a gyökeret vízben főzzük és a gyermek torkát fecskendezzük. 4. *Nyelvszélütésnél* a gyökér rágya, jó hatást idéz elő.

Használati utasítás : 10—30 gr. apróra vagdalt gyökeret forrázunk le 180 gr. forró vízzel, 2 óra múlva szűrjük le és a folyadékból kétóránként 1 evőkanállal vegyünk be.

Emésztési zavaroknál a gyökér, fehér asztali borban főzve, kitűnően hat.

Ha szájöblögetésre, vagy gargarizálásra akarjuk használni, akkor 10 gr. gyökérre öntünk 200 gr. forró vizet és bele teszünk 1 kávéskanálnyi bábafüttincturát. Mint szájöblögetővíz dicséretes.

A tincturát következőképen készítjük. 150 gr. finomra vágott, vagy porrá zúzott gyökeret, 1 liter borszeszben kell áztatnunk és jól elzárva, meleg helyen 8 napig tartanunk, aztán leszűrünk. Hurutos bajoknál 20—40 csepp, cukorra csepegtetve és bevéve, oldólag hat.

A bábafüből pastillákat is készítenek és azokat *asthmánál, nyelési nehézségeknél, torokgyíknál* használják.

Bablevelű fű, kövérfű, szerelem taplója, varjubab. *Sedum Telephium.*¹⁵²A? varjuhájfélékhez (Crassulaceae) tartozik. 15—60 cm. Hengeres főgyökere, répás mellékgyökereket fejleszt. Levele husos, lapos, csúcsa felé egyenetlenül fűrész, töve felé ékalakban keskenyedő és ép. Mind váltakozva áll. Virágai sátorozó bogernyőben fejlődnek; szirmai biborszínűek. Elterjedt kerti virág.

Használata : Javarészen a növény nedvdús leveleit használjuk és pedig összetörve, külsőleg: *tyukszemre, aranyeres csomókra, égési sebekre* kötve. A levelek kipréselt leve, árpaliszttal péppé gyúrva, táblaolajjal és kámforral vegyítve, fönt érintett bajoknál mint flastrom alkalmazható.

Bajfű, nyelvcsodabogyó, csapfű, földi borostyán, lónyelvű fű, nyakcsopja. *Ruscus Hippoglossum.* A lilium-

félékhez (Liliaceae) tartozik. 50—80 cm. Levélszerű ágacskái bőrneműek, nagyobbak, mindkét végükön kihegyezettek, de nem szúrósak. A hártyás, tűnemű, zöld és nagyobb murva, hónaljában több virága fejlődik. Tenyészik erdőkben, túl a Dunán, Pozsony, Temes és Krassó-Szörény vármegyékben.

Használata: A gyökere porrá zúzva, vízben, vagy a mi jobb, fehér borban főzve, *hólyagbajoknál* hatásos, mert a megakadt vizeletet megindítja. *Mandoladaganatnál* a gyökér főzete jó száj-öblögető és gargarizáló szer.

Külsőleg a gyökér és a levél porát, *sebek* tisztítására használják. A port a sebre hintjük.

Orvosi tisztessű, bakfű, betonika, sebfű (*Betonica officinalis*). Az ajakosak (Labiatae) rendjéhez tartozik. 30—60 cm. Gyapjas szárán csak egy-két levélpár fejlődik. Levelei hosszúkasak, tojásalakúak és csipkések. Tőlevele rendszeren csak kettő van, a melyek hosszúlevelűek, színesek és mélyen karéjosak. Örvben álló, biborszínű virágai, megszakított szár-tetőző füzérben fejlődnek. Terem száraz réteken, erdők szélén és száraz legelőkön, a síkságon ép úgy, mint a hegy vidéken.

Használata: Hajdan nagy becsben állott. Antonius Mura, Augustus császár háziorvosa, 47 betegséget sorol föl, melyekben e növény leveleit és gyökerét sikerrel használta. A friss leveleknek és gyökereknek kissé kellemetlen szaguk van, mely szárítás által elmulik. Ize kesernyés és fanyar, miért is többnyire hársfavirággal vegyítve főzik tejben, *tüdőelnyálkásodásnál*, *szűkmellűségnél*, *belső tüdősebesedésnél*, *gyomorfekélynél*, idült *rheumatismus*, sőt *nyavalyatörésnél* (epilepsia).

Külsőleg is alkalmazzák a fejsebek tisztítására és hegesztésére. A füvet borecetben főzik és a sebeket a főzettel, naponkint 3—4-szer mossák.

Használati utasítás: 16—20 gr. bakfűlevél 10 gr. bakfűgyökérrel vegyítve és 500 gr. (fél liter) vízben, 10 gr. hársfavirággal főzve, aztán megsűrve s színmézzel (1 evőkanál) keverve, 1 nap alatt (minden 2-ik órában, 3 evőkanállal) beveendő. Így egy hétig.

Bakszakál (bakfű, kakuksaláta, kigyómarást gyógyító fű, réti kecskedisz (Tragopogon ^{onculalis} ~~herosmele~~ ^{bifida})). A fészkesek (Compositae) rendjéhez tartozik. 10—18 cm. Alsó levelei keskenyszélesek, a felsőbbek a tövek felé szélesedők és szárölelők, kopaszok, vagy a szárral együtt pelyhesek. A kocsányok csúcsuk felé nincsenek megvastagodva. A fészkepikkelyek száma nyolc, rövidebbek, mint az arany sárga, szélső virágok. Virága reggel nyílik, délelőtt záródik. Termése ötoldalú, apró tüskékkel és csaknem mégegyszer oly hosszú, mint a csöve. Terem az ország minden rétjén, utak mentén, mesgyéken.

Használata: Régibb időkben nagyban használták gyomor-bajoknál, ma a *Taraxaeum off.*-t karolták föl, mert hatásában fölülmulja a régente kedvelt bakszakált.

Ne nyúlj hozzám, engem ne bánts, fájvirág, kis-asszony papucs, rejtike, sárga ibolya (Impatiens noli me tangere). Ne nyulj hozzám-félékhez (Balsamicaeae) tartozik. Szára bütykös, kopasz, ágas és áttetsző. Hosszukás, tojásalakú levelei tompán fűrészesek. Virágai sárgák, 3—6-ával többnyire a tartólevél alá hanyatlók. Csészéje többnyire pártaszerű. Az ötszirmú párta szélső 2—2 levele összenőtt. Toktermése tojásalakú. Öt, befelé görbülő lécre hasadva, a magokat szétrugja. Terem az ország hegyvidékeinek forrásos, árnyas erdeiben.

Használata: A balsamina leveleit teának főzve, gyomor-*renyheségnél* és *szorulásnál* használják. *Görcsökkel járó havitisztulásnál* is jótékony hatású. Fájdalomcsillapító hatásánál fogva *opiummérgezésnél* mint ellenszert használjuk.

Külsőleg is használják. A balsamina-gyümölcsöt, lenmagolajban, vagy finom táblaolajban áztatják, aztán együttesen melegítik. 2—3 nap múlva a kopréselt gyümölcs olajos nedve már a *sebek* bekötésére és hegesztésére, a *végbélfájdalmak* csillapítására alkalmas.

Bársonyvirág, szerelemfű. Amaranthus purpureus flos amoris.

Kertekben termesztik. Virága olyan, mint a piros kakas-taréjé; van ugyan testszínű, zöld- és kékszinű is. Egyesek

a bűdöske, ⁵⁷⁷alje nehézszagú pipitér ⁵⁴⁹(*Anthemis Cotala*) kerti virágot is Bársonyvirágnak nevezik. *Tagelus*

Használata: A bársonyvirág levele, virága és magva, teának (cukor nélkül) főzve és naponkint 2 csészével használva, vérfolyást és erős hasmenést szüntet.

Baracklevelű keserűfű, disznóhunyor, ebgyömbér, göcsfű, göcsinda, légyfű, hódos csikszár, vizi bors, vizi hunyor (*Polygonum Persicaria*). ³³⁵Keserűfűfélékhez (*Polygonaceae*) tartozik. 30—100 cm. Ágas szára gyakran pirosra van futtatva, minden ágavégén egy-egy virágfüzérrel. Levelei hosszúkásak, lándzsásak, sötét fűszinzőldek, közepén félholdalakú, sötétbarna folttal, viszájok mirigytelenül pontozott. Kürtjei sertésen pillásak. Virágzata élénkpiros, leple és kocsánya sima, mirigytelen. Termése mindkét oldalán lapos, vagy egyiken púpos. Terem árkok mentén, szántóföldeken és vizenyős helyeken.

Használata: A baracklevelű fűvet fölváltotta a *Mentha aquatica*, a mely csipősebb és hatásosabb. A hol még használják, leveleit borban *sebek tisztítására, rákképződményre* borogatásképen alkalmazzák. Vérhasnál is dicsérik.

A régiek a növény közhasznáról is írnak. «1. *Fekélyes lovak* hogy meggyógyuljanak, főzzük borban ez fűvet és mossuk gyakran azon borral azokat. 2. A nyereg feltörvén a ló hátát, rakják reá ezen leveleket, használni fog. 3. *Bolhákat* elűzi, ha párnája alá teszi ezeket, ezt magam is haszonnal próbáltam. 4. A lovakat a *férgek* meg nem lepik, ha ezen fűnek friss levélvel azok bekenettetnek. 5. A *húst* takarják be ez fűvel és semmi féreg hozzá nem közelít.» Igy Csapó.

Kerti borága, báránynyelvű fű, burces, dinnyeillat, kerti atracél, kerti ökörnyelv, tetüvirág, ugorkaszagú fű (*Borago officinalis*). ³⁷⁴Az egybibeszálúakhoz (*Monogynia*) tartozik. 30—80 cm. Az egész növény merev szőröktől szurós. Levelei tojásdadok, vagy kerülékesek; az alsók hosszúnyelűek, a felsők kissé lefutók. Virága világoskék, olyan, mint a fekete koriander virága. Portokjai feketék. A Földközi-tenger mellékéről származó növény (melyet Francia- és Németországban

kertekben termesztene) fiatal leveleiből uborkasalátát, mártást és főzeléket készítenek.

Használata: A fűnek kipréselt nedűjét, vagy főzetjét belsőrészek daganatánál; magát a fűvet borban főzve, *sztügyengeseégnél* és *búskomorságnál* használják.

A vegyészek salétromot állítanak elő belőle.

Borsos varjuháj, bárány- vagy egércsecs, kukacszuha, kukacfü, sirfű (*Sedum acre*, *Sedum minus*). Varjuhájfélékhez (Crassulaceae) tartozik. 5—15 cm. Töve gyepes, szára lecsepült és főlegyenesező. Apró, hengeres, húsos levelei tojásalakúak, a meddő hajtásokon sokkal sűrűbben állanak. Szirmai citromsárgák, aprók. Terem sziklás, szikár, napos helyeken, régi kőfalakon. Sokhelyt ültetnek sírokra is; a falon, vagy a fán soká virító koszorút fonnak belőle.

Használata: A fű virágtalan, sűrűn leveles ágait erős nyálkatartalmuknál fogva *hólyagbajoknál* használják. A levelek és a friss szárok kipréselt nedűje *epeömlésnél* kitűnő szer. A nedűt mindig *hígítva* kell használni. A szárított és porrá zúzott fűvet, nyavalyatörésnél is használják, hashajtó, sőt hánytató hatásánál fogva. *Váltóláznál* a nép ma is használja.

Külső haszna: Az összetört friss fűvet sebek tisztítására alkalmazzák.

Bazsalikom (szelid). (*Ocimum* *Veimura Basilicum*).³⁸⁴ Ez az általánosan ismert, kellemes illatánál fogva fűszernek is használt és kertekben sűrűn termesztett növény Kelet-Indiából lett idehozva. Sokféle válfaja közül a kisebbiknek van leg-erősebb illata. Fehér virágja csomóban öszpontosul és az ágak végén fürtöket képez. Vörösbarna kelyhe erősen pelyhes.

A fűnek erős, átható, fűszeres illatát érintéskor érezzük. Ize sós és hűsítőleg kellemesen üdítő.

Használata: A gondosan szárított fűvet, más illatos fűekkel *fürdőkre* szokás használni. A magvakból, s az összetört levelekből zsírral, vagy olajjal kenőcsöt készítenek, melyet *ajakrepedésnél* és a *csecsbimbók* repedésénél, haszonnal alkalmaznak. *Szájöblögető* és *toroktisztító* vizet is készítenek a fű magjaiból, leveleiből.

Piros bazsarózsa, pünkösdi rózsa (*Paeonia officinalis*). Boglárkafélékhez (*Ranunculaceae*) tartozik. 30—90 cm. Némely gyökere vékony és hosszas répává vastagszik. Levele kétszer háromosztatú. Középső levélkéje lefut a nyélre, háromfelé hasadt, vagy háromosztatú és karéjai hosszúkás lándzsásak. Virága magános, öt vagy sokszirmú. Két alakja van. Egyiknél a levél fonáka fehéreszöld, nem fényes, a virág ötszirmú, vagyis nem teljes — ez a vad bazsarózsa (*Paeonia peregrina*), a mely hazánk délkeleti hegyvidékén szórványosan fordul elő. A másiknál a levél fonáka fényes, a virág teljes, ez a kerti bazsarózsa.

Használata: A bazsarózsanak gyökere, viráglevele és magva van használatban. Friss gyökere édeskesen kesernyés és összehúzó erejű. Cser- és keményítőliszten kívül, illó narkotikus olajat is tartalmaz, a mi kábítólag hat. E miatt egyesek, a mérges természetűek közé sorozzák. *Görcsök ellen* sikerrel használható úgy gyermekeknél, mint nőknél, ha havibajukat erős görcsök előzik meg. Leghatásosabb a friss gyökér kripréselt nedvéje. *Nyavalyatörésnél* (epilepsia) is alkalmazzák.

A viráglevelek hasonhatásúak. Több cseranyagot, mint keményítőlisztet tartalmaznak.

Használati utasítás: A mozsárba 30—40 magot tesznek, arra 2 deci forró vizet töltenek, s a magvakat a vízben addig törik, míg a víz fehér lesz, aztán megszűrlik. A léből a nyavalyatöréses gyermeknek 3—4 evőkanállal kell beadni naponként. *Gyomorgörcsben* szenvedő nők, a bazsarózsa gyökerét porrázúzzák és abból egy kés-hegynyivel, 1 deci citromvízben feloldva, este bevesznek.

Bécsifű, római nardus, Mária Magdolna-fű (*Nardus celtica*). Macskagyökérfélékhez (*Valerianaecae*) tartozik. Alacsony fű, vékony, rövid szárral; levelei hosszasak, sárgásak; virágai is sárgás színűek; gyökere hegyes és kellemes illatú. Terem Stajerország magas hegyein, nálunk a Kárpátokban.

Használata: A bécsifűvet porrá zúzva *gyomorgyengeségnél* és *bólyagbajoknál* használják. *Izgasztószernek* is bevált.

Használati utasítás: Gyomorgyengeségnél a porrázúzott

gyökérből 1 késhegynyi (2 gr.) reggel, (éhgymorra) és ebéd után beveendő. Izzasztó és vizelethajtószert nyerünk, ha a porból 2 gr. 2 deci vízben főzünk. A főzet este, langyosan beveendő.

Békalencse, fű, vad, vízi lencse, kácsaparéj (⁽²³³⁾~~Lemna~~ ^{minor} palustris, ⁷⁹⁵~~Lemna~~ minor). Békalencsefélékhez (Lemnaceae) tartozik. Uszó, levélszerű szára kicsiny, 3—4 mm. hosszú; vízásan tojásdad, mindkét oldalán lapos, a vízbefüggő egy gyökérszállal. Terem tócsákban, árkokban az egész országban.

Használata: *Sárgaságnál* kiváló hatású szer. Külsőleg *májdagatanál* használják összetörve és a jobboldalra kötve.

Használati utasítás: A békalencse szára, levele és virága forró vízbe teendő és megsűrve, naponkint 2—2 decivel beveendő.

Bolondító beléndek, csalmatok, csábítófü, disznóbab (*Hyosciamus niger*). Ebszólófélékhez (Salanaceae) tartozik. Az egész növény hosszú, ragadó szőröktől bársonyosan molyhos. Levelei tapadók, öblösen fogasak; az alsók nyelesek, a felsők szárölelők. Virágzata leveles, kunkor. Pártája 2—4 cm. hosszú, szennyesárga, violaszínű erezzel, tarka- és violaszínű. A csésze maradó, éréskor 20—25 cm. hosszú s a bögrealakú, fölül kupakkal nyíló, sokmagvú toktermést magába zárja. Terem parlagon, utak mentén, kertekben.

Minden része kellemetlen, erős szagú, szinte bódító. Nagyon mérges növény. Orvosi tanács nélkül nem használható. Jól mondja egy orvosi könyv: «A beléndekfüvet ki kellene irtatni, mert a gonosz, tudákos emberek leveleivel, magvaival és gyökerével sok kárt tesznek az emberekben».

Réti boglárka, boglárvirág, lángosfü, krajcárvirág, békavirág, sömörfü (*Ranunculus acer*). A boglárkafélékhez (Ranunculaceae) tartozik. 30—100 cm. Szára, levélnyele és levele odasimuló szőröktől borzas. Tőlevelei, mind sallangókra szeldeltek. Szárán csak az elágazó csomókon van szálas sallangú levele. Kocsányos, hengeres; virága aranyárga. Terméskéje kopasz, rövid és egyenes csövű. Terem kissé nedves réteken.

Mérges növény. Gyökerét porrá zúzva, *fájós, odvas fogra* fájdalomcsillapítónak használják. Én azonban javasolom, hogy *orvosi* tanács nélkül e növényt senkise merje használni.

Erdei mácsonya, bábatüske, bogáncsvakaró, pásztorvesszeje, paphajgáló tövis, vemes asszony ferdője (Dipsacus fullonum). ³⁸⁴A mácsonyafélékhez (Dipsaceae) tartozik. 1—2 m. Szára tüskés, levelei ülők, csipkésen fűrészesek, élükön kopaszok, vagy ritkásan tüskések, az alsók és középsők alapjukon szélesen összenőve, kis vályút képeznek, melyben az esővíz sokáig megmarad. Virágzáskor félgömbalakú, virágzata magéréskor hengeresre nyúlik. Pártája halványkék, vagy lila, ritkán fehér. Terem parlagon, utak mentén és erdőszéleken.

Használata: A fű gyökeréből készített tea, *száraz betegségben* sinylődőknek ajánlható.

Még inkább ajánlható külső bajoknál. 1. *Homályos szemeket* tisztít; 2. *sömört* gyógyít a főzetével való testmosás; 3. *rühöt* gyógyít, ha gyökeréből friss írósvajjal kenőcsöt készítenek és ezzel a testet kenetik.

Bogácskóró, csúcsúdrózsa, gordon, lógordon, számlapu (Onopordön Acanthium). ⁵⁴³A fészkesekhez (Compositae) tartozik. 80—150 cm. Lefutó levelei széles, tüskés szárnyakat képeznek a száron. Levelei öblösen fogasok, vagy szárnyasan hasadtak, igen tüskések, pókhálósan és sűrűn molyhosak. Fészkei nagyok, gömbösek; virágai biborszínűek, fészkepikkelyei szétberzedők. Termésük négyyszögletű, bóbítája mégegyszer olyan hosszú, mint a termés. Terem parlagon, utak szélén mindenütt az országban.

Használata: A fű gyökere gyomorerősítő és vízajtó hatásánál fogva teának főzve, használtatik *gyomorgyengeségnél* és *trippernél*. A teából naponkint 2 csészével (1—1 deci) elegendő. *Görccsnél* is hatásos.

A fűnek, friss leveleiből kisajtolt nedűjét, rákképződménynél és bőrbajoknál alkalmazzák.

Málna szeder, boldogasszony csipkéje, erdei szederhimpér, málnafa (Rubus Idaeus). A rózsafélékhez (Rosaceae)

tartozik. 50—150. Szára két évig él; tüskés, bókoló. Levele szárnyas, viszája fehér molyhú. Fehér virágai szártetőző fűrtben fejlődnek. A csésze karéjai a termésen visszagörbülnek. Gyümölcse számos apró, husos terméskéből van össze-téve; kellemes ízű, piros és bársonyos; érett állapotában a vacokról leválik. Hazánk hegyvidéki erdeiben közönséges. Irtásokban nagy területeket foglal el.

Használata: A gyümölcsnek kinyomott levét, *forró lázban* szenvedőknek, *hűtőszér* gyanánt adják 1—1 kis pohárral, mert a lázat csillapítja és az ellankadt szervezetre üdítőleg hat.

Külsőleg *torokfájásnál* gargarizálásra használják a leveleknek megfőzött és megszürt levét. E fűnek sűrűn megfőtt lugleve, hajfeke-títésre alkalmas.

Kerek repkény, folyófü, földi borostyán, katonapetrezselyem, kerek nátrafü, macskatök, pokolvarfü (*Glechoma edera^{ceda}*). Az ajakosak (Labiatae) rendjéhez tartozik. Szára lecsepült és gyökerező. Hosszúnyelű levelei vese- vagy szív-alakúak, csipkések. Örvei 2—6 virágúak. A csésze fogai kihegyezettek. A párta a csészénél háromszorta hosszabb, lila, ritkán rózsaszínű. Terem gyepeken, utak, árkok szélén az egész országban.

Használata: A kerekrepkény leveleiből erős teát készítenek és abból naponkint 2 csészével (1—1 deci) *tüdőbajosoknak, sorva-dásoknak* ajánlanak. *Vérhányásnál* is kitűnőnek bizonyult. *Fövenyese-désnél* is használják.

Használati utasítás: E fűnek leveleit virágzás után — június-júliusban — kell szedni és árnyékos helyen szárítani. 1 csésze teára elég 3 gr. *Bőrkeményedésnél* borogatásnak használják a megfőzött, vagy forrázott leveleket.

Repkény borostyán, erdei szárcsa, fárafutó boros-tyán (*Hedera arborea*, *Hedera Helix*²²⁰). A borostyánfélékhez (Araliaceae) tartozik. Szára a mellékgyökerekkel fákra kapaszkodik, vagy sziklákat lep be, sokszor pedig csak a földön kúszik. Levelei bőrneműek, örökzöldek. Virágzata fűrtösen elhelyezett ernyőcskékből áll. Szirmai tojásdadok, zölde-

sárgák. Virágai mézillatúak. Termése gömbölyű fekete bogyó, mely csak a következő év tavaszán érik meg.

E növényről írják, hogy Indiából Görögországba lett átplántálva, honnét egész Európában elterjedt olyannyira, hogy erdőkben és kertekben egyaránt honos.

Használata: A levelek porát a *nyavalyatörés* eseteiben, gyermekeknek a *sorvadás* ellen használják. A porból elég 1 késhegynyi beadni.

Külső haszna is van, a mennyiben sok helyütt a leveleket sebekre kötözzetik. *A hogyók ártalmasok, hánytatónak* alkalmasak.

Télizöld meténg, körvény, billény, boncs, erdei puszpáng, földi borostyán, szászfű, myrtus koszorú (*Vinca ^{münch} münch*). Meténgfélékhez (Apocynaceae) tartozik. Lecsepült szára gyökerező, átellenesen álló levelei rövidnyelűek, kerülékesek, bőrneműek, fölül kiemelkedő erekkel, öröközdek. Pártája égszínkék, ritkábban halványkék, vagy rózsaszínű; csöve rövid, rónán elterülő karéjai csonkítottak. Van két magháza közös bibeszállal. Terem árnyékos erdőkben, az ország minden hegy- és dombvidékén. Ültetik kertekbe és koszorút fonnak belőle.

Használata: Az öröközöld leveleknek és ágaknak fanyar, kesernyész izük van és mivel meglehetősen cseranyagot tartalmaznak, összehúzó és izzasztó hatásuknál fogva *vérhas, vérfolyás, torokgyulladásnál* használják. Franciaországban az *anyatej* csökkentésére használják a gyermekeket elválasztó nők.

Használati utasítás: A friss leveleket és ágakat meg kell főzni és a lét a beteggel (naponkint 2 csésze, 1—1 deci) megitatni. *Torokgyulladásnál, torokgyíknál* a főzetet hidegen, gargarizálásra kell használni. A friss levelek és ágacskák kipréselt nedve, gyapotra csepegtetve és az orrba téve, *orrvérzést* szüntet.

Az öröközöldnek közhasznáról is tesznek említést. A kinek *bora* zavaros és nem tisztulhat meg, fejtse le más hordóba, adjon bele öröközöld levelet, verje be a csapot és hagyja így állani 5—6 napig. A bor megtisztul. Probatum est.

Buzavirág, égi virág, kék virág, vad pézma, imola (*Centaurea Cyanus*). A fészkesekhez (Compositae) tartozik.

Az egész növény szürke, felső és középső levelei szálasok, épek, az alsók azonban hasogatottak. A hosszában eres fészkepikkelyek függelékei nem futnak le, vagy ha lefutnak alig láthatók. Virágai lilássötétkékek. Terem vetés között az egész országban.

Használata: A buzavirág összezúzott, friss leveleit *szemgyuladásnál*, borogatásnak használják. Kellemes, hűtő hatása van.

Festőbuzér, festőgyökér, pirosító (*Rubia tinctorum*). A galajfélékhez (Rubiaceae) tartozik. 30—100 cm. Szára négyélű, a végeken fogacskáktól érdes. Alsó levelei négyével, a felsők hatával állanak, övben tojásdadok, hosszúkásak. Laza fürtben álló virágai zöldesszinűek; pártája rendszeren ötmet-szetű; bibéje buzogányalakú; termése fekete. Terem hazánk délj részében, helyenként elvadulva.

Gyökere három festéket tartalmaz: aliz⁹rint, purpurint és xanthint. Régente nagyban termesztették, különösen Hollandiában és Sziléziában. Manapság az alizorint olcsóbban állítják elő, azért e növény termesztése is abbamaradt.

Használata: *Sebeknél* a gyökér porát, vagy főtt vizét használják.

Széleslevelű gyékény, bodnározó gyékény, buzogányfű, kókabot (*Typha latifolia*). A gyékényfélékhez (Typhaceae) tartozik. 1—2 m. Tarackot fejleszt. Töven hüvelyes levelei szálasak és igen hosszúak. Virágai igen tömött, (15—30 cm.) torzsaszerű füzérben fejlődnek, még pedig, a felső részben vannak a porzós virágok, az alsó részben a termősek. Az utóbbiak hegyükön barna, puha szőrrel vannak körülvéve. A sárga porzós virágok elvirítás után lehullanak. Terem álló és lassan folyó vizek mentén az egész országban.

Használata: Ennek a növénynek finom barna pelyhét, *olajjal* (Oleum Olivarum), vagy zsírral összekeverve, *égesi* sebek bekötésére használják.

Egyebekben csak közhaszna van. A szegények vánkosukat töltik meg friss pelyhével; a bodnárok s a pintérek hordók összefoglalására használják.

Csabaire vérfű, csabagomb—ire—isme, dinnyeszagú fű, gombos fű (*Sanguisorba ^{minor} polygama*). A rózsafélékhez (Rosaceae) tartozik. 30—70 cm. Szára kopasz. Levele 9—17 levélkével szárnyas. Virágzata gombos vagy hengeres, zöldes, napos törzse oldalán bíborral befuttatva. Felső virágai termők; a középsők gyakran kétcsúcsuak, az alsók porcosak. A porcos virágok sok porzójuak, sárga portokjaik hosszan kilógnak. A termő virágnak két bibeszála van, bibéje ecsetszerű. Termése 4—5 mm. átmérőjű; négy hártvás éle van, lapjai erősen ránczoltak. Terem napos, szikár helyeken, főleg hazánk déli felében.

Közeli rokona a *zöld vérfű* (*Porterium Sanguis orba*), melynek szára és gyökere majd mindig szőrös, csak felső részében kopaszodó; termése nem ráncolt, éle nem hártvás.

Használata: A fűnek úgy levelei, mint gyökere a legrégibb idők óta nagy becsben állanak, és *vérhasnál*, *véres vizeletnél*, *hasmenésnél*, *vérhányásnál*, *külső vérzéseknél* hatásosan és eredményesen használtatnak.

Használati utasítás: *Vérhasnál* a fűnek leveleit vörös borban főzik. (2 gr. levél egy deci borban főzendő.) Ugyanígy használandó hasmenésnél. Reggel, este kortyonkint egy csészével beveendő. *Vérhányásnál* a gyökér *porát mézzel* vegyítve használják. Négy kávéskanállal a mézes porból, egy napra elegendő.

Külső vérzéseknél vagy a leveleket rakjuk, vagy a gyökér porát hintjük rá, a sebes helyre.

Régi, bűzhödt, fekélyeknél és ráknál hasonlóképen járunk el.

A Csabaire-fűnek *közhasznáról* a következőket olvasuk: «1. a nagyobb Csabaire-füvet saláta gyanánt eszik; 2. borból is teszik, melytől igen egészséges és jóízű itallá válik az; 3. a lovakban levő férgeket, azaz gilisztákat a fű megöli, mint a szénájuk közé téven azt, mint pedig abrakjuk közé összevagdala kevervén azt és mint italukban hányván a füvet, melyet Tabernae montana is gyakran ily hasznosnak lenni, maga tapasztalása szerint bizonyít.» (Dr. Csapó.)

Ugyanő a fű elnevezésére nézve, a következőket írja: «Az fű pedig minémű hathatós sebeket gyógyítóerejű légyen, és miért nevezetik Csába Ire-fűnek, megtetszik a következőkből: tudniillik: Csába, magyar régi királya, Attila királynak Honorius császár leányá-

tól született kisebbik fia, édesatyjának halála után, midőn az ő két testvérjeivel az ország elosztása iránt meg nem egyezhetett volna és a magyarok is meg nem akarának egyezni, nagy hadakozás és kemény ütközet támadván közöttük az országban, tizenötezer magyar hadi ember mindegyig sebben esett: de ezen fűvel való kötötetés és egyéb formában való orvosoltatás által mindnyájan megépültenek, a honnét azokra nézve mind a mai napig Csába-fűnek hivatik, a régi magyarok pedig Chaba Irének nevezték, mert Chaba király akkor maga maradt meg életben a föntnevezett magyar sereggel.»

Apró csalán, árva csalán (Urtica urens).⁶⁴² Csalánfélékhez tartozik (Urticaceae). 20—60 cm. Levelei tojásdadkerek, egyformán és durván fűrészesek. Az egész növény merev csálánzó mirigysertékkal (fulánkyszőrszállal) van megakva. Minden levél hónaljában ered hét virágfüzér, melyeken a porzós termővirágok keverten állanak. Füzérkéi rövidebbek, mint a levél nyele. Terem mindenütt az országban.

Az apró csalánon kívül, van még *nagy csalán* (*Urtica dioica*), mely tarackot fejleszt és az égető mirigyszőrökön kívül, még egyszerű szőrökkel is bir. Alsó levelei szives tojásdadok, kihegyezettek, durván fűrészesek.

Használata: Mindkét csalánfaj gyógyerővel bir. Vértisztító, oldó, vizelethajtó hatásánál fogva már a legrégebb időkben *mellbajoknál, vérköpés, aranyeres bántalmak*, vesebaj és sárgaságnál használták. Szerves tartalma nagy. Újabb időkben kiváló orvosok figyelmét vonta magára, a kik *bőrkiütéseknél, hólyagosodásnál* sikerrel alkalmazták.

Használati utasítás: A friss levelek kipréselt nedűjét *orrvérzésnél, vérköpés, vérhányás és vérfolyásnál* kell használni. A levelek vízben főtt leve *vese- és tüdőbajoknál* kitűnő hatásúnak bizonyult.

Külsőleg is alkalmazzák; zsibbadt tagokat, csalánnal kell ostromozni és élénkebbek lesznek. Köszvénynél is alkalmazható.

Fehér árvacsalán, peregetető (Labium album), az ajakosak (Labiatae) rendjéhez tartozik. 30—60 cm. Tarackot hajt. Levelei hosszukás tojásalakúak, hihegyezettek és élesen fűrészesek. Pártája fehér vagy sárgásfehér; alsó ajkának alapja zöldesen foltos, belsejében ferde szőrvonal húzódik

végig. Terem kerítések, árkok, vizerek mentén az egész országban. Az alföldön ritka.

Használata: A fű kelyhéből kiszaggatott fehér virágoknak, nyálkás-édeskés ízük van és azért *tüdőhurut, köhögés* és *rekedtségnél*, teának főzve használatnak. A frisshejtású levelek is hatásosak a főntemlített bajoknál.

A virágoknak koncentrált főzetét, (decoctum) némely országban *a nők, fehérjolyás ellen* használják. Sőt az amenorrhoeánál is hatásosnak bizonyult.

Golyvás emberek e fű teájával élnek és hatását dicsérik.

Csomós görvélyfű (barna gyökér, bodzaseresznye, disznóterjék, fekete cseresznye, csalán vagy bodzafügefű, fekete csalán, sutyfű, torokgyikfű, álarcfű vagy virág (*Scrophularia nodosa*). A tátogatókhoz (Scrophulariaceae) tartozik. 60—125 cm. Szára négyélű, de élei nem hártyásak; kopasz, legföljebb a virágzata mirigyes. Levelei hosszúkas tojásalakúak, kétszer csipkések. Virágai laza bugában fejlődnek; olajzöldek, hátukon barnák. A csészefogak keskeny, hártyás szélűek. Terem erdők szélén, árkok mentén mindenütt.

Használata: A levélnek s a gyökérnek kellemetlen szaga és undorítóan erős, fanyar íze van. A gyökérfőzetet már a legrégibb időben haszonnal alkalmazták *bőrkiütéseknél, csomósodásnál, bőrkeményedésnél*. A köznép is régóta használja az erős főzetet *rák bajnál, mirigydaganatoknál* és különösen *rühnél*. Külsőleg alkalmazva, erősen tisztító hatása van. *Belső sebeknél* mint tea, sikerrel van használva.

Közönséges cámoly. Cámoly, galambvirág, gelesztafű, gangabugya, harangláb, harangvirág, saskeselyű fű (*Aquilegia vulgaris*). A boglárkafélékhez (Ranunculaceae) tartozik. 20—50 cm. Levelei szárnyasak, kétszer hármás-águak, levélkéi kerekdedek, háromkaréjúak és csipkések. Virága sötétkék, ritkán rózsaszínű vagy feketés viola. Csészelevelei hosszúkas tojásalakúak; a párta hosszú sarkantyúja kampósan be van görbítve. Terem köves dombblejtőkön, hegyi réteken, hazánk északi és kelet hegyvidékén. Kerti virág, de sok helyen elvadul.

Használata : E fűnek úgy magvait, mint leveleit használják. A magvakat összetörve és vízben főzve, (esetleg borban is) *himlőnél* és *vesebajnál* sikerrel lehet használni. A levelek hatása gyengébb. Külsőleg is alkalmazzák; *torokgyulladásnál*, *mandoladaganatnál* és *bűzös szájnál* e növény magjának erős főzete kitűnően bevált.

Közönséges orbáncfű. Csengőfű, csengőlinka, lyukaslevelű fű, patikai csengővirág, vérfű (Hypericum perforatum). Az orbáncfűfélékhez (Guttiferae) tartozik. 30—60 cm. Szára kétélű; levelei kerülékesek, hosszukás tojásalakúak vagy keskenyszálasak; átlátszóan pontozottak. Virágzata sokvirágú bogernyő. A csészelevelek kihegyezettek, még egyszer akkorák, mint a termés, szélük pedig kopasz. Szirmai arany-sárgák. Terem mezőkön, sziklás, cserjés lejtőkön, ritkás erdőkben az egész országban.

Használata : A növénynek virágját és magvát használják, *vesebajnál*, *belső sebeknél*, *vérfolyásnál*. Egyes vidéken a frissen szedett levelekből készített erős főzetet *gilisztás* gyermekeknek szokták beadni.

Használati utasítás : A frissen szedett virágoknak összehúzó, fanyar ízük van. Jól szárítva, sárga színt nyernek; kevésbé illatosak, de ízük erősen kesernyés. Tapasztnak, flastromnak készítve, *égési sebeknél* kitűnő eredménnyel használják. A régiek e növénynek közhasznáról is tesznek említést. Így olvasom, hogy a fű leve a lovaknak beadva, a *férgeket* elpusztítja; ugyanezt a hatást lehet elérni, ha e fűvet a lovak szénájába, vagy az abrak közé keverik.

Sarlós gamandor, ezerlevelű fű, fodorka, kis cserlevelű fű, sarlófű, szénakék, tarorja, zsuzsánka (Teucrium Chamædrys). Az ajakosok féléhez (Labiatae) tartozik. 10—30 cm. Szára tövön ágas. Levelei ékformán nyélbe keskenyedők, szélük bevagdálva csipkés. Biborszínű virágai 4—6-ával örvösen állanak. A csésze rendszerint pirosas. Terem sziklás, szikár helyeken, gyepekben, kivált meszes talajon az egész országban. Az Alföld lapályain ritka.

Használata : E növénynek leveleit, friss hajtásait, sőt a friss levelek kipréselt nedűjét *sápkórnál*, *vízi betegségnél* és *köszvénynél* használják.

Használati utasítás: *Sápkóros, vérszegény, dagadt arcú* leányoknak a füvet (4—8 gr.), 2 deci bor, 2 deci vízben kell megfőzni és azt velök egy nap alatt megitatni. *Vízkórosoknak* a kipréselt nedűből egy kávéskanállal adandó be. *Köszvényeseknek* a fűnek főzetje melegen nyújtandó.

Jegyzet: Az igazi cserlevelű fű (*Chamaedrys vera*) kősziklákon és sziklás hegyek oldalain terem. Levelei fényesek, virágja keztyűformájú, vöröskés. A cserlevelű fű a *méhet* tisztítja s így a nőt sok nyavalyától megóvjá. A cserlevelű fűnek egyik válfaja az ú. n. nagyobb cserlevelű fű, sarlósfű, bibinella (*Peucricum maius*), melynek leveleit és friss ágait összeszedik és teának főzve *végbélbajoknál, sárgaságnál, hosszadalmas tüdőhurutoknál*, valamint rendetlen havi-bajból eredő *sápkór*nál mézzel vegyítve, sikerrel beveszik. Mint *sebtapasz* Németország délvidékén kitűnő hírnek örvend.

Közönséges cékla (*Beta vulgaris*). A libatopfélékhez (*Chenopodiaceae*) tartozik. 50—100 cm. Gyökere húsos. Szára barázdált. Tőlevelei hosszúnyelűek, szíves tojásdadok; szárlevelei hosszúkás lándzsásak. Virágai aprók, 3—5 van egy csomóban és a csomók hosszú leveles füzérben, a maradó lepel megkeményedik. Van számos fajváltozata; legnevezetesebbek: a sovány cékla, melynek levélgerincét spárgának használják s csak helyenkint termesztik; a burgundi cékla vagy répa, melynek vastag, részben a földből kiálló répája, kitűnő takarmány; a vörös cékla, mely hús mellé salátául szolgál s a mellyel festeni is szoktak; a cukorcékla, vagy cukorrépa tulajdonképen nem külön alak; több fajváltozatot képez s ha cukorgyártásra termesztik, cukorrépanévvel jelölik; kitűnő takarmány.

Használata: A céklát egyáltalában *székrekedésnél* és *sorvadásnál* szokás használni. Ez utóbbinál, hűtő hatása miatt kedvelik.

Külsőleg is alkalmazzák; *hólyagképződésnél* és *gyuladósos bőrkiütéseknél* kitűnő hűtőszer.

Csillaggerepcsin, békaterjék, kék csillagfű, csillagvirág, mellaparti gerepcsény, ^{szőz} ósz csillaga, szikcsillag. *Vurgilius aster* (*Aster Amellus*). A fészkesek (*Compositae*) fajához tartozik. 30—50 cm. Az egész növény apró, merev szőröktől

érdes. Apró levelei viszás tojásalakúak, kissé csipkésék, a felsők hosszukás lándzsásak és épszélűek. Kevés és nagyfészekű. Fészekpikkelyei lekerekítettek, kissé elállók. Nyelves virágai liláskékek, a csövesek sárgák. Terem napos, köves helyeken, szőlők körül, az északi Kárpátok déli lejtőitől szórványosan a dombvidéken.

Használata: A növény összetört gyökerét csak külsőleg használják, *veszett ebmarásnál* és *torokdaganatnál*. Megjegyzendő, hogy a veszett ebmarásnál elsősorban a mérget kell fölszívni és csak azután a növény porát a sebre hinteni.

Orvosi csikorka, innyújtó fű, Isten kegyelme, kegyelemfű, réti csikorgófű (*Gratiola officinalis*). Tátogatók (Scrophulariaceae) faja. 8—30 cm. Tőkéje terjedő, ágas; szára fölálló, rendszerint ágatlan, felső részében négyélű. Levelei lándzsásak, nyeletlenek, fűrészesek, esetleg — kivált az alsók — épélűek. Virágai a levelek hónaljában vannak; a pártá csöve élénk sárga, hátsó oldalán barnás karimája, fehér vagy vöröslila. Terem árkok mentén, vizenyős réteken az egész országban.

Használata: E fű leveleit és zsenge ágait virágzás előtt, junius vége felé, vagy julius elején kell szedni. Erősen kesernyés ízük van; hatásuk *hajtó, sőt hánytató*. Ezen tulajdonságánál fogva e fűvet a mérgesek közé sorozzák. Az óvatosság tanácsos, mert nagyobb adagban élvezve, teának főzve s így bevéve, fájdalmas hasmenést okoz.

*Vizkór*nál borban főzve és napokint egy-két decis csészével bevéve, sikerrel jár; *gülisták* ellen is ily módon használható.

Külsőleg is alkalmazható az ú. n. *vtzfejúeknél*. A zöld fűnek leveleit összetörjük és a fejre rakjuk. *Sebek* tisztítására hasonló módon alkalmazható.

Jegyzet: Határozottan kijelentjük, hogy e növényt a fentérintett betegségeknél belsőleg csakis a legkisebb (2—3 gr.) adagokban, 3 deci vízben szabad főzni. Orvosi tanács kikérendő.

Négylevelű varjűszem, csillagfű, csillárfű, ciklár, farkasszőlő, rókaszőlő, négylevelű csilla, párizsfű (*Paris quadrifolia*). Liliomfélék (Liliaceae). 15—45 cm. Szára egyszerű, rendszerint négy örvösen álló, kerülékes vagy viszás tojás-

alakú levéllel és egy szártetőző zöld virággal. A maradandó lepel sallangjai vízszintesen elállók; a négy külső 2—3 cm. hosszú és csészeszerű, a négy belső sokkal keskenyebb és inkább pártanemű. Kékesfekete bogyója nagyüregű, héja ráncolt. Terem árnyas erdőkben, nyirkos cserjésekben, hazánk minden hegy és dombvidékén.

Használata: Úgy az újabb, mint a régi orvosok közül sokan a mérgesek közé sorozzák. Mi belső használatától eltekintünk s csak külső hasznáról teszünk említést.

Külső haszna: E növénynek összetört zöld leveleit *rákos képződménynél*, vagy mérges természetű, ú. n. tüzes *daganatoknál* borogatásképen sikerrel alkalmazhatjuk.

Palackféreg-fű, csimárzfű, (*Xyris spatula*[?] foetida). *Iris foetida*[?] Ezen fűnek levelei hosszukásak, kétélű tőralkúak s ha kezeink között dörzsöljük, bűdösek. Virága karmasinszinű, gyümölcse akkora, mint egy borsószem és piros. Terem réten és erdős helyen.

Használata: A növény gyökere porrá zúzva (két gr., két deci borecettel keverve) *golyvásnak* ajánlható. *Lépdaganatnál* is használható a fű levele, vízben főzve.

Külső hasznáról csak annyit írhatunk, hogy kifacsart leve *sömörnél* és mérges *bőrkiütésnél*, tisztítólag, gyógyítólag hat.

A régiek írják, hogy a fű erős, forró főzetje *poloskát* és *svábbogarat* irt.

Seprőcirok, tatárköles (*Sorghum vulgare* Pers). 1—2,5 méter. Levelei szálasak, 1—2 cm. szélesek, Bugája terebélyes, 2 dm. hosszú is lehet. Kalászkái vizás tojásdadok; a kétivarúak pelyvái puhaszörűek. A porzós kalászkák csak egy pelyvájúak és igen rövid kocsányúak. Kelet-indiai növény, melyet nálunk főleg kukoricaföldek szélére vetnek.

Használata: E növénynek csak magvait szokás használni *vérhasnál* és *fehérfolyásnál*.

Használati utasítás: A magvakat megtörve vízben főzik és a léből naponkint (1—1 deci) két csészével vesznek be. Sokhelyütt tojásfehérjét is tesznek a vízbe, hogy *vérhasnál* sikeresebb legyen.

Közhasznát is emlegetik, a mennyiben a megőrölt magvakból lisztet készítenek és árpa- vagy rozsliszttel keverve, kenyérsütésre használják. Tyúkokat és galambokat e magvakkal szokás hizlalni.

Kerti ciprusfű (^{768x}Cupressi herba, ^{768x}Artemiziá abrotanum). ⁷²⁸Kis-Azsiában és Dél-Európában ismeretes növény. Szürkeszínű, alacsony fácskaformájú, szagos fű. Az ágak tetején apró székfűvirágokhoz hasonló, erősszagú virágai vannak. A fészkesek (Compositae) rendjéhez tartozik. Levelei vagy egészen kopaszok, vagy kevésé pelyhesek.

Használata: E növény levelei és virágjai átható fűszeres citromos szaguknál és erősen maró, gyengén kesernyés ízüknél fogva közkedveltségnek örvendtek mindazoknál a bajoknál, melyeknél az ürmöt szokás használni. A levelek sok cseranyagot tartalmaznak, miért is általános *elgyengülésnél*, *emésztési zavaroknál*, *altesti bajoknál*, *sápkórnál*, *sárgaságnál* teának főzve, sikeresen használtatnak. A régiek a növény magvát *szűkmellűség*nél és *altesti bajok*nál alkalmazták. Ujabb időkben *fehértályánál* veszik igénybe.

Használati utasítás: A levelekből és a virágzó ágakból 5 grm. 3 dc. vízben, teának főzendő s a főzet egy nap alatt háromszor, langyosan beveendő.

Külsőleg a növény erős főzetét *hajhullás* ellen is használják, megmosván azzal a fejet, naponkint legalább kétszer-háromszor.

Csombormenté, bolhaölő fű, csomborpólé, köszvény vagy oláhmenté, poláj, pólémenté, putnokfű (*Mentha Pulegium*). Ajakosok (Labiatae). 10—30 cm. Szárának töve lecsepült és gyökerező; rendszerint tőtől virágos; pirosas lila virágai számos, gazdagvirágú, csomós örvben fejlődnek. Csészéjük hengerestölcséres, árkolt, kétajkú; a felső csészefogak a termés érésével visszagörbülnek; a termés a csésze torkának szőrkoszorújától zárt. Terem homokos, kissé nedves, árteres, néha sovány mezőkön, helyenkint igen nagy mennyiségben. Az északi vármegyékben hiányzik.

Használata: A növény hatását különösen dicsérik *székrekedésnél*, *fulladozásnál* és *elmaradt havibajnál*. Ez utóbbi esetben a csombormentét 4 deci vízben kell főzni és abból reggel és este 2—2 decit

kell meginni. *Fulladozásnál* a fűnek főtt levébe, egy kanál mézet keverünk.

Torzsika boglárka, csipős szirontók, csomorika, égető boglárka, farkasnevető fű, istárj, libadöglesztő, méhek nevetése, sebesítő fű, torzsika, vizi méreg (*Ranunculus sceleratus*).¹⁷⁷ Boglárkafélék (Ranunculaceae). 15—60 cm. Szára ágas, sokvirágú, csöves, egészen kopasz, vagy felső részében a kocsányokkal együtt odasimuló szőröktől érdes. Levelei kissé húsosak. Az alsók hosszúnyelűek, tenyeresen 3—5 karéjuak, szélük bevagdaltan csipkés; a legfelsők nyeletlenek, hármusak, keskeny, lándzsás, épszélű szeletekkel. Apró virágai sárgák; csészéjük visszafejlett. Apró terméskéi hosszú, hengeresre nyúlt vackon fejlődnek. Terem pocsolyákban, árkokban az egész országban. Igen mérges.

Használata: Óva intek mindenkit a fű belső használatától, mert *ideg- és izomsugorodást* idéz elő s rövid idő alatt halált okoz.

Külső haszna: *Golyvánál* és *aranyérrekedésnél* az összetört fű, külsőleg borogatásnak alkalmazva, hatásos.

Derece veronika, vizi pólé, vizi vagy téli saláta, vizi deréce (*Veronica Beccabunga*). Tátogatók (Scrophulariaceae) faja. 15—60 cm. Töve lecsepült, csomóin gyökerező. Szára hengeres, húsos. Levelei rövidnyelűek, kerülekések vagy hosszúkásak, aprón fűrészesek, vagy csaknem épek; csúcsukon tompítottak. Laza fürtjei a levelek hónaljában állanak. Virágai égszínkékek, ritkán fehérek. Termése kerekded, fölfuvódott. Az egész növény kopasz. Terem vízparton, nedves réteken az egész országban.

Használata: A növényt sós, kesernyés ize miatt az elsőrendű saláta közé sorolom, mert *vértisztítólag* és a belekre erősítőleg hat. *Sárgaságnál*, kezdődő *vízkepnél*, akár mint saláta, akár mint erős főzet, mindenkor eredménnyel használható. Erről a növényről írja egyik régi orvosunk, hogy a *Skorbutot*, vagyis a vérnek romlottságát megszünteti, a ki annak levét naponként issza. Utasítása következőképen hangzik: «Vérnek rothadtságát és sós forma voltát (Scorbutus),

mely miatt az ember egész külső teste, belől pedig szája, inye, foltokkal, fakadékokkal és sebekkel szüntelen telve, ez a fű kiváltképpen helyrehozza és megjobbítja ily formában: vegyen ilyen ember két maréknyi ily zöld füvet, főzze meg tejsavóban két itcében, vagy inkább mikor forrni kezd, vesse belé, igyék ebből napjában háromszor 1—2 üveg pohárral, kontinuálván ezt így egynéhány hetekig és meggyógyul. A kinyomott fünek levét is használatos ezen nyavalyánál inni». Dr. Csapó.

Vizi kocsord, disznókömény, erdei vadkömény, kénköves gyökér, kemény²⁴ mézfű, posványderezele, szoristráng (*Peucedanum officinale*). 80—120 cm. Szára csöves, szegletes és barázdált. Levele szárnyas, négy és többszörösen 1—3 mm. keskeny sallangokra szeldelt. Ernyője nagy, ágai érdesek. Gallérja és gallérhéja soklevelű, hártýásszélű levélkéekkel. Pártája fehér vagy pirosas. Terméskéi 4—5 mm. hosszúak; közepén erősen kidomborodók. Terem nedves réteken, vízerekben, szórványosan az egész országban.

Használata: A növénynek külsőleg fekete, belül sárgaszínű gyökere gyantás tejnedűt tartalmaz, melynek friss állapotban kellemetlen, undorító, kesernyés íze van. A belekre és a tüdőszervre izgatólag hat, miért is *bélrestségnél* és *asztmatikus* tüdőbajnál sikerrel használható. *Női bajoknál*, *hiszterikus görcsöknel* is dicsérik hatását. A friss fű kifacsart leve *torokgyíkot* gyógyít.

Használati utasítás: Az apróra vagdalt gyökeret (egy evőkanállal 3 dc. borban, esetleg vízben) meg kell főzni és a beteggel egy nap alatt megitatni.

Különös haszna: Régi elhanyagolt sebekre a fű gyökerének erős főzetét alkalmazzák, még pedig úgy, hogy a főzetbe vattát mártanak és azt a fájó sebre rákötik. Ezt naponkint 4—5-ször kell megismételni, hogy a seb megtisztuljon és behegedjen. Probatum est.

Sárga dinnye (*Cucumis Melo*). Tökfélék (*Cucurbitaceae*). 1—2 m. Szára heverő, kacsos. Levélkaréjai lekerekítettek. Virága sárga. Termésének alakja különböző, de inkább gömbölyű; sima vagy hosszában árkolt, gerezdes; héja többnyire recézett; húsa sárga, fehér-zöldes vagy piros-

sas, édes és fűszeres zamatú; hűsítő. Indiából származik; helyenkint nagyban termesztik.

Használata: Szerintem a zöldbélű dinnyét *vérsűrűsödésnél*, *láz*as tüneteknél és *vesebajnál* jó használni. Forró nyári napokon üdítőleg hat. Egyesek szerint *álmatlanság* ellen is ajánlható.

Az ú. n. *görög dinnye* (*Cucumis anguira*) hasonlatos.

Közönséges dohány, muskotály dohány (*Nicotiana Tabacum*).³⁹⁷ Ébszőlőfélék (Solanaceae). 1—2. m. Az egész növény rövid mirigyszőröktől ragadós. Levelei lándzsásak, hosszan kihegyezettek; az alsók a szárra futók. Virágzata terebélyes, végálló és hónalji bogas kunkorokkal. Csészéje hengeres, háromszögűen lándzsás, kihegyezett fogakkal. A párta rózsaszínű, csöve hosszú, felfuvódott; termése tojásalakú.

A botanikusok a dohánynak kétféle neméről beszélnek, melyek mindegyike úgy erőre, mint izre és zamatra különbözik. Ez Amerikából importált növény, melyet 1560-ban Nicotius, II. Ferenc francia királynak lissaboni követe, honosított meg Franciaországban, a honnét a többi európai országok csakhamar átvették.

Belső hasznáról nem beszélhetünk, mert mindenki tudja, hogy a dohány akár szárazon, akár zölden bevéve, halálos végű vérhast okoz; ha füstjéről vagy poráról beszélünk, azt kell megjegyeznünk, hogy ez egyike azoknak a növényeknek, a mely soknak árt, de senki-nek se használ. Az *elnyálkásodásban* szenvedők, nyálkaoldó hatása miatt használják, mások szokásból, a nélkül, hogy szervezetükre való hatásáról meggyőződni szeretnének. A dohányzás ártalmas vagy hasznos voltáról értekezni annyit jelent, mint a falra borsót hányni, mert e tekintetben még a nyolcéves gyerekek is megvan a maga nézete, a melytől nem tágit. (A tiltott gyümölcs édes.)

Külsőleg *sebeknél* és *dárganatoknál* alkalmazható. Meg kell jegyezni, hogy ilyen esetekben a leveleket össze kell zúzni, vagy vízben áztatva a sebekre kötni.

Közhaszna: A száraz dohánynak főtt vizét rühes tehenek és más állatok mosására, sőt az ú. n. *levéltetű* pusztítására is használják.

Csipkerózsa, bicskefa, ebcsipke, parlagi vagy vad-rózsa, tüskefa (*Rosa canina*). Rózsafélék (*Rasaceae*) 2—3 m. Ágai rendszeren ivalakban görbülnek; tüskéi tövön laposak, hegyük rendszerint horgas. Levelei 5—7 levelkéjűek, fűrészesek, kopaszok, legfeljebb a főerükön van (viszájokon) kevés szórszál. A kocsány olyan hosszú, mint a csésze csöve, többnyire azonban 2—3-szor akkora; mirigytelen. A csésze karéjai a termés érése előtt lehullók. Szirmai nagyok, rózsaszínűek, vagy fehérek. Termése piros, hosszukás, csipkebogyója «hecsepecse», melyből igen jó izt készítenek. Tenyészik az egész országban.

Használata: A növény virágját teának főzik és *vérfolyásnál* naponként két csészével beveszik. *Vesekőnél*, *hólyagbajoknál* a csipkének porrázúzott magját (3 gramm naponként) használják. Legjobb a porrázúzott magot egy kanál vízben, vagy egy kanál savanykás borban bevenni.

Orvosi ebnyelvű-fű, árnyó, atlaszfű atlaszér, atracél, egérszagúfű, kódistetű, kutyanyelvű-fű, patkányirtó-fű, szipóka Vénus ujjja. (*Cynoglossum officinale*) 30—100. Szára és leveleinek mindkét lapja, rövid szőröktől szürke, alsó levelei nyelesek 30 cm. hosszúak, a felsők ülők, félig szárölelők. Virágzata kunkor, kocsánykái később legörbülnek. 6—7 mm. hosszú pártája szennyes biborveres; a csésze fogainál hosszabb. Termése tüskés, háta belapult, kiemelkedő karimával. Terem utak mentén, erdőirtásokban az egész országban.

Használata: A fűnek csak gyökerét használjuk, melynek ize nyálkás és kesernyés. Régente narkotikus és mérges hatást tulajdonítottak neki, de helytelenül. A gyökérnek oldóhatása van és haszonnal alkalmazható porrázúzva és teának főzve, erős *hurutoknál*, *vérhasznál*, *vérköpésnél*, sőt újabb tapasztalatok szerint, vörösbokban főzve a *magömlésnél*.

Használati utasítás: A porrázúzott gyökérből 4 gramm, 1 deci borban főzendő.

Külső hasznáról is tesznek említést, amennyiben a zúzott gyökereket vízben áztatva, kemény *daganatok* puhítására szokták használni.

Az ebnyelvű-fűnek *közhasznáról* csak annyit jegyezek meg, hogy annak levele, virágja, gyökere porrá zúzva, *patkány-lyukak* betömésére használva, az állatokat a helyiségtől távoltartja.

Fekete ebszőlő, fekete zolna, kutyabogyó, szép szőlő, szép asszony szőlője (*Solanum nigrum*). Ebszőlő félék (*Solanaceae*) 10—80. Levele tojásdad, némelyik csaknem 3 szögű, öblösen fogas; kopasz, vagy szárral együtt horgas szőrökkel gyéren benőve. Virágai apróbbak, bogernyőszerű kunkorokban; kocsánya a vége felé megvastagodott és végre hátra-görbülő. Pártája fehér, a karéjok töve sárga középvonallal. Bogyója fekete vagy zöld. Terem mivelt talajon s parlagokon.

Használata: Mindenekelőtt megjegyzem, hogy a növény friss leveleinek és ágának undorító, sós, kesernyés ize van és erős *solanin* tartalmánál fogva *mérges hatású*. Tehát belső szernek, orvosságnak, semmiképen sem használható.

Külső használatáról annyiban teszünk említést, a mennyiben a leveleket heves, *fájdalmas daganatoknál*, *szent Antal tűznél*, *csúznál*, *ráksülynél* borogatásnak használják; a zúzott leveleket *körömméreg* ellen veszik igénybe.

Jegyzet. Figyelmeztetem a szülőket, hogy a házuk tájékán növő ebszőlőt irtsák ki, nehogy gyermekeik zöld vagy fekete gyümölcsét megegyék, mert élvezete javarészen nyavalyatörést (*Epilepsia*) idéz elő. Sok évi tapasztalatom adja e figyelmeztetést, mert a legszorgosabb vizsgálat után arra a meggyőződésre jutottam, hogy más ok hiányában, csak e gyümölcs oktan élvezetére kellett visszavezetnem a baj keletkezését és fejlődését. Sok helyütt a baromfi is az ebszőlő gyümölcstől szokott elpusztulni.

Piros ebszőlő, keserédes csucsos, zolna, fölfutó-, erdei-, vad-, vizi- vagy ebszőlő, juszalag, kalina, vagy kalyinka, mellfű, temondádfű (*Solanum Dulcamára*). Ebszőlő-félék (*Solanaceae*). Szára cserjés, lecsepült, vagy más növényre kapaszkodó. Levelei nyelesek, hosszukás, vagy szives tojásdadok, epszélűek és kihegyezettek. Virága a levelekkel szemben ágas kunkorvirágzatokban. Pártája lilaszínű, ritkán fehér, mélyen metszett; karéjai 6—8 mm. hosszúak, tövükön 2 zöld, fehér szegélyű ponttal. Aranysárga portokjai kupo-

san kiállók. Bogyója hosszukás, miniumveres. Terem árkok mentén, nyirkos cserjésekben, főleg füzesekben az egész országban. Bogyója nem mérges, egyéb részeiben van az előbb keserű aztán édeskés ízű dulcamarin.

Használata: A leveleket és a fás vesszőket össze kell szedni és szárítani, mert friss állapotban altató, bódító a hatásuk. Száritott állapotban oldólag és izzasztólag hatnak s e tulajdonságuk miatt sassa-parillával vegyítve, *hólyagbajoknál* teának főzve előnyösen használhatók. Jó hatással bírnak, *májkeményedésnél, szárazbetegségnél, sárgaságnál és köszvélynél*. Ez utóbbi két bajnál jó melegen veendő be.

Külső hasznáról csak annyit mondhatunk, hogy a nők *mellkeménységük* puhítására használják az összezúzott leveleket, míg a hiú leányok a fű gyümölcsének kinyomott levével arcukat mossák, hogy a *szeplőt* eltüntessék.

Farkasfűtej, ebtej, farkasfű, farkastej, kutyatej, szamártéj, kutyatejke, tejesfű (*Euphorbia Cyparissias*). Fűtej-félék (Euphorbiaceae) 10—35 cm. Levelei, főleg a meddő hajtásokon igen sűrűn állanak; keskenyszálasak. Ernyője sokágú; ágai ismételten kétágú sugarakkal. Virágzata félgömbös; sárga. Mirigyei félholdalakúak. Toktermése szemcsés. Terem szikár legelőkön, parlagokon, utak szélén az egész országban. Legelőkön helyenként egymaga borít nagy területeket.

Használata: Az ebtej félék valamennyien tejszinű, maró nedűt tartalmaznak, mely a felbőrt égeti, sőt hólyagot is hűz. Általában a gyökér héjját használják, (hajtó hatásánál fogva), nemcsak bélbajoknál, hanem s különösen a *sárgaságnál*. Sokhelyütt paraszt rebarbarának is nevezik, mert hajtóhatása rögtön jelentkezik. *Szerintem a fű ága, levele és gyökere mérges s azért orvosi tanács nélkül belsőleg nem használható.*

Külső hatásáról csak annyit jegyezek meg, hogy a fű tejét *szemölcsre* csepegtetik, melyet az maróhatásával, eltüntet.

Ezüstös hölgymál, borjufül, egérfül, nyulfül, forasztófű, indás, virágos ölyvfű, ölyümál, hölgymál (*Hieracium Pilosella*). Fészkesek (Compositae). Leveletlen szára indákat hajt. Hosz-

szukás, kerülékes levelei rózsában állanak; a felső lapjuk sertés, de zöld, a vizájuk csillagszöröktől fehér molyhú. Fészke magános. Virágai citromsárgák, a külsők rendszeren kissé pirosak. Terem szikár mezőkön, utak szélén az egész országban.

Használata: Hajdan a füvet és a fű gyökerét *női vérfolyásnál, vérhasnál, tüdő- és májbajoknál* használták. Ez utóbbi bajnál kitűnő hatásának bizonyult a fű főzetének huzamosabb használata. Naponkint három csészével (1—1 deci tartalommal) használva a *májkeményedést* csökkenti.

Külsőleg *orrvérzésnél* és rossz, *bűzös szájiznál* használják öblögető szernek. Ez utóbbi esetben, a fűből, akár szárított, akár friss, 4—5 gramm 2 deci vízben főzendő és ezzel a vízzel a száj öblögetendő; orrvérzésnél a fű porát az orra szivjuk.

Közönséges cickafark, borbolya, cickafarka, cickafarkkóró, egérfarka, egérfarkúfű, egérfarkú cickóró, patikai ezerlevelűfű, pezsinató, pulykafű (*Achillea Millefolium*). 15—60 cm. Fészkesek (Compositae). Tarackot hajt. Szárlevelei kétszer szárnyasan hasogatottak, levelkéi 2—3 metszetűek, vagy szárnyasan öt felé hasadtak; minden szelete szállahegyű. Számos fészke, rónán elterülő sátoros fűrtöt képez. Mindenik fészket többnyire öt szennyes, fehér nyelvű virág szegélyezi. Tenyészik utak szélén, mesgyéken, mezőkön, gyepük és erdők szélén az egész országban.

Használata: A fű virágja, levele és gyökere hasznos. A leveleknek kesernyés, fanyar ízük van; szaguk alig észrevehető. A virágok aromikusabbak, ízük fűszeresen zamatos és kékesszínű aeterikus olajat, (vegyítve gumi, só és kénes anyagokkal) tartalmaznak. A cickafark éppen ezen tartalmánál fogva, általánosan kedvelt és hasznos gyógyfű. Nemcsak *aranyér, bőséges havibaj, vérfolyás és vérhányásnál*, hanem edző, erősítő hatásánál fogva *reumatikus, izületi és idegbajoknál* is.

Használati utasítás: A fű kipréselt nedűjét külsőleg, *sebek* tisztítására szokás használni, a virágokat megfőzve teának, a gyökeret kámforszagú olaja miatt megfőzve, reumatikus bajoknál izzasztó szernek, melegen kell bevenni.

Szúrós csodabogyó, bajfű, bájfű, egértövis, spárgatövis, királyseprő, olaszkoró, olaszpézsmá, pera vagy péra, torokfű (*Ruscus aculeatus*). Liliom (Liliaceae) félék 30—60 cm. Igen ágas, örökzöld cserje; lomblevele helyett kis, apró barnás, hártvás pikkelylevélke fejlődik, melynek hónaljában állnak tojásdad levélformájú, zöld ágacskái; ezek kemények és hosszú hegygyel szúrósak; középtájukon a középér fölött kis hártvás levélke, a murva hónaljában fejlődik egykét apró virága. A három porzósál össze van nőve egymással. Termése piros, egymagvú jókora bogyó. Tenyészik a hegyvidék erdeiben, még pedig több helyt túl a Dunán, továbbá Bihar, Arad, Temes, Krassó-Szörény és Hunyad vármegyében.

Használata: E fűnek apróra vagdalt, esetleg zúzott gyökerét, teának főzve (két csészével naponkint) kell bevenni *nehéz, megakadt vizelésnél, vesebajnál és fővenyesedésnél.*

Mocsári parnasszis, fehér májfű, gyönyörű boglárpót (*Parnassia palustris*).¹⁴⁵ Kőrontófélék (Saxifragaceae) 15—30 cm. Tőlevelei hosszúnyelűek, szives alappal tojásalakúak. Magános szárlevele nyeletlen, szárölelő. Öt szirmú pártája nagy, fehér; minden szírom előtt van egy-egy rongyszélű és 9—13 mirigyszőrű porzóból alakult mellékszírom. Terem hazánk magasabb hegyvidékének tözeges, süppedékes rétjein. Helyenként az Alföldön is.

Használata: A növény levele és virága összehúzó, fanyar, kesernyész ízü. *Mint hajtószer, májbetegségnél és hasmenésnél,* sőt vérhasnál is alkalmazható. Svédországban e fű leveleit sörben áztatják és *gyomorhajnál,* különösen *gyomorégetésnél* veszik be. Általános a nép hite, hogy *májbajoknál,* teának használva, elsőrangú szer.

Erdei szamóca, balmica, földi eper (*Fragaria vesca*). Rózsafélék (Rosaceae) 6—15 cm. Szára és levélgyelei vízszintesen elálló szőröktől borzasok. Levelei hármassok; levélkéi kerülékesek, fűrészesek. Kocsányainak szőre, legalább az oldal-sóké, fölfelé irányul, vagy a kocsányra simul. Csészéje elálló, vagy visszatürt. Termése hosszukás kúpformájú, vackáról

könnyen leválik. Terem száraz erdőkben, gyepükben az egész országban.

Használata: A fűszeres alma- és citromsavat tartalmazó eper, nehéz emésztésű, ezért javarészből borral felöntve ajánlható. Franciaországban, nyári időben, a *fagyos tagokat* mossák levelével, mert azt tapasztalták, hogy a leveleknek összehúzó erejük van. Általában *lázcsillapításra* használják, úgy a leveleknek, mint a gyümölcsnek kinyomott levét.

Külső hasznáról csak annyit említhetünk, hogy sokhelyütt a friss, zöld leveleket fájós *fogra* rakják és fájdalomcsillapítónak mondják.

Százforintos földpe, cintória, kis centauria, encián, erősfű, ezerforintos, vagy százforintosfű, földpe, földepetárnics, hideglelésfű, kis ezerjófű, ördögcsiptefű, szárazaranyosfű (*Erythraea Centaurium*). Tarnicsfélék (Gentianaceae) 15—50. Négy élő szára kopasz; tölevelei tojásdadok, átellenes szárlevelei hosszúkasak, lándzsásak, többnyire öt erűek; szélük kopasz. Virágzata bogernyős, elvirítás után sátorozó. Pártája rózsaszínű, ritkán fehér; nyíláskor — mint az érett termés — még egyszer akkora, mint a csésze. Terem nedves réteken, cserjésekben, az egész országban, főleg a dombvidéken.

Használata: A növénynek ágait, leveleit, virágját szedik virágzaskor július—augusztusban, ámbár jobbnak találtam a friss virágokat és az ágvégeket, mert több bennük a Dulong által 1830-ban fölfedezett centauri anyag, mely oldó és erősítő hatásával *az altestre edzőleg hat*. Hideglelésnél és nehéz emésztésű gyomornál elsőrangú szer a fű, virágostul együtt borban, vagy vízben főzve és éhgyomorral, egy decis csészével bevéve.

Külsőleg sebek tisztítására használják e fű főtt vizét, sőt koszos fej mosására is alkalmas.

Kőrislevelű ezerjófű, ditamnus, vagy ditamos, kőröslevelű szarvasfű, szarvasgyökerűfű (*Dictamnus albus*). Rutafélék (Rutaceae) 50—100. Szára merőleges, tövén egyszerűen, fölül mindinkább sűrűbben mirigyesen szőrös, ragadós. Levelei szárnyasok; 7—9 levélkéje lándzsás, aprón fűrészes, viszáján áttetszően pontozott. Hosszú fűrtöt alkotó virágai nagyok,

pirosasak, sötétebb erekkel. Kocsánya és csészéje fekete bibor mirigyekkel van megrakva, melyek annyi etherikus olajjal vannak telve, hogy gázuk, meleg időben meggyújtható. Csészéje maradandó, szirmai mindkét végükön keskenyedők, porzói körülbelül 3 cm. hosszúak, ivalakban legörbülők, majd fölemelkedők. Illata bódító. Terem napos dombokon, gyepekben, ritkás erdőkben, a Kárpátok déli lejtőitől lefelé, az egész ország dombvidékén.

Használata: Mint sok másnál, úgy ennél a növénynél is a gyökeret veszik figyelembe, úgy az orvosok, mint a botanikusok. A köznép kiváló hatást tulajdonít ennek a növénynek *gyomor elnyálkásodásnál, gilisztáknál és megakadt havitisztulásnál*. Orvosi tekintélyre és saját tapasztalatomra hivatkozva állítom, hogy a *nyavalyatörés* ellen kitűnő eredménnyel használható. A mikor is a porrázúzott gyökérből 3 grammot, 2 deci cseresznyelében kell bevenni; naponkint egy adag teljesen elegendő. A gyökeret legjobb tavaszkor szedni s szárítani.

Közönséges farkasalma, farkasfűl, farkasgégevirág, farkas hézaggyökér, him farkasalma, likasir, pipavirág (*Aristolochia Clematitis*). Farkasalmafélek (*Aristolochiaceae*) 30—100 cm. Nyeles levelei szives-tojásalakúak, viszájukon kékeszöldek. Virágai csomósan állanak a levelek hónaljában, csövesek, a csúcson nyelv alakuan megnyultak, tövükön gömbölyűen fölfuvódottak. Termése körtealakú tok. Terem mivel talajon, parlagokon, szőlőkben, a legészakibb vármegyét kivéve az egész országban.

Használata: Az egész növény ize kesernyés, szaga erős s kellemetlen. Sok orvos szerint *mérges*. A gyökere kámforszagú és mint izgató gyógyszer, vízben vagy borban főzve, *idegbajnál, altesti bántalmaknál, köszvénynél és tüdőbajnál* használható. A fűve kevésbé kesernyés, de hatása is gyengébb.

Külsőleg sebek tisztítására, borogatásképen alkalmazható. Régi orvosok szerint, *megakadt női bajnál* e növény főzete (1—1 decis csészével naponkint) jó hatású; *fulladozásnál* hasonlóképen használható.

Külső hasznáról a következőket jelenthetjük: 1. *kemény és bűzös sebeket* (fistula), e fű porával hintik be, mert gyorsan gyógyulnak; 2. a *lábszáron lévő fekélyeket* és a *sebeket* ugyanígy kezelik, vagy a port forró vízzel péppé gyúrlják és a sebekre kötik; 3. *vadhús képződésnél* a gyökér porát a vadhúsra hinteni ajánlom.

A régiek e fű *közhasznáról* is beszélnek, írván: «Lovaknak fekélyei és sebei, melyek a nyeregtől estek, ezen reáhintett fű levelei, vagy gyökere porától megtisztulnak és meggyógyulnak. A marhában pedig, hogy vadhús vagy nyüvek ne támadjanak, megakadályoztatja».

Orvosi falfű, fali fű, patikai falfű, fogolyfű, földi szappan, korontófű, szent Péter füve, perjefű, üvegfü (*Parietaria officinalis*). Csalánfélék (Urticaeae) 40—100. Tojásdad vagy lándzsás levelei nyelesek; 3-erűek, épszlűek és száras-tól rövid szőrűek; színükön lekopaszodva üvegfényűek. Virágai két oldalt, a váltogatva álló levelek hónaljában, csomós bog-ernyőben állanak. Van porzós és két ivarú virágja. A porzósak négy lepel sallangból és négy porzóból állanak; a két ivaruak leple bögre-forma és szegélye aprón fogazott, négy porzója hátragörbülő. Fényes fekete termése a lepellel együtt hull le. A csalán rokona, de nem éget. Terem kertekben, nyirkos csalitokban, hegyvidéki szakadékokban, de főleg házak körül. szórványosan az egész országban.

Használata: A falfűnek sós, salétromos ize van s ennél fogva indító, *vizelethajtó* szernek alkalmas. Javarészen a friss levelek kipréselt nedűjét alkalmazzuk, nemcsak belsőleg, hanem külsőleg is, *csúznál, szent Antal tűznél és régi, bűzös sebeknél*.

Használati utasítás: A zöld fűnek kinyomott levéből egy evőkanálnyi veendő be. Ha a leveleket főzzük, akkor egy csésze teára 4 gramm levél veendő.

A régiek a falfű közhasznáról is írnak: «1. *Kehes* szarvas-marháknál e fű megtörve jó haszonnal gyógyít. 2. Az üvegek pedig szép tisztákká válnak ezen fűvel mosatván». (Dr. Csapó.)

Magyar csülleng, festőcsülleng, festőfű v. virág, festő-záté, gyapját, festő fű, kék fonalfestéke, repceindigo (*Isatis praecox*). Keresztesek. (Cruciferae) 50—120 cm. Fakó és kopasz

levele szives vállal szárölelő. Virágzata gazdagvirágú fürt; virága sárga. Csüngő becőkéje viszás tojásalakú, vagy kerü-
lékes, lapos, egymagvú és a mag táján kipúposodó. Terem
hazánk közép és keleti részében, főleg lőszdombok lejtőin.

Használata: A festőfű dörzsölésnél erős retekszerű szagot
árul el. A legrégebb időben lépbajoknál használták, újabb időben
külsőleg alkalmazzák: *daganatoknál* a daganatra zölden reárakott
fű leveleit; 2. *sebeknél* és *sérvénél* ugyanígy. Dioscorides oszlatószer-
nek használta *vízkörnél* és *vízköros daganatoknál*.

Közhasznáról a festők beszélhetnének, a kik a gyapjút és a
posztót ezen fűvel kékre festik; innét a neve: festőfű, festővirág.

Vérhulló fecskefű, aranyfű, arannyal versengő,
cinadó vagy cinadóni, gódire, nagy fecskefű, vereselő fű
(*Chelidonium majus*). Mákfélék (Papaveraceae) 30—90 cm.
Az egész növény szőrös. Szára ágas, levelei fonákukon kékes-
szürke színűek, szárnyasan, mélyen hasogatottak; karéjaik
tojásalakúak, egyenlőtlenül és erősen csipkések; bemetszé-
seik öblösek. Kétlevelű csészéje fakadáskor lehullik. Virága
sárga, toktermése hosszú, göcsös és kopasz. Ha a növény
bármely részét megtörjük, narancsszínű nedv serked ki belőle,
a miről könnyen fölismerhető. Terem lakások körül, kerítések
mentén, parlagokon, erdők szélén az egész országban. Nedve
csipős.

Használata: A fűvet és gyökerét tavaszkor, amikor leghatá-
sosabb, kell összeszedni és árnyékos helyen szárítani. Mindkettőnek
csipős, maró tejnedűje van, a mely épen maró hatásánál fogva ki-
válóan alkalmas az anyagcserénél, tehát *vizeletnél*, *izüadásnál*, *altesti*
és végbél-bajoknál. Sokan *syphilitikus* bajoknál is dicsérik. Az elmon-
dott esetekben a fűből 5 gramm, 3 deci vízben főzendő és lassan
beveendő. A *sárgaságnál* is ajánlhatom.

Külsőleg a tejes nedüt *bőrbajoknál* és skrofulotikus daganatok-
nál szokták alkalmazni. Megjegyzem, hogy a fű nedvének, főzetének
ilyen alkalmazása veszedelmes, mert rendesen mérges kiütéseket idéz elő.

Saláta boglárka, arany vagy arannyal versengő,
aransaláta, buza-eső, buza-zápor, fügelevelűfű, fügezöld,

galamb vagy galambbegy saláta, golyvarontófű, Isten buzája, kakuk vagy kerek saláta, tavaszi saláta, trencsényi manna, kis fecskefű, menyeyi árpa, papsaláta, saláta szirontok, sülyfű, szent György saláta, varjúmogyoró, versengősaláta, zsbivirág (*Ranunculus Ficaria*). Boglárkafélék (*Ranunculaceae*) 5—20. Petéjéből számos apró gumós gyökér fejlődik. Szára lecsepült és gyökerező. A levelek szivestojásalakúak; fülük szétáll, kopaszok és fényesek; hónaljukban a tenyészet vége felé gumók képződnek. Szirmai fénylő aransyárgák. Terem nedves erdőkben, az egész országban.

Használata: A leveleket és a gyökereket oldószernek használják, *mellbajoknál, aranyeres bántalmaknál és vértisztítónak scorbutnál.*

Használati utasítás: A leveleket megfőzzük és teájukból naponkint 2—3 csészével beveszünk.

Külsőleg a zöld fű leve *végbélbajoknál* befecskendezve alkalmazható; sok orvos szerint az *aranyeret* is gyógyítja.

Foghagymaszagú fű, vízi gamandor, vízi foghagyma, vagy foghagymaszagú fű (*Teucrium Scordium*). ^{362 8. / 360!} Ajakosok (Labiatae) 15—35 cm. Tarackot hajt. Szárának lecsepült töve gyökerező. Levelei nyeletlenek, hosszukásak; az alsók alapja lekerekített, a felsőké ékidomú, mind nagyolva csipkés. Biborszínű virágai 2—4 viráguak, egy oldalra konyuló örvökben fejlődnek. Terem nedves réteken, árkokban, füzesekben, s mélyebben fekvő helyeken, az egész országban.

Használata: A leveles ágacskákat virágzáskor kell összeszedni és árnyékos helyen szárítani. Az ujjak között összemorzsolts leveleknek foghagymaszaguk van. A régi görög és latin orvosok a fűvet *Scordiumnak* nevezték, *vérmérgezéseknél* ellenméregnek tartották, innét van, *hogy rothadásnál, idegláznál, himlőnél és pestisnél* sikerrel alkalmazták.

Külső hasznáról is tesznek említést, amennyiben *rákképződésnél* és *nyílt sebeknél* e fűnek borecetben való főzetét, a borogatásnál vették igénybe. *Zsábánál* is sikeresnek mondják, az e fajta borogatást.

Használati utasítás: A fűvet porrázúzva, borecetben vagy savanykás borban kell megfőzni és a beteggel, — legyen az *hagymáz-*

ban szenvedő, *vagy ideglázás*, — (naponként két csészével) megitatni. A porból 3 gramm, 3 deci borecetben, vagy borban főzendő.

Földi bodza, gyalogbodza, (*Sambucus Ebulus*). Bodza-félék (Caprifoliaceae) 60—150 cm. Tökéje terjedő. Szára évről-évre elhal. Átellenes levelei szárnyasak 5—9 mm. hosszúságú, fűrészes levélkével és lándzsás, levélnemű pálhákkal. Bogernyője rendszeren, többszörösen háromágú. Pártája fehér, 8 mm. széles. Bogyói feketék, izét sokan szeretik; más-különb en kellemetlen szagú, sőt mérges az egész növény. Terem utak mentén, mivel talajon, árkok, töltések szélén az egész országban.

Használata: A gyökér középső hajának kipréselt nedűjét *víz-kór*nál szokás bevenni. Megemlítem, hogy a növény bogyója, sőt a gyökere is mérges, azért csak más füvekkel vegyítve szabad bevenni, *de így se orvosi tanács nélkül*.

Külső hasznáról annyit mondhatunk, hogy a bodzának száraz héjja porrátorve, *daganatoknál*, *csúznál* és *sérüléseknél* (az utóbbi esetben vörösbokban főzve) mint külső borogatás, gyógyítólag és tisztítólag hat.

Orvosi füstike, epefű, földepefű, földfüsti (*Fumaria officinalis*). Füstikefélék (Fumariaceae) 10—30 cm. Az egész növény kékes-hamvaszöld. Levelei kétszer szárnyasak, levélkéi keskeny metszetűek. Virágzata fűrt. Pártája háromszor akkora, mint a csésze, halvány biborszínű, a belső szirmok csücske feketés. A termés hosszánál szélesebb; csúcsa csonkított, csaknem körtealakú. Terem mivel talajon, parlagokon az egész országban.

Használata: A virágzó növénynek kesernyész, sós ize van. Javában csak kipréselt nedűjét használjuk, a mely oldóanyag s mint ilyen *bélre*stésnél, *székrekedés*nél, *kezdődő vízkór*nál, de kiváltásárgaságnál, kitűnő hatású. A nedűből naponként 4 gramm veendő egy kávéskanállal.

Külsőleg *kopasz*ságnál használják; a *kosznál* is ajánlatos a fű erős főzetével mosni a beteg szervet.

Jegyzet. A gyógyszerárakban extraktumot készítenek belőle, a mely a fönnt érintett betegségekben kiválóan használ.

Házi fűlfű, boldogasszony rózsája, égi dörgő, fülbe csavarító, fülben eresztő vagy fülben mászó fű, házi zöld, Jupiter szakállá, kövi rózsá, kőrózsá, mennydörgőfű, mindenkor élő, ősz kaktusz, rózsás fűlfű, téli zöld (*Sempervivum tectorum*).¹⁴⁶ Varjuhájfélék (Crassulaceae) 20—40 cm. Szára húsos és vaskos. Alsó levelei gömbös rózsában fejlődnek, húsosak, kihegyezettek s csak szélükön pillásak. A csésze 12 és többfogú, a párta 12 és többszirmú. Szirmai rózsaszínűek, még egyszer akkorák mint a csésze és csillagosan szétterülők. Terem szórványosan, hazánk északi hegyvidéken. Háztetőkre, falakra ültetik.

Használata: A leveleknek bőséges nedűje üdítőleg frissítőleg és összehúzólag hat, miértis *hasmenésnél*, *hólyagbántalmaknál* ajánlható. *Nyavalyatörős* és *folyton rettegő* gyermekeknek e fű kipréselt leve, napjába kétszer, kávéskanállal beadva okvetlenül használ.

Külső hasznáról is beszélhetünk: 1. amennyiben a *tűzes daganatokat* a reárakott levelek elosztatják; 2. a *szájban lévő hólyagocskákat, kelevényeket* e zöld fű leve gyógyítja; 3. *égési sebeknél* a fű levét írósvajjal, vagy más tiszta zsírral összekeverve, a sajgó tagokra rakják; 4. a kezekben lévő *szemölcsöt*, a fájós *tyúkszem*et kieszi a reá kent zöld fűnek leve, vagy összezúzott levele. Tyúkszemnél a láb meleg sósvízben (4 liter vízbe 1 marék só) áztatandó és az így kiáztatott tyúkszemre, a fűlfű levelének nedűjébe mártott vatta kötendő.

Közhasznáról is beszélnek. A lónak dagadt lába meggyógyul, ha e fűvet borecetben timsóval megfőzik és a ló lábára kötik.

Jegyzet. Erről a növényről a középkorban az a babona volt elterjedve, hogy amelyik házban terem, azt a menykő kikerüli. V. Károly császár e növénynek termesztését elrendelte.

Báránfarkú libatop, bajfű, fodorka, fűrtősfű, Isten kenyere, mirhafű, rubiánka, szőlőfű, gilisztaűző ludláb, pilleges foghagymaszagú fű (*Chenopodium Botrys*)⁶¹⁰ 10—60 cm. Libatopfélék (Chenopodiaceae). Az egész növény mirigyszőrös; levelei hosszukásak, szárnyasan öblösek, tompa karéjokkal. Virágzata laza, levélhómalji, rövid bogernyőkből áll. Erős és kellemes szagú. Sok helyen kertben ültetik, kivált

hazánk déli felében; helyenként vadon, vagy legalább is elvadulva terem.

Használata: A füvet édesgyökérrel főzve, *fulladozás* ellen kell használni. *Véres, gennyes köpésnél* tejből főzzük a füvet.

Külső haszna is van, amennyiben az olajban megfőtt fű, külsőleg alkalmazva, *hasgörcsöket* enyhít. *Korpás fejet* is jó vele mosni.

Közhaszna: A füvet jósága miatt, ruha közé keverik, hogy azt moly ellen megvédjék.

Festő fűrészfű, fogaslevelű fű, soltina, zsoltina (*Serratula tinctoria*).⁵⁴⁴ Fészkesek (Compositae) 30—100 cm. Alsó levelei többé-kevésbbé szárnyasan hasadtak, vagy lantalakúak; a felsők egyszerűek, élesen fűrészesek. Fészkei szártetőző, ernyőszerű fűrtben fejlődnek. Virágai biborszínűek. A bóbíta belső szálai hosszabbak, valamennyi apró fogacskáktól érdes. Terem kissé nedves réteken, gyepekben, erdők szélén az egész országban.

Használata: E füvet vörösborsban főzve, *aranyérről* szokás használni.

Közhasznáról annyit említhetünk, hogy posztót festenek vele.

Közönséges lizinka, szent Ilona asszony füve (*Lysimachia vulgaris*) 50—120 cm. Töve terjedő. Szára merőleges, gyöngén, négyszögletű, gyapjas. Levelei átellenesek, néha 3—4 évet örvben állanak; hosszúkás, tojásalakúak és kihegyezettek, csaknem ülők és feketén pettyezettek. Virágai szegálló bugás fűrtben, valamint a felső levelek hónaljában vannak. Csésze fogai pelyhesek, sötétbarna szegéllyel. Pártája aranyzárga. Terem nedves helyeken.

Használata: A fű zöld levelének kinyomott leve (két kávéskanállal naponként) *vérköpésnél és vérhasnál* ajánlatos.

Külső haszna: Orrvérzésnél a megzúzott leveleket az orrlyukba teszik.

A növény füstje legyek elhajtására alkalmas.

Réti füzény, fűz vagy fűzfalevelűfű, szent Ilona füve, piros füzény (*Lythrum Salicaria*). Füzényfélék (Lythraceae) 50—120 cm. Átellenesen álló levelei szíves vállból lándzsásak,

szőrösek és épek. Apró tojásalakú murváik szőrösek. Biborszínű virágai megnyult, függőleges füzérben fejlődnek. Csészéjének hosszabb fogai még egyszer akkorák, mint a rövidebbek. A virágokban a porzók és a bibeszál hosszúságukra nézve, háromfélék. Terem árkok mentén, vizenyős réteken, füzesekben az egész országban.

Használata: A fű és gyökere tannin, glicerín és etherikus olajtartalmú. Fanyar ízű és összehúzó erejű. A gyökere hatásosabb. Javarészen *hasmenésnél, trippernél és vérhányásnál* használjuk. A fűnek kipréselt nedűje vattára csepegtetve, *nyílt sebeket* gyógyít.

Használati utasítás: A porrázúzott gyökérből 4 gramm 3 deci vízben főzendő. A levelekből (akár zölden, akár szárítva) 5 grammot 5 deci vízben kell főzni és e főzetet a beteggel két nap alatt megitatni.

Saláta galambbegy, apró, barány-nyelvű, kikeleti vagy mezei saláta; gyökönkécske, téli cikória (*Valerianella olitoria*). Macskagyökérfélék (Valerianaceae) 7—25 cm. Szára villaszerűen elágazó. Sapickás tölevelei rózsában állanak. Apró virágai halványkékek. Termése gömbölyded-tojásalakú, lapított, mindkét oldalán két bordával, három üregű, de csak egyikben fejlődik mag, miért is ez az üreg nagyobb, mint a másik kettő együttvéve. Terem mezőkön, ligetekben, mivelt talajon az egész országban.

Használata: E fűvet legjobb szilva, vagy cseresznyelében főzni és *kólikában* szenvedőnek, jó melegen (két csészével naponkint) beadni.

Iszapi gyopár, róka fark (*Gnaphalium uliginosum*).¹⁵⁰⁸ Fészkesek (Compositae) 8—20 cm. Tövétől erősen és berzedten ágas. Levelei keskeny lándzsásak. Fészkei az ágak végén csomókban fejlődnek és hosszú levelektől vannak körülvéve. Virágai sárgás-fehérek. Terem parlagokon, mivelt talajon, kivált nedves homokon, tócsák szélén, szórványosan az egész országban.

Használata: E fűnek főtt vizét *vérhasban levőknek* ajánlhatjuk.

Külsőleg a fűnek kinyomott leve *torokdagaganatnál és körömméregnél* alkalmazható.

Cingár gombafű, gór vagy nyulánk müköcs (*Androsace elongata*) ⁶²⁵1—12 cm. Tőlevelei fűrészesek, szélükön a szárral együtt csillagszőrősek. Virágzata keskeny murvaktól támogatott ernyő. Kocsányai viritáskor körülbelül akkorák, mint a murvák, később 5—6, sőt több cm.-re is megnyulnak. Csészéje hosszabb mint a párta, a mely sárgásfehér s csőre közepén fölfúvódott. Terem az ország déli részén, egészen az északi hegyvidékig, parlagokon, mezőkön, ugarokon.

Használata: E fűnek magvai borban főzve, *vizeleltrekedésnél* hatásosak.

Vad majoranna, fekete gyopár, murvapikk, száraz fű, szurokfű, szurokszagú fű, vargák festő füve, vargák füve, balszammag (*Origanum vulgare*). Ajakosok (Labiatae) 30—60 cm. Rendszerint tarackot hajt. Tojásalakú levele kihegyezett és épszlű. Virágzata ernyőszerű buga. Virágai pirosak. A csésze öt foga körülbelül egyenlő; csövét, termése érésekor szörkoszorú zárja. Murvai pirosasak vagy barnaszínűek, kopaszok. Terem erdők szélén, gyepükben, szikár, köves helyeken az egész országban.

Használata: A virágzó száraknak majorannához hasonló kellemes illatuk és fűszeresen, kesernyés ízük van. Egyike azon növényeknek, melyet *láb és más erősítő fürdőnél* kellene használni. Linné szerint a khinai teát pótolja. Teának főzve *tüdőelnyálkásodásnál, idült hurutnál, reumatikus görcsöknel és elmaradt havibajnál* elsőrangú szernek mondható.

Külsőleg, fogfájásnál használjuk. A fűvet virágostul tejben főzzük és gőzét a fájós fogra bocsátjuk.

Homoki bársonyvirág, aranyvirágú vagy fővenyes gyopár, homoki tündök, ⁵⁰⁹sárga gyopár, sárga szalmavirág (*Helichrysum arenarium*). Fészkesek (Compositae) 10—39 cm. Az egész növény fehér molyhos. Rendszerint több szár nő egy csomóban. Tőlevelei hosszukás viszás tojásalakúak, lándzsásak, felső szárlevelei keskenyek. Fészkei gömbölyűek,

aranszárgák. Minden virágban van porzó is, termő is. Gallérlevélkéi citrom vagy kénszárszárgák, ritkán narancsszínűek. Homokpusztáink szép és ritka növénye. Tenyészik az északi Kárpátok déli lejtőitől szórványosan az egész országban.

Használata: E fűnek virágját, *bélrenyheségnél*, *sárgaságnál*, *mellfájásnál* teának főzve, eredménnyel használhatjuk. Az anyák *tejét szaporítja*; a gyermekeknek, *giliszta ellen* mézzel főzve adandó.

Külsőleg a virágokat *köszvényes-tagok* borítására alkalmazzák.

Francia lepkeszeg, bakszarú, bakszarv, görögbab vagy széna (*Trigonella monspeli²⁰³ca*). Hüvelyesek (Leguminosae) 25—30 cm. Szára többnyire lecsepült, ritkán merőleges. Az egész növény rendszeren sűrű és apró szőrös; termése ritkábban kopasz. Virítva nagyon hasonlít a borsókás lucernához és valószínű, hogy sok helyt elnézték. Levele hármás. Levélkéje ékalakú vállból viszás tojásdad; elülső széle fogas. Virágai igen kicsinyek, szárgák; levélhóralji ernyőcskében fejlődnek. Hüvelyei 10—15 mm. hosszúak, elállók és ivalakban felgöbölők. Erős és kellemes illatú. Tenyészik füves és homokos mezőkön, hazánk középvidékén és nyugaton.

Használata: A fűnek erős, átható szaga szárított állapotában megmarad. Puhító, fájdalomcsillapító hatásánál fogva, külsőleg mint borogatás, kemény, *tűzes daganatoknál* talál alkalmazást. Nemcsak maga a fű, hanem lisztte tört és forró vízzel péppé gyurt magja is. *Mirigydaganatoknál* is használható. Gyermekeknel sikerrel alkalmazható e mag lisztje a fejre hintve, mert a fejtetűt előli. Torokgyulladásnál mint öblítő szer, kitűnő hatásúnak bizonyult.

Májusi gyöngyvirág, kakukkvirág, szelence, szent György virága (*Convallaria majalis*). Liliomfélék (Liliaceae) 15—20 cm. Töve tarackot hajt. Két három tőlevele kerülékes. Egy oldalra csüngő, harangalakú, virágai fehérek, kellemes és erős illatúak. Bogyói pirosak. Terem erdők, cserjések szélén, irtásokban, főleg dombos erdőkben az egész országban.

Használata: A gyöngyvirágot legjobb borban főzni és azzal

az *elptyhüdt tagokat* dörzsölgetni. *Homályos szemekre* a virágból ki-
préselt nedű alkalmazható sikeresen.

A gyöngyvirágot egyáltalában csak külsőleg mint erősítő szert
szokás használni. Megemlíthetem azt is, hogy levelei mésszel keverve,
zöld festéket adnak.

Kereklevelű harmatfű, napharmat, veritékfű (*Drosera rotundifolia*). Harmatfűfélék (*Droseraceae*) 15—25 cm. Levele mind tölevél; hosszúnyelű, vaskos és kis, kerek, lapos kanálkához hasonlítható. Lemezük egész felülete nagy, biborszínű, hosszúnyelű mirigyekkel van megrakva. E mirigyek ragadós pepszintartalmú nedvet választanak ki, a melyre a rászálló apró rovarok ráragadnak. A levél mirigyei ilyenkor a levél közepe felé összecsucódnak és e helyzetben megmaradnak, míg a rovar el nem halt. Húsevő. Virágzata keskeny, kunkoros fűrt. Virága fehér. Terem tőzeges, mohos lápokon hazánk minden magasabb hegyvidékén.

Használata: Az egész növényt virágzáskor, júniusban kell szedni. Szaga nincs, levelei kesernyések és erősen sós ízűek. A friss levelek kipréselt nedűje maró, égető, hólyagothuzó. Már a legrégebb időben, *mint nyálkaoldó szer, tüdőbajoknál, hurutoknál, vízkórnál, váltóláznál és különösen nyavalyatörésnél* volt alkalmazva.

Külsőleg tyúkszemre és sebekre rakják az összezúzott friss leveleket, a melyeket legjobb tejben főzni, mert mint magam is tapasztaltam, mérgesek.

Jegyzet. Az alchymistáknál Arnold de Villanova óta, becsben állott ez a virág, mert az egykor híres aranyvíznek egyik alkatrészét képezte. Borszeszben áztatva más fűszerrel együtt, az olasz Rozoglio likőrnek első alkatrészze. Sőt sokan az ú. n. magyar vízben is keresik.

^{Reich}
Valódi harmatkása (*Glyceria fluitans*), 40—120 cm. Szárának töve lecsepült, tarackos. Levele kihegyezett, csúcsa felé, kivált a fonákán érdes; nyelvecskéje nagy, hasogatott. Bugája hosszú, keskeny, csak virításkor szétterpedő; kalászkái a tengelyhez simulva egy oldalra konyulók és zöldek; 7—11 virágúak. Portokja violaszínű. Pelyvéja kihegyezett, hét kiemelkedő, egyenlően érdes érrel. Terem ártereken, vízerek

és árkok szélén, szórványosan az egész országban, főleg a Nagy-Alföldön. Magját sokhelyütt gyűjtik és mint kását eszik.

Közhaszna: Tejben főzve, kavarás által, jóízű és könnyen emészthető kása lesz belőle, melyet sokan a kölesnél és a rizskásánál többre becsülnék.

Egynyári szélű, disznóparéj, hasindító, haslággyi fű, merkur-csillaga, merkurfű, sérült fű (*Mercurialis annua*). Fűtejfélék (*Euphorbia*) 15—30 cm. Szára négyélű, ágai átellenesek. Nyelves levelei hosszukás tojásalakúak; durván fogasok. Porzós virágai hosszú, vékony kocsányokon, csomókban fejlődnek, zöldek; a termő virágok majd mindig más növényen kettesével, hármasával nőnek, rövid nyeleken a levelek hónaljában. Tenyészik mivelt talajon, parlagokon, erdők szélén, szórványosan az egész országban.

Használata: A fű belső használatát nem ajánlom, mert erős, csikarással járó *hasmenést* okoz. Merkur-fűnek azért nevezik, mert mint *vizelethajtó* gyógyfűvet higany-kúra után használták.

Külső hasznáról csak annyit említünk, hogy: 1. *szorulásnál* igen jó e fűből klisztirt készíteni; *nehéz hallásnál* e fű levét melegítve, a fülbe kell bocsátani; 3. *szemölcs és szeplő ellen* e fű főzetével való mosás ajánlatos.

Bajuszos hagyma, fekete vagy kutyahagyma (*Allium vineale*). Liliomfélék (*Liliaceae*) 30—60 cm. Levele keskeny, hengeres, tövén csöves. Hirtelen és hosszan kihegyezett buroklevele rendszerint hamar lehull. Ernyője sokhagymájú, kevés és apró virágú. Virágai bibor vagy rózsaszínűek. A porzói és a bibeszála hosszabbak, mint a leple. Fehéres héjú hagymácskáinak görbe szakálhegyük, vagyis zöld bajuszuk van. Terem szikár, homokos dombokon, szántóföldeken, parlagokon, szőlőkben a Kárpátok déli lejtőiiig, szórványosan az egész országban.

Használata: Ennek, a mogyorókeserűnek és a kigyóhagymának erős főzetét *hólyagkőnél* és *vesebajoknál* szokás használni. Naponkint két csészével kell bevenni.

Homoki utilapú, bolhamag, csillagfű, ecetesfű, holló vagy varjúláb, kigyóharaptafű (*Plantago arenaria*). Utilapú-félék (*Plantaginaceae*). Ágas és terebélyes, sokszor szélesebb mint magas; szára sűrűn leveles. Levelei 1—2 mm. szélesek, 2—5 cm. hosszúak; átellenesek. Az egész növény rövid, merev szőrökkel fedett. Virágfüzérei 2—5 cm. hosszú ágakon, gombosak, tojásalakúak s 12 cm. hosszúak. Toküregei egy magvúak; magva fényes, fekete. Terem homokos mezőkön, mívelt laza talajon, hazánk déli felében. Magja a vízben földuzzad és nyálkás anyagánál fogva szövetfestésre alkalmazható.

Használata: E fűnek leveleit, magvait és gyökerét használják. A gyökér borban főzve, a *vizibetegségnél* vált be. A magvakat akár vízben főzve, akár összetörve, *vérköpésnél* használhatjuk. A friss levelek meg paréjnak, spinátnak készítve, *kólikás* embernek valók, mert a fölfuvódást csökkentik.

Fekete hunyor, Krisztusvirág (*Helleborus niger*). Boglárkafélék (*Ranunculaceae*) 25—30 cm. Tőlevelei 8—9 osztatúak, ölbefogottak, bőrneműek és áttelelők; a tagok csúcsa felé eső harmada fogazott; alsó részük ép. Szára 1—2 virágú. A szirmok mézfeytökké alakultak; a csésze pártaszerű fehér, vagy pirosas, 6—9 cm. átmérőjű. Termése tüző; társas. Terem az alpokon. Hazánkban nem fordul elő. Enyhe télen, december és január hónapban már virít; kertbe ültetik, főleg Angliában.

Használata: Orvosi tanács nélkül nem ajánlom, mert nagyobb adagban használva, fájdalmas hasmenésen kívül szédülést, érzéketlenséget, fájdalmas görcsöket, nehéz légzést, aléltságot, sőt halált okoz. Ép ezért belső hasznáról semmit sem írok.

Külsőleg a gyökér porrátorve és mandolaolajjal keverve *sikettség és fülzúgás* ellen (nyolc csepp a fülbe csepegtetve) alkalmazható. *Varakat, fekélyeket és rühöt*, a borecetben főzött gyökér gyógyít. Kenőcsnek készítve a gyökér pora *tetveket* irt

Jegyzet. A hunyor egyéb fajairól, ú. m. a fehér és sárgáról mind azt elmondhatjuk, a mit a fekete hunyorról mondtunk.

Szagos repcsény, jajlinka, fajtlinka, sárga viola, mentsvirág (^{Cheiranthus} Erysimum Cheiri ^{460! min 462!}). Keresztvirágúak (Cruciferae) 30—80 cm. Lándzsás levelei kihegyezettek, épek; odasimuló szőröktől szürkék. Virágai aranysárgák, barnás narancsszínűek. Illatuk erős és kellemes. Termése lapos, szőre odasimul. Déleurópai növény, melyet kertbe is, cserépbe is ültetnek. Helyenként elvadul. A szobában télen is virít.

Használata: Sárgaságnál, elmaradt havibajnál, a virágoknak erős főzetét használják. Naponkint két csészével elegendő.

Külső haszna: Fejfájásnál e növény virágját, ruha közé téve, a fejre kötik.

Sárga csillagfürt, csigafürt, farkasbab, fügebab, fürtös ibolya, kisasszony vagy szépasszony tenyere (²⁰³ Lupinus luteus). Hüvelyesek (Leguminosae) 30—100 cm. Levelei ujjasak; többnyire kilenc hosszúkás levélkéből állanak. Sárga, illatos virágai fürtösen álló örvökben fejlődnek. Magja márványos. Virágnak, takarmánynak vetik; hazánkban igen ritka.

Belső haszna említésre sem méltó.

Külső hasznáról már inkább beszélhetünk: 1. *Daganatokra* e fű magjának kifőtt nedve, mint borogatás alkalmazva, jó hatással van; 2. ugyanezzel gyógyíthatunk *fekélyeket s rühöt*, ha napjában tagjainkat többször mosogatjuk.

Közhaszna is van: 1. zöld hüvelye a juhoknál *bizlalószér*; 2. a mag erős főzetével gyakran mosva *a juhokat a kosztól is megtisztulnak*.

Tövises iglic, ekeakadály, ekenyüg, eketartófű, gerlicetövis, gilicetüsök, gilicetövis, igricetüsök, kecskezanót, macskatövis vagy tösök, ökörguzs, számargyönyörűsége vagy számartövis, tövises igric (Ononis spinosa). Hüvelyesek (Leguminosae) 25—60 cm. Szára egyenes, fölemelkedő vagy lecsepült. Tövisai többnyire párosak. Szára 1—2 sor szőrtől gypjas és mirigyes; lehet azonban kopasz is. Levelei aprók, kerekdedek vagy kerülékesek, fogasok és csaknem kopaszok. Virágai egyenként fejlődnek, a levelek hónaljában; ritkán van kettő együtt; rózsaszínűek vagy fehérek. Termése körülbelül olyan

hosszú, mint a csésze. Terem legelőkön, pusztákon, az ország középső és nyugati részében.

Belső használatra csak a gyökere alkalmas. 5 gr. gyökeret 3 deci vízben erősen főlforralni: 1. *lépdaganatban* szenvedőknek, nagyon ajánlatos; a hólyagkövet is eloszlatja; 2. főenyesevésnél a gyökeret porrá kell zúzni, fehér borban megfőzni és a beteggel éhgyomorral megitatni. A fentemlített főzetet kortyonként kell meginni a nap folyamán.

Szelid csorbóka, csorbáka, kakics, darúhéj, disznókék, dudva, csorbóka, kákics, nyulfő, nyulkáposzta, nyulsaláta, tejesdudva, nyulkék, pickék (*Sonchus oleraceus* ^{laevis}). Fészkesek (*Compositae*). 30—90 cm. Szára bőven tejelő, vaskos és csöves. Levelei nagyok, puhák, hosszukásak; kihegyezetten, öblösen, vagy szárnyasan fogazottak; végkarójuk nagy, háromszögű. Alsó levelei szárnyas nyélbe keskenyednek, valamennyinek az alapja nyilas. Fészekvirágzatai rendszerint tömöttek, de kevés fészku bugában, vagy bogernyőben fejlődnek. Virága sárga. Termése mindkét oldalán hárombordájú, harántul rancos és a szélén fogacskáktól érdes. Terem mivelt talajon, parlagokon, kertekben az egész országban.

Használata: E fű kifőtt leve a *sárga betegségben* kiválóan hatásos. Nyilalásnál a fű levét kinyomjuk és azt a beteggel lassankint megitatjuk.

Alföldi kakukfű, balzsamfű, démutka, kakucskafű, kakukdémutka, mézfű, timián tömjénfű, vad csombor (*Thymus Marschallianus*). Ajakosok (*Labiatae*). 6—20 cm. Szára lecsepült vagy főlegyenesező; töve felé rövidebb, felső részében hosszabb szőrű, gyakran gyapjas. Az egész növény mirigyesen pontozott. Hosszukás, kerülékes levelei laposak; szélükön nincs megvastagodott erők és kopaszok, vagy alapjuk felé pillásak. Virágörvei eleinte tömötten sorakoznak a szár végén, később lazák. A csésze gyapjas. A pártá szőrös, lilabiborszinű; az ajkak sötétebb foltoktól tarkák. Tenyészik az egész országban. Az Alföld egyes területein ez az egyedüli kakukfűfaj. Illata erős és kellemes.

A kakukfűvet még a gyermekek is ismerik. Virága és levele erős, átható, de kellemes szagú olajat és csersavas anyagot tartalmaz s éppen azért az elgyengült testi szervezetre erősítőleg hat; külsőleg fürdőnek, belsőleg teának használjuk.

Használata: Női bajoknál, erős *vérfolyásnál* a kakukfű borsika-fűvel teának főzve kitűnő. Hosszas *csuklást* egy csésze citromos kakukfűtea megszüntet. Borba főzve, *vízéleti bajoknál* használandó. Mint Extract. Thymisacharati elsőrangú szer a félelmetes *szaamárhurut* ellen. A gyermekeknek naponkint három evőkanállal adandó be.

Külsőleg a *kakukfűolaj csúzos* és *rheumatikus* bajoknál vált be.

Réti kakuktorma, kakukfoszlár, kakuknyál, kakuk-tajték, kakukvirág, kakukköpte fű, kásavirág, mezei vagy réti torma, tormafű, tormaíz (*Cardamine pratensis*). ⁴⁵⁴15—30 cm. Szára csöves; a felső levelek szeletei hegyes szög alatt állanak el. Virága lilás vagy fehér. Szirmai vizásztójsádadok, kiterülők, háromszor akkorák, mint a csészelevelek és még egyszer oly hosszúak, mint a porzók. Portokjai sárgák. Terem nedves réteken az egész országban.

Használata: A növény leveleit tejben főzve, eredménnyel használhatjuk a *sorvadásnál*; 3—4 deci vízben, 1—2 kanál mézzel főzve, fulladásnál és tüdőhurutnál vehetik be. (14 gr. 2 deci tejben, vagy vízben főzendő.) A zöld fűnek kipréselt nedűje *vesekövet* hajt el.

Külsőleg mérges keléseknél, varas sebeknél, sőt kosznál is ajánlható e *fűnek főzete*. Porrá zúzva, *sebekre* hinthető.

Orvosi kanáltorma, kalánfű (*Cochlearia officinalis*). Keresztesek (Cruciferae). 15—30 cm. Az egész növény kopasz, tőlevelei hosszúnyelűek, vaskosak, fényesek és ép, vagy kikanyarított szélűek. Gyakran vesealakúak; szára gyéren leveles, levelei szives-állal szárölelők. Kerekdedek vagy tojásalakúak. Fehér virágai kellemes illatúak. A becőke kopácsai egy-erések, kocsányuk vízszintesen elálló. Terem sziklagörgeteken, patakok mentén, hazánk északi havasain.

A frissen szedett s szétdörzsölt, vagy zúzott fűnek erős szaga van. Gyorsan illó, aetherikus olajtartalmánál fogva, nagy szerepet

játszik. E fűnek kipréselt nedűjét, sőt salátáját is ajánljuk *bűzbödt szájnál* szájoöblögetőnek s az *emésztőszervek bajainál* teának.

Külsőleg a *bőrkiütéseknél* a levelek főzetét, borogatásképen kell alkalmaznunk.

Az állatgyógyászatban, emésztési bajoknál használják a tormát.

Kalinca-infű, csermulya, dinnyefű, fenyőfű, földi fenyő, földi tömjénfű, kalinca, köszvényfű, mezei vagy vad-ciprus, mézes vagy szerecsendiószagú ibolya, szélfű, vadruta (*Ajuga Chamaepitys*). ³⁶⁰ Ajakosok (Labiatae). 8—20 cm. Az egész növény gyapjas. Szára tövön ágas, ágai rendszerint le-csepültek, ösztörösen gyapjasak. Alsó levelei keskenyszálak-sak; a felsők három keskeny sallangra vannak osztva. Virágai egyenkint fejlődnek a levelek hónaljában; citromsárgák. Terem utak szélén, tarlókon, vetés között, a legészakibb vármegyéket kivéve, az egész országban.

Az egész fűnek (gyökerét kivéve) erős, kellemes, rozmaringra emlékeztető illata van, melyet szárított állapotában is éveken át megtart.

Használata: Erős teának főzve és melegen bevéve, izgatólag hat; kiváló sikerrel használható *rheumatikus bántalmaknál*, *bőrbajoknál*, kivezető, izzasztó hatásánál fogva. Régente *gutaütés*, *sárgaság* és *székrekedés* ellen használták.

Használati utasítás: A fűből 5 gr. 3 deci vízben főzendő és megsűrve, melegen, vagy pulverizálva, egy késhegnyivel beveendő. Két adag naponként elegendő.

Orvosi kalmus (*Acorus Calamus*). A kontyvirágok faja (Araceae). 60—120 cm. Tarackot hajt. Szára háromélű és oldalt álló sárgászöld; 8 cm. hosszú, hengeres, torzsa-virágzatban végződik, a mely fölött a hosszú levélszerű virágzati burok áll, látszólag a szár folytatásaként. Levelei fűneműek, kétsorosak, körülbelül 1 cm. szélesek. Termése pirosas bogyó. Hazája India. Sokan Európát is hazájának tartják. Fűszeres tőkéjéért termesztették és elvadult. Mocsarakban, vizerekben előfordul, de nagyon szórványosan az egész országban.

Használata: A kalmuszgyökérnek (csak azt használjuk) izgató és erősítő hatása van és azért, akár mint tea, akár pulverizálva, kiváló hatású *gyomorrestségnél* (nehéz emésztés) és *elnyálkásodásnál*. *Szemgyengeségnél* a gyökér kipréselt nedűjét, *szembéjbedörzsölésre* használják. Erős *köhögést* csillapít.

Használati utasítás: A porrá zúzott gyökér (1—1½ gr.) 2 deci vízben, vagy borban főzendő és így beveendő.

A kalmuszgyökérből tinktura is készíthető, oly módon, hogy 30 gr. kalmuszolajat, 3 deci borszeszben feloldunk. Az oldatból 20—40 csepp, cukorra öntve elegendő.

Szaporá zsemler, kányagyom, nőstény szaporafű, patikai repcsény, szaporá szegecs, toroktisztó fű (*Sisymbrium officinale*). Keresztes virágúak (Cruciferae). 20—30 cm. Ágai szétterpednek; levelei kacurosak, végső karéja nagy, dárdaalakú. Virága igen apró és sárga. Becői mintegy 1 cm. hosszúak, a szárhoz simulók és kihegyezettek. Terem parlagon, utak szélén, mívelt talajon, az egész országban.

Használata: A fűnek apró, vörös magvait *giliszták* ellen szedik be, de *vérhasnál* is használják. A magvakból kis kávéskanállal kell bevenni.

Külsőleg a fű porát, *nyitott sebek* behintésére, sikerrel alkalmazzák.

Fűszeres kapor, uborkafű (*Anethum graveoleus*). 40—120 cm. Szára hengeres, kopasz. Levelei 2—3-szor szárnyasak, igen keskeny sallangokkal. Sem gallérja, sem gallérkája. Ernyője sokszáru, sárga, szirmai begöngyölödtek; lapos terméskéi csaknem lencseképek. Fűszeres illata és íze miatt termesztik.

A kapormag aetherikus olajtartalmánál fogva, izgatólag hat nemcsak a nyálkamirigyekre, hanem az emésztőszervekre is. E tulajdonságánál fogva *tüdőelzsugorosodásnál*, *kólikás* bántalmaknál sikerrel használhatjuk nemcsak a pulverizált (porrá zúzott) magot, hanem a fűnek erős főzetét is. A főzetet azonban, 1—2 kanál mézzel édesítjük.

Erős *altesti bántalmaknál*, a kaporolajat *külső bedörzsölésre*, sikerrel használhatjuk. A fűnek összezúzott friss levelei, mérges *daganatokra* kötve, csillapítólag hatnak, sőt a *daganatot le is lohasztják*.

Havasi medvekapor, medvekömény, medvegyökér (Meum athamanticum, Anethum ursinum). 10—50 cm. Szára hengeres, finoman karcolt. Szárnyas tőlevelei hajszálszerűen, négyszer vagy többször szeldeltek; hüvelyük felfuvódott. Gallérja 1—2 levelű, vagy hiányzik, gallérkája az ernyőcskéknél rendszerint hosszabb és többlevelű. Partája fehér. Termése akkora, mint kocsánya. Terem szórványosan az északi, keleti havasok legelőin. A gyökérnek kedves illatja van. Medvegyökérnek azért nevezik, mert a töve eleje, köröskörül olyan szőrös, mint a medve.

Használata: Csak a porrá zúzott gyökeret használják a *fuldozásnál* és a *hideglelésnél*. 2 gr. por elegendő.

A tehénpásztorok e fűvet nagyra becsülik, mert, mint mondják, a tehenek ettől a fűtől jól *tejelnek*. Más szarvasmarha megerősödik, sőt meg is hízik tőle.

A gyökeret ősszel kell szedni és árnyékos helyen szárítani.

Az *állatgyógyászatban* a kapormagnak nagy szerepe van a *felfuvódásoknál* és az *emésztési zavaroknál*.

Hasznos édes kömény, olasz, római vagy bécsi kapor (Anethum foeniculum). 1—2 m. Hengeres szára karcolt és hamvas. Levelei finoman szeldeltek. Ernyője 10—20 ágú. Gallérja és gallérkája hiányzik. Pártája sárga, termése édes; orvosságul s helyenkint fűszerül használják, ezért ültetik is.

Használata: A kapormagnak olyan a hatása, mint az anisnak, de kevésbé izgató és azért *emésztési zavaroknál* különösen gyermekeknek ajánlható.

A gyökeréről főtt vizet, *köhögés* ellen isszák. *Himlős* gyermekeknek mint lázcsillapító ital van ajánlva.

Tejfejllesztő hatása miatt, szoptató anyák isszák! Rendkívül hatásos a következő vegyületben: kapormag 2 gr., fehér cukor 2 gr., narancshéj 2 gr., fehér magnéziapor 8 gr. Ebből naponként háromszor, egy kávéskanállal vegyenek be. Ennek a növénynek úgy a főzete, mint a pora aethericus; destillált vize, mint olaj van alkalmazásban. Az olaja disznózsírral vegyítve, tetves fejek bedörzsölésére szolgál.

Kerek kapotnyak, kerek kapor, kapotnyik, mogyoró-alja, mogyoróalj-kámfor, vad gyömbér (*Asarum europaeum*). Farkasalmafélék (Aristolochiaceae). 5—10 cm. Tarackot hajt. Szára rövid, borzas és rendszerint kétlevelű. Levele hosszúnyelű, szíves vállról vesealakú, sötétzöld és fényes. Virágai rövid kocsányokon magányosok, zölde biborbarnák. Leplük 3—4 széles karéjra hasadt. Toktermése hatüregű. Levele szétdörzsölve, kivált pedig gyökere sajátos fűszeres illatú, némileg a borsra emlékeztet. Terem erdők szélén, gyepekben, hazánk minden hegyvidékén. Mérges.

Az erdei mogyorófák alatt bőven tenyésző kopotnyaknak nemcsak szárított gyökerét, hanem leveles szárát is használhatjuk.

Használata: A gyökér porát vízben főzve, *hánytatónak*, *hajtószernek* alkalmazhatjuk *hideglelésnél*, *vizkórnál*. Erős hatása miatt csak erős idegzetű emberek isszák. Én nem tanácsolom senkinek, mert mérges.

A kapotnyakgyökérből tincturát is csináltak és azt pálinkával vegyítve, az *iszákosoknak* adták be, hogy a pálinkát megutálják, de hasztalan. A sokféle iszákosság-elleni italban, kopotnyak van javarészen. Itt is megemlíthetjük, hogy az iszákosság ellen legjobb gyógyszer a kinin.

Repcékáposzta, bánáti repce, káposztarepce, kelrepce, repce (*Brassica Napus*).⁴³⁸ Keresztes virágúak (Cruciferae). 75—140 cm. Az egész növény hamvaszöld. Alsó levelei nyelesek, lantalakúan metszettek, a felsők hosszúkásak, épek, kiszélesedő tövel szárölelők; kissé szőrösek. Virágai arany-sárgák, fürtje virágzáskor nyúlik meg, azért a bimbók túlemelkednek a virágokon. Virágzata laza. Csomós becője körülbelül 45° szög alatt áll. Magja sötétbarna, pontozott. Van két fajtája. Az első repcének vetik tavasszal; nyári repce, de inkább ősszel, télirepce. Utóbbit, mint karórépát főzeléknek és takarmánynak termesztik.

A karórépát takarmánynak használják. Tápanyaga kevés. A magvakból olajat készítenek.

Mezei katáng, cikória, jajkóró kattan, kattankóró, kávékatáng, napranéző, naprajáró fű, nap után járó fű (*Cichorium Intybus*). Fészkesek (*Compositae*). 30—120 cm. Sokfészkü, szára kemény, merev ágai szétterpedők, érdesek. Tőlevelei rózsában állanak, öblösen kucorosak; a felsők aprók lándzsásak, alapjuk felé szélesedők és szárölelők, épek; 2—3 fészke egy-egy csomóban fejlődik. Valamennyi fészkepikkelye mirigyesen pillás. Nagy, nyelves virágai szép égszínkékek, ritkán fehérek, vagy rózsaszínűek. Termésének csúcsán, apró pikkelyekből álló bóbítája van. Terem legelőkön, utak szélén, az egész országban.

A mezei katáng gyökerét *kesernyész*, nyálkás ize miatt főzetnek készítve és más füvekkel vegyítve, *altesti bajoknál* használják. A friss gyökérnek kipréselt levét, *sárgaság* ellen isszák. *Máj- és lépkeményedésknél* szintén jót tesz.

A Cichoria (pótkávé) e fűnek gyökeréből készül. Németországban, különösen Freiburg, Ludwigsburg, Magdeburg, Braunschweig vidékén nagyban termesztik. Hozama 100 métermázsa holdankint.

Orvosi kecskeruta, eboldal, gálya, pestisölő fű, patikai gálya (*Galega officinalis*). Hüvelyesek (*Leguminosae*). 50—120 cm. Levele páratlanul szárnyas, 8—17 hosszukás lándzsás levélkével. Pálhái hosszú szállahegyben végződnek. Vitorlája lilaszínű, a többi szírom levele fehér. Terem nedves réteken, erdők szélén, folyók mentén, az északi vármegyék kivételével, az egész országban.

Használata: Lázcillapító hatásánál fogva e fűnek főzetét, *himlőben* fekvő gyermekeknek szokás italul adni. Ecetben áztatva és sóval vegyítve, *lankadt tagok* bedörzsölésére alkalmas.

Legyező bajnóca, borvirág, kecskeszakálúfű, legyezőfű, réti legyezőfű, szilvafa-legyezőfű, tündérfürt, vereskórontó (*Spiraea Ulmaria*). Rázsafélék (*Rosaceae*). 60—150 cm. Tőkéje vaskos, szára barázdált vörös; levelei félbe szárnyasak. A levélké egyenetlenül fűrészesek, a végső nagyobb, tenyeresen 3—5-osztatú. Pálhái nagyok, fűrészesek. Számos apró, sárgásfehér, édes illatú virága bogernyőben fejlődik. Termés-

kéi 5—9-ével, 3—4 mm. átmérőjű gömböcskében vannak összecsavarodva. Terem nedves réteken, vizerek mentén, az ország minden hegyvidékén.

Használata: E fű gyökerének és leveleinek kesernyés, fanyar ízük van; összehúzó erejüknel fogva, vízben főzve, *vérhas* és *vérköpés* ellen használatnak. Újabb időben *hasvízkór*nál kezdik alkalmazni. A virágot, kellemes szaga miatt, teának főzve, *izgasztó* italul veszik be. Szájvizet is készítenek belőle. Borba téve, a *malvosál*hoz hasonló zamatot ad még a közönséges asztali bornak is.

Vetett kender (*Channabis sativa*). Eperfafélék (Moraceae). 50—300 cm. Levelei ujjasan összetettek; levélkéi keskeny lándzsásak, fűrészesek. Porzós virágai összetett bugaszerű fürtökben fejlődnek; a termővirágok egyenkint állanak; piros bibéjük hosszan kiáll. Kemény, gömbölyű termései (kendermag) olajtartalmúak. Hazája India, nálunk kivált az ország déli részén termesztik. Rostjai erős fonalat adnak, magjából olajat vonnak ki; az éneklőmadarak szeretik. Az egész növény kábító, A mirigyszőröktől kiválasztott, sárgás narkotikus gyantából, Ázsia délkeleti részében a hasis készül, melyet újabban orvosságnak is használnak.

A kender leveleit nem használjuk, mert mérget tartalmaznak.

A gyógyászatban csak a magvak fordulnak elő és pedig erősen csillapító hatásuknál fogva, *nemi szervek* gyulladásánál, erős *ondófolyás*nál, vagy *magömlés*nél.

A virágból és a felső friss hajtásokból készített *tinctura* a homoeopathák előtt kedves szer, a melyet előszeretettel használnak *idegbajok*nál, *őrültség*nél, *májkeményedés*nél, *scrophulotikus szem*bajnál, *vesevérzés*nél, *nemi bajok*nál, tripper és görcsöknel. A tiszta tincturából, 1—2 csepp elegendő.

Használati utasítás: A kendermagot vagy épen, vagy porrá zúzva, vízben, tejben főzve, vagy tejnek készítve szokás bevenni.

Az állatgyógyászatban a kendermagtej (1 rész finomra zúzott kendermag, 10—12 rész hideg vízzel vegyítve, kipréselendő) nagy szerepet játszik.

Közhaszna: A kendermaggal táplált tyúkok bővebben tojnak.

Közönséges sédkender, főhagymaszagú fű, keresztetes bodza, királynéasszony káposztája, Kunigunda fű, májgyógyító fű, pakóca, paszkonca, vizi gyopár, vizi kender (*Eupatorium Cannabinum*). Fészkesek (Compositae). 50—150 cm. Kissé pelyhes, levelei rövidnyelűek, 3—5 felé osztottak, lándzsás, fűrészes lhasábokkal. Viszájukon mirigyeseek. Fészkei sátorozó, tömött fürtökben állanak. Murvái fedelékeseek. Virágai halvány biborszínűek. Illata az almáéra emlékeztet. Terem árkokban, utak szélén, vizerek mentén, nedves réteken, az egész országban.

A vizi kendernek három fajtát különböztetjük meg. Az egyik a görög kender, apró bojtorján (*agrimonia*), a másik *ageratum* név alatt fordul elő, a harmadik az *eupatorium*. Fűve, gyökere kellemetlen fűszerszagú és erős, kesernyész, fanyar ízű.

Használata: A gyökérnek erős főzete, vagy a friss fűnek kipréselt leve ajánlatos *májdaganatnál*, *keményedésnél*, *sárgaságnál*, *kezdődő vitzkór*nál, *bélrenyheségnél*, *sőt váltóláznál* is. Az ókorban a görög orvosok a fűvet s gyökerét borban főzve, *májhajoknál* és hasmenésnél használták.

Külső haszna: A fűvet összetörve, *daganatokra* szokás kötni, mert azokat rövid idő alatt eloszlatja. Friss leve sóval és ecettel, *lankadt tagok* bedörzsölésre alkalmas.

Az *állatgyógyászok* e fűvet *kehes* lovaknak szokták adni, hogy megtisztuljanak. A zöld kendernek leveleivel megdörzsölt lovakra a férgek sem szállnak.

Keresztes galaj, buzder, keresztetes kásafű, keresztfű, keresztgyökér, mezei jázmin, ragadványfű, sérves fű, valaj (*Galium Cruciata*). Galajfélék (*Rubiaceae*). 15—45 cm. Töve terjedő. Levelei négyével örvben állanak, háromerűek, sárgászöldek és száraztól szőrösek. Virágai a levelek hónaljában, kurtaágú, bogernyőben fejlődnek; az utolsó elágazás középső virágai porzósak és termősek, a két szélső pedig csak porzós. Pártája csöves, négymetszetű; sárga, mézillatú. A terméskocsánykák hátragörbülőek s az ugyanott lehajló levelek közé rejtőzők. Termése kopasz. Terem fűves, cserjés helyeken, kivált a hegyvidéken, az egész országban.

A keresztes galajt a régiek nagy becsben tartották; manapság alig ismerik. A ragadó fűhöz (*Galium Aparine*) hasonlít.

Használata: E fűnek friss levét, erős főzetét, *nyavalyatörésnél* (epilepsia), *görcsöknél*, *hiszterikus* bajoknál és *fejfájásnál* használják. Syrupnak készítve, *véres vizeletnél* és *vérfolyásnál* nyer alkalmazást.

Külső haszna is van, a *bőrkiütéseknél*. A kiütéses testrészeket a fű főzetével, többször borogassuk naponkint.

Kigyós keserűfű, anyafű, kigyógyöker, kigyótránk vagy trang, sárkányfű, tekertgyökerű fű (*Polygonum Bistorta*). Keserűfűfélék (*Polygonaceae*). 30—90 cm. Ujnyi vastag tőkéje kigyózva kúszik. Szára egyszerű; levelei tojásalakúak, fonákon kékesek. Piros virágai tömött, hengeres füzérben fejlődnek. Porzói a lepelnél hosszabbak. Terem vizenyős helyeken, réteken, hazánk minden magasabb hegyvidékén, Pozsonytól Krassószörényig és Vasvármegyében. A havasokra is fölmegegy.

A növény gyökerét multévi növényről, tavasszal kell szednünk. A gyöker ilyenkor 2—3-szor hajlított alakot mutat, innét neve: «bistorta», kétszer görbített. Összehúzó, erejénél fogva, nyálkaoldó szerekkel vegyítve, kitünő hatású *hasmenésnél*, *vérhasnál*, *vérfolyásnál*, nemi bajoknál, *trippernél*, *fehérfolyásnál* (leuorrhoe) és *váltóláznál*. A főzetnek erősnek kell lennie.

Külső haszna: *Inyvérzésnél*, *foghúsernyedésnél*, az erős főzettel szájunkat öblítsük. Hatása gyors.

Egylevelű kigyónyelv, Szent György fű (*Ophoglossum vulgata*). Kigyónyelvfélék (*Ophoglossaceae*). 5—25 cm. Szára egylevelű; levele hosszukás, tojásalakú, épszelű, tompahegyű és szárölelő. A lomblevél nyeléből kiágazó termőfüzére szártetéző 15—20 cm. hosszú, mindegyik oldalán egy-egy sor 15—26 ülő spóra tokkal. Terem száraz, vagy kissé vizenyős réteken, szórványosan hazánk hegyvidékén.

Erről a növényről írja dr. Csapó: «Ennek egy kövér levelecskéje van, mely a vízi utifűhöz hasonló, melynek egy hosszú kigyónyelvhez hasonló kis száracska kinőve vagyon. Terem nedves mezőkön, a hol is csak pünkösöd havában található.»

Külső haszna: Sérülést, sebet gyógyít e füvecske, a ki vele testét kötözteti; *friss sebeket* tisztít, ha levelei borban főzve a sebekre boríttatnak.

Felfutó komló (*Humulus lupulus*). Eperfafélék (Moraceae). 3—4·5 m. Szára horgas, szőreivel kapaszkodik. Levelei szíves alapból 3—5-karéjuak; durván és élesen fűrészesek. Porzós virágai laza bugában fejlődnek, aprók és sárgás-zöldek. A termők rövid kocsányú, tojásalakú fejcskékben vannak, melyeken a pikkelyek fedelékesek, szélesek és minden hónaljában két virág rejlik. Megérve, a termések barnás-sárgák, 3—4 cm. hosszúak és tobozszerűek; a pikkelyek belső oldalukon, sárga mirigyeket viselnek. A mirigyek keserű *lupulin* tartalma adja a sörfőzéshez a legjobb anyagot. Terem erdők szélén, kerítések mentén, stb. az egész országban. Helyenkint termesztik is.

A termesztett növénynek gyümölcse erős, bódító és kesernyész. Kevés aetherikus olajon kívül, íz és szagnélküli gyantaanyagot tartalmaz.

Használata: A komlót a gyógyászatban erősítő és vizeletet hajtó hatása miatt használják, kezdődő *vízkörnél*, *altesti bajoknál* s különösen *gilisztáknál*. A *giliszták elhajtására* a komlót tejben főzik. *Sárgaságnál* a komlót borban kell főzni. A *lupulin* 0·3, 0·5 gr. adagban, önkénytelen vizeletnél s migrainenél vehető be.

Külső haszna: A sörfőzők is hasznát veszik; ránk annyiban fontos, hogy ütéstől eredő véraláfutásoknál és friss sérüléseknél borogató szernek, a komló főzete mindig bevált.

Kerti koriandrom, cigánypetrezsely, sobrák vagy sobrabori (*Coriandrum sativum*). 25—50 cm. Alsó levelei szárnyasak, kerekded, hasogatott levélkéekkel; a felsők kétszer szárnyasak, keskeny levélkéekkel. Gallérja rendes, színes gallérkája soklevelű. Ernyője 5—8-ágú. Szirmai fehérek, vagy pirosak; a külsők nagyobbak. Termése szívalakúan gömbölyű; édes, fűszeres zamattal; levelei poloskaszagúak. Dél-európai növény, melyet csak helyenkint termesztenek. Kertek körül néhol el is vadul.

A kertekben termesztett koriandrom, petrezselyemmagasságra nő. A friss magvaknak poloskaszaguk van; megszáritva kedves illatúvá válik.

Használata: A magvakat, erősen izgató hatásuk miatt bélrenyheségből eredő *felfúvódásoknál*, *kólikás* bántalmaknál, mint főzetet, avagy mint port szokás alkalmazni. Gyomorgyengengeségből eredő *fejfájást* is enyhít, a főnek jól megrágott magva.

Közhaszna: A koriandrommagot *mustba*, vagy borba szokás tenni, hogy muskotályzamatot kapjon.

A *mezei koriandrom* (*Lviggella sativa*) poralakban használva kitünő *tüdőelnyálkásodásnál*, *kimaradt havibajnál*. A görögök a *giliszták* ellen használták. Gyenge természetűeknek a magvak főzete ajánlatosabb, mint a pora.

Széleslevelű békakorsó, bolonyík, cukorgyökér, korsócskafű, ninzi gyökér, vízi paszternák (*Selinum palustre*, *Sium*²⁷³ *latifolium*). 50—120 cm. Töve terjedő. Ágas szára szögletes és barázdás. Vízbeli levelei 3—4-szer, igen keskenyre szeldeltek; légbeli levelei csak egyszer szárnyasak. 10—21 vagy kevesebb levélkével. Levélkéi kerülékesek, vagy keskeny lándzsásak és durván fűrészesek, ernyője nagy. Gallérja 5—6, gallérkája 5—8-levelű; pártája fehér; termése tojásalakú, kopasz, erősen kiálló bordákkal. Terem mocsarakban, árkokban, vízállásos réteken, a legészakibb határvidék kivételével, mindenütt. Mérges.

A gyökérnek átható, kellemetlen, terpentínre emlékeztető szaga s erősen fűszeres íze van. Aetherikus olajon kívül, sárgás festő anyagot is tartalmaz.

Használata: A múlt században a gyökeret a *nyavalyatörés* (epilepsia) ellen használták.

Használati utasítás: A pulverizált gyökérből 5—10 gr., erős természetűeknek 20 gr. adható naponként. Dioscoridas (*Cyrethrum*) név alatt ismeretes és az epilepsiánál hatásos.

Törékeny gurgolya, szirti kömény, tekercskapor (*Seseli rigidum*). 30—60 cm. Gyökere és szára barázdált, aprón molyhos. Alsó levelei háromszor osztottak, sallangjai 1—4 mm. szélesek, merevek, kihegyezettek, csaknem szurók,

kékes hamvúak és számos levélsallangja sűrű bokrot képez. Ernyője 20 és több sugarú. Sugarai a termés érésekor is molyhosak. A gallérka levélkéi tövükön összenőttek s csúcsuk felé árszerű sallangokra vannak szeldelve; szürkén molyhos. Szirmai fehérek. Termése tojásdad, 4—5 mm. hosszú, szintén molyhos. Terem mészkösziklákon hazánk délkeleti hegyvidékén.

Megjegyzendő, hogy e fű magorinal hatása ugyanaz, mint az ánisé (*Pimpinella anisum*), melyet kertekben termesztenek. A magok akár egészben, akár porrá zúzva (1—2 gr.) bevéve, kellemesen izgatólag hatnak, úgy a gyomorra, mint a belekre.

Használata: *Felfuvódásoknál, mellbajoknál, gyomor- és bélgyengeségnél* az anis kedvelt orvosság, akár pulverizálva, akár mint olaj, (5—6 csepp cukorra öntve), vagy mint destillált ániszvíz lesz bevéve. Kólikás csecsemőknek is ajánlom.

Orvosi kankalin, égikincs, sárga kikirics, kásavirág, keztyűvirág, kükörcs, kulcsvirág, szent Péter kulcsa, szent Györgyike, vagy szent György virága, ludláb, tavaszika. (*Primula officinalis*.) 15—20 cm. Tojásdad levelei hirtelen nyélbe keskenyedők, ráncosak, az egész növény szürkén pelyhes, virágai hosszabb, (15—20 mm.) tőkocsány végén ernyőben állanak. Csészéje fölfuvódott, valamivel rövidebb, mint a párta csöve, fogai tojásdadok és kihegyezettek. A párta karimája tojássárga és tányéralakú, torka narancsszinű, illata kellemes. Fő alakjában csak hazánk északi részében fordul elő. Virágját házi orvosságnak gyűjtik.

Egyes vidéken nemcsak a fűvet és virágját, hanem a gyökerét is használják. Nálunk csak a leveleket és a virágot szokás bevenni, jó erős teának főzve. A friss gyökérnek édeskés, fűszeres, kámforra emlékeztető szaga és kesernyős íze van. Szárítva és porrá törve ép úgy lesz alkalmazva, mint a levél és a virág — vízben, vagy borban főzve.

Használata: A fű levelei és virágja forró vízzel leöntve, mint meleg tea, izzasztólag hatnak és *köszvényes* embereknek ajánlatnak.

Vesekő ellen a fű levele és virágja borban főzendő. *Ideggyengeség, szédülés, görcsös fájdalom* ellen is, sokan sikerrel használják.

Külső haszna: Borecettel földolgozva, sebek tisztítására alkalmas. *Gutaütött* embereknek, az e fűből készített fürdő van ajánlva. Az egyes vidéken ismeretes *kankalinbor* nem egyéb, mint cukorral és citromsavval vegyített és erjesztett kankalin. Úgy készül, mint a ribizkebor.

Kerti laboda (*Atriplex Hortensis*)⁶¹⁴ Izetlen fű, izetlen maglapél, labodaparéj, német paréj, Libatopfélék (*Chenopodiaceae*). 10—125 cm. Alsó levelei nagyok, háromszögűek, hosszúkás szivesek, vagy dárdások. Öblösen fogasak; a felsők lándzsásak, épek. Számos virága szártetőző bugát képez. Az egész növény gyakran vérszínű piros. Terméseleple tojásalakú, tövéig hasadt. Helyenkint termesztik és spenótot főznek leveleiből.

A labodafűnek, mint a paréjnak, lágyító hatása van, s mégis nehéz emésztésűnek kell tartanunk; mint étel, a gyomrot is elrontja.

Külső haszna: A zöld fűvet kemény daganatok puhítására alkalmazzák.

Bibiresős kőrontó (*Saxifraga* ^{veses! bulbi fere 195} ~~granulata~~). Term. v. Kőrontófélék (*Saxifragaceae*). 15—40 cm. Tőkéje apró gumócskákkal van megrakva. Szára rendszeren ágas és kevéslevelű; felső részében mirigyesen borzas. Alsó levelei hosszúnyelűek, vesealakúak, tompán karéjozottak; a felsőbbek keskenyen, ujjasan hasogatottak és ék formán nyélbe keskenyedők. Nagy, fehér virágai szártetőző fűrtben fejlődnek. Terem gypes dombokon, cserjés réteken, hazánk északnyugati hegyvidékén.

Mint háziszer régente nagy becsben állott, bár hatása sokkal gyengébb, mint aminőt neki tulajdonítottak. Egyes botanikusok, gyanúsnak mondják.

Használata: Gyógyszernek az egész növényt használták, a tövön levő gumócskákkal együtt: *hólyagkő, vesekő* ellen. A főzetnek erősnek kell lennie. A fűnek savanykás, a gyökérnek kesernyés íze van.

Kereklevelű körtike (*Pyrola rotundifolia*). Csahajsz körtike, fasaláta, hármass sebfű, kerek télizöld, körtvélyfa-levelű fű. Körtikefélék (*Pyrolaceae*). 15—30 cm. Levelei kerek, viszás tojásalakúak kissé csipkéses és rózsában állók. A csésze karéjai lándzsásak, kihegyezettek, csúcson hátragörbültek, félakkorák, mint a pártá. Virágai fehérek, hosszass, kiálló, görbe bibeszállal. Terem kövér, mohos helyeken, árnyékos erdőkben, hazánk minden nagyobb hegyvidékén.

Használata: A füvet magát, itt-ott virágját, teának főzve, *belső sérülések s gyomorfekély ellen szokás használni.*

Külső haszna: *Új sebeket hamar gyógyítanak az összezúzott és a sebre kötött friss, zöld levelek. (Igy dr. Csapó.)*

Őszi kikirics (*Colchicum autumnale*). Ebvirág, fejes vagy törpe zászpa, gólyavirág, gurzsolavirág, guzsalyülő virág, kék kükörics, kivirics, kükörtin, őszike, pücsök-koma, vétő virág, zászpa kikerics. Liliomfélék (*Liliaceae*). 1—3 virága levelek nélkül, ősszel jelenik meg és nagyon hosszú lepelcsőve (20 cm.) csak részben bujik ki a földből; leplének dorongalakúan kiszélesedő vége (6—7 cm. hosszú és 2 cm. széles) hat sallangra hasadt; lilaszinű, ritkán fehér. Porzóí a lepel torkából nőnek, három igen hosszú bibeszála mélyen levezet a földbe, a gumó közelében fekvő magházhoz, a mely a földben kitelel. Szárát, három levelét és a levelekvédte háromüregű toktermését csak a következő év tavaszán fejleszti. Termése hosszúkas, kerülékes, 3—4 cm. hosszú. Terem hazánk minden hegy- és dombvidékén, kivált nedves réteken és különösen meszes talajon.

Legmérgesebb növényeink egyike. Egyik oldalán lapos gumójából és magjaiból a colchicint állítják elő, melyet gyógyszernek is használnak.

Használata: Mint mérges növény, csak más praeparatumokkal, orvosi rendelet szerint veendő be.

Az állatgyógyászatban javarészben vízkóros állatoknál és rheumatikus gyulladásoknál alkalmazzák. A pulverizált gyökérből, vagy magból szarvasmarhának és lónak 4—5 gr. szokás adni, juhoknak és disznók-

nak 0'06—1'20 gr. Kutyáknak és macskáknak 0'3—0'6, de csakis főzetalakban, 60—100 résznyi vízben főzve.

Mezei kökörcsin (*Anemone nigricans*^{Pulsatilla}, fekete leány-^{v. P. proleptus} kökörcsin, lókökörcsin). Boglárkafélék (Ranunculaceae). 8—10 cm. Levellei 2—3-szor, szeldeltek, hasábjai keskenyek. Murvagallérja ujjasan, szálasan szeldelt. Az egész növény, még a csésze külseje is selymesen borzas. A virág erősen bókol. Csészelevelei kerülékesek, 15—26 mm. hosszúak, rendszeren fekete biborszínűek, de lehet más színű árnyalatuk is; csúcsuk visszagörbült és a porzók csak valamivel rövidebbek. Szirma nincs. A sok terméske a hosszú, csavarodott és gyapjas bibeszállal, gömbölyű, tollas forgót képez. Tenyészik mezőkön, köves, homokos helyeken, főleg a dombvidéken, a futóhomokon s hazánk közép és keleti felében.

A leveleknek erős, narkotikus, *bőr, vese- és tüdővázlaté-* *kot* elősegítő hatásuk van s éppen azért *vérsűrűsödésnél, benu-* *lásnál, elmaradt havibajnál, rendetlen havifolyásnál* (dismenorrhoe), *szívdobogásnál, számárburutnál* és *csúzos bántalmaknál* ajánlható, akár a friss fűnek kipréselt leve, akár teája, akár kivonata (extractum).

Külső haszna: A friss gyökérnek, fűnek kipréselt leve kimarja a *szemölcsöt*. *Bűzös sebek* tisztítására és *ernyedő tagok* élénkítésére is használják.

Az állatgyógyászatban a levelek: 1. *hurutos szemgyulladásnál*; 2. az *emésztő szervek* beteges tüneteinel, a gyomor túlterheltségéből *eredő indigestiónál*; 3. *takonykór*nál; 4. idült *tüdőkatarrrhusnál*, midőn a váladék ragadós, zöldes sárga; 5 a kutyáknál, nyálkás hányással egybekötött, számárhurutos köhögésnél; 6. csepegő vizeletnél; 7. régi és nehezen gyógyuló sebeknél, fistulánál nyerne alkalmazást.

Házi len (*Linum usitatissimum*). Lenfélék (Lineaceae). 30—100 cm. Szára magános; váltogatva álló levelei keskeny lándzsásak, kihegyezettek, háromerűek. Kocsányai a csészénél többszörte hosszabbak; a csésze levelei legfeljebb igen apró, egyszerű szőröktől pillásak, sohasem mirigyesek. Pártája nagy, ötszirmú, kék, ritkán fehér. Termése ötrekeszű,

tojásalakú tok, mindenik rekesze egy-egy hártával ismét csak félig szétválasztva, 16 magvú. Magja lapos és fényesbarna. Termesztik főleg a hegyvidéken, ahol el is vadul.

Használata: A lenmag, akár vízben főzve, akár összetörve (lenmagliszt), akár préselve (lenmagolaj), kellemesen lágyító, csillapító, hűsítő hatással bír. Vízben főzve, *gargarizálásra*, vagy *klystirozásra* alkalmas; a lenmaglisztet péppé gyúrva, borításokra használják. A lenmagolaj kítünő *tüdőgyulladásnál és székrekedésnél*, 1—2 evőkanállal bevéve. *Kólikánál* az összetört lenmagot, fehér kenyérrel tejben kell főzni és ha péppé sűrűsödött, ruha közé téve, langyosan az altestre kell rakni. Jótékony hatása rögtön észlelhető.

Az állatgyógyászatban a lenmagnak nagy kelendősege van az emésztő- és a légzőszervek gyulladásánál, maró anyagoktól *eredő mérgezéseknél*. Ilyen esetekben 15—30 gr. lenmag 1 liter vízben, félóráig főzendő. A főzetet befecskendezzük, vagy a beteggel megitatjuk.

A lenmagból lenmagtej is készíthető. A készítés módját lásd könyvem elején.

Az úgynevezett lenmagpogácsát, tehének takarmányozására fordítják. Kevés tápanyagánál fogva az emésztésre zavarólag hat.

A lenvászon dicséretét az iparra bizzuk.

Tüzes liliom (*Lilium bulbiferum*).⁶⁸⁰ Liliomfélék (Liliaceae). 30—60 cm. Hagymája pikkelyes. Levelei gyéren és váltogatva állanak. Majdnem mindegyiknek a hónaljában apró, fényes, fekete sarjrügy fejlődik. Virágai függőlegesek. Leple élénk narancssárga, barna foltokkal; belseje húsos, bibircsektől érdes; terem kaszálokon, hazánk északi s keleti hegyvidékén.

Népünk számos külföldi liliomfajt ültet virágos kertjébe; ezek közül a legszebb, a legkedvesebb és a legjelentősebb a *fehér liliom* (*Lilium candidum*)⁶⁷⁹; ennek, belül is sima, nagy virágai fehérek és kellemes illatúak.

Használata: A fehér liliom hagymája keserű, erősen nyálkás; sütvé, vagy főzve, de aztán aprítva, vagy összetörve, *mérges daganatokra, aranyeres csomókra*, borításképen alkalmazható. Olajjal s kovászszal péppé gyúrva és nehezen *gyűlő tagra kötve, gyors érést, felfakadást idéz elő. Tyukszemet is puhít.*

Ha a szagos virágleveleket 4—5 napon át, tiszta olajban áztatjuk, illatos olajat nyerünk, a melynek *fájdalomcsillapító* hatását, általánosan dicsérik.

Nem hagyhatjuk említés nélkül a *sárga liliomot* (*Iris palustris lutea*), a mely vízben terem. E liliom gyökerének kiperéselt leve, vagy e gyökér erős főzete, *vérhányást*, *vérhast* s *vérfolyást* szüntet.

A léből 2 kávéskanálnyi syrupban veendő be.

Levestikon, nagyszagú zeller, lestyánfű, vad petrezselyem. *Levisticum officinale*. *Ligusticum levisticum*. 30—100 cm. Házi kertekben termesztik; háromágú levelei a zeller leveleihez hasonlítanak, csakhogy nagyobbak és sötétzöldek. Szára gazdagvirágú, gallérja hiányzik. Gyökere vaskos, gumós, kívülről barna, belül fehér, piros-sárgás pettyekkel. Szaga elég kellemes, íze kezdetben édeskés, későbbben fanyar. Hatása izzasztó és izgató.

Használata: A gyökeret izzasztó és izgató hatásánál fogva *kólikánál*, *gyomorgörcsnél* és *hysteriánál*, pulverizálva, vagy erős teának készítve, használhatjuk. A fűnek kiperéselt leve megindítja a kimaradt *havibajt*.

Büdös libatop, kutyalaboda, östörparéj, (*Chenopodium vulvaria*). Libatopfélék (*Chenopodiaceae*). 15—30 cm. Szára lecsepült, ágas, leveleivel együtt, fehér szemcséktől hamvas. Levelei kicsinyek, rhombosak, vagy kótás tojásalakúak. Apró, kétivarú termő virágai csomókban felődnének, a lepel a termésen zárt. Az egész növény szétmorzsolva, még szárítás után is undorító szagú. Terem mivelt talajon, falvak körül.

A friss fűnek átható, kellemetlen szaga s undorítóan sós íze van. Ammoniakot választ el. Hosszú szárítás után veszít, úgy a szagából, mint az ízéből.

Használata: *Görcscsillapító* hatása miatt régóta használják, *hysterikus* és más görcsöknel, s a kimaradt havibaj megindítására.

A homöopathák tincturát készítenek a friss fűből, a melyet aztán *fejfájás* s *gyomorgörcs* ellen alkalmaznak.

Közönséges bojtortján, bozogámos, édes, keserű, nagy, széles lapu. (*Lappa májor*, *Arctium lappa*.) Fészkesek

(Compositae). Alsó levelei igen nagyok; 45—50 cm. hosszú és 25—30 cm. széles. Fészkei sátorozók; fészkepikkelyei nem pókhálósak, árszerűek és kampósan hátragörbülők. Az egész fészkek könnyen kapaszkodik a ruhába, vagy az állatok szőrébe s ily módon terjeszti a szagot. Virága biborvörös. Terem utak szélén, parlagokon, az egész országban.

A bojtorjángyökér oldó és izzasztó hatása miatt, egyike a legjobb szereknek *hideglelésnél, fekélyeknél, vese- és epekönnél, syphilitikus bajoknál*. Borban főzve hatásosabb. Irorszáiban sarsaparillagyökérrel vegyítve használják.

A füvet magát *égési sebekre* kötik, erős főzetét borogatásnak alkalmazzák.

Az állatgyógyászatban a gyökér erős főzetével, az állat bőrét mossák, ha viszketeg kiütések vannak rajta. A főzethez 1 rész bojtorjángyökeret, 12 rész vizet vesznek és az egészet felére lefőzik. Sebekre, bármilyenek legyenek is azok, a fűnek kipréselt leve ajánlható.

Tüdővész juhoknak az apróra vagdalt füvet, edelőkhöz keverve szokták beadni.

Bodros lórom, bábikó, fodroslevelű lórom, hegyes, vagy keserűlapú, lósóska, lóromlapu, madárkása. (Rumex Crispus).⁶³² Keserűfűfélék (Poligonaceae). 60—100 cm. Alsó levelei 18—20 cm. hosszúak, valamennyi hosszúnyelű, szélesen lándzsás és hullámos, fodros szélű. Szára rendszeren ágas és ágacskái pirosas virágörvökkel vannak megrakva. A belső lepel hasábjai kerekded szivesek, csaknem épek és legalább egyikük erősen pupos. Terem árkok szélén, vizenyős szántóföldeken, kaszálókon, az egész országban.

A keserűlapú gyökere, keserű és fanyar.

Használata: Az apróra vagdalt gyökér főzetét, *hideglelés és sárgaság* ellen használják.

Külső haszna: *Kosznál, rühnél, oltvarnál* jó a gyökér erős főzete, ha azzal a testet, vagy általában a varas helyet négyszer-öttször mindennap jól megmossuk.

Tavi lórom, folyóvízi-, parti- vagy vizilórom (Rumex hydrolapathum).⁶³⁷ Keserűfűfélék (Poligonaceae). 1—2 méter.

Szára barázdált, kevésbé ágas. Alsó levelei igen nagyok, 2—4 dm. hosszúak, különben lándzsásak, hosszan kihegyezettek és nyélbe keskenyedők; szélük alig hullámos és aprón fodros. Levélnyele fölül lapos. Virágzatának ágai elálló, virágörvei zöldesek, párosak, belső lepel hasábjai nem szíves vállúak, tojásalakúak, vagy csaknem háromszögűek, tövük felé gyakran aprón fűrészesek; mindenik, vagy legalább kettő pupos. Terem tavak szélén, folyók holt ágaiban, szórványosan főleg nádasok szélén, az egész országban.

Lágyító hatása miatt, a vizilapú gyökerét vízben főzik a *sárgaságnál*.

Külső haszna ugyanolyan, mint a keserű lapúé.

Bojtorjános szerbtövis, cigány-, diák- vagy disznómogyoró, disznóbojtorján, gelyvafű, kemény- vagy számlapu, koldustetű, szűrös csumpaj vagy töviseslapu (*Xanthium strumarium*). Fészkesek (Compositae) 90—130 cm. Levelei szívesek, háromkaréjúak és fogasak, mindkét lapjukon szőrösek, kevésbé érdesek, de zöldek. Virágfejecskéi szártetőzők és levélhónaljúak, zöldek; a porzós virágok fölül, a termősek alul fejlődnek. Termései tojásalakúak, zöldek és horgas, kapaszkodó tüskékkel vannak megrakva. Terem utak szélén, parlagokon az egész országban.

A *Lappa minor* belső haszna ugyanaz, mint a széleslapúé. (Lappa major.) ^{537?}

Külső haszna: A friss leveleket *ráksülre* rakják; *daganatra* is alkalmazzák, mert lohasztólag s oszlatólag hatnak.

Tavaszi lednek, kakukkborsó, pipizsoj, tavaszi borsóka, vadlednek (^{*Leathyrus*} *Orobüs vernus*). Hüvelyesek (Leguminosae). 30—40 cm. Szára nem kapaszkodik, levelei 2—4 párból vannak összetéve. Olyan hosszúak mint a virágzati tengely. Kacsót nem fejleszt. Levélkéje tojásalakú, lándzsásan kihegyezett, finoman pillás. Fürtje rendszeren négyvirágú, virágai biborszínűek, később kékek. Terem erdőkben, az egész ország hegyvidékén.

A lednek magnak csak *külső* haszna van. *Szeplő* ellen a meg-

örölt mag lisztjét vízben keverik s arcmosásra használják; finom péppé gyúrva, daganatokra kötik, mert a forróságot fölszívja s a daganatot eloszlatja.

Közhaszna is van; az ökrök meghízának a fűtől, magvát meg a galambok kedvelik.

Békalen, angliai, apró, beleket indító, vagy hashajtó len (Linum catharticum). Levelei átellenesek; az alsók tojásalakúak. Vékony szára álvillásan elágazó. Virágai aprók, csészelevélkéi fehér mirigyszőröktől pillásak. Szirmai fehérek. Tokja akkora, mint a csésze. Terem nedves réteken, az egész országban, csak az alföld lapályain hiányzik.

Használata: A fűnek hajtó a hatása. *Köszvény*nél és *fővén*y-nél sikerrel használják. Kiváló szer a *székrekedés*nél, sőt a *bélrestégnél* is.

Használati utasítás: A száraz fűvet virágostul, gyökerestül borban áztatva, egy éjszaka folyamán, jó meleg helyen kell tartani. Ha reggel leszűrőd, jó melegen idd meg. Hatása biztos.

Közönséges gyujtovány, békalen, vadlen, fagyökerűfű, gyujtoványpinttyő, lenlevelűfű, serpentyűfű, tatincs, tátogató vad tátos (Linaria vulgaris). Tátogatók (Scrophulariaceae) 30—100 cm. Szára sűrűn leveles; levelei keskenyszálalakúak; szárustul kopaszok, csak a virágzat mirigyes. Virágzata tömött; a virágkocsányok körülbelül akkorák, mint a csészék. A csészfogak lándzsásak, nem hártvásak. A párta sarkantyús és azzal együtt körülbelül 3 cm. hosszú. Élénk sárga, a torkát záró iny narancsszínű. A sarkantyú egyenes és csaknem olyan hosszú, mint a párta többi része. Terem utak szélén, tarlókon, parlagokon az egész országban.

Külső haszna: A főzetet *szeplők* ellen használják; a leveleket *sebekre* kötve alkalmazzák.

Magvas gomborka, himmag, inyorica, körköly, lenfojtó, tojásfű, vetési rekenyő (Camelina sativa).⁴⁶ Keresztesek (Cruciferae) 30—80 cm. Szára többnyire egyszerű. Alsó levelei nyelesek, a felsők ülők, apró hegyes fülekkel. Virágai sárgák, a terméskek csaknem vízszintesen elálló kocsányokon fejlődnek; körtealakúak, fölfuvódottak és eleinte vékony

falúak. A bibeszál hossza legfőlőbb a termés harmadával egyenlő. Magjából kitűnő olajat nyernek, amely csaknem olyan értékű, mint az olajbogyókból sajtolt asztali olaj. Len közt található helyenkint. Homokon is megterem.

Olaját ugyanúgy lehet használni, mint a lenmagolajat. *Tüdőbajoknál, hólyaggyulladásnál és emésztési zavaroknál* mindig 1—2 evőkanállal veendő be.

KacsARINGÓS LÉPHARASZT, bordalap, lépfű, csikharaszt (*Ceterach officinarum*).³⁶³ Páfrányfélék (Polypodiaceae) 10—20 cm. Csomókban fejlődő levelei rövid nyelűek; mélyen, szárnyasan hasadtak; karéjaik szélesek és tompák. Felső lapjok kopasz és zöld, vizájok barna pikkelyekkel sűrűn van megrakva. Ezek a pikkelyek a spóratokokat egészen elrejtik. Tenyészik hazánk déli, főleg délkeleti hegyvidékének szikláin. Nem gyakori.

Ugyanitt említjük az *aranyvetélkét* (*Chrysosplenium alternifolium* és *Chrysosplenium oppositifolium*.) Kőrontófélék (Saxifragaceae). Tarackot hajt. Szára háromélű. Változtatva álló levelei vesealakúak. Felső levelei sárgászöldek. Apró virágai aranysárgák. Csészéje rendszeren négymetszetű, a középső virágon többnyire ötfelé hasadt. Szirma nincs. A porzója tövig hasadt. Terem forrásos helyeken, árnyas erdőkben, patakok partján, az ország hegy és dombvidékén.

Mind a két fű gyűjthető. Iztelen és szagtalan. Oldó és erősítő hatásuk miatt kedveltek *lép, máj és vesebajoknál*. A friss fűnek kipréselt leve kitűnő a *bélrenyheségnél és a szorulásoknál*.

Használati utasítás: A langyos főzet egy-egy csészével, reggel és este veendő be.

SZAGOS LEVENDULA (*Levandula Spica*).³⁶³ Ajakosak (Labiatae) 30—60 cm. Az egész növény apró szőröktől szürke, kivált a fiatal hajtásai. Levelei keskenyek, szélük visszagyűrűt, fonákuk mirigyesen pontozott. Élénk violaszínű virágai, szártetőző, szagotott füzérben fejlődnek. Kertekbe ültetik, helyenként elvadul.

A levendulát könnyen illó, de erősen izgató hatásánál fogva a

régiek ismerték és *fürdők* készítésénél használták. Innét elnevezése is mosakodni lavare, lavore-levendula.

Használata: Javarészen mint külső borogató szer van alkalmazásban *szaggyógyásznál, reumatikus bántalmaknál, véralfutásnál s ficamodásoknál.*

Zsályával, rozmarinnal, ürömmel vegyítve s teának főzve, *havi-bajt* indít meg. A tea 2 gramm levendula levélből, 2 gramm zsályából, 1 gramm ürömből állítható össze; a keveréket félliter vízben, vagy borban kell főznünk és a folyadékból naponkint 4—5 evőkanállal bevennünk.

A levendula-ecet. 1 liter erős ecetet és 1 deci spiritust összevegyítünk; a vegyülekben 8—10 gramm levendulavirágot (jól elzárt és meleg helyre tett üvegben) 2—3 napig áztatunk és az így előállított orvosságot a *fejfájásnál*, a homlok és a halánték bedörzsölésére használjuk.

A levendula-olaj szintelen, vagy sárgás, *ernyedő tagok* bedörzsölésére alkalmas. Gyomortól eredő fejfájást négy csepp olaj mindig megszüntet.

Az állatgyógyászatban ritkán nyer alkalmazást, pedig aetherikus olaj tartalmánál fogva, nagy sikerrel használható volna. Szarvasmarhák-nak, lovaknak 20—40 grammot adhatunk; disznóknak, juhoknak 10—15 grammot, kutya-knak 2—4 grammot. Mint külső szert, más tüvekkel vegyítve, kemény *daganatokra* kötjük. *Terpentinolajjal kevert levendulaolaj, csúszos fájdalemakat* enyhít.

A jó levendulaolajat Franciaországban készítik.

Pompás nőszirm, ékes vagy német kardliliom, (*Iris germanica*). Nőszirmfélék (Iridaceae) 30—90 cm. Szára többvirágú s töleveleinél jóval hosszabb. Murvái virágzaskor felülhártyásak. Virágai nagyok, sallangjai 8—10 cm. hosszúak. A külsők sötétkékes violaszínűek, a belsők világosabbak. Illata nem erős, de kellemes. Elterjedt kerti virág. Húsos tőkéje az I. Pollida Lam. és florentina L. tőkéjével együtt, az ibolya, vagy viola gyökeret szolgáltatja, melyet főleg fogpornak és csecsemőknél rágásra használnak.

Az Irisnek három fajtát különböztetjük meg. Az Iris florentina, Iris gallida és az Iris germanica. Szagra és ízre úgyszólván egyformák, csak az erőben van némi különbség.

Használata : A gyökér porát meleg vízben főzve, *fulladozók-nak* ajánlják. *Vizkórban* lévőeknek a nyers gyökér kipréselt leve (egy evőkanállal, minden 3-ik napon) használ. Hatása olyan mint a törpe bodzáé.

Réti lóhere, borjúvirág, háromlevelű fű, istenke cipóka, piroshere, stajer lóhere (*Trifolium pratense*). Hüvelyesek (Leguminosae) 5—40 cm. Levélkéi tojásalakúak. Pálhái nagyok, félig tojásdadok, épszlűek és hirtelen szálkában keskenyedők. Virágzata gömbös; többnyire párosával áll és murvákcal van körítve. A csésze csőve szőrös, tízszerű, sokkal rövidebb, mint a pártá; négy felső foga olyan hosszú, mint a cső. Sziromlevelei halaványak vagy sötétpirosak, ritkán fehérek; mint értékes takarmánynövényt nagyban termesztik. Vadon is megterem az egész országban.

Használata : A réti lóhere kiválóan alkalmas a *fehérfolyás* (leukarhe) megszüntetésére. A fűnek erős főzetéből naponkint 2 decit kell bevenni.

Külső haszna : A friss leveleknek kipréselt levét, *hályogos szembe* csepegtetik, mert tisztítólag hat. A megzúzott zöld fűvet *kemény daganatokra* kötik, hogy azokat meglágyítsa.

Takarmány baltacim (*Onobrychis sativa*), csacsi vagy számáröröm, eszparzet, örökös spanyol, svájci vagy török lóhere, pujkafű, számár csikor, számár here, varjú borsó (*viciaefolia*). Hüvelyesek (Leguminosae) 30—60 cm. Levele szárnyas; levélkéje hosszúkás, lándzsás. Virágzata tömött, hengeres, rövid füzér. A csésze fogai legalább is kétszer oly hosszúak, mint a csésze csőve. Sziromlevelei rózsaszínűek, sötét csikokkal. Termése kerekded, hátán hártvás, 6—7 fogú taraj húzódik végig. Takarmánynak termesztik, de vadon is tenyészik utak, főleg vasúti töltések mentén, szórványosan az egész országban.

Használata : A fűvet izzasztó ereje miatt, a hurutosok, erős teának mézzel főzik és este melegen veszik be.

Lókörmű marti-lapú, farkastalpű, kis édes lapú, körömfű, mostohalapú, számárköröm, számárlapú, szattyú,

tyúkvirág (*Tussilago Farfara*). Fészkesek (Compositae) 10—15 cm. Egy fészkü, fehér szőröktől gyapjas szárán csak pikelylevelek vannak. Virágai élénk sárgák. Levelei csak jóval a virágzás után fejlődnek; kerületük némileg a lópatkó alakjához hasonlít, de szögletes; alapjuk szívalakú, szélök fogas, viszájok fehér, molyhos. Terem agyagos partokon az egész országban. Az alföldön sok helyt található.

A lókörműfünek leveleit és virágját, szárítva használják. A fűnek szaga nincs, ize kesernyés, fanyar; a növény nyálkát és cseranyagot tartalmaz.

Használata: A leveleket teának főzik *tüdőkatarrrhusnál*, *köhögésnél* s nehéz *nyálkaváladéknál*. *Fulladozóknak* a fű s virágjának teája ajánlható. A gyökér főzete szintén *köhögést* csillapít.

Erőltető, tartós köhögésnél, idült *tüdőhurutnál*: 15 gramm lókörműfü virágot s gyökeret félliter vízben, 6—8 percig főzünk; 90 gramm zsályát, 120 gramm ezerjófűvet összevegyítünk — a vegyületekre 4 liter forró vizet öntünk, 1/4 óra múlva az egészet leszűrjük s a lókörműfü főzetével összevegyítjük. Nagyon ajánlom a keveréket 10 gramm cukorsyruppal vegyíteni. Ebből az orvosságból, vegyen be a beteg naponként, 6—8 evőkanállal. A köhögés rövid idő alatt megszűnik.

Külső haszna: A friss levelekkel repedezett, fájós, sebes *emlőbimbót* szokás bekötözni.

Liba pimpó, ezüstös, vagy fehérhátúfű, isten abroszkája, lúdpázsit, pimponya, pipfű, vad varadics (*Potentilla anserina*). Rózsafélék (Rosaceae) 10—50 cm. Szára lecsepült, rendesen gyökerező. Levelei félbeszárnyasak; felső lapjokon zöldek, kissé selymesek, viszájokon mindig ezüstösek, ritkán egészen fehérek. Magános nagy virágai, hosszú kocsányokon fejlődnek, arany-sárgák. Terem az egész országban, árkok, utak szélén, főleg a libalegelőkön.

Használata: A fűvet borban főzik a *vérhasnál*; porrá zúzva veszik be *fehérfolyásnál*; vízben főzik *vérhányásnál*, *vérköpésnél*.

Külső haszna: *Bőrrepedést*, *száj* és *inysebeket*, a fának frissen préselt levélvel kell mosogatni; az *emlőben összegyűlt tejet* is eloszlatja a borításnak alkalmazott fű leve.

Mezei iringó, átkozott tövis, bondor, boszorkánykerék, fehér vagy fejer tövis, vagy túske, lajtorjás vagy létrás túsök, macskatövis, töviseslapú, ördögszekér, ördög bordája, keringő, rokolya, motolla, számartövis, százfű, százfejűfű, százfűfű, szélhajtj goré, szunyogtövis, tuskés ballangó, bőfögtető (Eryngium campestre) 15—60 cm. Szára annyira ágas, hogy termete félgömbös. Az egész növény fehéres zöld. Levele háromtagú; levélkéi kétszer szárnyasak, tuskésen fogasak; az alsók nyelesek, a felsők ülők. Virágai igen rövid kocsányú ernyőben, csaknem gömbölyű gombban. A murvagallér levelei lándzsásak, szúrósak. Minden virág a tuskés pikkely hónaljában. Termése kétfelé hasadó szemtermés. Terem mezőkön, a magasabb hegyvidéket kivéve, az egész országban.

Használata: A friss gyökérnek vizelethajtó hatása van, miért is *vizkórban* lévőeknek, a gyökér főzete, kiválóan ajánlható. A fű főzete *ondófolysá*t szüntet, sőt *fővenyt* hajt.

A fűnek kipréselt levét a *sorvadás* ellen is isszák. Nem mondhatnám, hogy sokat használna — de bizonyos, hogy nem árt.

Jegyzet. Dr. Csapó azt írja: «Anno 1760-ik esztendőben az én majoromban egy lakómnak két esztendő gyermeke, egész testében megdagadozván és három hétig így sinlődvén, az én javallatomból ez fűnek gyökere által, harmadnapra egészen megépült. Tudniillik parancsoltam a sütő meleg kemenczében szárasszák meg e gyökeret, törjék porrá és etessék a gyermekkel a kávéjában».

Mezei macskagyökér, badián, baldrián, fordulófű, gyökönke, mezei, vagy római nárdus, serjék fű, szent Magdolna fű (Valeriana officinális). Macskagyökérfélék (*Valerianaceae*) 30—150 cm. Tőkéje vaskos, gyakran rézsutos. Számos fonalszerű, rövid tarackot hajt, amelyeknek erős és sajátos, a macskákra részegítő illatjuk van. Szára gyengén barázdált, legfeljebb töve felé szőrösödő. Levelének 5—11 pár levélkéje keskenyszálú és kerülékes, ép vagy fűrészes. Virágai aprók, halvány pirosak; illatjuk a bodzáéra emlékeztet. Terem ritkás erdőkben, vízparton, árkok mentén, s sziklákon az egész országban.

A friss gyökérnek fűszeres, kellemetlen, átható, macskahúgyra emlékeztető szaga s kezdetben édeskés, később erős, fűszeres, keserű nyés íze van, amely az aetherikus olajtól, budriansavtól és keserűanyagtól származik. Ereje izgató; az idegekre hat és görcscsillapító. E tulajdonságánál fogva az orvosok *typhusnál*, idegbajból eredő *álmatlanságnál*, *kedély bajnál*, *görcsös tüneteknél*, *nyavalyatörésnél*, *ideges fejfájásnál*, *vitustáncnál* és *ideges gyomorgörcsnél* veszik igénybe.

Használati utasítás: A pulverizált gyökérből $\frac{1}{2}$ —1 gramm veendő be. Legjobb a leszűrt főzet. (8—14 gramm, 1—2 deci vízben főzve). A főzetből naponként 4—6 evőkanállal kell bevenni. A baldrian kivonatból elég 2—4 gramm erősen hígítva. Baldrian labdacok nincsenek használatban, annál inkább van elterjedve a baldriánolaj, mint *bedörzsölő* szer. A baldrian tinkturából 20—40 csepp cukorral vehető be. A tinkturához a gyökérnek kipréselt levét, egyenlő részben, borsesszel vegyítve vesszük. Az összetett baldrian tinktura áll: rad. Valeriana, rad. Polygonum bistorta aa gr. 30, továbbá 4 gramm kámfor, 240 gramm borseszben, 3—4 napig áztatva.

Az állatgyógyászatban a baldrián gyökeret a megbolygatott idegrendszerből eredő bajoknál használják, ú. m. *idegláznál*, *lépfénénél*, *merevgörcsnél*, *bénulásnál*, *kólikánál* és *férgeknél*. Magától értetődik, hogy akut bajoknál még más szereket is kell használni. Szarvasmarhának, lónak 30—60 gramm adható be, 3—3 óránként egyszerre; juhoknak 8—15 gramm, kutyáknak 1—2 gramm.

A baldrián fajok közé tartozik a *kelta baldrián* (Nardos celtua), mely kellemes, átható szaga miatt, illatos tűrdők készítésénél, kivált keleten nagy szerepet játszik. *Egerek* pusztítására is alkalmas, ha hunyorral vegyítve és rozsliszttel keverve, az egérlyukba szórják.

Orvosi székfű (*Matricaria chamomilla*), madra, mátrafü, kis kamilla, mesterfü, mezei kapor, pipatér, székvirág. Fészkesek (Compositae) 10—30 cm. Szára csöves. Levele 2—3-szor hasogatott, sallangjai szállahegyűek. Erősen kipúposodó vacca belül üres és felületén nem polyvás. Csöves virágai öt fogúak, aranysárgák, nyelves virágai fehérek. Hengeres termése finoman ötbordás. Terem parlagokon, községek körül, kivált a szikes Alföldön. Erős illatú fészke, orvosságul szolgál.

Használata: A szárított csészevirágok kamillavirág név alatt

ismeretesek. A virág izgató és görcscsillapító erejével *altesti* fájdalomknál, *anyaméh*bajoknál, *görcsöknél*, poralakban bevéve, teának használva, vagy *klystirnek* alkalmazva, jótékony hatású. Az aetherikus olajat, egy időben a kolera ellen használták.

A praeparatumok kivonata, destillált vize, cukros leve, aetherikus és főtt olaja most is használatban vannak.

Az állatgyógyászatban a *matricaria kólika*, *görcs*, *vizeleti nehézségeknél*, *görcsös tünetekkel járó diarrhoënae* és *rheumatikus* fájdalomknál nyer alkalmazást, ha a bajok *kezdetlegesek*. Kifejlődött, akut bajoknál, más szerekekkel vegyítjük. Nagy háziállatoknak, ökörnek, lónak 30—40 gramm adható be, minden 2-ik órában és pedig mint *infusum*. Súlyos esetekben baldrian, kalmusz, opium, kámfor, borecet, terpentinelajjal keverjük.

Külsőleg a gyökér porával, az állatok *bűzhődő sebeit* hintik be, mert a por maró s tisztítólag hat.

Gyöngykőmag, madár vagy napkőles, napkása, kőmagvűfű, tengerikőles, (*Lithospermum officinale*) 30—100 cm. Szára erős és igen ágas, sűrűn leveles, levelei lándzsásak, hosszan kihegyezettek, érdeseek; oldalerei kiállóak. Virágai aprók, sárgásak, vagy zöldesfehérek. Termése tojásalakú; kemény, fehér és fényes, kevés és sekély gödröcskével. Termeszerjés dombokon, főleg agyag- és mésztalajon. Szórványosan az egész országban. Leveleit helyenkint khina tea helyett használják.

A napkőles összetört magvait vízben, vagy borban főzve *bólyag* és *vesekőnél* vehetjük be.

Megemlíthető itt az *arundo lithospermus lacryma Jobi*, vagyis a tavi nád, amelynek hasonló, de nagyobb magvai megtörve, a főntemlített bajok ellen szintén ajánlhatók.

Uri madártej, csillagvirág, kakastej, madártejfű, tik-tara, tyúktaréj, uri sárma, uri virág, zöld csik (*Ornithogalum umbelatum*). Liliomfélék (Liliaceae) 7—20 cm. Hagymáját fiókhagymák veszik körül. Levelei 2—4 mm. szélesek, zöldek, fehér középsikkal. Virágzata laza, ernyőszerű fürt, lepel-levelei fehérek, mindeniknek a közepén zöld sáv húzódik végig. Legalsó termő kocsányai, csaknem vízszintesen álla-

nak. Tokja buzogány alakú, hat egymástól távol álló élel. Terem réteken, szántókon, cserjésekben, az egész országban.

Használata: A vereshagymához hasonló gyökeret tejben főzik és azt *epileptikus*, szopós gyermekkel itatják.

Külsőleg: *Régi sebekre*, az összezúzott gyökér porát hintik, vagy borogatásképen a gyökér főzetét alkalmazzák.

A pásztás ember a hagymát megfőzi, megsüti s eledelül használja.

Mocsári parnasszia (*Parnassia palustris*),¹⁹⁵ fehér májfü, gyönyörű boglárpót. Kőrontófélék (*Saxifragaceae*) 15—30 cm. Tőlevelei hosszúnyelűek, szíves alappal tojásalakúak. Magános szárlevele nyeletlen, szárölelő. Ötszirmú pártája nagy, fehér; minden szírom előtt van egy-egy rongyosélú és 9—13 mirigyszőrű porzóból alakult mellékszírom. Terem hazánk magasabb hegyvidékének tőzeges, süppedékes rétjein.

Használata: A leveleknek és a virágnak, kesernyész, fanyar íze s összehúzó ereje van; mint vizelethajtó szer ismeretes; *májbajoknál* és *vörhenynél* teának főzik. Svédországban sörben főzik és *gyomoronyomásnál*, *gyomorégésnél* isszák.

Őszi aranyvirág, anyafű, bécsi tárkony, imelygyökér, indiai tárkony, karácsonyi morzsika, mádra vagy mátra vagy metterfű, bécsi nádrafű, pártamag (*Chrysanthemum parthenium*).⁵²⁴ Fészkesek (*Compositae*) 30—60 cm. Levelei szárnnyasan hasogatottak. Számos fészke sátorozó fűrtben fejlődik. Csöves virágai aranyárgák, nyelvis virágai fehérek. Termése tizélű, szurkosan pontozott; dél-európai növény, melyet számos, főleg teljes, azaz csupa nyelvisvirágú fajtában, kertben ültetnek. Helyenkint elvadul.

Az aranyvirágnak kesernyész íze és a mádra (*Chamomilla*) fűhöz hasonló, de kevésbé átható illata van.

Használata: Erősen izgató, szervezeterősítő erejénél fogva, az *altest görcsös fájdalmainál*, kivált a *tisztulás processusának előmozdítására*, *anyaméh-bajoknál*, *váltóláznál*, *emésztési zavaroknál*, teának bevéve, vagy akár poralakban (1 grammos adagokban) ajánlható.

Ma már ritkábban használják, mert poralakban használva helyét a Chamomilla foglalta el.

Májfű kököresin, bokor alatt kucorgó, mogoró-aljifű, nemes májfű, ökörsem, szívfű (*Anemone hepatica*). Boglárkafélék (*Ranunculaceae*). Levele szives alpból háromkaréjú, a karéjok épek; levelének fonáka puhaszörű, murvagallérja csészeszerű, három zöld levelű, 8—10 csészelevele égszínkék, ritkán rózsaszínű vagy fehér. Terem árnyas erdőkben, főleg mészkövön, az ország hegyvidékén.

Használata: A kapotnyakhoz hasonló leveleket és a kékszinű virágokat, vizes borban (felerészben bor és felerészben víz) megfőzve s áztatva, *máj* és *lép* daganat ellen ihatjuk.

Külsőleg: Tiszta borban főzve, *bűzös szájnál* mint öblegető víz alkalmazható; vízben főzve, mint gargarizáló szer, a *mandoladagatnál* használható.

Szagos müge, csillagos májfű vagy szagos májusfű, csillagszívfű, erdeiméster vagy erdömesterfű, erdődisz, érdeskes (*Asperula odorata*). Galajfélék (*Rubiaceae*) 10—30 cm. Szára négyélű, alsó levelei hatával állanak s lapickásak, a felsők nyolcával állanak, lándzsásak és hosszabbak; minden levél örve alatt sertekoszorú van, virágai hosszú kocsányokon bogernyőben állanak. Pártája csövesen harangalakú, fehér; termése horgas sörtékkal. Terem árnyas erdőkben, kivált bükkösökben, az ország minden hegyvidékén. Erős és kellemes csumain illata van, azért szedik, sőt helyenkint termesztik és a bort szagosítják vele.

A friss fűnek szaga nincs; a szárított leveleknek, a vaniliához hasonló kellemes illatjuk és cseranyagtól származó kesernyész ízüik van.

Használata: A gyökeret nem használjuk. A virágzó májfűnek lágyító és vizelethajtó hatása *májbajnál*, *vizkórna*l, *székrekedésnél* és *bélrestsége*nél ismeretes. Némely vidéken borban, vagy sörben főzik s a főzetet a *mellbajosokkal* itatják. *Asperula* *Veronica*, *rad. tormentillae*, *sanicula* eur. kitűnő teavegyületeket képez, amelynek főzete az altesti bajoknál bevált.

Kerti majoranna (*Origanum Majoranna*) 30—50 cm. A konyhakertekben fűszernek termesztik. Levelei kerülékesek, tompák, szürkén, molyhosak; murváí árkoltak, csészéje egyik oldalán aljaig hasadt, melső fogai a hátsóknál kisebbek. Szirma fehér, hazája Dél-Európa, Közép-Ázsia és Észak-Afrika.

Használata: A gyökér kivételével, az egész növény használható, ámbár tanácsos csak a virágot és a venyige végleveleket teának főzni s *izgasztó szernek* bevenni. A majorannavirágnak kellemes illata van, szárítva és porrá zúzva mint tüsszentő szer van alkalmazásban.

A majorannából kellemes, illatos olajat és zsírt készítenek. Bedörzsölőszernak *fejfájásnál* és *erős náthánál* ajánljuk. Az utóbbi bajnál a kenőccsel az orrlyukakat kell bedörzsölnünk.

Az állatgyógyászatban a majoranna csak zsályával s rozmarinnal vegyítve, van használatban.

Pipacsmák, bujdosó vagy bűdösmák, cucik, lúdmák, pitypalatyvirág, veresmák (*Papaver rhoeas*). Mákfélék (*Papaveraceae*) 15—60 cm. Az egész növény elálló, merev szőröktől érdes. Levelei szárnyasan hasogatottak, kétlevelű csészéje fakadáskor lehullik. Szirmai skarlátpirosak, nagyok, tövük rendszerint barna, vagy fekete. Toktermése viszás tojásalakú, kopasz. 8—12, egymást részben fedő bibe-karéjjal, bibeszára nincs. Terem főleg vetésben, az egész országban. **Mérges növény.**

Használata: A virágleveleknek kesernyés, nyálkás ízük van és fájdalomcsillapítólag hatnak. Más fűvekkel vegyítve használják, *tüdőkatarrrhusnál* (gargarizáló), *torok* és *mandolagyuladásnál*.

Dr. Csapó e fűről írja: *Katarrrhusban* lévőök öntsenek forró vizet a veres mák virágára és igyanak meg belőle egy csuporkára valót lágymelegen reggel, uzsonnára és lefekvéskor; 2. *oldalnyílásban*, azaz *szegezésben* sinlődők ezen uton-módon élhetnek ezen virágokkal.

Kerti mák, álomhozó vagy francia mák (*Papaver somniferum*). Mákfélék (*Papaveraceae*) 50—150 cm. Az egész növény kopasz és kékes, vagy fehéreszöld. Szárlevelei

szárölelők. Szirmai nagyok s különböző színűek. Toktermése gömbölyű, tojásalakú, kopasz; bibeszála nincs, bibe-korongja 10—15 sugarú. Olajtartalmú magva kedvéért tenyésztik, de virágnak is ültetik, különösen teljes fajtáját. Az éretlen mákfej beszárított nedve, opium néven erős mérég s gyógyszer. Belőle készítik a morphiumot is. A méhek a mákvirágot nagyon látogatják, sok virágport gyűjtenek belőle.

A máknak két faja van, a fehér és fekete mák (*Papaver nigrum* és *Papaver album*). Az egyik fehér virágú és magú, a másik lilaszínű és sötétkekes magú. Mindkét fajnak magját s magtartóját (fejét, de éretlen állapotban) használjuk. Mellesleg említjük, hogy a mákból készítik az opiumot, mely csak orvosi rendeletre vehető be, de amellyel sajnos, sokan keleten, de már nálunk is nagyon visszaélnek.

Használata: A frissen leszedett mákfejeknek kábító szaguk és kellemetlen, keserű ízük van (szárítva szagtalanok); tejnedűt «morphin»-t tartalmaznak, mely hatásában, az opiummal versenyez. A mákfejekből készített és a gyermekeknek beadott ital mérges és veszedelmes. Sajnos, sok anya altatja ezzel gyermekét, hogy nyugalma legyen s gyerekirást ne kelljen hallgatnia.

A mákfejek főzetét külsőleg, halántékbedörzsölésre s lábvíznek használják, mert kábítólag hat s *álmosságot idéz* elő.

A mákszemek szagtalan édeskés izűek és a morphin nyomai-val, zsíros olajat tartalmaznak. A mákfejekből készített olajat a gyógyászatban ép úgy alkalmazzák, mint a tábla és mandolaolajat, a festők meg éppen — előnyt adnak neki.

Az opium nem egyéb mint a fejek tejnedve; friss mákfejekből metszés által nyerik. Nagyban Kis-Ázsia, Egyiptom, Perzsia és Kelet-India produkálja. A gyógyászatban a smyrnai, más néven török, vagy levantei opiumnak van legjobb neve.

Az opiumot szilárd, kerek kenyéralakban, néha $\frac{3}{4}$ kilogramnyi súlyban hozzák forgalomba. A kenyérkének külső kérge, haja kemény és barna; széttörve, belsőleg puha, világosabb és cseppszerű magot tartalmaz. Szaga bódító, kábító, íze undorítólag fanyar. Vízen, vagy borszeszben oldódik és a porzóktól tisztul. Tartalma: *morphin, narkotin, codein, thelain, narcein* és *mekarnin*.

Az opium korunk gyógyászatának legfontosabb és legnélkülözhetlenebb szere, melynek hatása, az adag mennyisége, a hasz-

nálat tartama, a paciens kora s szervezete szerint változik. Általában véve hatása *izgató, erősítő, edző*, majd *hűtő csillapító*, de minden esetben, főkép az idegrendszerre officiáló. Amellett a többi szervre is hat. A *vérhasnál*, a *sorvadásnál*, poralakban más gyógyszerekkel vegyítve belsőleg, klystirozásra külsőleg alkalmazzák. Flastromot is készítenek belőle.

E helyen nem említem azokat a praeparatumokat, amelyeknek szükséges alkotórészét az opium képezi.

A morphint az ópiumnál, csillapító s nem annyira kábító hatása miatt, előbbre teszem. Nagyobb adagban bevéve mindkettő mérgezést s halált okoz. *Opium mérgezésnél* legjobb az erős fekete kávé és a jó klystir.

Az állatgyógyászatban az opiumot olyan idegbajoknál használják, ahol anatómiai elváltozás innexen ú. m. *szédülésnél*, *epileptikus görcs-rohamnál*, kólikánál, erős köhögésnél, hasmenésnél. Klystirozásra is alkalmas. *Szaruhártyahomályosulásnál*, *szemgyulladásnál*, *hosszas genyedésnél*, szintén van szerepe az opiumnak. Az adagolás a következő: Belső szernek beadva, lovaknak 1·25—5 gramm, juhoknak 1 1/4—2 1/2 gramm, disznóknak 1/4—1/2 gramm, szarvasmarháknak 1 1/4—5 gramm, kutyaéknak 0·03—0·05 gramm, de csak a közönséges opiumtinctura alakjában.

Az állatoknál használt szemkenőcs, 30 gramm zsíryananyagot és 1·875 gramm opiumot tartalmaz.

Befejezésképen ide iktatom a régi orvosok nézetét a mák hasznáról: «*Beleknek fájását enyhítik ez mák magvai, ki azokat eszi; kiváltképen e fehér magok, ha vízben megfőzik őket és így isszák; vérhasból, kólikákból okoztatott nagy bélfolyásokat enyhítenek*».

Külső haszna: «*Főfájás enyhíttetik azon töretett magok levének ruhákkal homlokra való köttetése által. 2. Álmatlanság ellen készítsenek lábvizet, egy néhány száraz kerti mák fejéből*».

Sárga szarvasmák, sárgapipacs, sárga-kék-zöld, szarútok (*Glaucium flavum*)⁴²⁵. Mákfélék (*Papaveraceae*) 30—100 cm. Szára csaknem kopasz, hamvas, alsó levelei nyelesek, a felsők szives alappal szárölelők. Citromsárga szirmai nagyok; toktermése körülbelül 2 dm. hosszú, szemcsés. Terem homokos partokon, hazánkban csak Fiume mellett és a Rákos homokján.

Használata: E növény szárított gyökerét, vízben kell főzni s a főzetet a nehezen *vizelőkkel* kell mégitatni. Napjában 2 deci főzet (reggel, este) elegendő.

Kereklevelű mályva, haslágyítófű, kerekmályva, penészske, penészkés kerekdedek, uti mályva (*Malva neglecta*). 10—30 cm. Szára lecsepült, érdes levelei hosszúnyelűek, kerekdedek, 5—7 csipkés karéjjal, a külső csésze karéjai keskenyek, szirmai viszás szivesek, halványrózsaszínűek, vagy fehérek, kétszer akkorák, mint a csésze. Terem parlagokon, utakon, legelőkön, főleg lakások körül, az egész országban.

Használata: A fűvet legjobb más fűvekkel vegyíteni, ámbár már magában véve is jó *vérhas, szorulás, fájdalmas vizelés, vese-, bélbaj és szárazbetegségben*. Kár e fűvel nem törődni, mert teája kitünő!

Itt említem meg a kertimályvát (*Althaea rosea*), amelynek virágaiból készült főzet, jót tesz *rekedtségnél*, mint gargarizáló szer és *szent Antal-tűznéi*, mint borogatás.

Orvosi ziliz, mahola, mázola, lágy vagy fehér mályva (*Althaea officinalis*). Mályvafélék (Malvaceae). 60—125 cm. Szára merőleges, molyhos, levelei nyelesek, gyengén ötkaréjúak, mindkét lapjukon bársonyosak. Virágai szártetőző, megnyuló fürtben fejlődnek; halvány rózs- vagy lilaszínűek. Terem árkok szélén, nedves réteken, erdők szélén, az egész országban. Csak az északi vármegyékben hiányzik.

Használata: E növény minden része, gyökere, szára, levele nyálkás. A gyökér főzetét *rekedtségnél, köhögésnél, hasmenésnél, vérhasnál* s mint gargarizáló szert a *mandolagyuladásnál* ajánljuk. A gyökér- és a fű főzete a *kemény, fájdalmas, nehezen gyűlő daganatot* lágyítja s érleli.

Borban főzve és olajjal vegyítve *kitünő szemvíz*; különösen *csipás szemnek* használ, ha vele borogatjuk.

Használati utasítás: A mályvagyökeret főzetalakban használjuk s csak arra ügyelünk, hogy a lefőzés ne tartson sokáig. Legjobb azért 8—22 grammot 1 liter vízben főzni, de csak addig, míg belőle egynegyed liter kifől. A leszűrt folyadékba cukrot, vagy 1—2 kanál mézet adunk s a főzetet beadjuk azoknak, akik tulságos gyomorsavból eredő *hasmenésben*, vagy *epeömlésben* szenvednek.

Az állatgyógyászatban a mályva mint beöntés, betecskendezés, klystir, olyan betegségeknek van használatban, amelyeknél a nyálka-tartalom hivatott szerepet játszik. Az adag 7—12 gr. $\frac{3}{4}$ liter vízben $\frac{1}{4}$ óráig főzendő és langyosan beadandó.

Selyem sárda, sárga, vagy selyem mályva, sarda, szép asszony tenyere (*Abutilon avicenae*).^{3/5} Mályvafélék (Malvaceae). 50—120 cm. Az egész növény molyhos és bársonyos. Levele nagy szivesalapból kerekded, kihegyezett. Széle egyenetlenül csipkés, apró virága sárga, csészéje egyszerű, ötfelé hasadt. Körülbelül 15 kétszővű termése egymás mellett áll. Terem folyók partján, töltéseken, az északi hegyvidéket kivéve, szórványosan mindenütt, kivált a Tisza-vidéken, az alföld déli részében.

E füvet a többi mályvafélékkel vegyítve, az orvosi zilipnél említett bajok ellen alkalmazzák. A borban főzött magvakat *vese-* és *epékőtől* eredő fájdalmak csillapítására használják.

Tarka rigó pohár, asszonyi lábbeli, erdei sárga papucs, galambbegy, kakukvirág, Mária cipellője, Mária cipőkéje, tarka cipőcim, Vénus-sarucska (*Cypripedium calceolus*).^{7C2} Kosborfélék (Arhidaceae). 25—50 cm. Alsó levelei tojásalakúak, a felsők lándzsásak. Szára rendesen egy, ritkán két bókolo viraggal. Legföltünőbb virágú kosborféle; két külső lepel levele széjjel álló, bíborbarna; pilis ajaka nagy, fölfuvódott, sárga. Alakja emlékeztet a facipőre. Terem cserjés hegyi lejtőkön, erdőszéleken, főleg meszes talajon, szórványosan az egész ország hegyvidékén.

A füvet *friss sebek* bekötésére ajánlhatjuk. Belső haszna nincs.

Csattanó maszlag, bariska, csattanó csudafű, dögfű, maszlagos redőszirm, pukkató, vagy puttyantó, töviskés disznó, tövisalma, tölcseres bilindek (*Datura stramonium*). Ebszőlőfélék (Solanaceae). 20—100 cm. Húsos, vaskos szára álvillásan elágazó, kopasz, vagy kissé pelyhes. Virágai magánosak a levelek hasábjain, vagy a szár álvillás elágazásaiban. Csészéje csöves, szögletes, alsó része galleralakjában a termés tövén marad. Pártája 5—10 cm. hosszú, fehér, redős,

kihegyezetten ötfogú. Tokja dióalakú és diónagyságú, tüskés. Magja lapos, ráncolt és fekete. Terem mívelt talajon, főleg emberi lakások közelében, az egész országban. A legészakibb vármegyékben ritka és nem állandó.

E fű minden része mérges. És ha mégis evvel a növénynyel foglalkozom, teszem ezt azért, hogy mindenkit visszaretentsek használatától. E fű maradjon az orvosok kezében.

A leveleknek különösen szárítás alkalmával kábító illatjuk és undorítón fanyar ízük van; ép oly *mérgesek*, mint a magvak, amelyek erős narkotikus alkaloidot, a *«daturint»* tartalmazzák. Az orvosok a magvakból tincturát készíttetnek, amelyet erős idegbajoknál, őrültségnél, nyavalyatörésnél, számárhurutnál, rheumatismusnál, csúznál, alkalmaznak. A híres római Calcus a leveleket borogatásnak, tejosztatásra használta olyan anyáknál, akik magzatjukat nem táplálhatták. A fű annyira mérges, hogy annak friss levele az orra, vagy a szem fölötti sebre kötve, vakságot, hályogot okoz. Belsőleg bevéve, idegrángást, hányást, altesti görcsöket, bénulást, gutaütést idéz elő.

Az állatgyógyászatban úgy külsőleg, mint belsőleg azon esetekben alkalmazzuk, amelyekben a maszlagos nadragulyát (*atropa belladona*).

A csudafüvet, ha udvar közelében terem, irtsuk, mert a magvaktól a szárnyas háziállatok megdöglenek.

Citromszagú mézfű, citromfű, citromszagú melissa, gyógyító méhfű, kerti méhfű, mézelke, mézgáncs, orvosi méhfű (*Melissa officinalis*). Ajakosak (Labiatae). 30—80 cm, Szára rendszerint ágas és gypjas, levelei nyelesek, tojásalakúak, tompák, csipkések, vagy csipkésen fűrészesek; felső lapjuk ritkásan szőrös és fényes, fonákuk csak az ereken szőrös. A levelek sokkal hosszabbak, mint a hónaljukban fejlődő és egyoldalra konyuló virág szivei. A csésze felső fogai igen rövidek. A párta fehér és hosszabb a csészénél. Terem sziklás, cserjés helyeken, hazánk déli vidékein. Kellemes citromszagát a méhek ép úgy szeretik, mint a macskamentáét, azért a méhészek ültetik.

A mézfűlevelet virágzás előtt kell szedni. Igen kellemes, fű-

szeres, citromhoz hasonló illata van, amely vigyázatlan szárításnál elillan. Hogy ez ne történjék, a leveleket jól elzárt edényben kell tartanunk. Mint izgató s fájdalomcsillapító szer, *altesti* bajoknál s ideggyengeségnél ajánlható. A melissavizet *havibaj* előmozdítására használják; a *melissaszeszt* (Eau des Carmes) a *fogfájásnál* vattára csepegtetjük és a lyukas fogba tesszük. Borban, vagy vízben főzve, a gyengeelméjűeket erősíti, a *bágyadt*, a *fáradt* tagokat élénkíti s *fejfájásban* szenvedők a fejükre kötik, hogy a fájdalmat enyhítse a mézfű fejre kötött levele.

A citromillatú mézfűvet ne tévesszük össze a macskamentával!

Termetes medvetalp (*Heracleum Spondylium*),²⁸⁷ medveköröm, császárgyökér, medvelapu, tapsir, mestergyökér, tehén paszternák. 60—180 cm. Csöves és vaskos szára barázdas, levele nagy, szárnyas; a szárnyak szélesek, legalább az alsók nyelesek, gyakran karéjosak és durván fűrészesek. Felsőbb szárlevelei 1—2-szer háromkaréjúak. Az egész növény merev szőröktől érdes. Ernyője igen nagy, sugarai 15 cm. hosszúak. Gallérja rendesen hiányzik, vagy legföljebb egynél több lehulló levélkéből áll. Gallérkája soklevelű. A szélső virágok nagyobbak; szélső szirmaik 8—9 mm. hosszúak. Terméskéi erősen lapítottak, 8—10 mm. hosszúak. Terem réteken, erdőszélén, cserjésekben, az ország minden hegyvidékén.

Használata: A virágzás előtt közvetlenül, vagy a virágzáskor szedett s szárított leveleknek barnás-zöldes színök és fanyar ízök van; erősítőleg, összehúzólag, sőt oldólag hatnak s azért a főzetet *vese- és hólyagbajoknál*, *kövéredésnél* és erősen gyengítő *havibajnál* ajánlhatjuk. Egy napra 10—20 gr. — 2 deci vízben erősen főzve — elegendő.

Külsőleg a leveleket sebek tisztítására, borogatásképpen alkalmazzuk.

Az állatgyógyászatban csak ott van helye, ahol erősen összehúzó, adstringáló szerekre van szükség.

Medvefűl (*Auricula ursi*, *Sanicula alpina*, vagy *Pri-*²⁸⁸
mula auricula). Ez a magas hegyeken, de alacsonyan termő vörös virágú fű, a kásavirág, vagy keztyűvirág neme. Levelei

medvefűlhez hasonlítanak. Ez alpesi növény, Tyrolban, Karinthiában és Stájerországban, nálunk a Fátrában fordul elő.

Használata: Dr. Csapó szerint e fű pora (1 gramm) naponként bevéve *vérfolyást* gyógyít; szakadásos tagokra e fű porát hintik. *Tüdővész* ellen e fű pora mézzel keverve és bevéve ajánlatos.

Erdei méhfű, dobrinika, erdei vagy édes mocsár-
virág, jószagú csalán, mézgáncs, csalánfű, vagy citromfű (*Melitis melissofillum*).³⁶² Ajakosak (Labiatae). 20—50 cm. szára merőleges, levelei nyelesek, az alsóbbak szívesek, tornyán fűrészesek, a felsők tojásalakúak; kocsányai a csészénél valamivel rövidebbek, virágai egyesével, hármasával a levelek hónaljában fejlődnek, majd oly hosszúak, mint a levél. A pártá külseje fehér, a felső ajak belseje piros pettyes, az alsóajak középső karéja belül piros, fehérszegélyű, a szélső karéjok belső oldala rózsaszínű. A csészetű harangalakú, a növény frissében citromszagú. Terem árnyas erdőben.

Használata: E növénynek sokkal gyengébb a hatása, mint a mézfűé, citromfűé s ép ezért kevésbé van alkalmazásban. Ha valaki használni kívánja, élhet vele, mint a citromfűvel.

Fodor menta, banya, banyamenta, kucserácska, vénasszony menta (*Mentha crispa*). Ennek nagyobb, tojásalakú, szélén fodros és hasogatva fűrészes levelei vannak. Házikeretekben is termesztik. Igen jó szagú.

Használata: Általánosan kedvelt gyógyszer, akár belsőleg, akár külsőleg használják. Hatása enyhébb, mint a borsos mentáé, mely erősen izgat, mindazonáltal nagyon jól tesz a *görcsökkel járó havibajnál*, a *hasrágásnál* és a *hasmenésnél*. Ez esetekben a következő tinkturát ajánljuk: 15 gr. összetört köménymagot 25—30 gr. fodormentát és 25 gr. apróra vagdalt citromhéjat 1 liter finom pálinkába, (jól eldugaszolt üvegben), 3—4 hétig a napra kitesszük és azután kipréselve és filtrálva 3—400 gr. cukorral édesítjük. A fodormenta levelei ilyen célra júliusban szedendők.

Vizi menta, fekete menta, télisálata, vizitorma (*Mentha aquatica*). Ajakosak (Labiatae). 30—100 cm. Tojásalakú levelei nyelesek, fűrészesek. Virágzata sokszor szártetőző, gazdag-

virágú, gombos szív; ezalatt rendszeren egy, legföljebb két, távolabb álló csomós örv fejlődik. A csésze tövén szőrösebb, mint egyéb részeiben; 13 erű, árkolt; fogai keskenyek és sokkal hosszabbak, mint szélesek. A pártá lilaszínű. Terem mocsarak, árkok szélén az egész országban.

Használata: A vizimentát *vizeleti nehézségnél, fővenyképződés-nél* és *szív-bajnál* vízben főzni, vagy poralakban bevenni, ajánlatos.

Méhcsipésnél a megcsipett tagra, a vizimenta leveleit kötözik.

Mezei menta, ló- vagy tarló menta (*Mentha arvensis*). Ajakosak (Labiatae). 10—40 cm. Szára gyakran lecsepült. Tojásalakú levelei fűrészesek, vagy csaknem épek. A levelek hónaljában fejlődnek csőben álló virágai. Harangalakú csészéje 10 erű, nem árkolt. Fogai háromszögűek, oly szélesek, mint hosszúak, virága lilaszínű. Terem vizenyős szántóföldön, árkok mentén, az egész országban.

Használata: A menták főtartalma a cseranyag, ebben is megvan, ennél fogva az előbb említett esetekben alkalmazható.

Maszlajos nadragulya, álmhozó fű, bolonbingó, vagy bolondfű, bölénymag, farkasbogyó, fekete, vagy kendőző farkascseresznye, fekete cseresznye, matraguna, nagyfű, nagyfűszilva, ördögyszőlő (*Atropa Belladonna*). Ebszőlőfélék (Solanaaceae). 60—150 cm. Szára erős, vaskos, és terebélyesen ágas; mirigyesen pelyhes. Levelei tojásdadok, rövidnyelűek és nyélre futók; épszélűek. Virágjai egyenként az ágak, vagy virágok hónaljában bókólok. Pártája 2—3 cm., szennyeslila, töve felé sárgás. Csészéje maradó, a termés érésekor megnövekedve, 10 mm.; hosszú karéjai kihegyezettek. Bogyója félgömbös, fénylő fekete, mintegy 1—1,5 cm. átmérőjű; levele viola-színű. Terem erdőkben, vágásokban, főleg mélyebb völgyekben, szórványosan az ország hegyvidékén.

Használata: Előre bocsátom, hogy a növény minden ízében *mérges*. Levelei és gyökere mint kábítószer, kisebb mértékben bevéve, kezdetben csillapítja a beteg ingerültségét, későbbben izgatólag hat az egész idegrendszerre s a vesék váladékát fokozza; nagyobb mérvben bevéve, örülést idézhet elő s végeredményében általános bénulás és

kábultság jelei között halált okoz. A test ilyenkor csakhamar föl-oszlásnak indul.

Orvosi tanács nélkül ehhez a növényhez ne nyuljon senki. A leveleket, a gyökeret fokozott *idegbajnál*, *epilepsiánál*, *görcsöknél*, *mirigydaganatoknál*, *ráknál*, *csúzos fájdalmanál*, *vízkepnél*, és a *víziszonyonnál* alkalmazzák. Belsőleg a növény gyökerét és a levél porát rendelik. A friss levelek kiperéselt levét, essenciáját nem igen használják. A friss leveleket *rákos* képződményre is teszik.

Külsőleg a levelek főzetét befecskendezésre, kenőcsalakban *fájdalmas daganatokra*, *szembajokra*, sőt az *anyaméh görcsös záródásának nyitására* is alkalmazzák.

Az állatgyógyászatban kevés eredménnyel *idegbajoknál* alkalmazzák s mert a Belladonna a pupillát tágítja, a *szembajok* gyógyulását elősegítheti. A szárított levelekből lovaknak és szarvasmarhának 7—20 gr.; juhoknak és disznóknak 3—15 gr.; kutyáknak 0.05—1.25 gr. szoktak adni.

A tinkturát *külsőleg görcsöknél* használják; *szemgyulladásnál* kitünő bedörzsölőszér.

Borsos menta (*Mentha piperita*). 30—60 cm. Szára kopasz, vagy kissé érdes. Levelei nyelesek, kihegyezettek, alapjuk lekerekített; szélük egyenetlenül és élesen fűrészes. Virágai alsó részükben szaggatott, fölül leveletlen füzérekben fejlődnek. Murvai lándzsásak. A csésze csöve árkolt. A pártá halványpiros. Néhol a kertbe ültetik. Ebből készül a hűsítő, kellemes illatú mentaolaj, melyet fogporba, cukorkába, szájvízbe tesznek.

Használata: A fűvet és a leveleket, virágzás előtt, — júniusban — kell szedni. Szárításukra kiváló gondot kell fordítani, nehogy kellemes, fűszeres illatjukat és tüzesítő, zamatos, a szájban hűsítő ízüket elveszítsék. Az erős, zamatos aetherikus olajat, amelyet Angolország szállít, javarészen vadon termett fodormentából állítják elő.

A fodormenta főzete, mint tea, kitünő *görcsös bélbajoknál* és *kólikával* egybekötött gyengeségnél. *Altesti szorulásoknál*, *hypochondriánál*, *váltóláznál* szintén alkalmazható. A levelekből készített *port idegláznál* ajánlom.

Az állatgyógyászatban a fodormentát *emésztési zavaroknál*, *fölvadásoknál*, *görcsöknél*, *bénulásnál* és *szédülésnél* használják. Lovak-

nak, szarvasmarháknak 15–40 gr; disznóknak, juhoknak 7–25 gr; kutyáknak 0,5–2 gr. szemcsés, vagy poralakban, vagy, ami jobb, főzetben adható be.

Illatos macskamenta (*Nepeta Cataria*), erdei csombor, gyöngymenta, macskafű, macskacsipkepity, macska mádráfű. Ajakosak (Labiatae). 10–120 cm. Szára rendszeren ágas, szürkén molyhos. Levelei hosszúnyelűek, az alsók csaknem háromszögűek, a felsők hosszúkásak, valamennyi kissé szives és durván fűrészes; felső lapjukon rövid szőrűek, fonákukon fehér molyhúak. Örvösen álló virágai meglehetősen tömött virágzatban állnak. A csésze kissé görbült. A párta kicsiny, sárgás, vagy pirosas-fehér, alsó ajka pirosan pettyes. Házak körül gyakran elvadul, hazánkban szórványosan, teljesen félreeső, sziklás, cserjés völgyekben is tenyészik, tehát vadon. Citromszaga van és a kaptárak bedörzsölésére a legtöbb méhészt ezt ülteti a kertjébe, méhfű helyett.

Használata: A növény minden részének, de kivált a virágjának a melissához hasonló illata és kellemes, fűszeres íze van. *Teáját* már a legrégebb időben *sápkór, hysteria, tüdőelnyálkásodásnál* használták. Az egyszerre *kimaradt havibaj előidézésére*, mint teát már régóta alkalmazzák. Általában állíthatjuk, hogy az ajakosak neméhez tartozó fűvek, a női nemi szervek zavarainál ajánlatosak.

Homoki pirosító, piros, vagy vad ökörnivelv, pirító gyökér (*Alkanna tinctoria*). 15–30 cm. Szára lecsepült; az egész növény sertéktől szűrös. Levele lándzsás, a felsők csaknem szivesek. A csésze fogai keskeny szálasak, csaknem akkorák, mint a párta csöve. Pártája búzavirágkék, vagy lila; torka nyitott. Terméskéi szemölcsösök. Terem a nagy alföld homokbuckáin, főleg a Duna-Tisza között. Ősszel gyakran újra virít.

Használata: Hajdan a gyökér főzetét *hasfájásnál* és *vérfolyásnál* használták, ma már csak külsőleg: *pirosítószernek*. Egyes vidéken az asszonyok a gyökér főzetével arcukat mossák, hogy fiatalabbnak látszassanak. Posztót s viaszt az alkannával szokás pirosítani. A gyökér sötét-barna héja ugyanis az *alkannafestéket* szolgáltatja,

amely a lúgtól megkékül, a savtól pedig visszakapja eredeti sötét-piros színét. *Olajok, likőrök, sőt kenőcsök* festésére is használják.

Közönséges acsalapu, kalapfű, kalapos szattyu, mirigyfű, nagy, édes lapú, kalaplapú (*Petasytes hybridus*). Fészkesek (Compositae). 15—30 cm., végre termésben egész 90 cm. Levelei szivesek, egyenetlenül fogasok, fonákukon szürke molyhúak, később fejlődnek ki mint a virágok és a nyár folyamán igen nagyra nőnek. 4 dm. szélességet is elérhetnek; számos fészke megnyúló, elég tömött fürtöt képez. Virágai szennyes-pirosak, vagy pirosas-fehérek. Van tisztán porzós és tisztán termős virágú példány. Az olyan virágokban, melyekben csak termő fejlődött, a bibeszál elágazásai félhengeresek. Az olyanokban, amelyekben porzók is vannak, a bibeszál ágai kihegyezett tojásalakok. Tenyészik patakok szélén, árkokban, az egész országban.

Használata: A szárított gyökér külsőleg barna, belső része fehér, kesernyés ízű és főzött állapotban kevésbé kábító. Hajdan nagy kelendőségnek örvendett, ma kevésbé használják, dacára annak, hogy mint lágyító-, izgató növény *typhusos láznál, tüdőbajnál, görcsös tüneteknél, epilepsiánál*, teának főzve megbecsülhetetlen. Poralakban is használható.

Külsőleg a gyökér főzete borogatásnak alkalmazva, kitünően bevált a *rothadásos sebeknél*, mert összehúzólag s tisztítólag hat.

Nagyszádor, vajvirág, istennyilafű, kenderkököröcsin, köcsögfű, misegyertya, nagyökörfarkfű. Szádorfélék (*Orobanch* ⁷²⁾ *major*). 27—70 cm. Az egész növény pirosas, vagy rozdsaszínű. Szára főleg a közepetáján sűrűn pikkelyes. Pikkelylevelei a szárhoz simulók és hosszabbak, mint a fedetlen szártagok. Füzére sokvirágú, tömött, csak a legalsó virágai állanak néha lazán. A párta többnyire 2 cm. hosszú, halavány, vagy sötét, rózsaszínű és a porzók eredő helye fölött alig, vagy egyáltalán nem tágul. Élősködik szamárkenyéren, buzavirág fajokon. Az északi vármegyékben nem fordul elő.

Használata: A levelek friss nedűje hűsítőleg és összehúzólag hat. Régen *hasmenésnél* használták. Ma alig ismerik, pedig vízzel

vegyítve kitűnő *gargarizáló szer torokgyuladásnál és torokpenésznél*. Ez esetben 20 gr. szádorlé 45—50 gr. vízben oldandó fel.

Berki zápóca (*Astrantia major*. L. Zápóca, völgy-csillag). 40—80 cm. Tőlevelei hosszúnyelűek, hengeresen ötosztatúak, egyenetlenül vagdalt karéjokkal. Szára kevés-levelű. Ernyője egyszerű. A murvagallér levelei (10—20) akkorák, vagy hosszabbak, mint az ernyős virágzat; fehér, vörös és zölden tarkáztak. A csak porzós virágok hosszabb kocsányúak, mint a kétivarúak. Pártája fehér, vagy pirosas. Termésén öt kiemelkedő, fogas bordája van. Terem erdőszélen, minden hazai magasabb hegyvidéken.

Használata: A sarjadzó gyökek kellemes, fűszerillatúak és az angyalikagyökérhez hasonlóan, nyálkaoldók; az emésztési szervekre izgatólag hatnak, s erejüknel fogva *altesti bajoknál, bélrenyheségnél, elnyálkásodásnál, tüdőgyuladásnál*, vizes borban főzbe *víz-kórna*l vannak alkalmazásban. A köznép sokkal nagyobb hatást tulajdonít neki, mint megérdemli.

Külsőleg a leveleket sóval és ecettel főzik és mirigyes nyakra kötik. Hatása lohasztó.

Moh, (fai). (*Muscus arboreus*: *Lichen filamentosus*). Terem szilfán, nyárfán, bükkfán, cserfán és jegenyefán. Levelei igen aprók, keskenyek, fehéresek.

Használata: A legrégibb időben a moh porát *vérhányás* és *vérfolyás* megszüntetésére használták. Egy napra 2—4 gr. elegendő.

Egyes tudósok azt állítják, hogy a moh, lúgban főzve, a hajat növeszti s a hajhullást megakadályozza.

Ide tartozik a szürkelevelű *földi moh* (*Lichen terrestris*), melynek hasznáról dr. Csapó azt mondja: «*Dühös eb* marásánál porát (40 grammig) 20 gr. porrá zúzott feketeborssal keverve, 2 gr.-os adagokban szedjük be.

Kapcsos korpafű, farkasnyom, farkastalp, földönfolyó fenyő, földönfolyó moh, kapcsos moh, kutyalánc, medvetalp (*Lycopodium clavatum*). Korpafélék (*Lycopodiaceae*). 30—60 cm. Szára lecsepült, a földön messze kúszó, alján gyökerező; ágai fölemelkedők, mohaszerűen sűrűn levelesek.

Levelei hajszszerű szálkában végződnek. Két termőfüzére hosszú, ritkán és aprón pikkelyes, felálló ágakon fejlődik. Tenyészik főleg fenyvesekben, hazánk minden magasabb hegyvidékén. A korpafüvek spórái szárító hintőpornak használtatnak. A pilulákat behintik velük, hogy össze ne ragadjanak; mint boszorkánylisztet tűzijátékoknál használják.

Használata: A növény magva zsiros tapintású, hideg vízzel nehezen vegyül, tűzbe vetve lobogó lángot vet. Külsőleg, *feltört, sebes helyek* behintésére alkalmazzák, kivált gyermekeknél.

Belsőleg is használható a növény pora vagy magva, még pedig cseresznye- vagy málnalében főzve, a mikor is *nyavalyatörésben* szenvedő gyermekeknek ajánlható; *rekedt vízeletet* is megindít, rozmarin-, vagy petrezselemfőzetben bevéve. Sok helyütt a *víziszony* ellen veszik be.

Az egész növény szagtalan, kezdetben édeskés, később, izgató, fanyar ízű és erősen hajtó erejű.

A homöopathiában a magnak cukorral vegyítve, nagy a kelen-dősége.

Molyúzó ökörfarkkóró, molyfű (*Verbascum Blattaria*): ⁵⁹⁴ 0—120 cm. Szára felső részében a virágokkal együtt mirigyszőrös. Alsó levelei durván fogasak, vagy öblösek; valamennyi kopasz és egyenetlenül fogazott. Virágzata egyszerű, nagyon megnyúlt fűt; virága magános, kocsánya 6—10 mm. hosszú, pártája 22—28 mm. átmérőjű, sárga, ritkán fehér, tövén belül lilás szakállal. A hosszabb porzók tokja egyik oldalon kissé lefut, mindegyik szál gyapja lilaszínű, tokja gömbölyű; terem utak szélén, kaszálókon, cserjésekben, az egész országban.

Használata: A friss hajtásoknak és a leveleknek izgató s izzasztó ereje van. Belsőleg csak *giliszták* ellen szokás használni, úgy a levelek, mint a friss hajtások erős főzetét.

Külsőleg a főzet, *varak* és *sebek* tisztítására alkalmas.

Frissen a leveleket a ruha közé teszik, mert a *molyt* elemészti, s a *poloskát* elűzi.

Fehér mustár, fehér repce (*Sinapis alba*). Keresztes virágúak (Cruciferae). 30—60 cm. Levelei szárnyasan haso-

gattak, karéjai egyenetlenül és durván fűrészesek. Virága sárga. Termése körülbelül akkora, mint többnyire sarlós csőre, mely merev sertéktől rendszerint borzas; kopácsa öt-erű. Terem vetésekben, szórványosan az egész országban, de vetik is. Magjából a mustárfűszer készül.

Használata: A mustárnak két fajtát ismerjük: a fehér és a fekete mustárt (*Sinapis nigra*). Az utóbbi erősebb, égetőbb és fűserebb. A mustármag tartalma égető, aetherikus olaj. A porrá zúzott mag, zöldes színű. Mind a két mustármag erősen izgat s azért a *bélrestégnél*, és az *emésztési zavaroknál*, kisebb adagban bevéve használnál. Nagyobb adag gyuladást idéz elő. *Hideglelés* emberek a mustármag porából vegyenek be naponként egy késhegynyivel. *Lépdaganatnál* 3 gr. mustármagot, két deci borban főzünk.

Külsőleg a mustár, a felbőrt (epidermist) izgatja és hólyagot idéz elő. A mustárpapirost, mint bőrizgatót s erős hólyaghúzózt mindenfelé használják.

Megjegyzem, hogy Görögországban és Olaszországban már a legrégibb időben használták; Dioskuros a *zöldes* mustárport nagyban dicséri. A mustárolajat más olajokkal vegyítve, *rheumatikus* bajoknál is alkalmazzák.

Mezei mustár, erdei, vagy vetési repce, hangafű, vagy hangarepcseny, repcsény (*Sinapis arvensis*). Keresztes virágúak (Cruciferae). 30—60 cm. Levelei tojásalakúak, egyenetlenül fűrészesek, az alsók csaknem lantalakúak. Az egész növény elálló, merev szőröktől érdes, lekopaszodó, vagy csak alsó részében kissé érdes, felül kopasz. Virága sárga. Termésének kopácsa háromerű. Tenyészik mívelt talajon, az egész országban. Egyike az ország legelterjedtebb és legártalmasabb gyomnövényeinek.

Fekete nadálytő, forrasztó fű, madár vagy nadálygyökér, összeplántáló fű, sarkos fű, nadár (*Symphytum officinale*). 30—100 cm. Gyökere húsos. Az egész növény merev szőröktől érdes. Levelei a száron hosszan lefutók, az alsók nagyok, tojásdadok vagy lándzsásak, hosszú szárnyas nyéllel. Partája csöves, rózsaszínű, lila vagy bibor, ritkán sárgásfehér, torokpikkelyei árszerűek. Makkocskái fényesek,

simák, belső oldalukon éles szegletekkel. Terem vizenyős réteken, árkok szélén és vizek partján az országban.

Használata: A növény gyökerét használják; a gyökér frissen s szárított állapotában nyálkás, összehúzó és kesernyész. Mint összehúzó szer *adstringens*, a gyökér borban, vagy vízben főzve, *hasmenésnél*, *vérbányásznál*, *tüdővésznél*, nyújt a betegnek gyógyulást.

Külsőleg a gyökér pora, ha az orrba szívjuk, *orrvérzést* állít el; ha meg péppé gyúrjuk s borogatásnak alkalmazzuk, *csonttörést* forraszt. Az *aranyér* szüntelen folyását is megállítja, ha a gyökér porából borral, vagy írós vajjal kenőcsöt csinálunk és azt kenésre használjuk.

Az állatgyógyászatban a gyökérnek, mint gyógyszernek, csak azon betegségeknek van helye, a melyek nyálkás, összehúzó szereket kívánnak. *Véres vizeletnél*, *tartós hasmenésnél*, az adagolása következő: 1 rész nadályfü-gyökeret 10—12 rész vízben felére főzünk és a főzetből lónak, szarvasmarhának 30—50 gr., juhoknak, disznóknak 15—25 gr., kutyáknak 2—4 gr. óránként adunk be.

Erős vérzéseknél a gyökér porát külsőleg alkalmazzuk, a vérzés megszüntetésére.

A kis nadályfünek (*Symphytum minus*) virágai kékek és aprók.

Használata: A fü vízben, mézzel főzve, *tüdőelnyálkásodásnál* és *belső sérüléseknél* jó orvosság.

Külsőleg friss sebekre jó a friss fü erős főzete. *Ütött* vagy *szakadt* tagokra a fü gyökerének pépét, vagy főzetét szintoly sikerrel alkalmazhatjuk.

Nyullábfű, herehura, lóhere, cicahere, macskahere, homotyú, ugorkanősző fű (*Trifolium arvense*). Hüvelyesek (*Leguminosae*). 10—30 cm. Szára terebélyesen ágas. Levélkéi keskenyszálasak. A pálhák tojásalakúak, kihegyezettek. Gyapjas, hosszúkás virágzata magános, murvája nincs. A csésze csöve elálló, hosszú szőröktől gyapjas; fogai hosszabbak, mint a pártá s hosszúszőrűek. Apró szirmai fehérek, végre hússzinűek. Mivelt talajon, főleg tarlón és homokon, a gabonák között terem.

Használata: Sok helyen a nyullábfű levele vízben főzve, az *epeömlésnél* nyer alkalmazást. A porrá tört mag egy késhegnyivel

(1 gr.) többször bevéve, *vérköpest* állít el; vörös borban főzve a *vérhasnál* használ. Németországban a köznép erős *hasmenésnél* tolyamodik a macskaheréhez.

Külsőleg a növény fakó fejeinek porát, *vérző* sebekre hintik s az *aranyér* kötésére alkalmazzák.

Ökörfark-kóró, ökörfarkfű, gyapjúfű, királygyertya, sárga kökörcsin (*Verbascum Thapsus*). Tátogatók (Scrophulariaceae). 30—100 cm. Az egész növény csillagszöröktől sárgásan vagy szürkén molyhos. Erős szárának alsó levelei nyélbe keskenyedők; közép és felső levelei kihegyezettek és a száron rendszerint a legközelebbi levélig lefutók. Virágzata tömött, csomós füzér. Pártája kissé szabálytalan, sárga, 12—22 mm. átmérőjű. Porzói nem egyformák. A két hosszabbik négyszer akkora, mint egyik oldalon kissé lefutó portokjuk; három felső szára sárgás-gyapjas. Tokja tojásalakú, akkora, mint a maradó csésze. Terem erdővágásokban, napos parlagokon hazánk északi és keleti hegyvidékén. Ide tartozik:

Szöszös ökörfark-kóró (*Verbascum phlomoides*). Tátogatók (Scrophulariaceae). 50—150 cm. Az egész növény sárgás csillagszöröktől egészen szőrös. Alsó levelei hosszúkásak, a középsők és felsők szíves alappal szárölelők s alapjuk szélével csak kissé, vagy egyáltalán nem futnak le. Pártája sárga, 30—50 mm. átmérőjű. A két hosszabb porzó legfeljebb kétszer akkora, mint egyik oldalon hosszan lefutó portokja. A porzók szála szőrös. Terem szántóföldeken, parlagokon, utak mentén, az ország legészakibb vármegyéit kivéve, mindenütt.

Csilláros ökörfark-kóró (*Verbascum Lychnitis*).³⁹⁵ 50—120 cm. Szára kivált felső részében szögletes, rendszerint igen ágas; virágokkal megrakott ágai karos gyertyatartóra, vagy csillára emlékeztetnek. A levelek fonakos és a virágzat tengelye aprón, porszerűen molyhos. Virágzata laza; kocsánya viritáskor még egyszer akkora, mint a csésze; pártája citromsárga vagy fehér, valamennyi porzósál fehér molyhú. Terem utak szélén, magas lejtőkön, vizek partján az egész országban.

Használata: Az ökörfark-kórónak mind a három fajtát használjuk; teának főzve csillapító s enyhén izzasztó szer a *meghülésnél*, *tüdőkataarrhusnál*, *vérhasnál* és a *vérköpésnél*.

Külsőleg végbélfájdalmat enyhíthetünk, ha a leveleket tejben megfőzve, borogatásképpen alkalmazzuk. *Bőrrepedésnél* ugyanígy járunk el.

Megjegyzem, hogy a szárításnál a levelek nagyon töredeznek s azért a szárítás lassan, árnyékos helyen történjék. A friss növény kábító illatát, nyálkás-kesernyész ízt a szárítás folyamán veszíti el.

Az *állatgyógyászatban* az ökörfark-kórót a kisebb háziállatok, kutyák, macskák között jelentkező katarrrhusos köhögés ellen használhatjuk: 2—4 gr. nyolc rész vízben főzve, naponkint négyszerre elegendő.

Ostorindás infű, fiasfű, kacsokányak, közép nádalyfű, mászó infű, vad busziók (*Ajuga reptans*). Ajakosok (Labiatae). 10—30 cm. Gyökerező indái vannak. Szára ösztörösen gyapjas (szárán egymással szemben húzódik egy-egy szőrsáv). Nagy, hosszúnyelű, viszás tojásdad, vagy lapickás tőlevelei virágnyláskor még megvannak. Szárlevelei csaknem üldök, tojásalakúak és murvaszerűek. Virágzata hengeres füzér. A felső murvák a virágoknál rövidebbek. Pártája kék, ritkán rózsaszínű vagy fehér, a felső ajak igen rövid. Terem mezőkön, erdőkben, az ország minden hegyvidékén. Néhol az Alföldön is.

Használata: Az *ajuga reptans*, *ajuga pyramidalis* és *ajuga genevensis* hajdan nagy kelendőségnek örvendtek. A júniusban szedett s átszáritott levelek főzetét *vérköpés*, *májkeményedés*, *sárgaság* és *vizkór* ellen használták. Ma a köznép melegítő és izzasztó *teának* veszi be.

Külsőleg a fűvet vérzéseknél, a *vér elálltására* ajánlhatjuk.

Európai kunkor, napraforduló, napkunkor, forgónéző vagy nap után járó fű, tömörvirág (*Heliotropium europaeum*). 15—40 cm. Az egész növény rövid szőröktől szürke. Tojásdad, vagy kerülékes levelei épek, nyelesek. Virágzata kunkor. Virága 4—5 mm. hosszú; csészéje maradó, a termés éréskor csillagosan álló öt foggal. Pártája fehér. Mak-

kocskái háromélűek, csak éréskor esnek szét. Terem szántó-földön, utak mentén, a legészakibb határvidéket kivéve, szórványosan az egész országban.

Használata: A fünek fanyar ize van. Vízen főzve *gyomor-
elnyálkásodás* ellen haszonnal vehető be; *epét* hajt, ha egy marékkal 2 deci vízben főzzük és a főzetet langyosan megisszuk.

Külsőleg a füvet (kötőszernek) a *ficzomodásnál*, a friss fű ki-sajtolt levét a *fekélyeknél* és a *ráksúlynál* alkalmazzák. A magvak sós vízben főzve, a *szemölcsöt* kieszik.

Mezei macskagyökér, badián, baldrián, fordulófű, gyökönke, mezei vagy római nárdus, szent Magdolna fű (*Valeriana officinalis*). Macskagyökérfélék (*Valerianaceae*). 30—150 cm. Tőkéje vaskos, gyakran rézsutos. Számos fonalszerű, rövid tarackot hajt, melyeknek erős és sajátságos, a macskákra részegítő illatjuk van. Szára gyöngén barázdált, legfőljebb töve felé szőrösödő. Levelének 5—11 pár levélkéje keskenyszálú és kerülékes, ép vagy fűrészes. Virágai aprók, halványpirosak; illatjuk a bodzáéra emlékeztet. Terem ritkás erdőkben, vízparton, árkok mentén, sziklákon, az egész országban.

Használata: Ennek a növénynek gyökerében van az értéke. Céltudatosan nekünk a hegyen és a száraz helyen termő fű gyökerét kell szednünk. Szaga átható, ize kesernyés és undorító. Élénkítő, izgató erejével *dermedtségnél*, *gyomorrenyheségnél* és *vesebajoknál* hat a gyökér pora (1—2 gr. 1—2 deci vízben főzve és naponkint bevéve). *Görccsök*nél és *epilepsiánál* az orvosok is hatásosnak mondják.

Csupros nárcis, húsvétvirág, sárga Jakab-vessző, sárga nárcis (*Narcissus Pseudo-Narcissus*). 15—30 cm. Főkocsánya kétélű, egyvirágú. Két-három erősen ormos levele keskeny, szálás, hamvaszöld. Lepelkaréjai élénksárgák, körülbelül akkorák, mint harangalakú, tojássárga mellékleple. Az utóbbi bodrosan csipkés. Porzói egyforma hosszúak és nagyrészt teljesen szabadok. Kedves és elterjedt kerti virág.

Használata: *Égési sebeknél* a gyökér porát mézzel vegyítik és az égett tagra rakják. Mint kozmetikus szépítő szer is szerepel, mert

az összetört gyökér, csalánmaggal keverve, borecetes vízben megfőzve és kihűtve, mint mosdóvíz a *szeplőket* eltünteti.

Vállas csengetyűke, erdei csengető, harangvirág vagy répanyakfű (*Campanula Cervicaria*).⁴⁷ Csengetyűkefélék (*Campanulaceae*). 50—100 cm. Gyökere húsos, szára élesen szögletes, gyakran lilaszínű, levelestül merev sertéktől borzas. A csésze hasábjai tojásdadok, tompák, öblös kimetszésük kissé begöngyölt. Pártája 13—26 mm. hosszú pillás; bibe-szála rendszeren hosszan kiáll belőle. Terem napos cserjésekben, az ország minden hegy és dombvidékén.

Használata: Összehúzó erejénél, jóhatású fanyar ízénél fogva, az orvosoknál hajdan becsben állott. Ma a köznép használja, belsőleg *vérhányásnál*, de kivált *torokgyuladásnál*, mert a fű a toroknak külső, vagy belső *daganatait* eloszlatja, ha nyersen megzúzva felkötjük, vagy tejben főzve bevesszük. A *száj sebeit* is gyógyítja, ha borban megfőzve, a beteg részeket vele mosogatjuk.

Nyullevelű nyilfű, csókfű, vizinyil (*Sagittaria sagittifolia*). Hidőrfélék (*Alismaceae*). 30—125 cm. Minden levele tölevél, melyek hosszúnyelűek, dárdások és hosszan nyilasak; a vízbeliék keskeny lándzsásak. A tőkocsány végén több virágörv fejlődik. Virágai fehérek, kissé pirosak, porzói számosak, sárgák; a kisebb jelentéktelen külsejű termővirágok, rövidebb kocsányokon, a porzós virágok alatt állanak. Terem álló vizekben, folyók holt ágaiban, kiöntéseiben, szórványosan az egész lapályon.

Használata: Vizelethajtó erejénél fogva, a növény leveleit, virágjait, a köznép vízben főzve és kevés sóval vegyítve, a *sárgaság-nál* használja.

Én a magam részéről nem sokra becsülöm.

Ökörfark (*Asphodelus*^{677K 7} *luteus*). Erről írja dr. Csapó: Ez a fű a magyarországi erdős nagy hegyeken terem; másfél rőfre felnő; levelei a fokhagymáéhoz hasonlóak, de hosszabbak; virágai körülötte csillagformájúak, fehérek. Gyökere olyan, mint egy nagy fokhagyma, s olyan színű, mint a tiszta arany; ize keserű.

Használata: *Vizeletet* és *havi bajt* indít, ha a gyökeret borban megfőzzük és a főzetet a beteggel lassankint megitatjuk.

Külső haszna: «*Kopasz főt* meghajásít (?) a gyökérből készült hamú, melyet mézzel össze kell keverni és a fejet vele kengetni. *Kelevényeket* megfakaszt; ha a gyökér, megzúzva, vagy apróra törve a kelevényre lesz kötve.»

Közhaszna: E gyökérnek füstétől az *egerek* mind elpártolnak a háztól. (Igy dr. Csapó.)

Orvosi atracél, patikai ökörnyelvtű (*Anchusa officinalis*). 30—90 cm. Az egész növény szemölcsökön álló szőröktől érdes. Alsó levelei nyelesek, a felsők ülők; mind lándzsás és épélű. Virágzata kunkor, kocsánya a viritás után kifelé görbül. Pártája eleinte biborszínű, később lilakék, ritkán fehér; csöve egyenes és a csészéből felényire kiálló. Terméskéi ferdén tojásalakúak, finom szemölcsűek és bordázottak. Terem utak mentén, homokos szántóföldeken, az egész országban.

Használata: Hajdan a növény virága, levele és gyökere nagybecsű volt az orvosok előtt. Ma csak a köznép ismeri. Úgy a gyökerek, mint a levelek nyálkásak s azért a főzetjük *katarrhusnál*, *tüdőelnyálkásodásnál*, *rekedtségnél* gyógyítólag hat. Némelyek szerint a fű virága borban, vagy vízben főzve a *melancholia* ellen jó, sőt a *belső részek daganatát* is eloszlatja a fű kisajtolt leve, amelyből 20 gr.-ot 500 gr. savóval, vagy árpavízzel kell vegyíteniünk s az egészet 2—3 nap alatt kortyonkint elfogyasztanunk.

Terjőke, kigyószisz, alcusibi füve, kis ökörnyelv, mérges vadharapást gyógyító fű, ördögfarkú kóró, pirosító gyökér, töviskes atracél, terjőke (*Echium vulgare*). 30—100 cm. Az egész növény rövid és barna szemölcsökön álló, hosszabb szőröktől szúrós. Levelei lándzsásak; rövid, kunkor virágzatai hosszú, keskeny füzért képeznek. Pártája eleinte piros, később égszínkék, csöve a csészénél rövidebb, kúrtformájú, szára ferde, torokpikkelye nincs. Bibeszála kétágú. Virága lehet egyivarú, porzós és termős. Az utóbbi rendszerint kisebb. Terem utak szélén, mezőkön, parlagokon, az egész országban.

Használata: A dajkáknak *tejnevelő hatása* miatt, levesben szokás beadni, mert a fűnek *vértisztító* és székclágyító ereje van.

Fűzlevelű ökörszem (*Buphthalmum salicifolium*).⁵⁴³
Fészkesek (Compositae). 15—50 cm. Levelei lándzsásak, kissé fűrészesek és puhaszőrűek; az alsók tompahegyűek és nyélbekenyesedők, a felsők kihegyezettek és nyeletlenek. A fészkepikkelyek lándzsásak, hegyük serteszerű. Virágai sárgák, szélső termései háromélűek, a belsők négyélűek. Terem erdők, gyepek szélén, főleg mésztalajon, hazánk nyugati határvidékén, különösen pedig az északnyugati hegyvidéken, hol seregszámra terjed és a vidékre jellemző.

Használata: *Sárgaságot* gyógyíthatunk a virágokkal, ha borban főzve, a főzettel a beteget megitatjuk. A virág pora tisztán (egy késhegynivel) bevéve, vagy vízben főzve, *giliszta*kat is hajt.

Külső haszna: Az összezúzott fűvet, *sebek* kötésére használják.

Erdei hölgyalm, békavirág, borjúfű, erdei nagy saláta, erdei cikória, ligeti hölgyomál, ölyöfű, ölyvmadár fűve, vadvék (*Hieracium sylvaticum*). Fészkesek (Compositae). 20—80 cm. Szára egylevélkéjű, vagy leveletlen, csöves, felső részében pelyhes, gyakran mirigyes is. A tőlevelek nagyok, alapjuk rendesen szíves, nyelük szösös és gyengén fogazott. Fészekvirágzatai fürtösen állanak. Kocsányai és fészkepikkelyei mirigyesek, de zöldebbek, mint szürkés kocsányuk. Terem erdőkben, hazánk minden hegyvidékén.

Használata: E fűnek leveleit és gyökerét régen is, most is nagy becsben tartja a köznép *női vérfolyásnál*, *vérhasnál* és erős *hasmenésnél*. Az erős főzet huzamosabb ideig használva, *májkeményedésből* származó *sárgaságot* gyógyít. *Mellfájás* és *vérköpés* ellen is használják.

Jegyzet: Plinius szerint az ölyvök a fű zöld levélével mossák szemeiket, hogy jobban lássanak.

Pongyola pitypang, barátfej, barátfű, békavirág, bimbófű, cikória, gyermekláncfű, kákics, kutyafej, oroszlanfog, papvesszeje, pimpó, piperevirág, pimpompapom, sárvirág, tejesvirág (*Taraxacum officinale*). Fészkesek (Compositae).

2—30 cm. Böven tejelő növény. Húsos gyökere mélyen hatol a földbe; tőkocsánya csöves. Levele mind tölevél; mind puha, fényes, kacuros, öblösen fogazott, söt lehet ép is. Fészke magános, aranyárga. Külső fészkepikkelyei hamar lehajolnak. Terméskei hosszúcsőrűek; a csőr végén szétterülő bóbítával. Terem mezőkön, legelőkön, mindenféle füves helyen az országban.

Használata: A pongyolapityang minden részecskéje tejes levét tartalmaz, rögtön előbugyog, ha a növényt megsebezük. A virágzás előtt szedett fű levele és gyökere, kitünő hatású *altesti bajoknál*, *vizkórnál* és *sárgaságnál*. *Hasmenést* és *vérhast* is elállít a fű gyökerének erős főzete.

Külsőleg a zöld fűvet *hólyagos* testrészek bekötésére használják.

Közhaszna: Fiatalon salátának találják. Endivia (apró katáng) achilleával vegyítve jobb hatású.

Közönséges palástfű, boldogasszony palástja vagy tenyere, karéjos bokál, oroszlántalpű, orosz fű, oroszlánláb (*Alchemilla vulgaris*). Rózsafélék (Rosaceae). 10—30 cm. Szíves alapú levelei kerekdedek, vagy vesealakúak, hosszúnyelűek és 5—9 karéjúak; a karéjok lekerekítettek, sugár irányában redősek és fűrészesek. Bogernyős virágzatából később fűrtös ágak nyúlnak ki. Virágai aprók, zöldek; csészéje nyolcmetszetű; pártája hiányzik és néha csak 1—2 porzója van. Egymagvú termését a maradó csésze ékesíti. Terem magasabb hegyi legelőkön, az egész országban.

Használata: Mint összehúzó szer, a gyökér és a fű már régóta van használatban, különösen *altesti bajoknál* és bélelgyengülésből eredő *hasmenésnél*. *Női bajoknál*, ú. m. *fehértályosnál* a gyökér főzetét szintén ajánlhatom. A fűnek kisajtolt levével, a *nyavalyatörést* is (epilepsia) kezelhetjük.

Külsőleg a friss fűvel, vagy annak főzetével, a *sebeket* bekötözzük. *Torokgyulladásnál* és *torokdaganatnál* a fű és a gyökér vize mint gargarizáló szer, kitünően bevált.

Jegyzet: A bűbajosok és alchymisták csalásra használták a fűvet, s hatásában csodásnak mondták.

Réti ördögharaptafú, csonkaír, csonkagyökerű sikkantyú, elharapott fű, fekély-, kirágott gyökerű, vagy ördög-marta fű (*Succisa pratensis*).³⁰⁵ Mácsonyafélék (Dipsaceae), 30—100. Tőkéje vaskos, csonka és nagyobb mellékgyökerek veszik körül. Tőlevelei tojásdadok, bőrneműek, nyélbe keskenyedők. Szárlevele keskenylándzsás. Virágzata félgömbös, később egészen kigömbölyödő. Ágai hosszúak, egy-egy virággal. Virága kék. Külső csészéje négyfelé hasadt, hasábjai kihegyezettek; a belső ötsertéjű. Terem vízenyős réteken, szórványosan az egész országban.

Használata: A gyökér fanyar ízű s összehúzó erejénél fogva akár borban, akár vízben főzve, *hasfájásnál, méhbajnál, fehérfolyásnál, vízkóránál, belső sebeknél* s *gyomorfekélynél* befecskendezve, igen jó orvosság.

A zúzott zöld füvet külsőleg *pokolvarra* kötik.

«Az állatgyógyászatban is hasznát veszik gyuladással *sebeknél, fistuláknál*, sőt abrak közé keverve a lónak homályos szemeit megvilágosítja.» (Igy dr. Csapó.)

Pompás örvénygyökér (*Inula Helenium*). Fészkesek (Compositae). 1—1,5 m. Szára felül borzas és kevésbé ágas. Levelei nagyok, szíves tojásalakúak, kihegyezettek, egyenetlenül fogasak és viszájokon bárszonyosan molyhosak. A szárlevelek szárölelők. Nagy fészkei magánosan állanak az ágak végén. Arany színű nyeles virágai keskenyek és hosszúak. Hazája Kis-Ázsia; orvosi növénynek ültetik; árkok szélén, nedves réteken, lakások körül el is vadul.

Használata: Az örvénygyökérnek nagyon jó neve van, mert mint erősen izgató a nyálkahártyákra hűtő és a nyálkaváladékot feloldó szer sikeresen használható a *fulladozásnál, asztmatikus tüneteknél, a légzőszervek elnyálkásodásánál, köhögésnél, tüdőhurutnál, sápkóránál, hasmenésnél, vízkóránál, rendetlen havi bajnál* (dismenorrhoea).

Használati utasítás: A gyökeret erős hatásánál fogva csak kisebb mennyiségben használjuk s azért 4 gr. gyökeret 4 deci vízben addig főzünk, míg az 3 decire lefől. A folyadékból kétóránként egy evőkanállal veszünk be.

Külsőleg a gyökerek főzetének a *bőrkiütéseknél* s a *rühnél* vesszük hasznát.

Használati utasítás: A rühes beteg tagjait a gyökér erős főzetével naponként megmossuk. Megjegyzem, hogy a gyökér főzetéből a beteg reggel és este 1—1 decivel meg is ihatik. Sok helyütt kenőcsöt készítenek a gyökérből s azzal kenik be a rühes tagokat. Egy-két óra múlva, a kenőcsöt a testről kátrányszappannal és langyos vízzel kell lemosni. A kenőcs előállításánál 100 gr. gyökeret 3 deci vízben főzünk, a főzetet leszűrjük s 120 gr. disznózsírral, vagy friss vajjal keverjük.

A főzethez 8—16 gr. gyökeret veszünk és azt 2—3 deci vízben, 2—3 percig forraljuk.

Nagyon jóhatású, édesgyökérrel vegyített örvénygyökérfőzet jön létre, ha 30 gr. örvénygyökeret és 12 gr. édesgyökeret, egy liter forró vízben, egy óráig áztatunk.

Az örvénygyökér-tinctura mint gyomorerősítő szer tartalmaz: 30 gr. örvénygyökeret, 30 gr. sennát, 30 gr. guajakagyökeret, 30 gr. édesgyökeret, 30 gr. anismagot, 30 gr. koriandermagot, 120 gr. magnéklüli és összetört mazsolaszőlőt; a keveréket $\frac{3}{4}$ liter rozspálinkában áztatjuk és négy napig erjesztjük. A tincturából naponként 10—20 gr. vehető be *kólikánál*, *sárgaságnál*, sőt a *chronikus bőrkiütéseknél* is.

Az állatgyógyászatban az örvénygyökeret elgyengülésből, vagy elnyálkásodásból származó emésztési *zavaroknál*, *étvágyhiánynál*, *vizkórós tüneteknél* és külsőleg a régi *bűzhödő sebeknél* alkalmazzák. Lovaknak 15—30 gr., juh és disznónak 4—10 gr., kutyáknak 0.3—2 gr. naponként kétszer, főzetképen beadva elegendő.

Jegyzet: Dr. Csapó azt írja: «*Vesefájó és köszvényes embereknek* javallom, hogy ezen gyökeret olyan borban, vagy sörben áztatásák, melyből étel fölött inni szoktanak, vagy összevagdaltva a must közé hányják, élven annakutána egy olyan itallal, és a nevezett nyálak ellen nagy hasznát tapasztalni fogják.»

«Ez gyökér füstétől a *szunyogok* mind kitakarodnak a házból.» Ugyanott.»

Kuszó pimpó, aranyyal versengő, folyó pimpó, ötlevelű-, vagy ötujjúfű, terjedő pimpó (*Potentilla reptans*). Rózsafélék (*Rosaceae*). 30—60 cm. Szára a földre csepült,

gyökerező. Levelei öt, viszástojsádad, csipkésszélű levélkéből vannak összetéve. Aranyszínű virágai hosszú kocsányokon fejlődnek a levelek hónaljából. Terem árkok szélén, utak mentén, az egész országban, kivált nedves helyeken.

Használata: Erős, összehúzó erejénél fogva a friss fünek ki-nyomott levét, 10—12 grammnyi adagban, levesben, vagy tejben főzik és a nők *fehértály* ellen vehetik be. A porrázúzott gyökeret *rendkívüli havifolyásnál*, 3—3 grammnyi adagban használhatják. A zöld fű friss gyökere italban, borban, vagy tejben áztatva szintén jó orvos-ság. A *vérhasat* is gyógyítja a fünek főzete.

Külső haszna: A gyökér főzete a *fogfájást* megszünteti, ha langyosan, mint *szájöblögető víz* lesz használva. A *száj* belső *rothadását* is gyógyítja az ily módon használt főzet.

Közhaszna: «Hogy a *kecske sok tejet* adjon, egy néhány napig ez fűvet vele etetni kelletik, minekelőtte innék; 2. mely lónak kifcámodott a lába, vagy megdagadt, annak gyógyítására jó marékkaal főzz meg borban, vess közbe egy darab írósvajat és ha megpuhult a fű, kösd a ló lábára».

Vetési tarsolyfű, foghagymaszagúfű, nagy borocska, vagy borsocska, nagy szükésfű, nyűfű, poloskafű, palackafű, temondád fű, vad mustár, vad torma, vetési tarsóka (*Thlaspi arvense*).⁴⁴⁵ Keresztesek (*Cruciferae*). 10—50 cm. Nyílasan dárdás levelei, öblösen fűrészesek. Virágai fehérek. Becőkéje kerekded, nagy, széles, hártyás szegéllyel. Rekeszei rendesen hatmagúak. A mag ráncos. Az egész növény hagymaszagú. Terem utak szélén, vetésben, parlagokon, az egész országban.

Használata: Dr. Csapó szerint «1. *Vizeletelhajtók* a magvai, melyeket megtörvén, akár lében, akár magukban meg lehet enni; 2. *összegyűlt és sült vért* belől emberben ez magok ily módon eloszlatnak; 3. *súlyos személyek* is megtisztulnak az ezen magokkal való élés által».

Külső haszna: A főzet, *gennyes sebekre* kötve, azokat kitisztítja.

Áldott bárcs, áldott halványka, áldottfű, pápafű (*Cnicus benedictus*). Fészkesek (*Compositae*). 25—35 cm. Berzedten ágas levelei öblösen fogasak, fogai szállahegyűek.

Fészkének, belső pikkelyei pókhálósak, ágas tüskékben végződők, virágai sárgák, sötét sávokkal. Terméskéje hengeres, kétsoros bóbítával. Helyenként ültetik, el is vadul.

Használata: A fünek leveleit a virágzás előtt kell szedni, mert így hatásosabbak. Izök kesernyés, fanyar, szaguk kellemetlen, a mely szárításközben csökken. Javarészből a fű főzetét használjuk, a mely kellemetlen ízével egyeseknél hányást idéz elő. Mint erősítő- és oldószer, akár a fű pora (2 gr. naponkint), akár a főzetje (1—2 deci naponkint) *gyomorgyengéségnél*, *hideglelésnél* és *sárgaságnál* igen ajánlatos. Az orvosok által ajánlott és a gyógyszerárban kapható kivonat, jóhatású *altesti bajoknál*, sőt a *tüdőbajoknál* is.

Külsőleg a friss fünek leve *rákképződménynél* hatásos.

Közönséges pásztortáska, békalencse, békatarsoly, bűdös szaporafű, csapka, élek-halok, Isten táskája, palackféreg, palackfű, pap, vagy pásztor erszénye, pásztor ostora, pásztorársoly, porcogófű, szent György-virág, szívkesű, vadmustár, véraltatófű (*Capsella bursa pastoris*). Keresztesek (Cruciferae). 2—40 cm. Rózsában álló tölevelei szárnyasan hasogatottak, apró virágai fehérek, termése fordított szívalakú, háromszögű. Terem parlagokon, mivel talajon, az egész országban.

Használata: A pásztortáskának már a legrégibb idők óta igen jó neve van. És méltán. *Külső vérzések* elállítására kiválóan alkalmas. *Orrvérzésnél* az összezuzott füvet az orrlyukba rakjuk; *véres vizelelnél*, hosszadalmas *havi vérfolyásnál*, *aranyérrnél* a fű erős főzete mindig jó orvosság.

Külsőleg a leveleket és a fű kipréselt levét, a *külső vérzések* elállítására szokták használni.

Piros muharc, hólyag-, kláris- vagy korallcseresznye, kelevényfű, kőrontófű, zsidócseresznye, papónya, vagy páponya, Vénus köldöke (*Physalis Alkekengi*).³⁸ Ebszőlőfélék (Solana-ceae). 20—80 cm. Töve terjedő. Az egész növény aprószőrű. Levelei tojásdadok, kihegyezettek és épek; a felsőbbek többnyire kettesével. Virága, magános levélhómalji. Pártája 2—5 cm.

széles, szennyes-fehér, háromszögű fogakkal; torka pelyhes. Csészéje harangalakú, elálló fogakkal; a terméssel együtt növekszik, végre igen nagy (3—5 cm.) fölfuvódott, minium-vörös és a termést egészen magába zárja. Bogyója gömbölyű, skarlát-piros, nem mérges. Terem erdőkben, kivált a dombvidéken. Hiányzik északon és a Tisza mentén fekvő síkon.

Használata: Csak az édes-savanykás gyümölcsöt használják.

A szárítás alatt a bogyók összetöpreődnek és vörösbarna színt nyernek. Erős vizelethajtó erejüknél fogva ajánlhatók a *vizeleti bajoknál*, *vizkór*nál, *vcsekőképződés*nél, sőt *szaggyógyászat*nál és *rheumatikus fájdalma*knál. A bogyók levét tisztán, vagy cukorral (jobb mézzel) vegyítve isszák. *Hólyagkőbajok*nál a bogyók magvát használják főzet-képen, vagy porrá zúzva. *Sárgaság* ellen jobb mint a citrom.

Erdei kökörcsin, pápics, szélvirág (*Anemone sylvestris*). Boglárkafélék (Ranunculaceae). 20—50 cm. Szára alul, elálló szőröktől borzas; felül selymes. Tőlevelei ötös tagúak, vagy ötfelé mélyen bemetszettek. Gallérlevelei ötösek, hosszúkas, lándzsás, fogazott hasábokkal. Virága nagy, öt csészелеvele fehér; külsejük, valamint a termés is fehéren gyapjas. Szirma nincs. Terem cserjés, napos dombokon az ország hegyvidékén, sőt az alföldi erdőkben is.

Használata: A fű szárát, leveleit, darált árpa közé keverik s megfőzve langyosan, gyermeket tápláló anyák, dajkák emlőire kötik; mert *tejnevelő* erőt tulajdonítanak neki. *Varas* s egyáltalán tisztátalan testrészek lemosására és tisztítására, a fű főzete nagyon alkalmas. Régen a *kopaszág* ellen használták a fű leveleit, de hogy milyen eredménnyel, arról hallgat a krónika.

Nyári heries, kakasvirág, parlagi rózsza, tyúkvakító (*Adonis aestivalis*). 20—50 cm. Levelei három, vagy többször finoman szedeltek. Sziromlevelei minium-vörösek, ritkán sárgák, tövükön mindig feketék. A csésze kopasz, a szirmok szétterülő; a hosszúcsövű termés hátán, egy-egy elálló foga van. Terem vetésekben, az egész országban.

Használata: A növény összetört magvait, virágait, borban

áztatják s *vese- és májbajosoknak* ajánlják. Naponként 1 deci eleget. Nem mondhatnám, hogy hatása rendkívüli volna.

Bojtorjános párló, apró bojtorján, királyné asszony káposztája, patikai párlófű (*Agrimonia Eupatoria*). Rózsa-félék (*Rosaceae*). 30—100 cm. Szára mirigyektől pontozott. Az egész növény szőröktől érdes és borzas. Levelei félbeszárnysak. Aranysárga virágai hosszú füzérekben fejlődnek. A csésze csöve összeforrad a terméssel, és horgas sértéivel az állatok szőrébe és az ember ruhájába kapaszkodik. Terem utak mentén, erdők, cserjések szélén, az egész országban. Kellemes, némileg a terpentín-olajra emlékeztető illata van.

Használata: A fűnek kellemes, fűszeres illata és enyhén kesernyős, összehúzó ize van. Mint tea ajánlható *altesti bajoknál, bélrestségnél, vízkórnál, vízeleti nehézségnél, sárgaságnál, köképződésnél, sorvadásnál* és a *májbajoknál*. Sokan a *gyomorfekély* ellen isszák.

Külsőleg kötőszertül a *sérveseknek* ajánlják. Ma az orvosok nem igen alkalmazzák, de a köznép hűségesen kitart a párló fű mellett.

Kerti laboda, izetlen fű, izetlen maglepél, labodaparéj, német paréj (*Atriplex hortense*). Libatopfélék (*Chenopodiaceae*). 10—125 cm. Alsó levelei nagyok, háromszögűek, hosszukás szivesek, vagy dárdások; öblösen fogasok, a felsők lándzsásak, épek. Számos virága szártetőző bugát képez. Az egész növény gyakran vérszínű, piros. Termésleple tojásalakú, tövéig hasadt. Helyenként termesztik és spenótot főznek a leveleiből. Lakások körül el is vadul.

Használata: A fűnek csak a magvait használják és pedig összetörve s vízben főzve, a *vérhasnál*.

Közhaszna: Sokan salátának eszik a paréjt, bár így könnyen *gyomorfájást* idéz elő.

Kerti paszternák, moh, vagy olasz répa, pasztinák, vagy paszternák (*Pastinaca sativa*). 50—100 cm. Gyökere répás. Szára, töve felé pelyhes és szegletes. Levelei szárnyasok; levélkéi tojásalakúak, durván fűrészesek, vizájokon pelyhesek, színökön fényesek. Végálló ernyője a szélsőknél

jóval nagyobb. Gallérja nincs. Pártája sárga. Kerülékes terméskéje erősen lapított. Terem réteken, utak szélén, az egész országban. Húsos gyökereiért helyenként termesztik.

Használata: A paszternákgyökér édeskés, fűszeres ízű; tejben főzve a *sorvaddósoknak* és a *száraz* betegségben levőknek használ. Az összetört magvakat gyökérporral vegyítve s tejben, vagy borban főzve, a *hideglelésnél* és a *hólyagsebeknél* alkalmazzuk.

Az állatgyógyászatban nem igen veszik hasznát. Némely helyen *vizeleti nehézségeknél*, *hagymával* vegyítve adják be a beteg állatnak főzetét.

Pénzlevelű lizinka, angyalrugtafü, innyujtófü, losnonka, nádrafü (*Lysimachia Nummularia*). Lecsepült szára gyökerező, levelei átellenesek, kerekdedek, barnán pettyezettek, rendszerint akkorák, mint a kétfilléres. Alapjuk néha szíves, virágaik egyenkint a levelek hónaljában nagyok. Csészéjének hasábjai szíves tojásdadok, pártája telt, sárga-piros mirigyektől pettyes. Karéja 10—15 mm. hosszú. Porzószáalai mirigyesek és tövükön kissé összefüggők. Terem nedves réteken, erdővágásokban, árkok mentén, az egész országban. Sokhelyt a kertbe ültetik, kövekből emelt dombocskákra, varjúhájfajokkal vegyest; újabban függőcserépbe is alkalmazzák.

Használata: A kesernyésen savanykás fűvet, vörös borban főzve, *vérhas* ellen langyosan kell bevenni; *vérköpnél* a fű porát, vagy a friss hajtások kinyomott levét veszik be; *gyermekaszályban*, *száraz betegségben* szenvedő gyermekeknek a fűvet kecsketejben főzve adják be.

Külsőleg a fű főzetét a *sebek* tisztítására ajánlhatom; tejben főzve, a *száj rothadását* gyógyítja.

Tarack buza, buzaperje, vagy buzalevelűfü, ebgyógyító pázsit, vagy gyökér, kutyaperje, lábasperje (*Triticum repens*). 30—120 cm. Töve számos hosszú tarackot hajt. Szálas levelei fonákukon simák, színükön kiemelkedő pontoktól érdesek. Kalászkái 4—5 virágúak. Pelyhei 3—5 érűek, a félkalásznál hosszabbak. Terem szántóföldön, kertekben,

mezőkön, utak mentén, az egész országban s a legtöbb helyen kellemetlen gyom.

Használata: A fűnek csak a kuszó gyökerét használjuk. Szagtalan, édeskés, nyálkás; izgat és cukrot tartalmaz. Oldó erejével jó a *tüdőhurutnál*, *májbajnál* és a *vérköpnél*. Mint erős főzetet ajánlom. A gyógytárakban *Mellago graminis* név alatt fordul elő. Gyermekeknek *giliszták* ellen szokás beadni.

Az állatgyógyászatban a *vérhasnál* és a *köhögésnél* tisztítólag hat s apróra vágva, zabbal, vagy darával vegyítve, a szarvasmarhának eledelül szolgál.

Fekete peszterce, bujdosó csallán, bűdös peszterce vagy peszterce vagy pöszerce, fekete pemetefű (*Ballota nigra*).^{37c} Ajakosak (Labiatae). 50—120 cm. Rendszerint bokros, szára rövidszőrű. Levelei nyelesek, az alsók tojásalakúak, tompák, durván, csipkésen fűrészesek; a felsők hegyesek. Virágai számosan, a kis bogas virágzatokban, a levelek hónaljában fejlődnek. A csészén 10 kiemelkedő borda van; a párta élénkpiros. A felső ajak külseje csillagos és egyszerű szőröktől borzas; az alsó ajak féhéren tarkázott. Terem parlagokon, utak, gyepük szélén, az egész országban.

Használata: A fű kellemetlen, undorító, fanyar és keserű. Franciaországban a fű főzetét *hysteria* ellen használják. Nem ajánlom.

Külsőleg *dagadt* és *sebes* testre kötik a fűvet; *veszett ebmarásos* sebeknél is alkalmazzák, de ez esetben a leveleket sóval meghintik.

Orvosi pemete, fejár pemete, peszterce, pöszerce (*Marrubium vulgare*). Ajakosak (Labiatae). 20—60 cm. Az egész növény fehér molyhú; szára tövén ágas. Levelei nyelesek, kerekded tojásalakúak, ráncosak és egyenetlenül fűrészesek. Virágai gazdagvirágú, gömbös örvökben fejlődnek. Csészéje tiz, szurós, kampós, szállahegyű foggal; a párta szennyesfehér. Fűszeres illata kellemes. Terem köves parlagokon, vasúti töltések szélén, az egész országban.

Használata: A virágzás előtt szedett s az ujjak között szétmorzsolts fűnek igen kellemes, fűszerre emlékeztető illata és keserű íze van. Az aetherikus olaj egyik alkotórészét képezi. Ereje oldó, izgató

és erősítő. *Tüdőelnyálkásodásnál, sorvadásnál, kimaradt havibajnál, májbajnál* és sárgaságnál kitűnő szolgálatot tesz a fűnek kisajtolt leve, 20 grammnyi adagban mézzel vegyítve, s naponként bevéve. Sokan *aranyér, gyomorfekély és fővenyesedés* ellen veszik be.

Külsőleg: A levelet *rózsaoajjal, vagy mandolaoajjal* vegyítik és *fülzugás* ellen a fülbe (4—8 csepp langyosan) csepegtetik.

Az állatgyógyászatban ott a helye, ahol kesernyés anyagokra van szükség. (L. *Gentiana* és *Cardobenedictus*.)

Vizi peszterce, cigányfű, farkaslábfű, farkastalpű, kinafű, vizi pemete, peszerce, vagy peszére (*Lycopus europaeus*).²⁸¹ Ajakosak (Labiatae). 30—100 cm. Szára négyszegletű, elágazó, levelei rövidnyelűek, hosszukás, tojásdadok vagy lándzsásak és durván fűrészesek, alul csaknem szárnyasan bevagdaltak; rövidszőrűek, vagy kopaszok. Virágai aprók, levélhónaljiak. A csésze fogai háromszögűen lándzsásak, szálkahegyűek, hosszabbak, mint a pártá csöve. Pártája fehér, biborszínű pettyekkel. Terem árkok, patakok mentén, az egész országban.

Használata: Sokkal gyengébb, mint a fehér és általánosan jónak ismert fehér peszterce. Egyesek szerint a fűnek levélvel *hasfájást* és *vérfolyást* állítanak el. Legtanácsosabbnak találom a fehér peszterce használatát.

Büdös borgyökér, borvirág, üres borgyökér, bösövény, nadálygumó, nadálydió, ostorindás karamag, vizimogyoró (*Oenanthe fistulosa*).²⁸¹ 30—80 cm. Töve a csomókon gyökerező; vaskosabb gyökerei répásak, szára vaskos, kevés ágú és bördös. Tőlevelei kétszer szárnyasak; szárlevelei hosszú, bördös (csöves) nyelekkel, melyek végén keskeny szárny-sallangok vannak. Ernyője 3—7 ágú. Pártája fehér; ernyőcskéi gömbösek, termése a hosszú bibeszálaktól kétszarvú. Terem árkokban, mocsarakban, szórványosan az egész országban. Mérges.

Használata: A petrezselyemhez hasonlít. Gömbölyded gyökerei vékony szálakon függnek, kívül barna hártáival vannak bevonva, belül fehérek és édesek. Porrá zúzva és bevéve, vagy *frissen* megfőzve, jó hatású *kövesedésnél* és a *kólikás* állapotnál.

Ide sorozzuk a *hegyi petrezselymet* (*Petroselynum*, *Apium montanum*), amelynek kívül fehér gyökere megvágva, tejszerű nedvet választ ki, amely a *májhajoknál*, *lépbajoknál* és a *sárgaságnál* nagyon ajánlatos.

Közhaszna: Sertésvésznél a gyökeret az étel közé vegyítjük. Sóval keverve a juhoknak kedveskedhetünk vele.

Az érett magvak rozspálinkában áztatva, *gyomorerősítő* s *melegítő* italt adnak.

Kövér porcsin, délke, disznóórja, disznóporcsin, kövérlánya, kukacvirág, poncsér, vad saláta, Kossuth-csillag (*Portulaca oleracea*). Porcsinfélék (*Portulacaceae*). 10—40. cm. Szára a földre csepült. Hosszukás, húsos levele ékformán keskenyedik. A felsők átellenesek. Virágai 1—3-sával csomókban állanak, az ágak végén, vagy az ágak és levelek hónaljában. Szirmai sárgák és aprók. Hamar hervadnak. Termése kupos tok, mely kupakkal nyílik. Terem művelt talajon, szőlőkben és hazánk déli felében; sokhelyt kellemetlen gyom.

Használata: A keserű fűvet *epehajoknál*, *epeláznál*, az epének túlbő kiválásából eredő *vérhasnál*, *epekőnél* és *nehéz vízeleteknél* alkalmazzák. A régiek nagyon szerették a kövér porcsint.

Porcsin keserűfű, disznópázsit, nagy porc, vagy porcsfű, porcogópázsit, porcsin, csikszár, százbötykőjűfű, térdkötőfű, tetemadó, tetemtoldófű, rézaltató porcsin (*Polygonum aviculare*). Keserűfűfélék (*Polygonaceae*). 20—50 cm. Vékony, fonálszerű szára többnyire lecsepült. Ágai csúcsukig levelesek, levelei keskenyek, szélükön érdesek és legalább is hosszabbak a cafatos kürtőknél, amelyek kétfelé hasadtak. Virágai (2—4) a levelek hónaljában vannak, még a legfelsőbbekében is. A leple zöld, szélén bíbor, vagy fehér, a termést nem zárja be. Terem művelt talajon, utak szélén, az egész országban.

Használata: A fű más fűekkel, zsályával, rozmaringgal vegyítve, mint tea sikerrel vehető be a *vesekőnél* és a *hugyhólyagbántalmaknál*.

Külsőleg összezúzva, vagy természetes állapotában *véres szemek*, *dagadt emlők* és *sérvek* kötésére alkalmazzák.

Kopasz porcika, sima porcika, vagy porcfű, porcgyom, szakadást gyógyító fű (*Herniaria glabra*). Szegfűfélék (Cariophyllaceae). 5—25 cm. Földrecsepült szára ágas, levélkéi kerülékesek, vagy keskenyhosszúak, alapjukon ritkán pil-lások, virágai levélhóonalji (tízvirágú) csomókban állanak. A csésze levelei kerekdedek; tőfelé kissé pelyhesek. Öt szirma serteszerű, termése vékonyhájú tok. Terem szikár, füves helyeken, patakok kötörmelékén, szórványosan hazánk minden hegy- és dombvidékén.

Használata: Ma ritkán van használatban, mert helyét a porcsin keserűfű, foglalta el. Ha valaki élni akar vele, bátran használhatja belsőleg a *vizeleti bajoknál* és a *fővenyesedésnél*.

Külsőleg a *szemgyulladásnál* és a *daganatoknál*, mint kötés alkalmazható.

Ragadós galaj, kullancsfű, ragadáncs, valódi ragadányfű, szerelemfű (*Galium aparine*). Galajfélék (Rubiaceae). 50—120 cm. Szára vagy lecsepült, vagy fölkuszik más növényre, különösen cserjékre. Négyélű élei gyakran hártyások. 6—9 levele örvben áll, keskeny, lándzsás, száлкаhegyű; élük az erek, a levelek alsó lapján, valamint a szár éle kapaszkodó, horgas fogacskákkal sűrűn meg van rakva; ezekkel úgy kapaszkodik a növény az emberre, az állatra, hogy darabokra szakadva, részei messze elhurcoltatnak. Így terjed a növény. Bogernyője hosszabb a levélnél, virága fehér; kocsánya a termés érésakor is egyenes. A termés is horgas sertékkal van megrakva. Terem cserjésekben, erdők és szántóföldek szélén, az egész országban.

Használata: Hajdan oldónak és vizelethajtónak tartották a friss fű kipréselt levét s a *vizkórnaál*, *mirigykeményedésnél*, *hólyagbajoknál* mindig alkalmazták. Az erős főzetnek szintoly biztos a hatása.

Külsőleg: A fű levét az angol nép a legrégibb idő óta *rák*, *bőrkiütés* és *scrophulotikus daganatok ellen* használja. A *csecsbimbó* repedését is gyógyítják a fű friss levével.

Erdei raponca, varjuköröm (*Phyteuma Spicatum*)¹⁴⁹. Csengetyűkefélék (Campanulaceae). 30—100 cm. Gyökere

répaszerű, alsó levelei kerekdedek, hosszukás tojásalakúak mindig szivesvállúak és egyenetlenül csipkésen fűrészesek, Virágzata tojásalakú, később megnyult, hengeres. Murvai keskeny lándzsásak, serteneműek. Pártája szennyesfehér, csúcsa felé zöldes, ritkán halványkék. Terem árnyas erdőkben, hazánk északi felében.

Használata: Dr. Csapó szerint: *tejét* neveli a szoptatós aszszonynak e gyökér, melyet mint a *répát*, az eledelek közt lehet főzni. Saláta gyanánt is élvezhető a fű gyökere.

Festő rekettye, festővirág, nyulrekettye, nyulvessző, pogány ékesség, sárga festőfű (*Genista tinctoria*). Hüvelyesek (Leguminosae). 30–60 cm. Szára és ágai vesszősek, levelei lándzsásak, vagy kerülékesek; rendszerint legalább szélükön kissé szőrösök, ritkán kopaszok. Sárga virágai egyenként fejlődnek, lándzsás, murvás hónaljában és kivált ágasabb példányokon, kúpos fürtöt képeznek. Pártája és hüvelye kopasz. Terem erdőszélen, gyepükben, homokos, szikárföldön, az egész országban.

Használata: A leveleket borban főzve, a *vtzkór* ellen használják. A porrá zúzott magvak, sőt a virágok mézzel főzve a *lépdaganatot* is gyógyítják, sőt a *vesekőnél* is sikerrel vehetők be.

Közhaszna: A friss virágokból és a hajtásokból, zöldes-sárga festéket készítenek.

Sok helyen a még ki nem nyílt virágokat ecetben áztatják és ebből az ecetből a *máj-* és *lépbajban* szenvedőknek beadnak, hogy hamarabb meggyógyuljanak.

Közönséges aggófű, boszorkányléptefű, boszorkánytál, hájasfű, keresztű keresztgyökér, pihe, vagy pihifű, szent Jakabfű, szöszösfű, üszögös, vénfű, vénhedőfű, aggógyom (*Senecio vulgaris*). 10–30 cm. Fészkesek (Compositae). Szára bokros, levelei csaknem kopaszok, vagy pókhálósan molyhosak. Öblösen, szárnyasan hasogatottak. Karéjaik fogasok, fészkei hengeresek, körülbelül tíz hosszabb pikkelye van, amelyek csúcsukon feketék, tövükön pedig kisebb második sor rövid pikkely látható. Minden virága csöves

és sárga. Terem mívelt talajon, parlagokon az egész országban.

Használata: A fűvet csak külsőleg használjuk. A friss fű kipréselt levét *sebek* tisztítására, *varak* gyógyítására alkalmazzuk. Az összezúzott s tejben főtt leveleket, *gyuladásos emlőkre* szokás kötözni; *aranyér csomóknál* is használják.

Az állatgyógyászatban a levét a *giliszták elhajtására* szokták volt használni. Ma csak a köznép veszi igénybe.

Illatos rozmaring (*Rosmarinus officinalis*). 50—200 cm. A magyar népnek kedves virága. Örökzöld, sűrűlevelű; keskeny levelei bőrneműek, vizájuk fehérmolyhú. Pártája halványlila, vagy rózsaszínű; két porzója van, illata igen erős. Fiume mellett vadon tenyészik, cserépbe ültetik és lakodalmi bokrétát kötnek belőle. Levele az erős-illatú rozmaringolajat szolgáltatja. A hires, illatos görögméz, főleg rozmaring-méz.

Használata: A leveleknek és az ágacskáknak enyhén izgató, *görcscsillapító* erejük van; vízben főzve *szédülésnél*, *nehéz vízeletnél* és *vesebajnál* mindig ajánlhatók.

Külső haszna: A rozmarin aetherikus *Anthosolaja* kenőcsnek földolgozva, mint külső szer, az *altesti görcsös fájdalomknál* és *tagbénulásnál* van alkalmazásban.

A rozmarinecetet (rozmarin, zsálya, levandula, szegfű, ecetre öntött keveréke) mint izgatószer az ájulásoknál alkalmazzuk.

A rozmarin-, anthosolaj kitűnő bedörzsölőszer a *nyavalyatörésnél*, a *hysterikus görcsöknél*, a *rendetlen havibajnál*.

A rozmarinolajjal sokan visszaéltek, mert magzatelhajtásra használták, azért most csak orvosi rendelésre adják ki. 20—30 gramm *halált* okoz.

A rozmarinszesz (*Spiritus rozmari*), 10—15 csepp cukorral bevéve, gyomorerősítő.

Kerti ruta, szagos ruta, virnanc. *Ruta graveolens* ²⁴⁸ ~~*Ruta hortensis*~~ (*Rutaceae*). 30—80 cm. Az egész növény sötétzöld, hamvas, mirigyesen pontozott és sajátságos illatú. Levelei 2—3-szor szárnyasak; levélkéi hosszúkásak, a végsők viszástojásalakúak, száalkahegyűek. Szirmai zöldessárgák, bodros szélűek, begöngyölö-

döttek. Déleurópai orvosi és fűszernövény; helyenként kertbe ültetik, temetőbe is, s néhol el is vadul.

Használata: Már a rómaiak és a görögök, Pegamon név alatt ismerték e gyógynövényt. Mint antidotum (ellenszer a mérgezésnél) sokszor volt használva; mint *gyomorerősítőszer* kiváló. *Ragályos* betegségeknek mint praeservativum a *ruta-ecet* szerepel. A friss leveleknek erős, átható balsamillatuk és maró kámforizük van. Mint izzasztó s szeleket hajtó szer az *altesti görcsös fájdalmaknál*, elnyomott, vagy *hülés következtében elmaradt havibajnál*, *szédülésnél*, *epilepsiánál*, *typhosos láznál* elsőrangú gyógytea.

A tiszta rutaolaj (sajnos, nem igen kapható, mert többnyire terpentinolajjal van vegyítve), igen jó a *nyavalyatörésnél* és a *görcsöknél*, mint bedörzsölő szer.

A fű vagy a mag, borban, ecetben, vagy vízben főzve, *rothadó sebek* és *üszkös* daganatok kötöztetésére szolgál. A friss fű leve szintén jó hatású.

Kövi bodorka, ^{holdruta} bordalap, köfal, vagy köruta (*Asplenium Ruta muraria*).⁵⁷ Páfrányfélék (Polypodiaceae). 3—15 cm. Kis levelei sűrű csomókat alkotnak. Lemezei háromszögletűen tojásalakúak, szárnyasan kétszer, sőt aljukon háromszor hasogatottak. Nyele zöld. Spóratok-csoportok hosszúkásak, minden szeleten 2—5-ével, a szeleteket éréskor az összefolyó spórangium-csoportok egészen elborítják, a fátyol hártyás, szálas, szabálytalanul fogazott, pillás. Terem sziklarepedésekben, falakon, az egész ország hegyvidékén, néhol az alföldön is.

Használata: E fűvet porrá zúzva és mézzel keverve, tartós *köhögés* ellen szedik. (Egy kávéskanálnyi por, két evőkanálnyi mézzel vegyítve, naponként.) A levelek főzete is jót tesz a *köhögős* embereknek.

Kis holdruta, fürtös haraszt, fürtös páfrány, holdruta, fürt paraszt holdfű, Istenke kalácsa, lúdtrettentőfű (*Botrychium lunária*).⁵⁸ Kigyónyelvfélék (Ophioglossaceae). A növény 8—25 cm. hosszú. Egylevelű, levele csaknem nyeletlen, szárnyas; alsó levélkéi félholadalakúak, a felsők inkább ék-alakúak; többé-kevésbé csipkések. A lomblevél nyeléből kiágazó termő füzére szártetőző, hosszú kocsányú, szárnyasan

elágazó bugaformájú; a levélkék helyein spóratokokkal. Tenyészik cserjés hegyoldalokon, gyepes magaslatokon szóróványosan Pozsony vármegyétől Krassószőrényig; túl a Dunán is, de ott ritkaság.

Használata: Ma ritkán használják, helyette a kőrútát alkalmazzák.

Belsőleg: köhögés ellen jó, *külsőleg* a sebek tisztításra alkalmas a fünek főzete.

Jegyzet. A fű gyümölcse körömnyi hosszú és olyan, mint egy arany színű szőlő fürt; az alchimisták azt gondolták, hogy ez a fű a bölcsesség kövének megtalálásában segítheti őket.

Fűszeres sáfrány, bécsi, jóféle valódi sáfrány (*Crocus officinalis*) 8—30 cm. Gumói diónagyságúak. Keskeny, szálas levelei a virágokkal együtt jelennek meg és rendszerint tülemelkednek rajtok. Három bibéje hosszú, tölcseresen begöngyölödött. Ázsiából származik és régen nagyban termesztették. Bibeszála és három bibéje adja azt az illatos fűszert, a melyet levesbe, kalácsba tesznek és a liqueurgyárosok és cukrászok festéknek használnak. Mint gyógyszer elavult; a gazdag mohamedánok a Mekkába szállítandó tetemeket szagosítják vele és megtörténik, hogy az e célra használt sáfrányt fűszerül importálják. Hazánkban alig termesztik.

Használata: A sáfrány izgatólag s hevítőleg hat az idegrendszerre; nagyobb adagban fejfájást, vértolulást, kábultságot, sőt agyhűdést idéz elő. Ifjaknak és leányoknak nem ajánlom, hogy a sáfrányt mindennap használják, mert vérfolyást és vérhányást idézhet elő.

Kis mértékben, *belsőleg mell- és oldalfájást* enyhít.

Külsőleg mint kötszer *tagfájást*, a gyomorra alkalmazva, *tartós hányást* csillapít.

A sáfrány virágzás után szedendő és vagy napon, vagy fűtött helységben szárítandó. Van spanyol, francia és perzsiai, vagy leventes-sáfrány. A legjobb a franciai sáfrány d'Orange. Tartalma az aetherikus olaj és *Crocin* festőanyag.

Sáfrányos szeklice, bogács sáfrány, fattyúsáfrány, magyar pirosító, pór, tót vagy vadsáfrány, szelicke (*Cartha-*

mus tinctorius). Fészkesek (Compositae) 50—120 cm. Szára fehéres, felsőrészében ágas és minden ág végén egy-egy jókora fészkek fejlődik. Levelei egyszerűek, tüskésen fogasok. Fészket nagy fészekpikkelyek körítik. Virága narancsszínű, végre piros. Termése fehéres kopasz; bóbítája nincs. Hazája állítólag Egyiptom. Népünk sok helyt termesztí és pirosra festenek vele. Sáfránynak is használják.

A vad sáfránynak több fajtát különböztetjük meg, ú. m.: 1. a *perzsiai* egyike a legértékesebbnek, a chinaival egyenrangú; 2. az *indiai*, melyet Bombay és Kelet-India szigeteiről szállítanak; 3. az *egyiptomi* vagy alexandriai s 4. a *német*, melyet tisztán festőanyagként használnak.

Használata: A sárga virágokat erős *köhögés és fulladozás* ellen használják, az összetört magokat (3 gramm) vízben főzik, kifacsarják és levét a *vízkörosoknak* adják be.

Közhaszna: A szegény ember a sárga virágokat, sáfrány helyett, eledele közé keveri. A *selyemfestészetben* nagy szerepet játszik, sajnos mint festőanyag nem tartós.

Kerti zsálya, orvosi, vagy patikai zsálya (*Salvia officinalis*). Ajakosok (Labiatae) 30—80 cm. Szárának töve fás, sűrű rövid szőröktől szürkés. Fiatal levelei és hajtásai fehér molyhúak. Alsó és középső levelei nyelesek, hosszukás lándzsásak, ráncosak. Virágai 15—23 mm., rendszerint háromszögletes a lehulló murvák hónaljában lilaszínűek. A párta csöve belül szőr-koszorúval. Csészefogai tüskés szálkában végződnek. Kellemes és erős illata van. Orvosságul is használják és kertekben, temetőben ültetik.

Használata: A szárított zsályaleveleknek erős, átható balszámillatjuk és fanyar, összehúzó ízük van. Izgatólag, oldólag és erősítőleg hatnak az emésztő szervekre és a nyálkahártyára. A zsályatea kitűnő a *tüdőelnyálkásodásnál*, *hurutnál*, *sorvadásnál* (ha erős lázzal jár) *bélrestégnél* és a *fölfúvódásnál*.

Külsőleg mint szájöblögető, vagy gargarizáló víz tesz jót a *szájgyulladásnál* (*bűznél*), *mandulagyulladásnál*, *torokfájásnál* és a *laza foghúsnál*. Hajdan nagy becsben állott. A salermoi iskola így dicséri: «Cur moriatur homo, mi Salvia crescit in horto».

Német tisztessű, fehér hunyász, mezei fehér zsálya (*Stachis germanica*). Ajakosok (Labiatae) 60—120 cm. Az egész növény sűrűn gypjas. Levelei rövidnyelűek, tojásalakúak vagy lándzsásak. Alapjuk gyengén szives, világosbiborszínű, virágai egymástól távolálló tömött örvökben fejlődve, megnyúlt füzért képeznek. A csészefogak kihegyezettek. Terem köves, napos, gyepes helyeken, az ország hegyvidékén, főleg meszes talajon. Előfordul helyenkint az alföldön is.

Használata: A mezei fehér zsályának nem igen veszik hasznát. Itt-ott *mellfájós* és *köbögös* emberek isszák mézzel főtt levét. A kerti zsálya sokkal hatásosabb.

Orvosi sülyfű, farkasc sengőfű, fehérgyökerefű, fehérhunyor, kakas- vagy pávafarkfű, pecsétfű, vagy pecsétes gyökér, Salamon pecsétje, sok bütykű, sok térdű gyöngyvirág, sok térdű vagy sokbütykűfű (*Polygonatum officinale*). Liliomfélék (Liliaceae) 12—35 cm. Szára szegletes, gyöngén ives, domború oldalán állnak levelei, homorú oldalán csüngnek virágai. Virágai magánosak, vagy párosak. Leplének csöve egyforma bő, vagyis hengeres; az egész növény porzószállai kopaszok, virágai illatosak, bogyói lilaszínűek. Terem sziklás, cserjés mezőkön, az egész országban, főleg a dombvidéken.

Használata: Megjegyzem, hogy az orvosi sülyfű mindkét fajának, ú. m. *Polygonatum officinale*-nak és a *Polygonatum multiflorum*-nak, szagtalan, de édeskés s nyálkás gyökerét, csak *külsőleg* használjuk. Az összetört, forró vízzel s táblaolajjal péppé gyúrt gyökeret, *tűzes, gennyes* daganatokra szokás rakni, hogy megpuhulva gyorsabban kifakadjanak.

Hiú leányok s hiú nők a gyökér porát rózsaojjal keverik és a vegyületet *arcpirostónak* használják.

Kerti ricinus, cici, csudafű, csudafa, Jónás fája, Jónás kabakja, tökszár, kerti berzseny, kiki, kikinós, kikopna, Krisztus keze, Krisztus pálma, Krisztus tenyere, nagy sárfű, ötujjúfű, repedő himboly, sárfűz, törökmag, vakondokfa (*Ricinus Communis*). Fűtejfélék (Euphorbiaceae) 1—3 mm. Levelei igen

nagyok 8—10 karéjuak, tenyeresen eresek és durván fogasak. Virágai fürtösek, porzós virágai a termővirágok alatt fejlődnek. Számos porzószála egyfalkában nőtt. (Helyesebben, porzói száluk alján összenőve, elágaznak). Háromrekeszű toktermései tüskések, magja csinos tarka babszemhez hasonló. Diszül ültetik. Olajverés céljából megkísérelték hazánkban nagyban termesztetni, de siker nélkül. Hazája Ázsia. Nedves helyen álló gépek kenésére a legjobb.

Használata: A magvakból vert olaj, az általánosan használt ricinusolaj, alkoholban könnyen oldódik és mint enyhe *hajtószer székrekedésnél* ajánlható; felnőttek 20 grammot vehetnek be, gyermekek egy kis kávéskanálnál többet sohasse szedjenek.

Az állatgyógyászatban mint hashajtó és enyhítő szer, *kólikánál, rekedésnél*, sőt *hashártyagyuladásnál* is érvényesül. Lovaknak és szarvasmarháknak 250—600 gramm, juhoknak 40—60 gramm, kutyának 20 gramm adható be.

Kis sárfűtej, apró sármag, hasindítófű, kis sárfű, ugrógyökér (*Euphorbia Esula*³²⁷). Fűtejfélék (*Euphorbiaceae*) 30—50 cm. Szára sűrűn leveles, levelei keskeny lándzsásak, hamvasak, tövük felé keskenyedők, csúcsukon, fogasak, a virágzatok murváii vesealakúak, vagy keresztben kerülékesek. Mirigyei két szarvúak, sárgák vagy kékek. Tokja szemcsés. Terem utak szélén, árkok mentén, az egész országban.

Használata: Az összes fűtejfélék maró, hashajtó erővel bírnak. Sok vidéken a *vízkór* ellen isszák a gyökér főzetét, a mit én nem helyeselhettek, mert mérges és rontja a beleket. A juhok vérhast kapnak tőle, s az effüvel élő marha húsa is kellemetlen ízűvé válik.

Orvosi somkóró, buckóró, dutkóró királyfű, királyné-asszony káposztája, kőhere, medvefű, mézkerép, molyfű, nagy lóhere, patikai mézkerép (*Melilotus officinalis*). Hüvelyesek (*Leguminosae*) 50—100 cm. Hármas levele hosszúnyelű, tövén apró, sertenemű pálhával. Virágzata megnyult füzér. Szirmai citromsárgák; szárnyai a csónaknál hosszabbak. A termés tojásalakú, tompa szállahegyű, keresztbe ráncolt

és kopasz. Terem szántóföldek szélén, gyepükben az egész országban.

Használata: A leveleket nem használjuk, becsesek csak a sárga virágok. Izük fanyar, nyálkás, fűszerre emlékeztető; illatjuk balzsamos. A főzetet *kólikánál, fehérfolyásnál, nehéz szülés utáni fájdalomknál* veszik be.

Külsőleg a főzetet borogatásnak alkalmazzák a *mirigydagánatonál*; a szárított virágot *gennyes sebekre* kötik. A *melilotaflastrom* a daganatot érleli és megfakasztja.

Úszó békaszőlő, hinár, békatutaj, uszányfű, szárcsa vagy szárcsatartófű vagy uszány, víziörvény (*Potamogeton natans*). Békaszőlőfélék (*Potamogetonaceae*). Levelei nyelesek, tojásdadok, gyakran kissé szívesek, a felsők a víz színén úszók, 5—10 cm. hosszúak és bőrneműek; a keskenyebb alsók, viritáskor rendesen elrothadtak és csak a nyelők van meg. Füzére, tömött virágú, hosszú kocsányú, hengeres és viritáskor a vízből kiemelkedő; virágzatának tengelye, csúcsa felé nem vastagodott. Terem álló vizekben, állandó mocsarakban, szórványosan az egész országban.

Használata: A leveleket borban főzik és *nehéz emésztésnél*, (ha az ételek emésztetlenül mennek el), vagy *vérhasnál* mint erősítő italt isszák, 1—2 decivel naponként.

Külsőleg a friss leveleket (szárítva is jók, de használat előtt vízben áztatandók) *fekélyekre* kötik.

Közönséges szarkaláb, királyvirág, sarkantyúfű, sarkasfű, mezei sarkvirág (*Delphinium Consolida*). Boglárkafélék (*Ranunculaceae*) 15—50 cm. Szára terebélyesen ágas. Levelei 2—3 osztatúak, sallangjaik keskenyek. Kocsányai hosszúak. Virágai sarkantyusak, még pedig a párta sarkantyuja, a szintén színes csésze sarkantyujába van bujtatva. Hirtelen kihegyesedő, hosszú bibeszálban végződő tüzőtermése, kopasz és magános. Virága sötétkék, ritkán rózsaszínű, vagy fehér. Terem vetés közt, az egész országban.

Használata: A leveleket és a virágokat vízben, vagy vörös borban főzve *vérfolyásnál* s *gyomorégésnél* szokás használni.

Külsőleg a zöld fű kipréselt leve *sebeket* gyógyít; az össze-
zúzott virágok rózsavízzel keverve, vagy abban áztatva, *vérvörös*
dagadt szemek mosására, sőt *kötésére* ajánlhatók.

Ágas békabuzogány, ágas baka, botikás sás, vízi
tövis disznó (*Sparganium erectum*). Békabuzogányfélék (Spar-
ganiaceae) 25—60 cm. Szára ágas. Levelei mereven fölfelé
állanak. Mindenik ágán 6—12 borsónagyságú, porzós virá-
gokból álló csomó van, melyek alatt hasonló, de termő virá-
gokból összetett csomók fejlődnek. Terméskeje fordított
piramisalakú, rövid csücskökkel. Terem álló és lassan folyó
vizek partján, mocsarakban, az egész országban.

Használata: A gyökérnek a sassaparillához hasonló hatása
van; mint főzet sassaparillával vegyítve, jó hatású *syphilitikus bajok-
nál*, *nehéz vizeletnél* és *vesebajoknál*.

Útszéli zsázsa, borserejűfű, borsfű, borsika, borsika-
torma, rézsuka, sásafű, szépitőfű, törökországi torma, por-
mustár (*Lepidium Draba*). Keresztesek (Cruciferae) 15—50 cm.
Levelei hosszukásak, tojásalakúak, fogasok; az alsók nyélbe
keskenyedők, a felsők szárölelők. Virágzata sűrűn bogernyős.
Szirmai fehérek. Termése szívalakú, duzzadt; nincs hártyás
szegélye, bibeszála hosszú. A kocsány a termés érésekor ren-
desen vízszintesen eláll. Terem legelőkön, utak szélén, vetések-
ben, az egész országban.

Használata: A magvak ép oly hasznosak, mint maga a fű.
A füvet sok helyen borba áztatják és a bort *lépbajosokkal*, *májdagá-
nathban* szenvedőkkel s gyenge *gyomorúakkal* itatják. Kanálfűvel (*Coch-
learia*) vegyítve, mint tea, vértisztító.

Külsőleg a fű főzetét *szeplős* és *varas* arc mosására hasz-
nálják. Salátának is találhatjuk.

Vesszős seprűfű, török seprű (*Cochia scoparia*)
50—150 cm. Ágai vesszősek. Levelei lándzsásak, gyakran le-
kopaszodók; a termés leplének szárnyas függeléke igen apró;
seprőt készítenek belőle, főleg az udvar rendbehozására.
Azért termesztik helyenkint, különösen hazánk déli felében.
Házak körül el is vadul.

Használata: «Dr. Csapó szerint *rühösöknek* tisztulására szolgál, ha a fűből készített fűrdőben fürödnek.»

Mezei üröm, homoki, vagy mezei ciprus vagy seprő (*Artemisia campestris*). Fészkesek (*Compositae*) 30—60 cm. Szára többnyire piros, terebélyes és bűgás ágú. Levele, 2—3-szor szárnyasan hasogatottak. Eleinte selymesek, később kopaszok. Fészkei tojásalakúak, vöröses-barnák, kopaszok. Terem szikár dombokon, utak szélén, az egész országban

Ide tartozik a bárány üröm, kis, olasz, vagy római üröm (*Artemisia pontica*). Tarackot hajt. Az egész növény fehér, molyhos. Virága vereses-sárga, vacka meztelen. Erős fűszeres illata van. Terem szikár dombokon, szikes mezőkön, temetőben, szórványosan az egész országban.

Használata: A fű borban főzve, *megrekedt szeleket s havibajt* indít; *gilisztákat* is hajt.

Külső haszna: Dr. Csapó írja: «*Kopasz főn* haját nevel ez fű pora, mézzel összekevertetvén, mellyel kengetni kell azt, veres borban is lehet főzni és a főt úgy vele mosni. Összezúzva és kötözve *véraláfutást* oszlat el.»

Erdei gombernyő, patikai sanicor, sanicula vagy törő zsányik, berzengő mag (*Sanicula europaea*) 30—50 cm. Szára csak 1—2 levelű. Tőlevelei hosszúnyelűek, mélyen ötkaréjúak; karéjuk vizsás tojásdadok, fűrészesek. Ernyős virágzata összetett. Az elsőrendű sugarak egyenlőtlen hosszúak, a másodrendűek kisvirágú gömbben végződnek. Virágai két ivarúak és porzósak. Apró szirmai fehérek, vagy rózsaszínűek. Gallérlevelei három hasabúak, metszetei fűrészesek, a gallérka levelek keskenyek, kihégyezettek, igen aprók. Termése hosszú horgas sertéktől borzas. Terem hazánk összes hegyvidéki erdeiben, főleg bükkösökben.

Használata: A fű mint *sebtisztítószer*, belsőleg a *gyomorfekélynél* van használatban. *Vérköpésnél és vérfolyásnál* a friss fű kisajtolt levét ajánlhatom. A fű és a gyökér erős főzete, *vesebajnál és fehér-folyásnál* vehető be.

Külsőleg a frissen összezúzott fűvet, *sebekre* kötözni, vagy gyer-

mekkoldók száradásnál alkalmazni tanácsos. A gyógyászatban a *species pectorales*-nek (tüdő-tea) egyik alkatrészét képezi.

Az állatgyógyászatban *régi, bűzhödt sebek* tisztítására, vagy *friss sebek* hegesztésére alkalmazzuk, amikor is az összezúzott füvet a sebre kötözzük.

TajtékHzó szappanfű, császárszakál, festőfű, koporsóvirág, lábmosófű, szappanozófű, tajtékgyökér, patikai tajtékozófű (*Saponaria officinalis*). Szegfűfélék (Caryophyllaceae) 30—80 cm. Tarackot hajt, levelei hosszukás lándzsásak, háromerűek, szélén érdesek. Halvány-piros, vagy fehér virágai csomóba fejlődnek. Terem utak szélén, vízpartokon, árkok mentén az egész országban. Telt virágokkal, főleg temetőken található; kertekben is ültetik. Gyökere szaponintartalmánál fogva, vízzel úgy habzik, mint a szappan. Foltok tisztítására alkalmas.

Használata: A szagtalan, kezdetben édeskés, majd kesernyés, fanyar ízű vörös gyökeret, izgató, izzasztó, vizelethajtó erejénél fogva, főzetképen *venerikus, syphilitikus bajoknál* (*tripper*), *fulladozásnál* használjuk. A főzetből naponkint 3 decivel kell bevennünk; mert 1—1 deci egyszerre elegendő.

Külsőleg, a gyökér főzete *rühös emberek mosására, régi avas sebek tisztítására, syphilitikus kiütéseknek* naponkint többszöri lemosására alkalmas.

Közhaszna is van a fű gyökerének. Forralásnál ugyanis szappanszerűen habzik s azért finom *csípke*, selyemruha mosására, ezüst, aranyedények tisztítására, a szappannál sokkal alkalmasabb.

Közönséges vasfű, galamb vagy galambócfű, keserűfű, lakatfű, szaporafű, szentfű (*Verbena officinalis*). Vasfűfélék (Verbenaceae) 30—80 cm. Szára ágas, négyélű, élei érdesek, alsó levelei nyelesek, a felsők ülők, bevagdaltan csipkések vagy háromfelé hasadtak. Apró, halvány, kékes-lila virágai, nagyon megnyuló, keskeny füzérben fejlődnek. Terem útszélén, parlagokon, az egész országban. Helyenkint ugorkasavanyításhoz szedik.

Használata: Régen a füvet *szentnek* nevezték. Plinius *«herba*

sacra»-nak mondja. Gyógyhatását a fű főzetének, a máj, lépkeményedésben, vesekőben szenvedők, dicsérik. Vörös borban főzve (3 gramm 1 deci borban) és délután bevéve, a sápkórosoknak használ. Erős köhögésnél zsályával és ibolyával keverik.

Külsőleg a nyersen összezúzott fű a homlokra kötve, a fejfájást megszünteti; a *hagymázás* lázban szenvedőknek fejét ugyan csak e fű főzetével mossuk. Hatása biztos.

Szopora zsombor, nőtény szaporafű, patikai repcsény, szopora szegecs, toroktisztítófű, kányagyom (*Sisymbrium officinale*). Keresztesvirágúak (Cruciferae) 30—60 cm. Ágai szétterpednek. Levelei kacurosak, végső karéja dárda alakú, virága igen apró és sárga, becői mintegy 1 cm. hosszúak, a szárhoz simulók és kihegyezettek. Terem parlagokon, utak szélén, mivelt talajon, az egész országban.

Használata: Erős, csípős az ize, nyálkaoldó, izzasztó az ereje. Borban mézzel, vagy Selters-vízben főzve, *tüdőelnyálkásodás*, öregek-nél *fulladozás*, továbbá, tartós *rekedség* ellen használ. A fű *póra* borban főzve, *hólyagkövet* hajt.

Külsőleg ráksülyre kötik a nyers füvet, sikerrel és haszonnal.

Parlagi bolhafű, balhaüző örvényfű, bolhahalál, ebszem, szárazfű, szú vagy szurokfű (*Pulicaria vulgaris*).⁵¹² Fészkesek (Compositae) 8—30 cm. Szára rendszerint terebélyes, felső részében borzas. Levelei hosszúkas lándzsásak, nyeletlenek, alapjukon azonban csaknem lekerekítettek, nem szivesek. Szélső virágai nyelesek, de alig hosszabbak a fészkepikkelyeknél és fölfelé állók. Virága sárga. Terem leglőkön, árteres helyeken, az egész országban. Kellemetlen szagú.

Használata: A levelek főzetét már régen használták a *vérhasnál* és a *sárgaságnál*. Ma a köznép kedveli s a nevezett bajokban beveszi.

Közhasznáról azt írják, hogy a száraz fű füstje, balhát és poloskát üz és pusztít.

Éplevelű gimharaszt, nagy lépfű, szarvasnyelvűfű (*Scolopendrium vulgare*). Páfrányfélék (Polypodiaceae) 15—

50 cm. Rózsában álló levele széles, nyelv alakú; tövén szives, lekerekített fülekkel. Sporatok csoportjai nagyok és a középér két oldalán, párvonalas, keresztbeálló sorokban fejlődnek; fiatal korukban két szélőkről, kiemelkedő fátyollal fedvék. Tenyészik sziklahasadékokban, a fák mohós törzsén, az északi és keleti hegyvidéken.

Használata: Leveleit nyersen, vagy szárítva, vízben, vagy borban főzik és *lépbajnál, májbajnál, tüdővészénél, vérköpésnél, vérhasnál* teának szedik.

Külsőleg sebekre, fekélyekre kötözik.

Boglár, kicsiny nadályvirág, murvai, vagy szikrai rózsza, pászkamorzsza, percvirág, rukerc, szikrázó rózsácska, tavaszkorófű, tavaszi fű (*Bellis perennis*). Fészkesek (*Compositae*) 5—15 cm. Tarackot hajt és kis gyepeket képez. Levelei rózsában állanak, viszás tojásalakúak, lapickásak, kissé fogasok. Tőkocsányai egyfészekűek. Csöves virágai sárgák, a szélső nyelv virágok fehérek, vagy pirosasak. Terem füves mezőkön, kivált nyirkos, nedves réteken, az ország minden hegyvidékén.

Használata: A fű oldólag hat; mézzel vegyített főzete, gyermekeknél mint *enyhe hashajtószer* bevált. A főzetet *tüdőbajnál* és *rendetlen havibajnál* használják. A nyers fű kisajtolts leve *máj- és vesetisztításra* alkalmas; a tejben főtt virágok *köhögős és fulladozó* gyermekeknek jók. A porrázúzott száraz virág és a gyökér, mézzel keverve, a *száraz betegségben* lévőknél orvosság.

Málnaszeder, boldogasszony csipkéje, csipkefa, erdei szeder, himpér málnafa (*Rubus idaeus*). Rózsafélék (*Rosaceae*) 50—130 cm. Szára két évig él, tüskés, bókoló. Levele szárnyas, viszálya fehér molyhú, fehér virágai szártetőző fűrtben fejlődnek. A csésze karéjai a termésen visszagörbülnek. Gyümölcse számos, apró, húsos, terméskéből van összetéve; kellemes ízű; piros és bársonyos, érett állapotában a vacokról leválik. Hazánk hegyvidéki erdeiben közönséges. Irtásokban néha nagy területeket egymaga borít, kivált hazánk északi és keleti részeiben. Kertbe is ültetik.

Használata: A vízben, vagy borban főtt gyökér a *vizkórna*l és *rekedtség*nél bevált. A levél és virágfőzet a *vérfolyás*nál és a *hasmenés*nél ajánlható.

Külsőleg a lúgban főtt szederleveleket, *hajfestésre* használták. *Körömméreg* ellen, a gyümölcsöt gyenge tűznél főzik és pépjét az ujjra kötik.

Barát szegfű, fecskevirág, hárominúszegfű, kecskefű, németsegfű, nyúlszegfű (*Dianthus Carthusianorum*).⁹⁴ Szegfű-félék (Caryophyllaceae) 15—50 cm. Szára kopasz, végálló, csomós virágokkal. Csésze pikkelyei bőrneműek, barnák, a szálkával együtt, valamivel hosszabbak a csésze felénél, szirmai karmin-pirosak, vagy biborszínűek. Terem gyepes dombokon, kaszálókon, főleg hegyvidéken. Változó növényfaj, melynek tőalakja csak hazánk északnyugati részében fordul elő. Más vidékeinken attól jobban, vagy kevésbbé eltérő, nehezen meghatározható rokonfajok helyettesítik.

Használata: A piros szegfű virágait apróra vágdalva, nádmézzel főzik meg és *szélütés*ben, vagy erős *szívodobogás*ban levőknek adják be.

Külsőleg a virágokat *fejfájós* emberek a homlokukra kötik, mert a fájdalmat megszünteti. A száraz virágok füstje a *fogfájást* csillapítja.

Kis bűdöske, bársonyvirág, borsola, bűdösrózsa, bűdösszegfű, oroszvirág, sárgarózsa, törökszegfű, indiai gyökér vagy virág, olaszka, oláh rózsa (*Tagetes patulus*).⁵¹⁷ Fészkesek (Compositae) 20—80 cm. Szára terebélyes, kopasz. Levelei váltogatva állók, páratlanul szárnyasan hasogatottak; levélkéi keskeny lándzsásak, kihegyezetten fűrészesek. A virág koscsánya, teteje felé megvastagodott; levél és fészek pikkelyei áttetsző mirigyekkel. A fészek hengeres, virágai narancsszínűek, vagy barnák, szaga kellemetlen; hazája Mexikó; csaknem minden virágos kertben föltalálható.

Használata: A növény mérges, belsőleg nem használható.

Külsőleg a nyers leveleket dagadt tagokra kötik, de ez sem tanácsos.

Orvosi székfű, anyafű, kis kamilla, mátrafü, mesterfü, mezei kapor, perefű, pipitér, szent Iván pipitér, székfű, szűzek anyja, szikvirág (*Matricaria Chamomilla*) 10—30 cm. Szára csöves. Levele 2—3-szor hasogatott; sallangjai szákahegyűek. Erősen kipuposodó vacka belül üres és felületén nem polyvás. Csöves virágai ötfogúak, aranysárgák, nyelves virágai fehérek. Hengeres termése finoman ötbordás. Terem parlagokon, községek körül, kivált a szikes alföldön, hol helyenkint nagy területeket borít. Erős illatú fészke orvosságul szolgál.

Használata: Az orvosi székfű száraz időben szedendő és szárítandó, mert így megtartja cosmetikus illatát és fűszeres ízét. Aetherikus olaja a kolerajárvány idejében, 1830-ban, nagy becsben állott. A virágok főzete az *altesti bajoknál*, *görcsöknel*, *női bajoknál* csillapítólag és jótékonyan hat. Különösen kedvelik a nők, mert rendetlen *havi bajnál* gyógyhatását tapasztalták. Kesernyés *kivonatát* a sárgaságnál alkalmazzák. *Hysterikus bajnál* a borszeszben oldott olajból, 2—4 csepp cukorra csepegtetve bevehető; kis gyermekeknek a főzetet *hasrágásnál* adják be. A porrázúzott virágokat vízben, vagy tejben *hideglelésnél* veszik be.

Külsőleg a fű, vagy virága, mint kötőszer a *köszvénynél* talál sikeres alkalmazásra; forró vízzel leöntve, *kemény daganatot* lágyít.

Nemes pipitér, álszékfű, álszikfű, egyiptomi illatozó, olasz, vagy római székfű, maromka, nemes montika porcvirág (*Anthemis nobilis*). Fészkesek (*Compositae*) 15—30 cm. Szára rendszerint lecsepült, levelei keskeny sallangokra vannak hasogatva. Csöves virágai sárgák, a nyelvesek fehérek. Vacka kevésbé megnyult, kúpos, a csúcsán hártyás, lándzsás és tompa polyvakkal. Helyenként kertbe ültetik; lakások körül el is vadul.

Használata: A fűnek kellemetlen, a komlóra emlékeztető, fűszeres, aromatikusan szaga van; ize a szegfűéhez hasonlít, de annál sokkal gyengébb. A zöldes-sárga olaj, mint bedörzsölő-szer, jótékonyan hat a kis gyermek *fölfuvott hasára*.

Főzetjét haszonnal vehetik be nemcsak a *gyomor és bélrenyhe-*

ségben szenvedők, hanem az *idegbajosok* is. Megjegyzem, hogy az orvosi székfű sokkal hatásosabb.

A közönségeshez hasonló, a **vad székfű**, nehézszagú pipitér (*Anthemis Cotula*), ebkapor, bűdöske. Fészkesek (Compositae) 15—30 cm. Szára kopasz, mirigyes foltoktól tarka; dörzsölve undorító szagot áraszt. Levélszeletei fonalszerűek. Középső virágai sárgák, a szélső nyelves virágok fehérek. Vacka pupos, tömötten álló polyvái sertések. Termése hengeres és rücskös. Terem parlagokon és mesgyéken.

Használata: A fű és a virágok, bár kellemetlen szagot árasztanak, borban főzve mégis hatásosak a *vizkórnál*, *fulladozásnál*, *gyermekágyi tisztulásnál* és a *havibajnál*.

Külsőleg az összezúzott s forró vízzel leöntött levelet *golyvás nyakra* kötik; a *köszvényt* is így gyógyítják.

Szálkacsék, szemgyógyító-, tisztító- vagy vigasztalófű, szemüdv (*Euphrasia Rostkoviana*) 5—40 cm. Szára alsó részében ágas. Levelei nyeletlenek, tojásalakúak, röviden kihégyezettek; mindkét oldalukon 3—6 foguk van; ezek nem szálkásak. Az egész növény fehéres szőröktől borzas; az egyszerű szőrök között, mirigyes szőrök is vannak. A pártá 1 cm.-nél valamivel hosszabb, fehér, felső ajka halványviola. Terem nedves réteken, gyepükben, mezőkön, az ország hegy- és dombvidékén.

Használata: A szemtisztító fűvet már az ókor is szemtisztító-szernek ismerte. Ereje enyhén összehúzó (adstringens), illata fűszeres. Mint belső szer, tejben főzve *sárgaságot* gyógyít.

Külsőleg a homályos szemű embereknek ajánlják a fű porát cukorral vegyítve s a szembe befúva, vagy a fű főzetével való szemmosást és szemfürdőt.

A híres Lowers-féle szemvíz áll: 60 gramm szemtisztító-fű főzetből, 60 gramm rózsavízből, 4 gramm finomra törött aloeporból és 1·25 gramm ólomcukorból. Ebből a folyadékból esténként 1—2 cseppet a szembe cseppentünk.

Az állatgyógyászatban a tinkturát a szemgyuladásnál ajánlják.

Paradicsomalma, ebszóló, szerelemalma (*Solanum Lycopersicum*) 60—120 cm. Az egész növény mirigyszőrös. Levélkéi mélyen bevágva, durván fűrészesek. Pártája sárga, csaknem övig 5—6 s többfelé metszett; akkora mint a csésze. Gumója nincs. Bogyója gömbölyű, tojásalakú, vagy lapított és karéjos, piros, vagy sárga; főve ehető, de külföldön nyersen is eszik. Hazája Amerika.

Használata: A kellemetlen szagú fű levele és gyümölcse a mérges Solanint tartalmazza s azért nem tanácsos velők élni. A gumók élvezhetőek.

Jegyzet. Ez amerikai növény — nálunk alig ismerik — hisz hazája Dél-Amerika, Mexiko.

Tejoltó galaj, szent Antal, szent Iván, szent János virága, kásafű, tejszugarítófű, tejoltó szent Iván seprűje (*Galium verum*). Galajfélék (Rubiaceae) 10—100 cm. Töve terjedő. Szára hengeres, négy kiálló érrel; rendszeren aprón szőrös. Levelei 8—12-esével örvösek, körülbelül 2 mm. szélesek, egy erűek, fonákukon bársonyosak és szállahegyűek. Bugája nagy. Pártája citrom-, vagy aransárga; sallangjai lekerekítettek, szállahegyűek. Terméskocsányai rendszerint vízszintesen állanak. Termése kopasz. Terem mezőkön, kaszálókon, utak szélén, az egész országban. A növény szárításkor rendszeren megfeketedik; virága mézillatú.

Használata: Nem hiába nevezik tejoltó-fűnek, mert a vajkészítésnél már régóta mint tejválasztó sav szerepel. A fű főzete belsőleg görcsös fájdalmaknál, nyavalyatörésnél, hysterikus és csúszos bajoknál van használatban. Vörös vizeletet és vérfolyást is elállít a nyers fűnek frissen sajtolt leve.

Külsőleg a szárított növény pora, ha az orrba fölszivjuk, orrvérzést állít el. Az úgynevezett szent Antal tüzet e virág porával hintik be, hogy hamarább eloszlassák.

Jegyzet. Időjósnak tartják a fűvet, mert eső előtt erős illatot áraszt.

Közönséges gyömbérgyökér, ciklász, erdei szegfű, vadszegfű, nyulszemfű, szegfűszagú-gyökerű fű, szent Benedek

füve (*Geum urbanum*). Rózsafélék (*Rosaceae*) 20—60 cm. Az egész növény puhaszőrű; kevésbé ágas. Alsó levelei lantalakúan szárnyasak, a felsők háromosztatúak. Pálhái nagyok, levélszerűek. Virágai sárgák, laposan szétterülő szirmokkal; az utóbbiak akkorák, mint a csésze. Számos terméskeje borzas gömböt képez. Maradandó és hosszú bibeszálai a végükön meg vannak csavarva. A csészelevelek a termésen hátra-görbülnek. Terem erdők, cserjések szélén, utak mentén, az egész országban.

Használata: A gyökeret csak illata miatt használják. Borban főzve, kellemes-szegfű illatánál s enyhén kesernyész ízénél fogva, mint összehúzó szer jó hatású *hasmenésnél, vérhasnál, typhotikus lázaknál* és *görcsöknel*.

Kalmus- és tormentilla-gyökérrel vegyítve tincturának készíthető; a tincturát a vadászok *mint gyomormelegítő s erősítő italt* szedik be.

Külsőleg a gyökerek főzetét *sebek tisztítására* és *uyilt sebek* (fontanella) gyógyítására használják.

Közhasznáról azt írja dr. Csapó: «Sör közé ha vetik az összevagdalt gyökeret, azt a megecetesedéstől oltalmazza meg; 2. a must, vagy bor közé tétetvén abban jó szegfű-szagot gerjeszt; 3. ecettel megöntvén a gyökereket és a ruhák közé tévén, azok jó szagukká lesznek».

Közönséges borbálafű, téli tanonc, tormáncs-szegecs (*Barbarea vulgaris*). Keresztvirágúak (*Cruciferae*) 30—60 cm. Szára egyenes, szétterpedő ágakkal. Levelei szárnyasan hasogatottak, nagy végső karéjokkal. Apró virágai arany-sárgák. Számos becője fölfelé áll. Terem nedves réteken, mivelt talajon, az egész országban.

Használata: A levelek és a magvak erős és könnyen illó anyagot tartalmaznak. A levelek már tavasszal elöbujnak s késő ősszel, sőt télen is találhatók. A levelek és a magvak főzete *hólyagkövet* old és *scorbutnál* mint *vértisztító* ajánlható.

A fűvet vizitorma és kalánlevelű fűvel (*Masturtium* és *Cochlearia*) vegyítve főzik és szedik.

Jakab-napi aggófű, berzedt üszögör, szent Jakab füve (*Senecio Jacobaea*).⁵³⁷ Fészkesek (*Compositae*). 30—100 cm. Levelei szárnyasan hasogatottak; az alsók lantalakúak, a felsők többhasábú fülecskékkal szárölelők. Az egész növény többé-kevésbbé pókhálós. Ágai fölfelé elálló, sátorozók. Virágai sárgák, középső termései rövidszőrűek. Terem parlagokon, mezőkön, gyepek szélén, az egész országban.

Használata: A fület csak külsőleg alkalmazzák, s a nyers fű kipréselt levét *hánytatónak* veszik be. A főzetet a *vérhas* ellen isszák.

Külsőleg, tejben főzve, a nők *gyuladós emlőire* kötik. *Torokbajnál* a fű leve, vagy főzete mint gargarizáló szer bevált. Összevázva *daganatokra, fekélyekre* és *bűzhödt sebekre* kötik.

Tüskés édesgyökér, cukorkóró, édesfa, idnámkóró, tüskés higviric vagy likviric, mézgyökér, ördögoldal, szent János füve (*Glycyrrhiza echinata*). Hüvelyesek (*Leguminosae*). 1.5 m. Terebélyes kóró; levele páratlanul szárnyas; levélkéi mindkét végén kihegyezettek kerülékesek, fehéren pontozottak. Virága apró, kék; csészéje sűrűn mirigyes. Az egész növénynek erős, sajátságos, csaknem kábító illata van. Termése lapos, csőrös és tüskés. Terem az Alföld árterek helyein és tömeges előfordulásával, lapályainkra kiválóan jellemző növény.

Használata: A kellemetlenül édeskés levelek főzetét, anyalevél helyett, *hashajtónak* veszik be. *Vesekő* ellen is használják. Az összevagdalt gyökeret, forró vízzel leöntve, *köhögős* emberek isszák. A magvakat *nehéz vízeletnél* dicsérik.

Külsőleg a gyökér porát a *csúztól* megdagadt ábrázatra hintik, mert lohasztólag hat.

Szent László-tárnics, dantzia-gyökér, emián, Genitus király füve, keresztű, keserűgyökerű fű, kigyófű, kigyónyelvű fű, keresztis tárnics, ördögméze, szent László király füve, epefű (*Gentiana cruciata*). Tárnicsfélék (*Gentianaceae*). 10—50 cm. Szára vaskos, sűrűn leveles, töve rendszeren lecsepült. Levelei lándzsásak, háromerűek, a meddőhajtásoké

nyélbe keskenyedő, a virágos szár levelei pedig rövid hüvelylyel ülők. Virágai 20—25 mm. hosszúak; a levelek hónaljában is végálló csomókban. A pártá csöves, tokja felé négyhasábú és buzogányszerűen kiöblösödő; sötétkék, négy rövid csücsökkel. Terem napos, cserjés réteken, hegyi tájon, az egész országban.

Használata: A fű gyökere erősítő gyógyszer; a friss növény keserű; erős s kellemetlen szaga szárítva enyhébb. Az emésztő szervekre erősítőleg hat. *Hideglelésben* levők főzzék meg a gyökeret borban és úgy igyák. Hasonlóképen járjanak el azok, akiknek étvágyuk nincsen. Mint *lázcsillapító* szer, a chininpraeparatumok előtt nagyon el volt terjedve. Főalkatrésze a keserű Gendianin.

Mint tinctura (15—20 csep cukorral bevéve), igen jót tesz, mert az emésztést fokozza. Az angol epepillulák az emésztést elősegítik s állanak: 8 gr. keserűfű, 8 gr. chinakéreg-kivonat, 15 gr. szárított ökörepe és 6 gr. ürömkivonatból; 6 cgr. súlyú pillulák. Naponkint 7 drb. veendő belőlük.

Külsőleg rűt sebekre köti a gyökér levét, vagy főzetét.

Az állatgyógyászatban a gyökér porát pillulákban, vagy főzetben, bő etetésből származó *kólika*, *emésztési zavarok*, *sárgaság* és *giliszták* ellen használják. Az adag lónak és szarvasmarhának 15—25 gr., kecskének, juhnek és disznónak 4—12 gr., (disznóknak a *vész* ellen is ajánlható) kutyának, macskának 0.6—3 gr.

Külsőleg a port, faszénporral és tölgyfakéreg-porral, egyenlő részben vegyítve *rűt sebek* behintésére, főzetalakban kimosására ajánlják.

Orvosi méregölő, Aesculapius füve, eniko, ebfojtó fű, kecskefű, fecskegyökér, selymesmagú méreggyilok, szent Lőrinc-fű, vad paprika (*Cynanchum Vincetoxicum*). Kerepinfélék (Asclepiadaceae). 30—70 cm. Töve terjedő. Levelei rövidnyelűek, kihegyezett tojásalakúak és átellenesek. Virágai a levelek hónaljában fejlődnek és laza, hosszúnyelű, fürtös bogernyőben állanak; édes illatúak. Pártája fehér, karéjai kerülékesek. 5—7 cm. hosszú termése duzzadt töből kipúposodik. Magvainak hosszú, fehér szőrüstökük van. Terem napos dombokon, cserjésekben, szikár erdőkben, az egész országban.

Használata: A friss, nyers gyökérnek kellemetlen, kámforra emlékeztető szaga van, melyet a szárítás folyamán elveszít. Frissen, hányást idéz elő s épen ezért mérgesnek tartották. Szárítva izzasztólag s izgatólag hat, miért is borban, vagy vízben főzve, *vízkeposoknak* és *havibajban szenvedőknek* ajánlatos. *Szívreszketést, dobogást* is csillapít a gyökér főzete. Régebben azokkal itatták, akiket dühös eb mart meg.

Külsőleg a gyökér porát a sebekre hintik, hogy megtisztuljanak; *dagadt mandoláknál* a főzetet, kevés timsóval vegyítve, szájböblögetőnek, gargarizáló víznek használhatjuk.

Nehézszagú gerely, bakbúrú gerely, jószagú gólyafű, muskáta, szagos gólyaorrú fű, szent Róbert füve (*Geranium Robertianum*). Gerelyfélék (Geraniaceae). 45—50 cm. Az egész növény puhaszörű, terebélyes és rendesen, kivált ősz idején vérszínpiros. Levelei 3—5 felé hasadtak; tagjai 1—2-szer szárnyasak, csipkések. Halvány, bíborszínű virágai párosan állanak. Terméskéi ráncosak. Az egész növénynek kellemetlen szaga van. Terem nyirkos erdőkben, gyepekben, az egész országban.

Használata: A fű undorító, erős, kellemetlen szagú és keserűen sós ízű. Már régóta használják a fű főzetét, vagy kisajtolt levét a *vérfolyásnál, hasmenésnél, gyomorfekélyeknél, scrophulotikus sorvadásnál, sárgaságnál* és a *kőképződésnél*.

Külsőleg a főzet *dagadt manduláknál, genyes torokbajnál, szájbűznél* mint gargarizáló víz jóhatású. Az összezúzott füvet *orbáncra, rákképződményes sebekre* kötik.

Az állatgyógyászatban a fű főzete, *véres vizeletnél* nyer alkalmazást.

Szelid sisakvirág, csuklya, csuklyás vagy kuklás fű, méregölő vagy sárga sisakvirág (*Aconitum Anthora*). Boglárkafélék (Ranunculaceae). 40—100 cm. Gyökere répás. Levélmeteszetei keskenyek. Csészéje élénksárga, maradó; sisakja körülbelül olyan magas, mint széles. A két szíromlevél sarkantyúja be van csavarodva. Terem sziklás, főleg meszes és tropikus helyeken, szórványosan az egész országban. Valamennyi sisakvirágfaj mérges.

Használata: Csak az orvos által előírt módon használható. Erős narkotikus mérget tartalmaz, amely különösen a hátgerincre hat és nagyobb adagban bevéve szívhűdést és halált okoz.

Az állatgyógyászatban is csak a legnagyobb óvatosság mellett van alkalmazva. Az állatgyógyászok szerint, a szív energiáját fokozza és azért reumatikus bajtól eredő külső, belső gyulladásoknál, izületi, szív és szemgyulladásnál, a gyökér főzete sikerrel használható. Az adag lovaknál és szarvasmarhánál 0.2—0.4 cgr., kutyáknál 12—14 cgr.

Réti bérce, éplevelű bérce (*Clematis integrifolia*). Boglárkafélék (*Ranunculaceae*). 20—60 cm. Szára nem kúszik. Nyeletlen levelei tojásalakúak, kihegyezettek és épek. Virága rendszerint magános, bókoló és illatos. Csészelevelei, hosszúkásak, sötét liláskékek, még egyszer akkorák, mint a gyapjas porzók. Szirma nincs. Termése hosszú, tollas bibeszállal. Terem kissé nedves réteken, szórványosan hazánk déli felében.

Használata: A növény mérges. A friss levelek annyira csipősek, hogy a kézben szétdőrsölve, vagy a szája téve és kissé meg-rágva, gyuladást idéznek elő. A porrá zúzott száraz leveleket régen, mérges ráksebek behintésére használták. *Orvosi tanács nélkül ne éljünk vele.*

Szúrós gyöngyajak (*Leonurus Cardiaca*). Szívfü, erősítőfü, torokgyíkfü. Ajakosak (*Labiatae*). 50—100 cm. Szára merev, egyenes, kevésbé szőrös. Alsó levelei tenyeresen ötfelé osztottak, a felsők háromkaréjúak. Virágai örvben fejlődnek, s hosszú leveles füzérben állanak. A csésze szúrós fogai közül, az alsó kettő hátragörbült. Rózsaszínű pártájának külseje gyapjas. Terem utak mentén, erdők szélén, gyepükben, az egész országban.

Használata: A fűnek kissé kellemetlen szaga, nagyon keserű ize van. Már a legrégibb időkben a *sztyudobogás* ellen használták olyképen, hogy frissen megzúzva, vagy szárított állapotban vízzel meglocsolva, a szívre kötötték. A főzetet a *tüdőelnyálkásodásnál* és az *emésztési zavaroknál* használják.

Külsőleg gyermekhólikánál a hasra kötik a fűvet.

Sóskalórom, sóska vagy sóslórom (*Rumex Acetosa*). Keserűfűfélék (*Polygonaceae*). 30—60 cm. Szára kevéságú. Levelei hosszúkás tojásalakúak, dárdások, nyilas füllel, amely széles és kihegyezett; a felsők keskenyebbek, hegyes, hosszú füllel, a legfelső pedig rendesen hüvelylyel ülő; mind zöld és igen savanyú. Kürtjei szabdalva fűrészesek. Virága kétlaki, zöld, később pirosló; hosszú, szártetőző bugában. Leplének külső szeletei, termésben hátragörbülők, a belsők még egyszer akkorára megnyulók; egy rövid, csaknem négyszegletű, kissé legöbülő púppal; élük fogas, vagy cafrangos. Terem réteken, nyirkos erdőkben az egész országban, helyenkint bőven. Fiatal levelét gyűjtik «sóska»-mártásnak, főzeléknek; zsenge hajtását eszik a gyerekek; kertbe is ültetik.

A sóskafélékhez tartozik a bodros lórom (*Rumex crispus*), tavi lórom (*Rumex hydrolopathum*), sárga lórom (*Rumex maritimus*, *Rumex obtusi folices*) és más honi fajok.

Használata: A sóskának füve s a gyökere hasznos. A gyökér fanyar-kesernyés ízű. A főzetét *lázás betegeknek*, üdítő italul adják. *Vérhasnál* és más *hasmenésnél*, a *magvakat* ajánljuk.

Külsőleg a gyökér és a fű főzetét, *varas* gyermekek fejmosására használják s a *bőrbajoknál*, *rühnél* is alkalmazzák. Az utóbbi esetben nagyon jóhatásúak a sóskafübe s gyökérfőzetbe mártott, jól kifacsart és naponkint kétszer alkalmazott lepedőgöngyök.

Erdei madársóska, allelujafű, apró fecskehere, háromlevelű here, lóheresóska, madársósdi, nyulkenyér (*Oxalis Acetosella*). Madársóska-félék (*Oxalidaceae*). 8—15 cm. Tarackot hajt. Minden levele tölevél; ezek hamarosan ujjasan összetettek; levélkéi viszás tojásalakúak. Virágai magánosak; halvány rózsaszínű, pirosan erezett szirmai még egyszer akkorák, mint a csészéje. Levele savanyú, sóskaizű. Terem árnyas erdőkben, cserjésekben, az egész ország hegyvidékén.

Használata: Épen úgy használhatjuk, mint a sóskát.

Külsőleg mint szájöblögető víz, szájrothadást tisztít s gyógyít.

Borsfű-pereszlény, szösös fű (*Clinopodium vulgare*). Ajakosok (Labiatae). 30—60 cm. Szára rendszeren egyszerű, sűrűn és puhán gyapjas. Levelei tojásalakúak, aprón fűrészesek. Biborpiros virágai tömött, sokvirágú örvökben fejlődnek. A csésze kétajakú, hegyes és szőrös murvák fogják körül; csöve nincs befűződve. Terem száraz, vagy kissé nyirkos erdőkben, gyepükben, az egész országban.

Használata: A fűnek enyhe fűszeres illata van. Teának főzve kellemes és izletes. A napoleoni, európai, szárazföldi zárlat idejében a kínai teát pótolta. *Hideglelés* ellen, borban főzve kitűnően hat. *Anyaméh*bajoknál, *görcsök*nél jó melegen, vízben, vagy tejben főzve veendő be. Erősen főzve izzasztó szernek is használják, reumatikus és hurutos bajoknál.

Az állatgyógyászatban ugyanazoknál a bajoknál használják, melyekben a zsályát és a rozmaringot alkalmazzák.

Magyar királydinnye, koldustetű, földi sulyom, sulyomszurdáncs (*Tribulus orientalis*). Királydinnyefélék (Zygophyllaceae). 10—40 cm. Szára tövön ágas és földre cseplőt. Levelei szárnyasak, 7—15 levélkével. Levélkéi nyelesek, 5—8 mm. hosszúak és rendszerint 2 mm. szélesek. Szára, kocsánya, a levél fonáka, és széle, valamint a csésze hosszú, merev szőröktől borzas. A levelek színe legfőljebb a középéren szőrös. Öt a porzóknál hosszabb szirma sárga. Termése öt, háromoldalú, tüskés terméskére esik szét. Terméskéje két hosszú és két rövidebb szarvval, tüskével van fölfegyverkezve; héja, kiemelkedő lécektől ráncolt; jól észrevehető gerincén, apró púpos kiemelkedések vannak. Terem hazánk közép és nyugati vidékeinek homokos mezein. Mivel talajon kellemetlen gyom, mely a mezitláb-jarást az ellepett területeken lehetetlenné teszi.

Használata: A fűvet javarészen borban mézzel főzik és *rotadásos bűzös* száznak öblögetésére használják. A nyers fűnek kisajtott levélével *gyenge szemeket* mossák, hogy a szemét élesebbé tegyék.

Csemege sulyom, jezsuitadió, számártövis, vizidió vagy gesztenye (*Trapa natans*). Sulyomfélék (Hydrocaryaceae).

60—120 cm. Szára kezdetben a terméshéj szarvaival, később kúszó gyökereivel kapaszkodik meg az iszapban. Kétféle levele van: vízbemerülő és vizen úszó. Vízbeli levele ágas, lehulló, keskenyszálas; mindenik vízbeli levél tövén két szárnyasan elágazó gyökér van. A víz színén úszó, rózsában álló levelek rhombosak, bőrneműek, egyenetlenül fogazottak nyelük pedig a virágzás után középtájon felfuvódott. Apró virágai a levelek hónaljában fejlődnek; fehérek. Termése nagy, feketebarna héjú, a csésze sallangokból fejlődő négy tövis-sel. Belseje üveges-lisztes. Ehető. Terem álló vizekben, főleg hazánk két Alföldjén.

Használata: Üveges belét egyes helyeken főzik és megeszik; nehezen emészthető és ép ezért ne éljünk vele. Gyógyerejéről mitsem tudok.

Búbos lonc (*Lonicera Periclymenum*)²⁹⁹. Bodzafélék (Caprifoliaceae). 3 m. Az előbbihez hasonló. Levelei szintén átellenesek, de még a legfelsők sincsenek tövükön egymással összenőve. Végálló virágai kocsányosak. Pártája sárgásfehér, vagy bíborszínű. A zúgólepkék nagyon szeretik.

Használata: Dr. Csapó ezt írja: *Francos nyavalyában* levő, szárait főzesse meg és igya a levét; *köszvényeseknek* a leveleket főzzék meg.

Külső haszna: A száznak belső *rothadását, dagadását és sebeit*, a levelek vizével gyakran kell mosni és öblögetni; a fejsebeket szinte a zöld fű leveleinek levével kötözzük és meggyógyulnak; a *szeplőket* mind kiirtja.

Szúrószára csaggyökér, törszulák (*Smilax aspera*). Liliomfélék (Liliaceae). 15—16 m. Kacsokkal kapaszkodó, szára szúró. Örökzöld levelei szíves vállból háromszögűek. A levelek hónaljában fejlődő virág fürtjei illatosak. Sziromlevelei fehérek. Bogyói pirosak. Hazánkban csak Fiume mellett tenyészik.

Használata: Azon esetekben használjuk, amelyekben a búbos loncot.

Spárga nyulárnyék, ispárga, kaláris vagy kláris fű, lófark, nyulárnyéka, nyulnyugodó, szent György lova farka (*Asparagus altilis*). Liliomfélék (Liliaceae). 60—150 cm. Húsos mellékgyökerei lúdtoll-vastagságúak. Hengeres, húsos, pikkelyekkel megrakott fiatal hajtásait, spárganéven esszük. Ha ezeket meghagyják, méternyi, vagy magasabb, erősen elágazó szárrá fejlődnek, melyek végső elágazásainak alakja a tűlevelekre emlékeztet, csak hogy puha; többnyire 3—6-ával állnak csomókban, igen apró, pikkelynemű levelek hónaljában és helyettesítik a leveleket. Virágai aprók, harangidomúak, végre lecsüngők; többnyire kétlakiak, amennyiben a porzós virágokban a magház, a termős virágokban a porzók elsatnyulnak. Bogyói pirosak. Keletről származik és konyhakertekben termesztik, megterem homokos, cserjés, gyepes dombokon, szántóföldeken, árkok mentén, az egész országban.

Használata: A szagtalan, nyálkás, kesernyés ízű gyökér főzete mint vértisztító és vizeletelhajtó szer, jóhatású a *vízkörnál*, *sárgaságnál*, *hypochondriánál*, *főnyesedésnél*. Bogyói és magja a *nemi szervekre* izgatólag hatnak. Mint eledel kitűnő, mert a belekre, kivált a *hólyagra* jótékonyan hat. Egyes orvosok szerint a spárga *szívdobogást* enyhít. Nagyobb mennyiségben használva izgatólag hat és *véres vizeletet*, *vesevérzést* idéz elő. A gyökér hatása enyhébb, mert az izgató *esporagint* nem is tartalmazza.

Mezei surló, bábaguzsaly, békaláb, békarokka, csikófark, cindrót, cingrát, farkfű, fentőfű, kannamosófű, lófarkfű, macskafark, ólomsimító, sikár tálmosófű, zsonga, zsurló (*Equisetum arvense*). Surlófélék (Equisetaceae). 15—20 cm. Tőkéje tarackos. Termőszára pirosas, vagy sárgásbarna, majd mindig ágatlan; kora tavasszal fejlődik. Csomós és mindenik csomón egy-egy felfuvódott, sötétebb hártyás hüvely fejlődik. Meddő szára csak később, a termőszár elszáradása után fejlődik. Zöld, 30—60 cm. magas; négyszögletű ágai 10—12-sével, örvösen állanak. Terem árkok szélén, homokos, agyagos mezőkön, az egész országban.

Használata: Az orsófünek édes kesernyés íze van. Igazán megbecsülhetetlen fű. Főzete *vérhányásnál*, *vérköpnél*, *vérfolyásnál*, *megrekedt vízeletnél*, nehéz *lélekzetvételnél* egyaránt kitűnőnek bizonyult.

Külsőleg *sebekre* kötve: tisztítólag; megfőzve: *dagadt lábakra* rakva, lohasztólag és apasztólag hat. Az összezúzott fű az orrba téve, *orrvérzést* állít el; *fogfájásnál* az összezúzott friss fű a fogra téve, csillapítólag hat. Bőrvizketegségnél a vízben főzött fű levében áztatott lepedőgöngy legyen orvosságunk. A lepedőt ki kell facsarni. A kinek a *lába izxad*, áztassa lábait a fű főzetében és jobban lesz.

Tiszaparti aranyvirág, iszap-imelygyökér (*Chrysanthemum uliginosum*). Fészkesek (Compositae). 60—120 cm. Szára sűrűn leveles, kevés és hosszúágú; ágai levelesek. Levelei szálas lándzsásak, durván és élesen fűrészesek. Fészkei nagyok, 5—6 cm. átmérőjűek. Nyelves virágai fehérek, fészkepikkelyei tojásdad-lándzsásak, szálasan hártyásak, szegélyük pirosas. Tenyészik vizenyős réteken, vizerek és folyók holt ágai mentén, szórványosan hazánk Alföldjén, különösen a Tisza vidékén.

Használata: Belsőleg *nem* ajánlom, mert izgató hatásával hasrágást, kólikát és hányást idézhet elő.

Külsőleg a gyökér, fájós fogra téve, fogfájást csillapít, csak arra ügyeljünk, hogy a képződő nyálát *le ne nyeljük*. Ugyanez áll a emberekre is, akik nyelvüket mozgatni nem bírják. A gyökeret a szájukban forgathatják, de a nyálát ki kell köpniök.

A fű gyökere csak nagy elővigyázat mellett használható.

Kenyérbél cickafark, náthafű, prüsszentőfű, tetűfű, vadtárkony (*Achillea ptarmica*).⁵⁷⁰ Fészkesek (Compositae). 30—80 cm. Tarackot fejleszt, levelei keskeny lándzsásak, szélükön fűrészesek, még pedig alapjukon a közepükig, aprón, sűrűn, onnan a csúcsig durván és ritkásan. Nem igen sok fészke, laza, ernyőszerű fürtöt képez. Minden fészket rendszeren 10 fehér nyelves virág szegélyezi. Vacok pelyvái lándzsásak, hegyesek, csúcukon szőrösek. Terem cserjés, nedves réteken, erdőkben, szórványosan hazánk keleti és északi hegyvidékén, túl a Dunán, Vasvármegyében.

Használható: A szárított gyökérnek nincs szaga; íze fanyar és összehúzó. A gyökér főzetét *bélrenyheségnél* és *sárgaságnál* használják. A porrá zúzott gyökérport, vízben feloldva *vesevérzésnél* veszik be.

Külsőleg a friss leveleket *ütés*, vagy *esés* által összegyűlt *vér eloszlátására* kötik a fájós tagokra. A gyökér *rágva fogfájást* szüntet.

Közönséges pacsirtavirág, csészeszárny, keresztfű, pacsirtaszárny, tejelőke, tejhozófű, tejnevelőfű, tejtetetőfű (*Polygala vulgaris*). Pacsirtavirágfélék (Polygalaceae). 10—15 cm. Szára tövén ágas, levelei keskeny lándzsásak, az alsók csomókban tejlődnek. Murvai akkorák, mint a kocsány. A fűrtvirágzatnak virágzás előtt nincs üstöke. Virága kék, piros, vagy fehér. A csésze szárnya háromerű, erezett. Terem hegyi réteken, mezőkön, az északi és keleti magasabb hegyvidéken.

Használata: A fűnek kesernyés, maró íze van; borban főzve a régiek *vérköpésnél*, *idült tüdőkatarrhusnál*, *nyilalásnál* használták. Néha-néha hasmenést idéz elő, de azért nem ártalmas.

Külsőleg az összezúzott leveleket, kemény *daganatra* kötik, mert azokat megpuhítja s eloszlátja.

A fűvet érdemes termesztetni, mert a tehenek jól és bőségesen tejelnek tőle.

Kigyós keserűfű, anyafű, kigyógyökér, kigyótrank vagy tránk, sárkányfű, tekertgyökerű fű (*Polygonum bistorta*). Keserűfűfélék (Polygonaceae). 30—90 cm. Ujnyi vastag tőkéje kigyózva kúszik, szára egyszerű, levelei tojásalakúak, fonákon kékesek. Piros virágai tömött, hengeres fűzerben fejlődnek. Porzói a lepelnél hosszabbak. Terem vizenyős réteken hazánk minden magasabb hegyvidékén, Pozsonytól Krassószörényig és Vasvármegyében. A havasokra is fölme gy.

Használata: A gyökeret tavasszal a múlt évről kell szedni, a mikor is csavart alakot mutat. Innen a neve: *bistorta*. A gyökér egyike a legerősebb *adstringens* szerekeknek, miért is tormentillával vegyítik s mint főzetet *vérköpés*, *vérhas*, *vérfolyás*, *fehérfolyás*, *tripper* és *váltóláznál* alkalmazzák.

Külsőleg a főzet mint szájöblögető víz, laza inyhúsnál, *ingó fogak* megerősítésére és *sebes szájnak* öblögetésére alkalmas.

Jegyzet: Kinában a Polygonumból, az indigóhoz hasonló kék festéket készítenek, melyet nagyon kedvelnek.

Parlagi sármányvirág, tisztos bibetyű, hegyi forrasztófű, parlagi virág, tisztosfű, vassfű (*Sideritis montana*). Ajakosak (Labiatae). 10—40 cm. Az egész növény gyapjas, de zöld. Levelei hosszúkás lándzsásak, hegyük felé fűrészesek és fokozatosan mennek át a csaknem épszlű murvákba. A csésze csaknem kétajkú, minden foga tojásdad, a párta a csésze fogainál rövidebb. Czitromsárga, az ajkak széle barnás. Terem parlagokon, tarlókon, főleg mészköves dombokon, az egész országban, épen csak a legészakibb vármegyékben nem fordul elő.

Használata: A fűvet javarészből fürdőnek készítik, *gyenge, száradó* gyermekek és inaszakadt emberek részére.

Orrtekerő torma (*Armoracia rusticana*). Keresztesek (Cruciferae). 60—120 cm. Alsóbb levelei nagyok, hosszúnyelűek, a felsők keskenyedő alappal ülők, mind csipkésen fűrészesek. A középsők sokszor feltűnően hasadtak, apró, fehér virágai szártetőző gazdag fűrtben fejlődnek. Termése nálunk nem szokott kifejlődni, magvakat nem érlel. Dél-európai növény. Jól ismert és használatos gyökereiért kertekbe ültetik.

Használata: A tormagyökér leve, ha éhomra lesz bevéve, *gilisztákat* űz ki; *vizkórosok* éljenek vele; a *gyenge gyomrot* erősíti; *fulladozóknak* is használ és a *Scorbutot* is gyógyítja.

Külsőleg a reszelt tormát *fejfájás, fogfájás* ellen használják. *Ájultaknak* orra alá azért tartják a reszelt tormát, hogy magukhoz térjenek.

Az állatgyógyászatban a tormát ép úgy használják, mint a mustárt a légző s az mésztő szervek *idült hurutjánál* és a *felfuvódásnál*. E célból az apró szeletekre vágalt tormát korpaliszt és zab közé keverik, vagy ha az állat így be nem venné, édes labdacshoz hasonló formában adják be.

Bőjti kakuktorma, borserejű fű, forrási torma, kerti sása, mustárfű, orvosí zsázsa, rézsuka, vízi zsázsa, zsázsa-zsombor (*Cardamine Nasturtium*). Keresztesek (Cruciferae). 15—50 cm. Ágas szára lecsepült, az iszapban gyökerező; vagy úszik a vízben. Levelei szárnyasak, végső levélkéje nagyobb és kerekded. Virágai aprók, fehérek, portokjai sárgák. Terem forrásos helyeken, szórványosan hazánk nyugati részében. Túl a Dunán, helyenkint seregesen.

Használata: A kellemes retékizű fű a legjobb saláta, mert mint vértisztító, vérjavító szer az egészségre is hat. A gyógyászatban javarészen más füvekkel, (*Cochlearia*, *Taraxacum*, *Veronica*, *Fumaria*) vegyítve és teának főzve *vizkórnál*, *sárgaságnál*, *scorbut*, *tüdő- és bélelnyálkásodásnál*, *vesefővenynél* van használatban. *Giliszták ellen is jó*. Tejben főzve a *tüdősorvadásosnak* ajánlják.

Külsőleg főzete, vagy kisajtolt leve *varat* és *koszt* gyógyít. Az ecettel áztatott tört magokat, *kelevényekre* kötözik.

Útszéli zsázsa, borserejű fű, borsfű, borsika, borsika-torma, rezsuka, sásafű, szépítőfű, törökországi torma, pór-mustár (*Lepidium Draba*). Keresztesek (Cruciferae). 15—50 cm. Levelei hosszúkásak, tojásalakúak, fogasok, az alsók nyélbe keskenyedők, a felsők szárölelők. Virágzata sűrűn bogernyős, szirmai fehérek, termése szívalakú, duzzadt, nincs hártyás szegélye, bibeszála hosszú. A kocsány a termés érésekor rendszeren vízszintesen eláll. Terem legelőkön, utak szélén, vetésekben, az egész országban.

Használata: A friss fűnek dörzsölve, erős, átható szaga és csipős fanyar íze van. Az összetört, borban főzött magvakat *fulladozóknak*, *asthmaticusoknak* ajánlják.

Külsőleg az összezúzott friss fűvet és a magvakat, mézzel *péppé* gyúrják s *lépdaganatnál* a léptájrakötözik.

Vérontó pimpó, felálló timpó, kinagyökér, termatilla vérfű, vér- vagy vérhasgyökér, vad kinagyökér (*Potentilla tormentilla*). Rózsafélék (Rosaceae). 15—40 cm. Szára föl-egyenesedő, nem gyökerezik. Szárlevelei nyeletlenek, hármasak. Pálhái 3—5-osztatúak. Apró aranyszínű virága rendszeren

négyszirmú. Terem ritkás erdőkben, mezőkön, főleg nedves helyeken, az ország minden hegyvidékén.

Használata: A vérfü-gyökeret késő ősszel, vagy kora tavasszal kell szedni. Gyenge rózsaillatát szárítás közben elveszíti. Ize kesernyés, de nem kellemetlen. Mint adstringens (összehúzó) gyógyszer első helyen áll. Főzetét a *hasmenésnél, vérhasnál, vérfolyásnál, vérköpésnél, tüdőbajnál*, ajánlhatjuk. Porrá zúzva is használható (egy késhegynyivel ostyában). Sokan borban főzve isszák.

Külsőleg az ecetben főtt gyökérpor, *tárkonnyal* (Ptarmia), kevés timsóval vegyítve és melegen a fogra téve *fogfájást* szüntet. A gyökérből és a fűből készített *fürdőt* 2° C. fokon *vérfolyásban* szenvedő nőknek ajánlom. *Nyílt sebeket* a gyökér főzetével kell tisztítani.

Az állatgyógyászatban a gyökér főzete *véres vizeletnél, vérhasnál* többszöri használat után mindig bevált.

Közönséges gyikfű, békavar, patikai gyékfű, szilvafű, szilvalevelű fű, toroköröme. tűzfű, torokvillahim, torokgáncs (*Brunella vulgaris*). Ajakosak (*Labiatae*). 15—30 cm. Szára lecsepült és gyökerező. Levelei nyelesek, hosszúkás tojásalakúak, épek. Virágzata gömbölyű, később hengeres, tövén két nagy murvával. Pártája lilaszínű, néha fehér, csészéje kétajkú, csöves, harangalakú. Terem mezőkön, utak szélén, az egész országban.

Használata: A fűnek fanyar összehúzó íze és ereje van. Főzetét a *hasmenésnél, vérfolyásnál, belső sebeknél, gyomorfekélyeknél* használjuk.

Külsőleg a fűvet mézzel főzik s *torokgyiknál* és *szájsebeknél* öblögető és gargarizáló víznek alkalmazzák.

Az összezúzott fű a vérzést elállítja, mihelyt a vérző sebre kötözik.

Fehér tündérrózsa, bubojka, vizi fehérnimfa, vizitök, liliomrózsa, vizileány (*Nymphaea alba*). Tündérrózsafélék (*Nymphaeaceae*). Első levelei háromszögűek, nyilasak; a víz színén úszó, hosszúnyelű, fejlett levelei 1—3 dm. átmérőjűek, kerekdedek és bőrneműek. A csésze négylevelű, szirma fehér, húsos, a külsők hosszabbak, mint a csészelevelek. A magház egész a bibéig, meg van rakva porzókkal, csaknem göm-

bölyű. Terem mélyebb állóvizekben, főleg folyók holt ágai-ban. Így különösen a Duna-Tisza környékén.

Használata: A vízi tők virágaiból készített főzetet, *forró lázban* levőkkel itatják. *Álmatianság* ellen is jó. A fű szárított gyökerének porát, egy késhegynyivel, *fehérfolyásban* szenvedőknek tanácsos beadni.

Külsőleg a fű magvának s gyökerének főzetét a *szeplős* arc mosására ajánlják. *Hajnövesztő* erőt is tulajdonítanak a gyökérnek, ha lug-jával a fejet mossák. Ez azonban túlzás.

Fekete földitök, bűdös gönye, ebcseresznye, kuszér-répa, fehér burján (*Bryonia alba*). Tököfélék (Cucurbitaceae). 2—3 m. Virágai egylakiak, vagyis egy és ugyanazon növényen van a porzós és termős virág. A termővirágok csészéje épen olyan hosszú, mint a zöldes-sárga párta. Bogyói feketék. Terem kerítések mentén, az egész országban. Mérges.

Használata: A friss gyökér kellemetlen szagú és fanyar. Nagyobb adagban bevéve, fájdalmas hasmenést és hányást idéz elő, s azért nem ajánlom. Szárított állapotban a gyökér pora, egy késhegynyivel ostyában bevéve, vagy 4—5 gr. két deci borban főzve, *vizeletbetegséget* gyógyít. A friss gyökérnek kisajtolt leve (egy kanállal) három kanálnyi mézzel vegyítve a *vízkhórnál* jó orvosság. A *légdaganatot* is eloszlatjuk, ha a gyökérre forró vizet öntünk és ilyen itallal élünk.

Külsőleg *dagadt lábakra* kötik a szeletekre vágott nyers gyökeret. *Oldalfájásban* levők a gyökeret és a fűvet köthetetik. *Ütés* vagy *esés* által sértett tagok is ilyen módon kezeltetnek.

Kerti magyar, török, vagy spanyol bors (*Capsicum annuum*). Ebszólőfélék (Solanaceae). 20—60 cm. Levele egyszerű, kerületes, vagy tojásalakú, épszélű és nyeles. Virágai aprók, 1—3-sával állók. Pártája fehér. Termése felfuvódott, kiszikkadó, apró, gömbölyű, vagy hosszúkas, 15 cm. hosszúra is megnövő, zöld, megérve rendszerint piros, levetlen bogyó. Hazája Amerika; nálunk olyan gyakori, mint sehol a földön.

Használata: A spanyol bors egyike a legizgatóbb szerekek. Ételekbe teszik. A gyógyászatban *nyelvbénulásnál*, *genyes torokgyula-*

dásnál, végtagok bénulásánál, szóval csak ott és csak akkor használják, a hol és a mikor erősen izgató szerre van szükség. Az adagolás a következő lehet: pulverizálva 0·05—0·3 gr. pilulaalakban, amerikai gummival van vegyítve; mint főzetet (8 gr. 130 gr. vízben) gurgulázó, szájöblítő külső szernek használjuk.

A rheumatismus ellen bedörzsölő szert ad, egy kávéskanálnyi pulverizált spanyol bors, egy kanálnyi konyhasó, egy liter ecet és ¼ liter spiritus jól összekeverve és összerázva. Nagyon jó ebbe a tinkturába még 6 gr. Oleum Thymus serpillum és Oleum sinapis guttae 4.

Pompás tulipán (*Tulipa gesneriana*)⁶⁸⁰. 30—60 cm. Hagymás növény. Levele vályús, kékes-zöld, széle kanyargós, hullámos. Tökocsányán egyenkint álló virága merőlegesen áll. Lepellevelei egyenlő hosszúak, a külsők keskenyebbek, a belsők fordított tojásalakúak. Dél-európai növény, melyet különböző színű virágaiért kertben is ültetnek. A tulipán a magyar nép díszítési munkáiban is nagy szerepet játszik.

Használata: Sokan mint a répát, úgy készítik a gyökerét és tápláló erejűnek mondják.

Magyar virág; az alkotmányért folyt küzdelemben a tulipán-jelvény nemzeti jelleget öltött és azóta magyar nemzeti érzést tükröz vissza.

Zamatos turbolya, articsóka, kerti turbolya, olasz saláta (*Anthriscus Cerefolium*). 30—60 cm. Szára kopasz, vagy legföljebb a csomók fölött puhaszórú. Levelei háromszor szárnyasak; a szeldelt levélkéik szeletei kihegyezettek. Gallérja nincs. A sugarak és rendesen a kocsánykák is aprószórúak. Gallérkája pillás levélkékből áll. Szirmai fehérek, termése körülbelül 1 cm. hosszú, igen keskeny, 2—3-szor hosszabb kocsányánál és csőre is hosszabb (2·5 mm.). Kellemes ánizsillata és jó ize van, ezért termesztik. Hazánk déli részében helyenkint el is vadul.

Ide sorozzuk a **csemege barabolyt** (*Chaerophyllum*)²⁶⁹ ^{bull.}, mogyorósálata, vad turbolya. 60—180 cm. Hengeres szára finoman karcolt, csomóin bütykös, töve felé borzas, piros-

foltos. Levelei 3—4-szer szárnyasak, keskeny levélkéekkel. Gallérja nincs s ha van, kevés levelű és az is hamar lehull. Szirmai fehérek. Termése akkora, mint a kocsánya. Terem cserjés, köves töltések mentén, szőlők körül az egész országban.

Használata: A turbolyáról dr. Csapó a következőket írja: «1. *Vízi betegségben* levőnek adják a nyers fünek *kisajtolt* levét inni és megépül, de napjában négy ízben, négy-négy kanálra valót megigyék. 2. A *tüdőnek romlása miatt elszáradónak* ezen levelet igen hasznos inni adni; láttam itt Debrecenben oly tanuló 18 esztendősfifút, a ki félesztendeig ágyban feküdt, szüntelen éjjel-nappal köhögött, igen sok genyedséget köpött s nagy hőségben éjjel-nappal volt, kinek semmi nem akar vala használni, ezen fű levének általam javasolt itala által három hétre egészen kiépült. 3. *Szülés után* következő fájdalmak (melyek a méhben zsugorodott vértől okoztatnak) megcsillapíttatnak ez fű főtt vizének megitala által. 4. Minden *szülő* asszonynak a turbolyafűből készült leves, igen használatos, minden egyéb orvosságok fölött.»

Külső haszna: 1. *A sűrű tej* miatt kemény és dagadt *emlőkre* kötve a zöld fű, a meggyült tejet eloszlatja. 2. *Vizeletnek megrekedésében* a szeméremtest alá kell a füvet kötni. 3. *Bőr alatt összefolyt vért*, mely ütés, vagy eséstől ered, eloszlatja a zöld turbolya, ha zúzva felkötik.

Korai ludhúr, egérfül, pipehúr, tyúkhúr, tyúkharpata fű (*Alsine verna*). Szegfűfélék (*Cariophyllaceae*). 4—10 cm. Töve gyepes, szára lecsepült vagy fölemelkedő, felül állvillásan ágas, mirigyszőrös. Levelei árszerűek, csészelevelei tojásdad-lándzsásak. Szirmai, (valamint toktermése is) a csészénél hosszabbak. A külső porzók tövén két kis mirigy van; tokja háromkopácsú. Terem sziklás-köves helyeken, hazánk északi és keleti hegyvidékén.

Használata: A növény főzete, mint hűsítő és enyhén oldó szer jó szolgálatot tesz a *sorvadásnál*, *vérköpnél*, *aranyérnél* és a *bőrbajoknál* belsőleg bevéve. A gyermekeknek tejben főzik a füvet és *hasrágásnál*, *hascsikarásnál* adják be kanalankint. *Lázas gyermekeknek* vízben főzve, hűsítő italul szolgál.

Külsőleg a fű porát az *aranyérnél* a végbélre hintik. *Tűzes*

sebeket is jó e fű főzetével mosni, vagy a főzetbe mártott vattával (gyapot), vászonnal borogatni.

Szemgyulladás ellen is jó, ha a szemet a fű tiszta főzetével hidegen mossák.

Jegyzet: E fűvet a ludak, de kivált a libák nagyon szeretik és mert Erdélyben a libákat pipéknek hívják, innét a pipéhúr-elnevezés.

Mezei tixszem, kakukterjék, tiktara, tyukbegy vagy tyukszemfű, tikharapás (*Anagallis arvensis*). 5—20 cm. Szára lecsepült, négyélű, rendszerint igen magas. Nyeletlen levelei átellenesek, tojásdadok, tompák, fonákukon fekete pontokkal. Pártája kerekkepű, ötmetszetű, karéjai viszás tojásdadok, szélük mirigyesen pillás; cinóber vagy miniumvörös, fehér vagy lila. Termése gömbölyű, leválló kis kupakkal nyíló. Terem ugarokon, tarlókon, kertekben, az egész országban. Mérges.

Használata: A tixszem-fűvet régen *örültség, elmezavarodás* és sok más betegség ellen használták. Rágva kezdetben nyálkás, később csipős, fanyar. Oldó, izzasztó és hajtó hatása van. Az erős főzet *altesti rekedéseknél, vízkórnál, sárgaságnál, búskomorságnál* és *örültségnél, nyavalyatörésnél, lép-, máj- és vesebajoknál* jótékonyan hat.

Dr. Csapó e fű hatásáról következőképen ír: «*A dühös állatoknak marásából* következő halálos betegség ellen e fű kiváltképen — mint a régiektől, mint az ujabbaktól — nagyon dicsértetnek. A német Imperiumban sok patikában tartatik e fű és a brandenburgi Dispensatoriumban is Anagellic essentia existál, kár, hogy a mieinkbe is eddig nem introdukáltatott avagy csak a közemberek közt e fű nem ismeretesebb; Németországban laktomban ugyane fűnek hatásai felül a *dühös ebek* marásai ellen sok szép tanúbizonyságleveleket olvastam. Kivált egyet, mely 1749-ik esztendőben Bambergében, a másikat, mely monastericum 1757. esztendőben magistraliter publikáltatott. A ki tehát valamely *dühös* állattól megmarattatott, annak sebjét azonnal e fű kinyomott levével, vagy vizével mosni kell; e fű porát pedig gyakran étessék vele akár levesben. A pirosvirágú tyúkszemfű inkább dicsértetik.

Közhaszna: Vadászatban, mely kutyát a dühös farkas, vagy kutya megmart, annak sebjait folyó vízben meg kell mosni és a

füvet vele meg kell etetni oly tojásban, mely meleg parázs alatt megsült.»

Pettyegetett gálna, darázs- vagy dongóvirág, emberképű fű, méhvirág, orvosi vagy patikai tüdőfű, tüdőőr (*Pulmonaria officinalis*). 10—30 cm. Tőlevelei hosszúak, tojásdadok, a nyári hajtásoké hosszúkás szivesek, keskeny szegélyű hosszú nyéllel, gyakran foltosak. Szárlevelei ülők, a legfelsők kissé lefutók, szemükön egyforma hosszú, merev sertékkal, apró tüskékkal és ritkán álló mirigyszőrökkel megrakva. A virágok csomós, vagy villás kunkorvirágzatban állanak. Virága kétféle: rövid, vagy hosszabb bibeszálú. Csészéje felfuvódott, fogai a csőnek legfőljebb egyharmadát teszik. Pártája előbb rózsaszínű, később sötétkék, ritkán fehér, torokpikkelye nincs. Terem erdőkben, az Alföld mélyen fekvő lapályait kivéve, az egész országban.

Használata: A levelek nyálkásak és kissé fanyarizűek. A főzetet *rekedtség*, *torokgyulladás*, *szárazbetegség*, vérköpés ellen, mézzel keverve isszuk.

Tüdőfű, fogtüdőfű, pálmafű (*Lichen arboreus*, *Pulmonaria arborea*). Ezen moha neme a vén cserfák ágain terem; úgy lógnak lefelé a szürke rágós, széles bőrkemenységű levelek, mint az ember szakála. A levelek lefelé egymás mellett állanak, végeik szélesek és alsó részükön szőrösek. Nagy erdőkben, vén cser- és bükkfákon található.

Használata: A pálmafű főzetét *sárgaságban*, *szárazbetegségben* levőkkel itatják. Sokan porát, ostyában, vagy tejben bevéve, főzeténél hatásosabbnak mondják.

Kerti körömvirág, borongó virág, fülemilefű, gyűrűvirág, kenyérbélvirág, kerti peremér, körmice, náthavirág, nyestike, peremizs, sárga oláhvirág, sárga rózsza vagy sárga virág, tűzvirág, montika (*Calendula officinalis*). Fészkesek (*Compositae*). 20—50 cm. Levelei hosszúkásak, mirigyesen puhaszőrűek; az alsók viszás tojásalakúak, vagy lapickásak, a felsők félig szárölelők. Fészkei magánosok, narancsszínűek. Termései görbék, hátukon bibircsósan tüskések; az egész

növény sajátságos és igen kellemetlen illatú. Falusi kertekben igen gyakori virág.

Használata: Nyers állapotában úgy a fünek, mint a virágnak szaga kellemetlen, balzsamos s íze kesernyész, sós és fanyar. Úgy a levelek, mint a virágok borbán, vagy vízben főzve, *scrophulotikus mirigybajoknál*, sőt a *gyomorráknál* is gyógyítólag hatnak.

Külsőleg a fünek és virágainak borszeszes kivonatát, kenőcsalakban, rákos sebekre kötik; főzetét *anyaméhráknál* befecskendezik. Büzhödt *ráksebeknek* a tűzvirág főzetével való tisztítását, nagyon ajánlom

Varádics aranyvirág, fájdalomfű, garádicskóró gelesztavirág, gilisztavirág, patikai varadicskóró (*Tanacetum vulgare*. *Chrysanthemum vulgare*). Fészkesek (*Compositae*). 80—160 cm. Levelei nagyok, kétszer szárnyasan hasadtak; hasábjaik fogasak. Számos, egészen sárga, gömbölyded fészke nagy, szétterpedő, ernyős fürtöt alkot. Nyelvis virága nincs; termése ötélű, gödrösen pontozott. Illata átható, fűszeres, íze keserű. Terem folyók mentén, gyepük szélén, mesgyéken, az egész országban.

Használata: A levelek még virágzás előtt, júliusban, szedendők. Használatban csak a levelek és a virágok fordulnak elő; a magvakat, bár nem veszedelmesek, mégsem ajánlom. A virágok erős aetherikus olajat, a levelek csersavanyagot tartalmaznak; a virágokkal kevert levelek főzete az altestre, a belekre, erősítőleg hat és sikerrel használható a *bélretségnél*, idő előtt elmaradt *havibajnál*, *csúznál*, *váltóláznál*, de kiváltképen a *gilisztáknál*. A virágok és levelekből készített tanacetumolaj belsőleg is (5—6 csepp cukorra) bevehető; erős *gyomorgörcsöknel*; *giliszták ellen* ricinus olajjal vegyítik.

Külsőleg az aetherikus olaj, zsírral vegyítve mint kenőcs, *görcsös tüneteknél*, csillapító szer. A kenőccsel *rühes* testet is lehet kenni, a fűből készített fürdőben fürösztetni.

Mezei varfű, Aposteinfű, fekélyfű, gombos kóró, kelésfű, koszfű, kuzupa, rühfű vagy rüh-sikkantyú sennyedékfű, sennyedék ellen való fű vagy seprőfű (*Knautia arvensis*). Mácsonyafélék (*Dipsaceae*). 15—80 cm. Az egész növény hamvasszürke.

Alsó levelei rendszerint épek, a felsők szárnyasak. Virágzata halványlila, piros, vagy fehér. Külső csészéje négyhasábú, nem bordás, se nem rovátkolt és négy, vagy többfogú; belső csészéje tányéralakú, 8—16 sertefoggal. A vacok nem pelyvás, de sertés. Terem mezőkön, szántóföldek és utak szélén, az egész országban.

Használata: A szárított állapotban szagtalan füvet hajdan elsőrangú vértisztító szernek tartották és főzetét *belső sebeknél, gynomorfekélynél, tüdőgümőkórnaál, oldalnyilalásnaál*, vagy mint a köznép mondja, *szegezésnél* sikerrel vették be. A nyers fünek kinyomott leve hatásosabb.

Külsőleg a fű erős főzete és a fűből készített fürdő *rühöt* gyógyít — innét elnevezése is — *scabiusa*, mert *scabies* rühöt jelent.

Koloneos bajnóca, függőgyökerű bajnóca, szent János kenyere, varjúmogyorú (*Filipendula hexapetala* Gilib). Rózsafélék (Rosaceae). 30—70 cm. Fekete mellékgyökerei répásak. Szára, felső részében csaknem leveletlen. Levélkéi kicsinyek, szárnyasan hasogatottak. Virágai nagyobbak, mint az előbbi fajéi, fehérek, vagy ritkábban vereslők. 12-sével álló terméskéje nincs összezsavarodva. Terem szárazabb mezőkön, az egész országban.

Használata: A fű gyökerének kesernyés ize és hajtóereje van. Az összezúzott gyökér porát borban szokás főzni, mert csak így hajtja ki a *fövenyt*; *vese-* és *epekőben* szenvedőknek is ajánlható, de csak erősebb fűvekkel vegyítve. A régi orvosok közül sokan *rachitisben* szenvedő gyermekekkel itatták, a gyökér főzetét. Ma alig van használatban.

Iszalag bérce, fehér vénic, lőtorma, szulákfű, varjuköröm, venike (*Clematis Vitalba*). Boglárkafélék (Ranunculaceae). 1.5—6 m. Kuszó szára fás és bokrosodó. Levelei páratlánul szárnyasak; levélkéi szivesek, vagy tojásalakúak, épek, vagy durván, csipkésen fűrészesek. Bogernyős virágzata a levelek hónaljából fejlődik, Virágai illatosak, csészelevelei szíromneműek, mindkét lapjukon molyhosak; külsejük zöldes, belsejük fehér. Szirma nincs. Terméskéin tollas bibeszálak

vannak. Terem erdőszélén, gyepekben, az egész ország hegy- és dombvidékén; néhol az Alföldön is. Leveleivel fölkapaszkodik a fákra, cserjékre és rájuk nehezedve, évek múltán előli őket.

Használata: Ennek a fűnek minden részecskéje *mérges* és veszedelmes. Összezúzva és a testre kötve, éget és hólyagot hűz. Csak homöopathikus orvosok használják.

Orvosi Veronika, dicső, vagy dicsőséges fű, drága jó erdei zsálya, patikai szigoráll, sarlófő (*Veronica officinalis*). Tátogatók (Srophulariaceae). 15—30 cm. Csomóin gyökerező, szára a földre csepült; szőröktől érdes. Levelei rövidnyelűek, viszás tojásdadok, fűrészesek és szőrösek. Virágfürtjei tömöttek; pártája világoskék, sötétén erezve, vagy fehér. A termés 3-szögűen viszásan tojásalakú, hegyén tompán kivágott és kocsányánál hosszabb. Terem legelőkön, erdők szélén, az ország valamennyi hegyvidékén, még a legmagasabb havasokon is.

Használata: A frissen szedett levelek és a virágfürtök gyengén fűszerillatúak és kesernyős-fanyarizűek. Régen úgy a népnél, mint az orvosoknál, elsőrangú szerepet játszott; erre mutat neve: Veronica (Vera unica herba) az egyetlen, igaz; ma csak a köznép becsüli. A főzetet *belsőleg légzőszervek elnyálkásodásánál, rheumatikus, csúzos fájdalmaknál, tüdőbajoknál, köhögéskor, chronikus hólyagbajnál, vesekőnél*, enyhén ható és tisztító erejénél fogva, bátran ajánlhatom.

Volt idő, amikor a The de l' Europe, azaz a Veronika-teát a kinainál előbbre helyezték.

Külsőleg a főzetet *sebekre* köti.

Közönséges szeplőlapu, Boldogasszony-csepegett fű, párdüfű, szeplén, viaszfü (*Cerinth³⁸⁴ minor*). 15—50 cm. Az egész növény kékeszöld, hamvas és kopasz. Alsó levelei viszástojásdadok, a felsők szíves, vagy nyilas alappal, szárölölők; gyakran fehérpettyesek. Citromsárga virágai leveles kunkorban fejlődnek. Pártája csaknem közepéig ötfelé hasított; hasábjai a virág közepe felé összeborulók. Terméskéi szürkék, fényesek és feketén pontozottak. Terem utak szélén,

szántóföldek és erdők határán, az egész országban. Fölmegy az alhavasi tájig.

Havasi szeptőlapu (*Cerinthe alpina*). Az előbbihez nagyon hasonló. A pártá fogai aprók és hátragörbültek. A pártá szegélye valamivel sötétebb mint a csöve, terem a magas Tátrán és a Királyhágóntúli terület havasain.

Használata: A két fűről csak annyit jegyezhetek meg, hogy a méheknek viaszt termelnek.

A havasinak nyers leveleit *daganatokra* kötik.

Keserű vidrafű, bolyhos virág, keserű háromlevelű fű, keserű lóhere, vidra elecke (*Menyanthes trifoliata*). Tarnics-félék (*Gentianaceae*). 15—30 cm. Töve terjedő. Levelei hosszúnyelűek; hármásával ujjasan összetettek; a levélkéik viszás tojásdadok. Virágzata hosszú, kocsány végen álló, tömött fürt. Pártája tölcseres, fehér, vagy halványrózsaszínű, szakállas, hosszabb, vagy rövidebb bibéjű. Tojásalakú tokja együregű; alatta van a mészfejtő korong. Terem árkokban, vizenyős réteken, az Alföldet kivéve, szórványosan az egész országban. Igen keserű leveleit (menyanthin) váltóláz és gyomorgyengesség ellen használják.

Használata: A leveleket tökéletes kifejlődésük előtt, májusban kell szedni és szárítani. Izök nagyon keserű; erősítőleg hatnak. A főzetet kitűnő eredménnyel (1 deci naponként, kortyonként) használhatjuk *váltóláznál, gyomorrenyhéségnél, sárgaságnál, hideglelésnél, tüdőbajnál, genyves váladéknál és kimaradt havibajnál*. Gyenge emésztésnél a nyers fű kinyomott leve (kis kávéskanállal) jóhatású.

Illatos ibolya, fácsinka, gyöngye virág, kék, márciusi, szederjes, vagy tavaszi ibolya, vagy viola (*Viola odorata*). Ibolyafélék (*Violaceae*). 5—15 cm. Tarackot és indát hajt. Levelei kerekdeden tojásdadok, mélyen szívesek, kocsányostól rövid szőrűek. Pálhái tojásdad lándzsásak, szélén kopaszok, legföljebb a csúcson kissé pillásak. A csésze öble hegyes-szögű, Pártája ötszirmú, egyik rövid, tompán végződik sarkantyúban; violaszínű, ritkán fehér. Illata kellemes. Bibéje kampósan görbült. Kései virágai rendszerint szirmotalanok.

Termése pelyhes tok. Terem cserjésekben, erdőkben, az egész országban. Kedves kerti virág.

Használata: A szagos ibolyának az utóbbi időben, nagy jelentőséget és gyógyerőt tulajdonítanak. Leveleivel és virágaival a *rákot* kezdik gyógyítani. Régen a márciusi ibolya virágának, levelének főzetét *nyavalyatörésnél, mellfájásnál, köhögésnél, láznál* mézzel keverve, sikerrel használták. Megjegyzem, hogy a szagos ibolya virágát forró vízzel leöntjük; fölforralni nem szabad.

Külsőleg a nyers leveleket és a friss virágokat, *ráksebekre* köti.

A háromszinű ibolya (*Viola tricolor*) a kék ibolyával azonos hatású; a sárga ibolyát (*Caltha palustris*) a *lépdaganat* ellen isszák.

A levelek a *méhcsipést* gyógyítják.

Agár kosbor, bozsor, emberevő agárfű, piros kökőrcsin, noszafű, turóvirág (*Orchis Morio*). Kosborfélék (*Orchidaceae*). 8—30 cm. Gumója ép. Szára kevéslevelű; levelei keskenyszálasok, 6—8 virága laza fürtben áll. Murváibiborszinűek, egyerűek, épen olyan hosszúak, mint a magház. A lepel külső három levele sisakformára összeboruló, tompa, biborszinű és zölden erezett. Pilis-ajaka széles, biborszinű; középső karéjának közepe halványabb, sötét foltokkal. A sarkantyú olyan hosszú, mint a magház. Terem réteken, száraz mezőkön, az egész országban.

Használata: Többféle fajtát ismerjük, *orchis mascula, orchis militaris, orchis latifolia, orchis maculata*. Az összes fajoknak gyökerét apróra vagdalva, vagy porrá zúzva, *vízben, levesben*, tejben főzve lágyító, s kissé izgató erejénél fogva elválasztott és gyenge táplálkozású gyermekeknél, *scrophulotikus bajoknál, sorvadásnál*, s általában *emésztési és légzési bajoknál* használják. Hufeland minden anyának ajánlja, hogy gyermekének naponkint levesben, vagy tejben egy teáskanálnyi *orchis* gyökérport adjon. Jó hatású a por *nyavalyatörésnél* és *vérfolyásnál*, 2 grammnyi adagban, naponként, tejben bevéve.

Savanyító uborka, ugorka (*Cucumis sativus*). Tökfélék (*Cucurbitaceae*). 2—4 m. Szára heverő, kuszó kacsokkal kapaszkodó; merev, rövid szőröktől érdes. Levelei szives

alpból ötszögűek, hegyesek, érdesek. Virágai sárgák; a porzósak összeboruló portokokkal. Termése hosszúkas, bibircses. Hazája Ázsia. Termése kedvéért számos fajtában művelik.

Használata: Az uborkának, mint eledelnek használatáról nem írhatok. Ez a konyhához tartozik. A vízben tört magvakból hűsítő italt készítenek, *forró lázban* szenvedők részére. (A magokat összetörve, forró vízbe teszik, aztán kinyomják, átszűrik, és a levet (hidegen) a betegnek víz helyett adják. A nyers zöld uborka leve, hektikás, vagy *száraz betegségben* levőknek használ. Naponként 4 evőkanálnyi beveendő, de csak kortyonként.

Fehér üröm, bárány, hegyi, vagy pusztai üröm, kálvinista tapló, nesétfű (*Artemisia Absinthium*). Fészkesek (Compositae). 60—120 cm. Az egész növény selymesszürke. Levelei 2—3-szor szárnyasan hasogatottak, szeletei keskeny lándzsásak. A levélnyelek fületlenek. Fészkei gazdagvirágú, összetett bugában állnak, bókolók; fészekpikkelyeinek külseje molyhos, a vacok szőrös; virágai élénk aranyárgák. Terem utak mentén, parlagokon, szőlők körül az egész országban. Átható, fűszeres illatú. Keserű anyagánál fogva orvosi növény. Ürmösbort és más élvezeti italt (abszint) készítenek vele.

Használata: Az ürömnek sajátos, erős, átható, nyersen kellemetlen, fűszeres szaga és keserű íze van. Erősítő, jótékony hatása a beleknél érvényesül. Kitűnő hatású a fű főzete (gyökerét nem ajánlom) *emésztési zavaroknál*, *hideglelésnél* (borban főzve!), tartós, huzamos *hasmenésnél*. Az üröm elsősorban étvágygerjesztő, ép azért nagyon ajánlható a *reconvalescenceknek*, nehéz betegségből lábadozóknak. *Giliszták ellen* is jó, csak hogy a gilisztákat *nem* pusztítja el.

Az absinth-tinctura (15—20 csepp cukorra csepegtetve) evés előtt egy órával bevéve, kitűnő étvágyat csinál.

Külsőleg az apróra vagdalt üröm leveleit a *gyomorfájások* gyomrára kötik. *Sebek tisztítására* alkalmas a fű főzete.

Az állatgyógyászatban a fehér üröm nagy becsben áll, mert emésztési zavaroknál elsőrangú szernek bizonyult. Közhasznáról dr. Csapó a következőket írja: „*Kehe* marháknak e fű porát sóval

együtt megkeverve, etessék meg; vagy a tiszta, zöld fűvet sóval jól meghintve, hányják elejébe, és a keh elmulik róluk».

Fekete üröm, anyafű, féregmag, füvek anyja, kálomista tapló, mátrafü, szent János füve vagy öve, tapló, veres üröm (*Artemisia vulgaris*). Fészkesek (*Compositae*). 80—120 cm. Alsó levelei nyelesek, a nyelek töve füles, különben szárnyasan hasogatottak, szeleteik lándzsásak, felső lapjokon sötétzöldek, fényesek; viszájukon fehérmolyhosak. Fészkei gazdagvirágú bugát képeznek. A fészekpikkelyek külseje molyhos, a vacok csupasz; a virágok színe sárgás. Terem utak szélén, parlagokon, munkált talajon, az egész országban.

Használata: Az összel ásott gyökérnek, 1840. körül dr. Burbach orvos szerzett hirnevet; szerinte a gyökér pora *vitustánc*, *nyavalyatörés* s más görcsös *idegbajoknál* hathatós. Régen a gyökeret *váltóláznál* és *epilepsiánál* használták. A gyökeret szárítjuk, mert csak így lesz szaga s íze erős. A porrá zúzott gyökérből egy teáskanálnyit, a nyavalyatörésben szenvedőnek, roham előtt, vagy roham után kell beadni. Egyébként a beteg hetenként kétszer, egy-egy előírt adagot vesz be, tejben vagy vízben.

A levelek főzetét oly nőknek ajánlom, kiknek szülés után nincs *tisztulásuk*, vagy akik *dismenorrhoeában*, rendetlen havifolyásban, szenvednek.

Külsőleg a fűvet podagrák lábak kötözésére használják. Fürdőt is készítenek a fűből nemcsak rheumában szenvedőknek, hanem egyszerre elmaradt havibajban szenvedők részére is.

Szédítő vadóc, részeg, vagy részeges fű, üszögös konkoly (*Lolium temulentum*). 30—100 cm. Meddő, szárát soha sem hajt. Pelyvái a kalászkáknál hosszabbak, szálkásak, vagy szálkátlanok. Terem vetés közt, főleg árpa- és zabföldön, az egész országban. Mérges hatását már az ó-korban ismerték, azt azonban nem tudták, mitől ered ez a hatása. 1898-ban úgy a magvaiban, mint a szárában, különösen a bűtykök táján a növénynyel valószínűleg symbiosisban élő gomba fonalait fedezték föl s újabban ezeknek tulajdonítják szédítő hatását.

Használata: Az üszögnek kábító, szédítő hatása van. Az

üszögöt ki kell irtani, mert az üszögös gabonából őrölt liszt, kábító és az abból készített étel sokszor nehéz gyomrot és kábulást okoz.

Külsőleg az üszögfőzetet mérges fekélyek tisztítására használják. Én nem ajánlom.

Megjegyzem, hogy sok lelkiismeretlen serfőző az üszögmagot a ser közé vegyíti, hogy kábítóbb legyen a hatása.

A lovaknál az üszög hasrágást, erős *hasmenést* és *vakságot* idéz elő.

Nagy utilapu, széleslevelű utifű (*Plantago major*). Ulilapufélék (Plantaginaceae). 15—30 cm. Levele mind rózsában álló tölevél; ezek hosszúnyelűek, szélesen tojásdadok, épek, vagy kissé fogasak és nyélben hirtelen keskenyedők; 5—9 erőek, szőrösek, vagy kopaszok. Füzére nagyon megnyult; alsó részében laza, Porzószálai 2—2,5-szer akkora, mint a csésze; fehérek. Tokja nyolcmagú. Terem utak mentén, mezőkön, kivált mívelt talajon, az egész országban.

Használata: A kezdetben édeskés, majd fanyar gyökér főzetét *véres vizeletnél*, *vérfolyásnál*, *vérhányásnál* és *tüdőbajnál* használjuk. A nyers fűnek kisajtolt levét *fehérfolyásban* szenvedő nők, naponként egy evőkanállal vegyék be.

Külsőleg a friss leveleket *gyuladós daganatokra* és sebekre kötik, mert hűsítőleg hatnak. Az összezúzott s disznózsírral praeparált levelekből készített kenőcsöt a köznép *égési sebekre*, *fekélyekre* és *daganatokra* keneti, mert jótékonyan hat.

Lándzsás utilapu, kigyónyelvfű (*Plantago lanceolata*). Ulilapufélék (Plantaginaceae). 10—60 cm. Szára virágzás előtt is tetőirányos, a leveleknél jóval hosszabb. Levelei keskeny lándzsások, 30—40 cm. hosszúak és legföljebb 3,5 cm. szélesek. Többnyire 3—5 erőek; épek, vagy aprón fogasok, kopaszok, vagy szőrösek. Füzére tojásdad, később hengeres. Partája fehéres, barnás szegéllyel. Porzószálai hosszúak, sárgásfehérek. Tokja kétrekeszű; mindenik egy maggal. Terem szikár mezőkön, kaszálókon, úgy a síkon, mint a hegyvidéken, az egész országban közönséges.

Használata: Ennek a fűnek levele, virága és gyökere van használatban. A főzetét mézzel vegyítve, *tüdőhurut* ellen vehetjük be. A nyers fűnek kinyomott leve, (egy evőkanállal) *hideglelést* szünttet.

Egyebekben ép úgy használható, mint a nagy utilapu. (*Plantago major*.)

Hegyi árnika, angyalital, gyökér, anyagyökér, árnyékfű, hájvirág, kappanőr, Lucián-fű, lugfű, Mária-fű, olasz utifű, szent János virága (*Arnica montana*). Fészkesek (*Compositae*). 20—50 cm. Szára 1—5 fészkü, mirigyesen pelyhes. Többnyire négy tölevele van, mely hosszúkas, viszás tojásalakú, öterű. Középső szárlevelei átellenesek. Nagy fészkei teltsárgák. Terem magas hegyi réteken, szórványosan a keleti hegyvidéken. Nyugatra Gömörmegyéig terjed.

Használata: Az árnika virága és gyökere erősítőleg s az anyagcserére előmozdítólag hat; az idegrendszert izgatja, s a bélcsatornát összehúzza. Úgy a virág, mint a gyökér főzete *váltóláznál*, *genyves tüdővándéknál*, *gutaiütéstől eredő bénulásoknál*, *gyomorfekélyeknél*, *hátgerincfájásoknál*, *agyrázkódásnál*, *csúzos és rheumatikus bajoknál* ajánlható.

Külsőleg a gyökér és a virág főzete sebek, *zúzódások* tisztítására és kötözésére alkalmas.

A *tinctura arnicae* sebeket gyógyít. *Rekedtség* ellen (40 csepp 1 deci vízben hígítva), jó gargarizáló szer.

Az állatgyógyászatban az árnika virága és gyökere, egyaránt van használatban, mindazokban a külső bajokban, melyek *ütéstől*, *eséstől*, *szúrástól*, *zúzódástól* származnak. Ilyenkor a *tinctura arnicae* egynegyedrészt vízzel hígítandó és mint borogatás, külsőleg, naponként 2—3-szor alkalmazható.

Nagyszagú zeller (*Apium graveolens*). 30—100 cm. Levelei sötétzöldek, fényesek; többnyire háromágúak, szárnyasak. Szára gazdagvirágú; gallérja és gallérkája hiányzik. Apró pártája fehér. Terméskéi tompán ötszögűek, öt kiemelkedő bordával. Minden része, kivált a termése átható illatú. A termesztett növény gyöke vaskos, gumós, ehető. Konyhakertekben termesztik, falvak körül el is vadul.

Használata: A gyökér izgat és előmozdítja az *altesti szervek* működését. A *vesékre* jótékonyan hat. Sajátságos aromatikus tartalmánál fogva, a nemiszerveket izgatja. Már Hippokrates Theophras, Stribonius emlegetik s dicsérik *vízkór*nál, *vérhányás*nál és *sárgaság*nál. Nyálkaoldó erejénél fogva a fű gyökérfőzete, vagy kisajtolt leve a *tüdőelnyálkásodás* ellen ajánlható.

Külsőleg a fű leve sebeket tisztít.

Boldogasszony tövisfű, vagy tenyere, Mária teje, vagy tenyere, kerti bogáncs (*Carduus Mariae*). Fészkesekhez (*Compositae*) tartozik. Levelei és virágai olyanok, mint a bogáncskóróé; leveleinek szélei tüskések és fehér foltokkal megrakvák, melyek a nap fényénél, mint az ezüst, úgy fénylenek.

Használata: E fűnek úgy leveleit, mint gyökerét és magvait használjuk *mellhártyagyulladás*nál, az úgynevezett *nyilalás* megszüntetésére, továbbá *sárgaság*nál és *vízkór*nál.

Használati utasítás: *Nyilalás* ellen a magokat forró vízzel leöntjük, vízben összezúzzuk és a megszürt levelet a betegnek kanalként beadjuk. Két deci lé, egy napra elegendő.

A fűleveleknek kipréselt nedűjét, *sárgaságban* szenvedőknek és *vízkórosoknak* adjuk, naponkint két kávéskanállal. A gyökeret főzzük és mézzel vegyítve, egy csészével, *vízkórosoknak* beadjuk.

Vetési tarsolyfű, foghagymaszagú fű, borsócska, poloskafű, temondádfű, vad mustár (*Thlaspi arvense*). Keresztesekhez (*Cruciferae*) tartozik. 10—50 cm. Nyilasan dárdás levelei, öblösen fűrészesek. Virágai fehérek. Becőkéje kerekded, nagy, széles, hártyás szegéllyel. Rekeszei rendesen hatmagúak. A mag ráncos. Az egész növény hagymaszagú. Terem utak szélén, parlagokon.

Használata: *Köszvény* ellen a zúzott leveleket, a beteg tagra kötik. Fájdalomcsillapító hatása miatt, sok helyütt használják.

Nehézsagú százsa, bűdös rézsuka, mecsek százsa (*Lepidium rudemale*).¹¹² Keresztesekhez (*Cruciferae*) tartozik. 15—30 cm. Alsó levele 1—2, szárnyason osztottak, szálas szeletűek; a felsők egyszerűek, keskenyek. Szirmai aprók,

sárgás-fehérek, ritkán vannak meg, többnyire hiányzanak. Porzója is csak kettő van; bibeszála igen rövid; termése tojásdad. Terem emberi lakások körül, legelőkön, szikes talajon.

Használata: Egyes országokban, különösen Oroszországban, *váltóláz* ellen használják a megfőzött levelek teáját. Átható szagánál fogva e növény kitűnő *bolhafogó*. A szobában eltéve, reggel bokra alatt található a kíznó állatkákat... és csak le kell forráznod őket. hogy tőlük megszabadulj és nyugodt éjszakád legyen.

II. RÉSZ.

Egyes fák és cserjék gyógyhatása.

Előre kell bocsátanom, hogy művem ezen részében csakis a kevésbé ismert fák és cserjéknek adom a botanikus leírását; az általánosan ismerteknél kizárólagosan szorosan vett gyógyhatásuk és használatuk ismertetésére szorítkozom. Teszem azt azon egyszerű okból, hogy könyvem a legszükségesebb anyagot felölelve, könnyen kezelhető és amennyire lehet, olcsó legyen.

Narancsfa, aranyalmafa (*Citrus aurantium*). Narancsfélékhez (*Aurantiaceae*) tartozik. Délövi fák vagy cserjék, váltakozó egyszerű vagy összetett levelekkel. Kelyhük bögre vagy harangalakú 3—5 fogú vagy hasábú. A szirmok szabadok vagy kissé összenöttek. A hímek száma annyi vagy kétszerannyi mint a szirmoké. A magzat szabad, öt vagy több rekeszű. Gyümölcsük a közönségesen ismert narancs, vagy citrom (*Citrus medica*). Kisázsiaiban honos. Délen nálunk is művelik. Mindkettőt gyümölcsé és gyümölcshéjában rejlő illó olajáért termesztik. A narancsnak jó illatú virágját is használják s belőle szintén olajat készítenek.

Használata: A narancs héját melegítő hatása miatt mézzel főzve *hasrágásnál* használják.

Közhazsna is van, mert a friss héjból olajat készítenek (*Oleum aurant. cort.*); a szárítottat pedig az úgynevezett *narancsfestvény* (*tinctura cort. aurant.*) előállítására fordítják.

Barack. Kétféle barackot különböztetünk meg: őszi (*Prunus persica*) és kajszin barack (*Prunus armeniaca*).

Rózsafélékhez (Rosaceae) tartozik. Izletes gyümölcse miatt nagyban termesztik nálunk is.

Használata: A barackfa gyümölcsét *torokfájás* és *vérköpésnél* ajánlhatjuk.

Használati utasítás: Az őszi barackot szeptember első felében szedd le, törd össze magostul, pácold 24 óráig cserépedényben, facsard ki a levét és adj hozzá mézet vagy tört cukrot. Egy liter baracklébe fél deci méz adandó. Az így elkészített lé egy évig is eltart. Mint gargarizáló szer jó hatású *torokbajoknál*; pohárkával (naponként) bevéve *vérköpést* állít el.

Berkenye (Kórusfa, piros kutyacseresznye, gálnafa). (*Sorbus ¹⁴⁶alnenparia*). Rózsafélékhez tartozik. Levelei szárnyasak; levélkéi lándzsásak, lemezük alapja kerekített, széle egykészes fűrész. A nyél és a kocsány gyengén szőrös. Számos fehér apró virága bogernyőt képez. Virágjának illata a poloska szagára emlékeztet. Termése fanyar, soknak élvezhetetlen. Terem erdőkben, sziklás, köves helyeken, az egész ország hegyvidékén.

Használata: A berkenyefának aszú gyümölcsét borban áztatva vagy főzve *hasmenés* ellen veszik be. Hatásában vetekedik az áfonya gyümölcsével.

Birsalma (büzös alma, birskörtlény). (*Cydonia ^{oblonga} vulgaris*; *Pyrus Cydonia*). Rózsafélékhez (Rosaceae) tartozik. Általánosan ismert fa.

Használata: Jóllehet minden almafának a levelei és virágjai hasszorító természetűek, de a birsalma csak akkor szorít, mikor az ember éhgyomorra eszi; evés után ha valaki sültve eszi, *hasát indítja*; *szorulás* ellen ajánlatos.

Külső hasznát is veszik, mert a rózsavízben áztatott birsalma magvak *égési sebekre* kötve hűsítőleg és enyhítőleg hatnak.

Bodza. Kétféle bodzafát különböztetünk meg: *fekete bodzafa* és *földi bodza* (*Sambucus nigra* et *Sambucus ^{ebulus}*). Bodzafélék (Caprifoliaceae). Általánosan ismert fa. A fekete bodza virágja izzasztó teát ad; bogyóit eledelül és festésre is használják. A földi bodza gyümölcséből némely

vidéken lekvárt és pálinkát főznek. A mézzel kevert lekvár *tüdőbajosnak* jó.

Használata: A bodzafa, (különösen a földi bodza) friss leveleit (vágva vagy törve) borban vagy vízben kell főzni és e főzetet *vtzkórban, máj és lépkevényedésben* szenvedőkkel itatni. Egy napra 3—4 deci elegendő. Friss virágja vízben főzve mint *melltisztító, hasindító* és *vizelethajtó* szer használtatik.

Külső hasznát is vehetjük. A megtört vagy zúzott zöld levelek *rühös* tagra kötve tisztítólag hatnak. Régi orvosok szerint a friss levelek dühös ebmarástól eredő sebeket gyógyítanak és *köszvényes* tagokra kötve, illetve flastromnak alkalmazva, igen jó hatásúaknak bizonyultak. Borecettel és mézzel elegyített leveleiből kenőcsöt készítenek, melyet a *szeplős* arcra kennek, hogy a szeplő minél előbb eltűnjék. Én nem ajánlom.

Bükkfa (erdei bükk, bikkfa). (*Fagus sylvatica*). Bükkfélék (Fagaceae). Hazánkban terjedelmes erdőket alkot, kivált a magasabb hegyvidékeken. Fája értékes bútort, szerszám-, tüzelőfa. Makkját szeretik a sertések; olajat is ütnek belőle.

Használata: A bükkfának friss zöld levelei *daganatot* oszlatnak. A bükkfa odvában talált víz *varat* gyógyít, *koszt* és *rühöt* tisztít.

Cserfa (csertölgy magyar cserfa). (*Quercus conferta, quercus hungarica*). Bükkfafélék. (Fagaceae). Tenyészik az északi Kárpátok déli lejtőitől az egész ország dombvidékén.

Használata: A cserfának ha vizét veszi az ember és megissza, *vérfolyást*, sőt *magfolyást* is megállít. Ugyanily hatása van a borban főtt cserfaleveleknek és cserfahéjnak. A porrá zúzott cserfahéj vízben, tejben vagy vörös borban főzve *hasmenés* ellen tanácsos. 2 gramm cserfapor 2 deci borban vagy vízben főzendő és a főzet 1 nap alatt langyosan, kortyonként beveendő.

Cseresznyefa (*Cerasus avium*). Rózsafélék (Rosaceae). Általánosan ismert fa. Lehetséges, hogy eredeti hazája Kis-Ázsia; onnan azonban már régen behozták Európába és ma már úgyszólván minden hegyvidéken vadon terem. Hazánkban az 1000 méternél magasabb hegyekre is fölmegegy. Gyümölcse kicsiny és többnyire fekete. Kertben színre, izre és nagy-

ságra nézve számos különböző fajtát termesztene. Ilyen a *ropogós*, *puha*, *szíves* cseresznye stb.

Használata: A cseresznyefának fekete gyümölcse *vértisztító*, *hasztisztító*, *vesekövet* rontó hatással bír. Az aszalt cseresznye *hasztorulást* idéz elő. *Hasmenés* ellen ajánlatos. A fekete cseresznye levét *mellbetegeknek* ajánlhatjuk. A cseresznyefából kiforrott enyv vagy *macskaméz* borban főzve *hurutot* gyógyít. Egyáltalában *vese* és *epékő* ellen sikerrel használható.

Dr. Váli Mihály azt írja: Ha a cseresznyét június havának első felében leszeded és magostul összetöröd, barackvirágot közébe keversz, harmadnapig pácolod, azután égett bor módra kiégeted és 2—3 hétig éhgyomorral iszol belőle 1—1 pohárával, nemcsak a vastag *fővenyt*, hanem a gyenge *követ* is megemésztí.

Ciprusfa (*Cupressus comm.*) Ciprusfélékhez (*Cupressinae*) tartozik. A ciprusfélék a nyitvatermők (*gymnospermae*) osztályában, melyhez a lombos nyitvatermők (*cycadene*) és a tűlevelűek (*acerosae*) soroztatnak, családot képez. A ciprusféléknél a hímszál vastag 2—12 tömlősalakú rekesszel bír, melyben a hímsejtek foglaltatnak. A peték egyenesek s a murvalelek tövében állanak. A termés vagy toboz (thujánál és ciprusnál) vagy álbogyó (a borókánál). Ide tartoznak: A **gyalogfenyő boróka** (*Juniperus communis*). Faszzerű törzse van, ágaira három egyenlő magasságban elálló egyenes tűhegyű levél által képzett csoportokkal. A borókát mindenki ismeri. Gyümölcse (fructus juniperi) gyógyszerként képez. Kellemes, balzsamos szagú; édeses, kevésbé kesernyés, fűszeres ízű. Alkotórészei: Illó olaj, gyantás anyag (juniperin) növényi savak, szőlő, cukor. Az érett bogyók (6—7) délelőtt megrágva, jó *gyomorerősítő* szer. Porrá zúzva vízben (2 grm. 1 deci vízben) főzve gyenge gyomrot erősít.

A nehézszagú boróka (*Juniperus sabina*). Alacsony cserje, sűrű, fölfelé álló ágakkal, igen rövid, merev, hátsó lapján bemélyedt, miriggyel ellátott pikkelyes levelekkel.

A *thuja occidentalis*. Faalakú törzse van, vízszintesen elnyúló ágakkal. Levelei tojásdadok. Észak-Amerikában nő.

Használata: A ciprusfa levelét főzd meg mézes vízben, vess bele kevés $\frac{1}{2}$ grammnyi mirhát és add meg, a *csepegő vizet*et megállítja. A ciprusfa gyümölcse megtörve és borban főzve, *vérhast, hurutot, fulladást, vérköpést* gyógyít. Egy napra 2 deci elegendő.

Külső haszna is van. A gyümölcse és levele fűgével összetörve, mézes vízben megfőzve, az ember *orrában nőtt fekély* és daganatra alkalmazható. Törött borssal, fenyőfa dióval vagy fenyőfa leveleivel borecetben megfőzve rút vagy *vakkörmöt* gyógyít. Ugyanilyen alakban rút *sebeket* tisztít és gyógyít.

Citromfa (*Citrus medica* l. narancsfa). A citromfa gyümölcse mérgezés ellen jó hatású. A leve borban főzve *hasat indít* és kitűnő *izgasztó* szer. *Szájrothadásban* szenvedőknek ajánlatos. A citromlé *torokgyáknál* mint gargarizáló szer jó hatású.

Pompás diófa (*Juglans regia*). Diófafélék. (Juglandaceae). Mindenki ismeri. Levelei gyógyszert képeznek. Gyümölcse jóízű, olajtartalmú; fája becses bútortfa.

Használata: A dió bele mézzel és rutával összetörve és fájó *mellre* kötve fájdalomcsillapító szer; *kificamodott* tagra kötve gyógyító hatással bír. *Útéstől, veréstől* eredő *daganatokra* hagymával, mézzel összetört dióbelet kell rakni. Gyógyító hatása szembetűnő. *Rút* és *bűzhödő sebeket* diófalevélből készített erős főzettel kell mosni és megtisztulnak.

Égerfa (Hamvaséger). (*Alnus incana*). Nyirfafélékhez (Betulaceae) tartozik. 6—24 m. Levele tojásdad vagy kerületes, kevésbé kihegyezett; fiatalon mindkét lapján szőrös, nem ragadós, felül kopasz. A termő fűrtök szélső füzerei csaknem ülők. Terem patakok, folyók mentén hazánk magasabb hegyvidékein.

Használata: Az égerfa levelei *daganatra* kötve gyógyítólag hatnak. *Fáradt tagokat* az égerfa leveleiből készített főzettel kell mosni, hogy megélnküljenek.

Külső haszna: Égerfa leveleivel hintsd meg a szobádat *s a bolhák* kivesznek.

Vesszős fagyal (fagyálló fa, télálló fagyal, madárhúr).

(*Ligustrum vulgare*). Olajfafélék. (Oleaceae) 1—3 m. Hajtásai vesszősek. Levelei lándzsásak, épek, rendszerint átellenesen állók, ritkán örvösek. Fehér, jó illatú virágai tömött fűrtben állanak, borsónagyságú bogyói feketék. Terem az egész ország bokros helyein. Fája fehér vagy sárgás és esztergályos, szijas vagy metsző munkákon alkalmas.

A fagyalfa virágját és levelét május végén kell szedni és kiperéselni, mert a leve *rothadt száját, tüzes keléseket, égési sebeket gyógyít*; ha a virágját borecetben áztatod és homlokodra kötöd *fejfájást* szüntet.

Famoha (*Muscus*). Általánosan ismert moha.

Használata: Dr. Váli Mihály azt írja: «Famohának orvosságát a medvéktől tanulták az emberek, mert a megsebesített medve vérefolyását famohával állítja el, sebet famohával gyógyítja». A famoha *száj- és orrvérzés* elállítására jó; ha a famoha 4—5 napig jó fehér borból ázik, igyál ezen borból az *álmatlanság* ellen; hasonmóságban *gyomorfájást* szüntet és *csuklást* is elállít.

Fehér fagyöngy (élődi fagyöngy, enyvbogyó, lép, gyöngyös madárlép) (*Viscum album*). Fakinfélék. (Loranthaceae). 20—50 cm. Agai zöldek vagy zöldes sárgák. Örökzöld bőrnemű levelei átellenesek, visszás lándzsásak. Sárga virágai a villaszerű ágak közt ülnek, bogyói fehérek, félig áttetszők. Húsuk ragadós. Több fajváltozatban élőködik, erdei és gyümölcsfákon az egész ország hegyvidékén. Helyenként gyakori, alma, körte, erdei és jegenyefenyő, juhar-, nyír-, akác-, nyár- és hársfákon.

Használata: A fagyöngy külön-különféle hatású aszerint, amint a különféle fákról szedjük. Így a cserfa, körtefa, hársfa gyöngynek kifacsart leve a fülbe csepegtetve *fülzúgást* és *fájást* szüntet. Az erdei és jegenye fagyöngye kötésnek alkalmazva *daganatot* oszlat. Összetörve, illetve porrá zúzva és vízben vagy tejben főz e (3 gramm 2 deci vízben) *nyavalyatörés* ellen jó. Balzsammal, tömjénnel vegyítve és összetörve, *régi sebekre* kötve gyógyítólag hat.

Fenyőfa (Erdei fenyő, búrfa, búrfenyő, gyántás fenyő, fejtér fenyő). (*Pinus sylvestris*). Fenyőfélék (Abietinaceae).

25—40 m. Erdőket alkot az északnyugati hegyvidéken. Termése, a toboz, a második év őszén érik, de csak a harmadik év április havában hullatja ki a magokat. Szurkot, gyantát és terpentinolajat készítenek belőle.

Használata: A fenyőfának összetört tobozai uborkamaggal összefőzve nehéz *vizeletet* indítanak. A fenyőfa héja és levele mézes vízben főzve májfájást, *májkeményedést* és *siphilitikus* bajokat gyógyít. A levelekből és a fenyőhéjból 6 gramm 4 deci mézes vízben főzendő addig, míg 3 decire lefől. A 3 deci egy napra elegendő. Langyosan kell meginni.

A fenyőfa héja és levele porrázúzva és *sebekre hintve* kitűnő sebhegesztő szer. A fenyőfa olaja (*Oleum pini*) mint bedörzsölő szer *hátfájást* csillapít. A fenyőfa forgácsa borecetben főzve *fogfájást* enyhít.

Füge. Közönséges füge (*Ficus Carica*). Eperfafélék. (Moraceae). 1—1.5 m. (nálunk). Levelei nagyok, vasakosak, ujjasan három-ötkevéjúak; visszajok puhaszőrű, megsebesítve fehér tejnedv serked belőlük és az ágaiból is. Körtealakú serlegvirágzatai a levelek hónaljában fejlődnek és e virágzat később meghúsosodó édes vacca belső üregében képződnek porzós vagy termős virágai. Dél-Ázsiából származó cserje, melyet hozzánk a törökök hoztak. Hazánk déli felében sok helyt ültetnek, télen azonban be kell fűdni, különben elfagy a fája és gyümölcsét nem érleli meg.

Használata: A fügefának szeptember hónapban leszedett friss gyümölcse éhgyomorra megéve *hasat indít*, *székrekedésnél* ajánlatos. A friss fügéket messé kétfelé, hintsd meg megtört száraz mandolával, úgy egyed: *romlott tüdődet*, *melledet* megtisztítja és *hasadat is megindítja*. A bevágott füge evése *veséket* tisztít és *vizeletet* hajt. Ha a fügét gyenge borban megfőzöd, izsópot teszesz belé és úgy iszod, *tüdőhurutot*, *fulladást*, sőt *nyavalyatörést* gyógyít. A megfőzött füge *torokfájás* és *rekedtség* ellen jó. A megfőzött füge görögszéna magvával (*foenum graecum farina*) összevegyítve és borogatásnak használva *golyvát* és *daganatokat* oszlat. Sóval és kovással elegyített füge *varrat* és *keléseket* gyógyít. A füge kifacsart leve *mustárral* elegyítve és a fülbe (5 csepp) eresztve *fülzúgást*, *fülcsengést* szüntet.

Fűzfa. (*Salix*). A fűzfafélékhez (*Salicaceae*) tartozik a babérfűz. (*Salix pentandra*); a csöregefűz. (*Salix frugilis*); a fehérfűz (*Salix alba*); a mandulalevelű fűz (*Salix triandra*); a szomorűfűz (*Salix babylonica*); a csigolyafűz (*Salix purpurea*); a kötőfűz (*Salix viminalis*); a hamvasfűz (*Salix cinerea*); a kecskefűz (*Salix caprea*); a fülesfűz (*Salix aurita*); a begyifűz (*Salix silesiaca*); a rozsmarinfűz (*Salix rosmarinifolia*); a prémesfűz (*Salix Jagniniana*); a recésfűz (*Salix reticulata*), a csorbafűz (*Salix retusa*). Itt csak a közönséges vagyis fehérfűzről teszünk említést.

Használata: A fűzfa levelei (akár friss, akár szárított állapotban) borban főzve és kevés tört borssal vegyítve kólikát és vérköpést szüntetnek; 3 deci egy napra elegendő. Kortyonkint kell meginni. A fűzfalevelekből készített lábfürdő erősítőleg és élénkítőleg hat; fáradtságnál ajánlatos.

Galagonya (*Crataegus monogyna*). Rózsafélék. (*Rosaceae*) 3—5 m. A levél nyele akkora, mint a lemeze fele; a lemez többnyire tojásdad, válla ékalakú vagy elmetszett. Van 3—5 (—9) egyenlőtlenül fűrészes karéja. A meddő ágak pálhái igen nagyok, hasogatottak. Fehér virágai bogernyőkben fejlődnek. Termése vérvörös, később fekete, hosszúkas és egymagvú. Terem erdőkben, gyepükben, utak szélén az egész országban.

Használata: Ha galagonya virágjának vizét veszed, márts bele egy darab ruhát, kösd azon fájós tagra, melybe tövis ment és fájaldalmad megszűnik.

Gyertyánfa (gyertya vagy gyertyánfa, irtesfa) (*Carpinus Betulus*). Nyirtafélék. (*Betulaceae*). 15—20 m. Törzse sima kérgű, ormosan hengeres. Fája igen értékes. Kitűnő szerszámfa.

Használata: A gyertyánfa levele és gyümölcse mellfájást gyógyít, ha borban vagy tejben főzöd és iszod; gyümölcse erősen főzve vízeletet indít; egyesek állítása szerint a magot a férfitestben neveli.

Gesztenyefa. (*Castanea sativa*). Bükkfafélék (*Fagaceae*). 20—30 m. Hazánk nyugati és déli felében általában ültetik.

Túl a Dunán, pl. Vas megyében terjedelmes erdőket képez. Termésében sok keményítő van, ezért tápláló, kellemes ízű eledel.

Használata: A gesztenyefa gyümölcse vízben főzve *vérhast, vérköpést* állít el.

Farkas boroszlán (borsóska, csipős vagy mérges borostyán, gyalog olajfa, gyolcsfa, méreg puszpáng, tetűfa). Daphne mezereum). Boroszlánfélék (Thymelaeaceae). 30—120 cm. Fája citromszinsárga. Levelei az ágacsok végén csomóban állanak, hosszúkásak. Virágai hármával állanak, bíbor vagy lila, ritkán fehérszínűek, a levelek fészlése előtt nyílnak és első pillanatra az orgonafa virágjára emlékeztetnek. Lepelkaréjai akkorák, mint a csövik. Illatuk édes. Borsónagyságú bogyói skarlátpirosak. Terem árnyas, nyirkos erdőkben hazánk minden hegyvidékén.

Használata: Megjegyzendő, hogy ez hazánk legmérgeesebb növényei közé tartozik. A fának összetört belső héja borecetben főzve és sebre rakva *varat* gyógyít.

Mogyorós hólyagfa. (Staphylea pinnata). (Apáca bokor, fattyú pisztácfa, hályogfa, pukkantó, szerencse dió, hólyagmogyoró). Hólyagfafélék (Staphyleaceae). 2—5 m. Átellenes levelei szárnyasak, 5—7 levélkével; levélkéi hosszúkás tojásalakúak vagy lándzsásak, fűrészesek, élénk zöldek. Csüngő virágzata fürtös; 5 szirmú pártája harangalakú, fehér; terméssé fejlődött magkaja erősen fölfuvódott, hólyagszerű. Olajtartalmú magvai borsónagyságúak, barnák és fényesek. Termése megrázva (szélben is) csörög. Terem cserjésekben, erdőszélen, főleg hazánk déli felének a hegyvidékén.

Használata: A hólyagfa levelei (szeptemberben szedendők) *égési sebek* gyógyítására hasznosak. Gyümölcse melegítő hatású és *májkeményedés, tüdőhurut és mellszorításnál* ajánlatos.

Hársfa. Tilia. Hársfafélék. (Tiliaceae). Ide tartozik a *nagylevelű hársfa*. Tilia grandifolia (platyphylla); a *kislevelű hársfa* (Tilia cordata, Tilia parvifolia); az *ezüstlevelű hársfa* (Tilia tomentosa). Minden hársfa szép. Virága kellemes

illattal tölti meg a levegőt, sűrű koronája árnyékot nyújt, fája faragásra alkalmas, kötőhancsot szolgáltat.

Használata: A hársfa virágát *izgasztó* teának használjuk. Az égetett hársfa szene (*Carbones ligni*) borecetben oldva (1 deci borecetbe 1 gramm faszénpor adandó) *vérköpés* ellen ajánlatos. A hársfa héjának kifacsart leve *égési sebeket* gyógyít. A szénpor *fogtisztító* szer.

Juharfa, fehér, fürtös vagy közönséges juhar, iharfa; jávor. (*Acer pseudoplatanus*). Juharfélék. *Aceraceae*) 25 m. Terem hazánk minden magasabb hegyvidékén. Fája fehér; faragásra, czipőszegre igen alkalmas.

Használata: A juharfa héja borecetben *megfőzve* fogak tisztítására ajánlatos.

Kecskerágó. (Hályogfa, papsipkafa, pilátusfa). (*Evo nymus europaeus*). Kecskerágófélék (*Celastraceae*). 1—3 m. Fiatal ágai simák, vesszősek, az erősebbek négyélűek. Levelei átellenesek, kerülékesek, aprón fűrészeseek. Bogernyós virágzata 3—7 virágú; szirmai kerülékesek, zöldessárgák; számuk sokszor csak négy valamint a porzók száma is 4—5. Toktermése 4—5 karéjú. A magvakat narancsszínű hús, a magköpeny fedi. Terem vizek partján, cserjésekben, árkok szélén az egész országban. Fája esztergályos munkára értékes; fogpiszkálókat is ebből csinálnak.

Használata: Megjegyzendő, hogy a kecskerágófa bogyói kevéssé mérgesek. A bogyók magva megtörve és gyenge borban főzve *vérszorulásban*, rendetlen *havibajban* szenvedő nőknek mint étel ajánlatos. A levelek mézes borban főzve, mint öblögető szer *száj* és *inyfájást* szüntetnek.

Kőrisfa (bűvös kőrisfa, sebfa). (*Fraxinus excelsior*). Olajfafélék (*Oleaceae*). 18—36 m. Terem nedves erdőkben, folyók, patakok mentén az egész országban. Fája asztalos, esztergályos és kocsigyártó munkára nagyon alkalmas.

Használata: A kőrisfa héjának erős főzete vagy vize huza-mosabb időn át ételnek használva *vesekövet* ront és *sárgaságot* szüntet. Ha levelét borban főzöd és azt iszod, *asthmát* gyógyít és *májfáj-*

dalmat csillapít. A kőrisfa felső friss hajtásainak szedd le a tetejét, törd meg, facsard ki a levét, ha megiszod, próbált orvosság a *vízkór* ellen.

Külső haszna. A kőrisfa héját égesd meg, annak hamuja *koszt* és *varrat* gyógyít, ha rákötöd.

Jegyzet. Azt írják, hogy kőrisfa alatt a kigyó meg nem marad, sőt annyira irtózik e fától, hogyha a kigyót kőrisfa alatt rakott tűzre veted, inkább a tüzes parázsra mász, semhogy a kőrisfa ágain keresne menedéket.

Kökényszilva, (boronafű, ekeakadály, kökény tövis). (*Prunus spinosa*). Rózsafélék (Rosaceae). 0.5—3 m. Terem erdők szélén, alacsonyabb fekvésű hegyek szakadécai és vízmosásai mentén, utak szélén, mesgyéken az egész országban.

Használata: A kökényfa gyümölcséből főtt íz (lekvár) *vérhast* és *hasmenést* szüntet. Ha a kökény virágjának főzetét veszed, többször megiszod, *öklelést*, *oldalnyilalást* orvosol. *Hascsikarás*, *gyomor-fájás*, *nyilalás* ellen jó az erős bor, melyben 3—4 napig kökényvirág volt áztatva. Éhgyomorra 1 pálinkás pohárával elegendő.

Közhaszna is van: Ha a kökényt nyersen szeded, mozsárban megtöröd és ezen tört kökényt *nyúlós borba* kevered, a bort helyrehozza.

Naspolya, borizű, (lasponya, miszpulya, nospolya). (*Mespilus germanica*). Rózsafélék (Rosaceae). 2—3 m. Levelei nagyok, lándzsásak, visszajokon molyhosak. Magános virágai fehérek. Gyümölcse körtenemű, csúcsán lapos horpadása van, melyet a csésze karéjai galléroznak. Karácsony tájban megtisztásodik és akkor élvezhető. Ize sajátságos savanykás. Tenyésztik hazánk délvidékén, főképen szőlőkben.

Használata: A naspolya aszalt gyümölcse mákkal vegyítve, vízben főzve, herbatea gyanánt naponkint reggel és este 3—3 decivel bevéve, *cukorbetegség* és *sárgaság* ellen kitűnő.

Meggyfa (borizű, közönséges, spanyol meggy). (*Prunus Cerasus*, *Cerasus vulgaris*). Rózsafélék (Rosaceae). Hazája Kiszia; ma számos fajtában mindenütt termesztik. Legszebb fajtája az *üvegmeggy*, melyet Kecskemét vidékén termesztnek.

A meggyfa gyümölcse jó *gyomortisztító*.

Mogyorófa. A mogyorófa a nyirfafélékhez (Betulaceae) tartozik. Három fajt különböztetjük meg. *Közönséges mogyoró.* (*Corylus Avellana*); *a csöves mogyoró.* (*Corylus tubulosa*) és *a török mogyoró* (*Corylus Colurna*).

Használata: A mogyorófa gyümölcsének száraz bele megsütve vagy megtörve és kevés borban áztatva mint ital, jó hatású *hurutnál* és *náthánál*. Reggel kis pohárával kell bevenni. A tört vagy sült mogyorót legalább 3—4 napig kell borban áztatni. 50 gr. mogyoró fél liter borban áztatandó.

Mandola. (*Prunus Amygdalus*). Rózsafélék. (Rosaceae). 6—10 m. Levelei hosszúkás lándzsásak, fűrészesek; alsó fűrészfogai mirigyeseek. A kocsánya rövid. Virágai a levelek kifejlődése előtt nyílnak. Csészéjük harangalakú, piros; szirmai fehérek vagy rózsaszínűek. Magháza szöszös; csonthéjas termése lapított, húsos, csontos héja aprólikacsú. Húsos burka élvezhetetlen. Dél-Európában vadon terem; hazánkban verőfényes enyhébb helyeken termesztik. Tenyészetének északi határa Ungvár. Van keserű és édesmagvú fajtája. Az édes magot süteményekhez használják. Olajat, mandolatejet készítenek belőle.

Használata: A keserű mandola gyümölcse *mellet* tisztít és vérköpést állít el, étel közé keverve, *máj*, *lép* és *tüdőbajnál* élvezendő. Édes mandolának a teje *kólikánál* és *lépnél* ajánlatos; a rózsaoajban összetört mandola *fejfájást* szüntet, ha a fejfájásnak halántékára kötik. A borban főtt mandola *riút sebeket*, *koszt* tisztít és szárít. Mandolafának az enyve borban vagy borecetben olvasztva, *bőrhámlást*, *rühöt* és *sömört* megtisztít. A keserű mandolafának a gyökerét ha borban megfőzöd és *sömörre* vagy más *fekélyre* kötöd, meggyógyítja.

A mandolaolaj *pörsönést*, *sömört* szárít. Vedd a mandolafa héját és ágait, égesd meg, vedd hamvát és csinálj lugot belőle; ezen lúggal mosd a *rühös* ember testét és megtisztul.

Myrtusfa. (*Myrtus communis*.) Myrtusfélék (Myrtaceae). Forró égövi fák vagy cserjék; ritkábban fűnemű növények. Leveleik illó olajmirigyeket tartalmaznak. Idetartozó gyógyszert vagy fűszert szolgáltató növények: a *melaluca*

keletindiai cserje, melyből az *oleum cajeputi* készül; *caryophyllus aromaticus* a Molukkákön és Antillaszigeteken növő fa; megszárított bimbói *szegfűszeg* alatt ismeretesek; a *myrtus pimenta* (Jamaikában) adja a *szegfűborsot*; a *myrtus communis* kerti növény.

Használata: A myrtusfa gyümölcsének a magva étel közé keverve vagy zúzva, vízben, tejben megfőzve *vérhányást* állít el, *gyomrot erősít, vízeletet* hajt.

Nyárfa, fehér. (*Populus alba*). Fűzfafélék (*Salicaceae*). Több válfaja van: *rezgőnyárfa* (*Populus tremula*); *fehér nyárfa*; *feketenyárfa* (*Populus nigra*); *jegenye nyárfa* (*Populus pyramidalis*).

Használata: A nyárfa kinyílt bimbóiban található magokat borecetben áztatva *kórságosoknak, nyavalyatörésben* szenvedőknek szokták adni. A mézben főzött bimbókat a *homályos szemekre* kenik.

Nyírfa, fehér. (*Betula alba*). Nyírfélék (*Betulaceae*). Ide tartozik a *bíbirceses nyír* (*Betula verrucosa*); a *törpe nyír* (*Betula nana*).

Használata: A nyírfa vizét (4 deci) 2 gramm gyömbérrel vegyítve *hurutos, elnyálkásodottaknak* szokták adni; a nyírfa tavaszi, friss leveleinek a *vize fővény és kő* ellen hasznos.

Olajfa. (*Olea europaea*). Olajfélék (*Oleaceae*). Fekete, eliptikus alakú, csontármagú bogvógyümölcsseiből nyerik a *faolajat* (*Oleum olivarum*). Az olajfa Déleuropában honos.

Használata: Az olajfának mindig melegítő tulajdonsága van, innét az ember gyomrát mindig lágyítja. A faolaj *méreg* ellen igen hasznos, azért a salátát és a nyers ételt olajjal öntik le és így tálalják.

Az olajfa levelét áztasd borban egy hétig, azután préseld ki a levét, ezen lé *varrat tisztít, vért* állít el, *folyó fület* (ha 4—5 cseppet belecsepegtetnek) meggyógyít. Mézben áztatott leveleivel *szent Antal tüzet, daganatokat és fekélyeket* orvosolnak.

Gránátalma. (*Punica granatum*). Gránátalmafélek. (*Granateae*). Déleuropában honos fa.

Használata: A gránátalmafa gyümölcsének a leve *forró lázat*

csillapít. A gránátalma magva összetörve és étel közé keverve *vérhas* ellen jó; a mag erős főzete *vérköpést* állít el. A gyümölcsnek mézzel kevert leve *száj-* és *inyrothadást* szüntet; az ember orrában támadt *keléseket* rövid idő alatt meggyógyítja.

Puszpáng télizöld. (*Buxus sempervirens*). Puszpángfélék. (Buxaceae. 2—3 m. Örökzöld levelei bőrneműek, hosszúkás, tojásalakúak vagy kerülékesek és keresztbe áttelkenesek. Virágai aprók, sárgászöldek; rendszeren több porzós és 1—2 temetővirág fejlődik egy és ugyanazon levél hónaljában. Hazája Nyugatázsia. Déleuropában elvadulva él, nálunk kertekben honos. A metszést jól bírja, ezért virágágyak szegélyezésére és sövényül használják.

Használata: A puszpángnak megtört gyökere balzsammal és tiszta zsírral keverve *sebeket* gyógyít. A puszpáng leveleiből csinált lúg a *hajat* gesztenyeszínűre festi.

Rózsafa. (*Rosa*). Rózsavirágúak (Rosiflorae). A kedves rózsafajokról köteteket írtak.

Használata: A rózsafa virágjából készített víz és olaj (leginkább a *rosa damascena* damaszkusi rózsza szirmaiból párologtatják át; Rumeliában készítenek legtöbbet), igen hasznos mindenféle *lázás* betegség ellen; *hideglelésnél*, *sztyugyengeségnél* is jó. Az új és friss rózsza *székrekedésnél* jó, ha a rózsza virágjának lehullása után maradt csipkéket megtörve borban áztatjuk és a beteggel itatjuk. Ugyanígy elkészítve hasznos *fehérfolyás*, *férfi magfolyás* és *vesekő* ellen.

A megszáritott vörösrózsza borban főzve, leszűrve borogatásnak használva *szent Antal tűznél* ajánlatos. A rózsacet hasonhatású.

Som, húsos. (*Cornus mas*). Somfélék. (Cornaceae). Termése vérszínpiros, húsos, csonthéjas. Terem hegyvidéki erdők, cserjések szélén az egész országban.

Használata: A megszáritott som vízben megfőzve (1 liter som 2 liter vízben főzendő) aztán napos vagy meleg helyen 24 órán át zárt edényben erjesztve és italnak (1—2 deci) naponkint használva, *vérhas* és *vérköpés* ellen nagyon jó hatású.

A somfa levelei jó óborban megfőzve *májfoltokat* tüntetnek el, ha ezzel a főzettel a foltos testet többször mossák.

Szederfa, selyem, selyem eper, olasz szeder. (*Morus alba*.) Eperfafélék (*Moraceae*). Termése rendszeren fehér, de lehet szürkés, lilás, sárga, piros és fekete is; mindig édesízű. Levelével etetik a selyemhernyót. Tenyésztik országszerte, sokféle fajváltozatban.

Használata: A szederfának jól megérett gyümölcse *hasat indít*. Az érett szedernek kifacsart leve megfőzve, mézzel elegyítve *torokbajnál* ajánlatos.

Az érett szeder megtörve, borogatásképen használva *torokdagánatot* oszlat. Ecetben főzött leveleit *égési sebekre* rakják. A szederfa levele, gyökere kevés gummival borban megfőzve *fogfájást* csillapít.

Szilva, kerti. (*Prunus domestica*). Rózsafélék. (*Rosaceae*). A gyümölcs nagysága, színe, íze, továbbá aszerint, hogy húsa a magról leválik-e vagy sem, számos fajtát különböztetnek meg. Ilyenek: a *besztercei*, *olasz*, *kék*, *duránci* lószemű szilva és mások.

Használata: A szilvalé rútavirággal és mézzel elegyítve és parázon lassan megmelegítve *hideglelést* szüntet meg.

A szilvafának enyve (macskaméz) borecetben megfőzve *oltvarat* gyógyít. *Száj* és *ínyrothadás* ellen jók a borban főtt szilva levelei, szájöblögetőnek használva.

Szőlő, bortermő (*Vitis vinifera*). Szőlőfélék (*Ampelideae*).

Használata: A szőlőtőnek különféle hasznait dr. Váli a következőkben összegezi. «Ha a szőlőtőnek gyökerét *Foenum graecum* magvával együtt megtöröd és az emberi testen lévő *rút nedves sebekre* hinted, a rútságot letisztítja.»

«Ha a szőlővessző leveleit (20 gr.) összekevered, mézzel és mozsárban megtöröd, facsard ki annak levét ruhán át, ezen kifacsart succus (nedű) a *homályos szemeknek* kész orvosság, ha egynéhányszor azzal a szemhéjakat megkened. «A hirtelen való *elnémulás* ellen, ha az ember a szőlő leveleit ecetben veszi be, szólása lassan-lassan visszatér.»

«A *szüléshez* közel álló asszony a szőlő leveleit főzze meg borban, ezen bort igya és könnyen szülhet. A szőlőtő borban megfőzött gyökereinek a főzete *keléseket* fakaszt meg.»

«Ha a szőlőtőnek megégetett s összegyűjtött hamvából lúgot csinálsz és testedet vele mosod, *bibircseket*, *keléseket* gyógyít, tested szép fehérre mossza.»

«Minekelőtte a szőlő hajtana, a szőlőtőből és vesszejéből kicsepegő vízzel mosd meg arcodat, a *szeplőt* elveszi.»

«Az éretlen szőlőt, ha kifacsarod és megiszod, *gyomrodat erősíti*.

Tölgyfa (*Quercus*). Bükkfélék (Fagaceae). Idetartozik: *kocsányos tölgy*, gubacsfa, suokafa, mocsártölgy (*Quercus Robur*, *Quercus pedunculata*); a *kocsánytalan tölgy* (*Quercus sessiliflora*); a *molyhos tölgy* (*Quercus lanuginosa*).

Használata: A porrátört tölgymakk *kólikát* gyógyít, *hólyagkövet* ront.

A tölgyfa héja porrá zúzva (*Pulvis Cortex quercus*) forró vízben 2—3 óráig ázva, külsőleg alkalmazva *rút sebeket* tisztít, ha e vízzel a sebeket naponkint 3—4-szer jól megmossuk.

«A tölgyfának szeptember havában szedett levelei és belső héja borban megfőzve kész és hasznos ital *vérfolyásnál* és *magömlésnél*.

Vörös fenyő, európai cédrusfenyő, terpentín vagy vörösfű (*Larix decielula*). (*Pinus Larix*). Fenyőfélék (Obiatiaceae). Terem erdőkben, szórványosan a Kárpátokban. Vöröses fája igen értékes; kivált vízi építkezésekben nagyon ellenálló. A velencei terpentint szolgáltatja.

Használata: A vörös fenyőfának kifolyó enyvét vagy szurokját egyenlő részben viasszal és faolajjal vegyítve, agyagedényben tűzre teszik, felolvasztják és hűlt állapotban flastromnak készítik. Mérges *kelésekre* kenve, igen jó hatása.

A tavaszi növénynedv-kúráról.

Fény és erő! Ez a tavasz signaturája. A természet újjáébredése a beteg emberi szervezetben vagy új frissen lüktető életet kelt, vagy legalább az életre keltésnek, a meggyógyulásnak reményét ébreszti föl. Előtte a tavasz az életre keltett Adonis, ki ifjúságának bájaival, ereiben lüktető életpezsgésével,

mindenkinek boldogítására irányuló törekvésével, önerejének átadásával életet ad, életet meghosszabbít vagy legalább reménnyel táplál és boldogít. Friss növény erő nélkül, friss éltető nedű a sorvadásos szervezetre való hatás nélkül nem képzelhető. Erről a hatásról akarok írni. Hiszen a növény, mint már «Előszó»-m soraiban megjegyeztem vagy gyilkosa vagy barátja úgy az emberi mint állati szervezetnek. Nézzük a jó barátot.

Tagadhatatlan tény, hogy a friss növénynedvnek élvezetével egybekapcsolt tavaszi kúrák edzőleg, tisztítólag, az idült bajoknál kiválóan gyógyítólag hatnak. Sok növénynél észlelhetjük, hogy tavasszal, virágzása előtt használva, hatékony nedűje nemcsak az egészségtelen tél folyamán megromlott anyagokat vezeti ki az emberi szervezetből, hanem javítván a gyomornedvet, az emésztést elősegíti, az étvágyat növeli, a vért tisztítja és fölfrissíti; szóval éltetően hat.

A gyógyfűvek vagy főzeléknek, salátának, fűszernek, sőt apróra vágva vajjal kenyerrel használhatók. Leghatékonyabb a gyógynövények friss nedűje (fáknál u. n. nyírfa, nyárfa stb. vize), melyet vagy tisztán, vagy tejjel, vízzel, borral, húslevessel vegyítve élvezhetünk. Az egyes növények gyógyhatásának leírásánál erre is kiterjeszkedtem. Dr. Löffler drezdai orvosnak van erről egy könyve «Die Kräutersaftkuren», melyet melegen ajánlhatok.

Rövid kivonatban a következőket közlöm.

A tavaszi kúra friss növénynedvekkel sikerrel alkalmazható. 1. *Bélrekedés, elnyálkásodás, túlbő gyomorsavképződésnél, kólika és emésztési zavaroknál* úgyszintén hiányos vagy rendetlen *savképződésnél*. 2. Nagyon jó hatású *máj- és lépkenyvedésnél* (mely az alkohol túlságos élvezetének a következménye) hiányos vagy túlbő beteges, abnormis *epeömlésnél, epekőnél* és az abból eredő *vízkelet, sárgaságnál, aranyéknél*. 3. A lymphatikus edények bajainál, *mirigydagadatoknál, scrophulosisnál, golyvánál, atrophia* (hiányos táplálkozásnál) *sápkór*nál. 4. *Tüdőszervi bajoknál, vérhányásnál, elnyálkásodásnál, tuberkulotikus*

genyedésnél, szervi szívbajnál, érlemeszesedésnél, szívurokvízkórnál, tüdővízzenyőnél.

A friss növénynedvekkel való kúra dr. Löffler szerint leghatékonyabbnak bizonyult az az úgynevezett *tüdőhepatizatió*nál és *chronikus* (idült) *tuberculosis*nál. 5. *Hólyagbajok*nál, nehéz, *csepegő vizelet*nél, *főveny* és *vesekőképződés*nél. 6. *Vér*bajoknál és megromlott vagy hiányos *életnedvek*nél. 7. *Bőr*bajoknál, *rheumatikus*, *csúzos fájdalom*knál, *hosszadalmas bőrkiütés*nél, *kelések*nél, *vérsűrűsödés*nél. 8. *Nemi szer*vbajoknál, *hiányos vérképződés*nél. 9. *Ideg*bajoknál, *nyavalyatörés*nél, *vitustánc*nál, *hypochondria*, *hysteria melancholia* és más *elme*bajoknál.

Az itt rövidesen föltüntetett bajok ellen használható gyógynövények könyvem keretében vannak felsorolva.

Főzeléknek a következőket ajánlom: közönséges borbálfű (*Barbarea vulgaris*), réti kakuktorma (*Cardamine pratensis*), csalán (*Urtica dioica*), mezei katáng (*Cichorium intybus*), pongyola pitypang (*Taraxacum officinale*), sóska (*Rumex acetosa*), utilapu (*Plantago lanceolata*) stb. stb.

Salátának kitűnő: a bőjti kakuktorma (*Cardamine Nasturtium*), pitypang (*Taraxacum officinale*), borbályafű (*Barbarea vulgaris*), derece Veronika (*Veronica Beccabunga*), kalánfű (*Cochlearia*), komló friss hajtása (*Humulus Lupulus*) stb.

Ne gondolja senki, hogy a tavaszi kúra csakis az egyes ételek és italaktól való megtartóztatásra vagy a kedves ételek és italoknak szükségszerű megszorítására van alapítva. Ez tévedés. A helyes gymód felöleli az egész emberi szervezetet és ennek úgy belső mint külső kívánalmait, jobban mondva szükségletét. Ide tartozik a *ruházkodás*, a *testi* és *szellemi foglalkozás*.

Összinté szívvel a következő napirendet ajánlom:

1. A beteg keljen föl jó korán, hogy a frissítő, a szervezetet élénkítő, jó tavaszi levegőt magába szívhassa, élvezhesse. Az ágyban való lustálkodás sohse volt hasznos.

2. Hacsak állapota és ereje engedi, mossza meg az egész testet jó hideg vízzel (melybe egy deci borecet vegyíthető)

és aztán száraz frotírtörülközővel dörzsölje meg jól a testet, hogy a bőr megpiruljon.

3. Az időjáráshoz mérten öltözzék vagy melegebb vagy szellősebb ruhába, de ügyeljen arra, hogy a törzstest melegen takartassék.

4. A növénynedveket éhgyomorra vegye be, vagy ha növényből készített tea van rendelve, használja langyosan és utána tegyen 1—2 órai sétát a szabad természetben. (Esős vagy szeles időben ez elmarad.) Séta után tartson pihenőt és csak ezután ülhet reggelihez. Cacao, csokoládé nem ajánlható; legjobb az *erőleves*, *húsleves* barna kenyérrel. Gyenge orosz tea *rum nélkül* vagy gyenge kávé is élvezhető. Idegbajosoknak egyikét sem tanácsolom. Legjobb a húsleves.

Reggeli után jó a szellemet foglalkoztatni. Olvasmány, társalgás olyan legyen, mely a kedélyt fölvidítja, de nem izgatja.

5. Az ebéd könnyen emészthető, tápláló eledelből álljon. Zsiros, füstölt húsok, fűszeres ételek a szervezetet bágyasztják, lankasztják. A legjobb ital a friss víz; gyenge asztali bor vízzel vegyítve sokaknak lesz ajánlva. A beteg egyék inkább többször naponkint, mintsem hogy gyomrát egyszerre megterhelje. Délben egyék annyit, hogy még fél ebédet végig tudna enni.

Ebéd után rövid ideig tartó mozgást kell ajánlanunk a szabadban vagy ha a beteg erősebb, vegyen kapát vagy ásót és dolgozzék a kertben. A *délutáni alvás* nemcsak rossz, hanem az egészségre nézve nagyon káros szokás. A délutáni órákat foglalkozással töltsse, mert a hasznos növénykúrának nagy ellensége a testi és szellemi lustaság; apasztja az önbizalmat és fejleszti a szenvedélyeket. A hasznos munka edzi a testet és kiragadja a lelket abból a sphaerából, melynek keretében csak elégedetlenség, bizalmatlanság és unalom honol. Magától értetődik, hogy a foglalkozásnak a beteg erejéhez mértnek kell lennie, nehogy elcsigázottságot vagy a testi erőknél apadását előidézzék.

A növénynedv vagy az előírt növénytea délután 4–5 óra között vehető be, utána mozgás a szabadban. A vacsora legyen rövid és csak könnyű ételből álljon. Általában a diatetikus életmód a növénynedv-kúrának alapfeltétele.

Vacsora után az olvasás mellőzendő, ellenben a jó kedélyes társaság fölkeresendő, de csak úgy egy órára, mert a betegnek korán kell lefeküdnie, hogy jó korán fölkelhessen.

Ennyiből állana a dióhéjba szorított jó tanács. Megjegyzem, hogy a növénynedv- és teakúrával még a külső alkalmazások: fürdők, öntések, borogatások, gymnastika vannak egybekapcsolva; ezeknek betartási idejét a rendelő orvos szabja meg. A természet és a tudomány vetélkedjenek, hogy a beteg szervezetbe életet öntsenek.

Jó hatású háziszerek.

Fölfekvés ellen súlyos betegeknél. 60 gr. szarvas-taggyú, 60 gr. viasz agyagedényben, parázson lassan olvasztandó és 125 gr. friss vajjal és birsalma-főzettel jó sokáig keverendő. A kenőcsöt vászondarabkára kenik és a fájós helyre borítják.

Csillapító tea. Ijedezésnél, görcsöknél, vértolulásoknál a következő vegyülék ajánlható: 24 gr. *cicka fark* (*Archilea millefolium*), zsálya (*Salvia off.*), citromfű (*Melissa off.*), *fodormenta* (*Mentha crispa*); 15 gr. nemes pipitér (*Anthemis nobilis*), hársfavirág (*Tilia grandiflora*); 8 gr. kakukttorma (*Cardamine Nasturt.*); 4 gr. anizs (*Pimpinella Anisum*), olasz kapor (*Anethum foeniculum*), kömény (*Carum Carvi*). Összevegyítve és apróra vágva vagy zúzva teának főzendő.

Enyhítőszer hólyagkőnél. 5–10 fekete téli retek ugyanannyi hagymával finomra vágva aztán összezúzva erősen kipréselendő. A léből reggel éhgyomorra és este lefekvéskor 2–2 evőkanállal kell bevenni. Kezdődő *hasvízkór*nál is jó hatású.

Vértisztító szer. 9 rész rebarbara (*Rheumbarbar*), 6 rész rozmarin (*Rosmarinus* off.); 4 rész sennalevél (*folia Sennae*), kigyós keserűfű (*Polygonum bistorta*), édesgyökér (*Polypodium* vulg.), ezerjófű (*Erythreum Centaur*), anizs (*Pimpinella Anisum*), citromháj, kakuktormafű (*Cardamine Nasturt*), ibolyagyökér (*Viola odorata*), örvénygyökér (*Inula Helenium*); 2 rész zsálya (*Salvia* off.), citromfű (*Melissa*), salátaboglárka (*Ranunculus ficaria*), Veronika (*Veronica* off.), szagos müge (*Asperula odorata*); 1 rész babér levél. Mindezt összevegyítve össze kell zúzni és abból két nagy evőkanállal 1½ liter vízben addig főzni, míg egy literre lefől. Gondos leszűrés után a teából napinkint 1—1 csészével (2—2 deci) reggel éhgyomorra és este lefekvés előtt kell bevenni.

Vértisztító tea. 15 gr. sassaparilla-gyökér (*Radix Sassa-parillae*), 8 gr. édesgyökér (*Polypodium* vulg.), 4 gr. kapor-mag (*Anethum*), 2 gr. sennalevél összevegyítendő és négy liter forró vízzel leöntve, néhány percig forralandó aztán gondos leszűrés, reggel, este 1—1 decivel használandó.

Hideglelés ellen. 24 gr. szárított narancsháj és 4 gr. fűzfaháj (*Salix*) porrá zúzendó. Lázmentes időben, vagyis mikor a hideglelés némileg megszűnt, e porból kis kávéskanállal kell bevenni.

Duchesné-féle életelixir. 40 gr. zsálya és rozmarinvirág, 90 gr. tárnicsgyökér (*Gentiana*), ezerjófűvirág. (*Centauria*), 60 gr. örvénygyökér (*Inula Helenium*), faháj, szekfű jól összekeverve nyolc napig finom borecetben áztatandó. A folyadékból napokint 4—5 gr.-ot szabad bevenni. Egyike a legjobb eszenciáknak.

Gyomorerősítő tinctura. 50 gr. Veronika (*Veronica* off.), 35 gr. gimharaszt (*Scolopendrium* vulg.), 35 gr. örvénygyökér (*Inula Helenium*), 17 gr. rebarbara (*Rheum Barbarum*), 50 gr. Kalmusgyökér (*Acorus Calamus*) 70 gr. ezerjófű (*Erythraea Centaur.*), 2 gr. üröm (*Artemisia Absinthium*), 20 gr. áldott bárcs (*Cnicus benedictus*), 2 gr. orvosi pemete (*Marrubium* vulg.), négy liter tiszta seprőpálinkában

áztatva, 14 napig napon vagy meleg helyen hagyandó és naponként egyszer jól összerázandó. Kitünő hatása nemcsak gyomorgyengeségnél, hanem kólikánál és hasmenésnél is tapasztalható. Napokint két evőkanálnyit kell bevenni.

Gyomorgörcs ellen a következő tinkturát ajánlom. Előírásom után készül. 20 gr. üröm, 30 gr. Angyelika (*Radix Angelicae*), 20 gr. borókamag (*Juniperus comm.*), 15 gr. tormentillagyökér (*rad. tormentillae*), 25 gr. zsálya (*Salvia off.*), 10 gr. vasfű (*Verbena off.*), 10 gr. szálkacsék (*Euphrasia off.*), 10 gr. kalmusgyökér (*Acorus Calamus*), 10 gr. bába irefűgyökér (*Pimpinella saxifraga*), két liter borszeszben 14 napig meleg helyen tartandó. Ebből a folyadékból 20—25 cseppet cukorra öntve kell bevenni.

Van egy másik enyhébb *tinctura* is, mely gyomorerősítőszernek van ajánlva. Összetétele ugyanaz, csakhogy nem borszeszben, hanem finom cseresznyepálinkában készül. E két orvosság Léván (Bolemann gyógyszerár) és Esztergomban Kerschbaumayer Károly gyógytárában *gyomorcsépppek* név alatt van forgalomba hozva.

Rheuma, csúz, köszvény ellen a *tinctura Capsici cum Menthol Oleum pini et Oleum. Thymus Serpillum* igen hatásosnak, fájdalomcsillapítónak bizonyult. Előírásom után készül. Bedörzsölésre szánt külső szer.

Kisebb fájdalmaknál, reumatikus hasogatásoknál a következő bedörzsölő szert ajánlhatom. *Oleum pini* gr. 5. *Oleum Thymus Serpillum* gr. 20. *Menthol* ½ gr. (félgramm), *Oleum sinapis guttae* 2 (két csepp). Jól összevegyítve külsőleg alkalmazandó derékfájásnál (az ú. n. *Hexenschuss*nál) is. *Probatum est.* A tinktura *Capsici* Kerschbaumayer Károly gyógyszertárában (Esztergomban) kapható.

Álmatlanság elleni szer. Végy 20 mákfejet, 1—1 márékkal fűzfalevet, endivia-virágot, ibolyát, orvosi székfűvet (*Matricaria chamomilla*), orvosi tisztessűvet (*Belonica officinalis*), az egészet keverd össze, vagdald apróra és főzd meg 1½ liter vízben. Lefekvéskor mosd meg ezen főzettel

nemcsak a homlokodat és halántékedat, hanem a lábaidat és kezeidet is.

Étvágygerjesztő szer. 20 gr. zsálya (*Salvia off.*), 15 gr. Angyelikagyökér (*rad. angelicae*), 10 gr. fehér üröm (*folia Absinth*), 10 gr. borókamag, zúzva (*fructus Juniperi*), 5 gr. fénikpor (*pulvis foeniculi*). Ebből a keverékből 5 gr.-ot 3 deci vízben 2 decire kell lefőzni és a gondosan leszűrt folyadékból naponként 6—8 evőkanállal bevenni.

Lower-féle vízkór elleni szer. 30 gr. guajakafa (*Guajacum*, délvidéki fa; a spanyolok 1508. körül hozták Amerikából), 30 gr. lóromgyökér (*Rumex Crispus*); fehér és sárga santalafa (*Santalum*, Keletindióban honos); 2 marék bojtörjános párló, apró bojtörján (*Agrimonia Eupatoria*); 2 marék gimharaszt, szarvasnyelvűfa (*Scolopendrium vulg.*); 30 gr. koriandrom mag (*Semen Coriandri*)-keverékre 8 liter sört öntünk és valamely nagyobb agyagedényben 4—6 napig állni hagyjuk. E folyadékból a beteg tetszés szerinti időben ihatik, de nem többet mint 4 decit naponként.

Tüdőbetegeknek való ital. Végy malátát, főzd 3 liter vízben, tégy hozzá szárított barna kenyérhéjat, néhány narancshéjat, vegyíts hozzá 2—3 deci bort és egy deka cukrot, szűrd le gondosan jó tiszta üvegbe és tartsd sötét helyen. A beteg naponként 3—5 evőkanállal ihatik belőle.

Erősítő növényfürdő. Ehhez szükséges: foltos kontyvirág (*Arum maculatum*) gyökerestül és levestül, örvénygyökér (*Inula Helenium*), csalán (*Urtica dioica*), vérhulló fecskefű (*Chelidonium majus*), kakukfű (*Thymus*), boróka (*Juniperus*), tölgyfakéreg (*Cortex quercus*), hangyaföldből vett föld, mindezekből annyi veendő, amennyi valamely jó fürdő elkészítéséhez szükséges. A fürdőnek langyosnak kell lennie. Öreg embereknek és lábadozóknak egyaránt ajánlható.

ZÁRSZÓ.

Igaz, őszinte szívvel mondhatom, hogy jelen munkám megírására a szenvedő emberiség iránti mély részvét és szeretet indított. Nem tökéletes e munka, mert csak tájékoztatólag írtam mindazok számára, a kik maguknak a növények gyógyhatásáról és használatáról legalább megközelítő fogalmat akarnak szerezni. Ne várjon tehát az olvasó új fölfedezéseket, új kísérleteket, eddig föl nem derített gyógyítási mozzanatokat; törekvésem csakis arra irányult, hogy a *tapasztaltakat* tehát a *tapasztalati tényeket* összegyűjtsem és könnyen érthető alakban az érdeklődő nagy emberiségnek bemutassam. A csapás, a melyen haladok a *tények*, a *megdönthetetlen tapasztalati tények csapása*. Contra facta non valent argumenta. Ezen tények ellen hiábavaló minden érvelés.

Nem hiszem, hogy az elfogultság határsértéssel vádoljon meg azért, mert pap létemre az orvosi tudomány területére léptem, midőn a növényországot tanulmányozva, az egyes növényekben rejlő gyógyerőt elárulom és *avatatlanul* közkinccsé teszem. Ez nálunk ki van zárva, mert mindenki tudja, hogy a nagy természet nyitva áll mindenki előtt, a természetben rejlő erők fölfedezésére irányuló törekvés dicsérendő ambíció, a fölfedezett erők hatásának az emberiség javára való fordítása pedig szoros emberbaráti kötelesség.

Amit tanultam, amit tapasztaltam, amit a szenvedők javára a növényországban üdvösnak találtam, amit a régiek tapasztalati könyveiből átvehettem, azt a szenvedő emberiséggel azért közlöm:

«Ősi erőben kélj újra ó emberi faj».

FORRÁSMUNKÁK MEGNEVEZÉSE.

- ①. *Dr. Csapó József* (debreceni physikus), «Uj füves és virágos magyar kert». Pozsony, 1775.
2. *Dr. nedlici Váli Mihály*, «Házi orvos». 1797.
3. *Csurgay Kálmán*, «Gyógyszerészeti Szakkönyv». Budapest, 1883. Eggenberger kiadása.
4. «Magyarország virágos növényei.» Irta: *Vágner János*. Budapest, 1902. Athenaeum irodalmi társulat.
5. «A gyógynövények műveléséről.» Hengé Le cog es Jäger eredeti után átdolgozta *Detsinyi Frigyes*. Budapest, 1880. Pesti könyvnyomda részvénytársaság.
6. «Szegény ember gazdasága.» Irta *Cserjesi Károly*. Budapest, 1907. A Szent-István-Társulat kiadása.
7. «Gottesseggen in der Pflanzenwelt.» *Joh. Alfred Ulsamer*. 1901. Klagenfurt. St. Joseph Bücher.-Bruderschaft.
8. «Kis növényatlasz.» *Ardos Frigyes*, főgimn. tanár. Szeged, 1907. Traub B. kiadása.
9. «Die Hybridation und Sämlingszucht der Rosen.» Rudolf Geschwind. Leipzig und Wien, 1866. Verlag der literarisch artistischen Anstalt.
10. «Esztergom megye és környékének flórája.» Irta: *Dr. Feichtinger Sándor*. Esztergom, 1899.
11. «Das grosse Kneippbuch.» Von *Franz Boniz*. Raile Kempten, 1903. Verlag von Josef Kösel.
12. «Naturgeschichte der drei Reiche.» Von Ferdinand Siegmund. Wien, 1873. Hartlebens Verlag.
13. «Gartenbuch.» Von *Schmidlin*. Berlin, 1887. Verlag v. Paul Parey.

14. «Der Küchengarten.» Von *J. Hartwig*. Weimar, 1880. Verlag Leonhard Friedrich Voigt.
15. «Das Buch der Natur.» Von *Dr. Friedrich Schwedler*. Braunschweig, 1870. Verlag von Friedrich Bieweg u. Sohn.
16. «Das Pflanzenreich.» Von *Dr. J. Schenkel*. Mainz, 1847. Verlag von P. M. Kunze.
17. «Vollständige Synonymik.» Von *Dr. Ludwig Pfeiffer*. Kassel, 1870. Verlag Theodor Fischer.
18. «Naturgeschichte.» Von *Heinrich Rebaus*. Stuttgart, 1875. Verlag Julius Hoffmann.
19. «Einträglicher Obstbau.» Von *Greffent*. Berlin, 1884. Verlag von Paul Parey.
20. «Blumengärtnerei.» Von *Th. Rümpler*. Berlin, 1888. Verlag von Paul. Parey.
21. «Orgonon der Heilkunst.» Von *Dr. Arthur Lutze*. Köthen, 1881. Verlag Schettler.
22. «Kräuterarzt.» Von *Eduard Winkler*. Plauen, 1875. Verlag von August Schröter.
23. «Grosses illustriertes Kräuterbuch.» Von *Dr. Ferd. Höchstädter*. Reutlingen, 1882. Verlag von Enslin und Laiblin.

III. RÉSZ.

A különféle betegségek ellen használandó gyógy- füvek jegyzéke.

Röviden jelzem, hogy a természetes gyógymóddal szorosán összefüggő külső alkalmazásokról, ha a jó Isten is úgy akarja, *A természetes gyógymód* című könyvemben értekezendem. Ezennel kizárólag a növényországban rejlő eddig ismert gyógygyerőnek az ismertetését adom azon reményben, hogy ezzel is a nemzet fentartásához tehetségem szerint hozzájárultam, emberbaráti kötelességemet jóhiszeműleg teljesítettem. Egyes betegségnél jelzem a keveréket, melyet sok évi tapasztalatomra hivatkozva, nyugodt lélekkel ajánlhatok.

Agyrázkódás.

Hegy arnika (*Arnica montana*). 157.

Ajakrepedés.

Bazsalvikum (*Veimura Basilikum*). 11.

Ájulás.

Orrtekerő torma (*Armoracia rusticana*). 141.

Altesti bajok.

Kerti ciprusfű (*Cupressi herba*) 25.

Ezerjófű (*Erythraea Centaurium*). 34.

Közönséges farkasalma (*Arisolochia Clematitis*). 35.

Vérhulló fecskefű (*Chelidonium majus*). 37.

- Fűszeres kapor (*Anethum graveolens*). 52.
 Mezei katang (*Cichorium Intybus*) 55.
 Orvosi székfű (*Matriearia chamomilla*.) 75.
 Őszi aranyvirág (*Chrysanthemum parthenium*). 77.
 Citromszagú mézfű (*Melissa officinalis*). 84.
 Borsos menta (*Mentha piperita*). 88.
 Berki zápóca (*Astrantia major*). 91.
 Pongyola pitypang (*Taraxacum officinale*.) 100.
 Közönséges palástfű (*Alchimilla vulgaris*). 101.
 Áldott barcs (*Cnicus benedictus*). 104.
 Bojtorjános párló (*Agrimonia Eupatoria*). 107.
 Illatos rozmaring (*Rosmarinus officinalis*). 114.
 Kerti ruta (*Ruta*). 114.
 Orvosi székfű (*Matricaria Chamomilla*). 127.
 Mezei tíkszem (*Anagallis arvensis*). 147.
 Nagyszagú zeller (*Apium graveolens*). 157.

Hasznos keverék.

Rp.	Centauria	gr.	10
	Rad. taraxacum	"	5
	Melissa off.	"	15
	Rosmarin	"	10
	Matricaria	"	10
	Ruta graveolens	"	5

1 adag (5 gramm) 2 deci vízben főzendő és reggel, este 1—1 deci megivandó.

Álmatlanság.

- Sárga dinnye (*Cucumis Melos*). 27.
 Mezei macskagyökér (*Valeriana officinalis*). 74.
 Kerti mák (*Papaver somniferum*). 79.
 Fehér tündérrózsa (*Nymphaea alba*). 143.
 Famoha (*Museus*). 166.

Anyatej.

- Télizöld metény (*Vinca muor*). 16.
 Homoki bársonyvirág (*Helychrysum arenarium*). 43.
 Hasznos édes kömény (*Anethum foeniculum*). 53.
 Terjőke (*Echium vulgare*). 99.
 Erdei raponca (*Phyteuma Spicatum*). 112.

Hasznos keverék.

Anethum foeniculum	gr. 15
Echium vulgare	« 5
Phyteuma spicatum	« 5
Vinea minor	« 10

1 adag (4 gramm) 3 deci vízben főzve, 1 nap alatt kortyonként megivandó.

Anyaméh-baj.

Borsfű-pereszlény (Clenopodium vulgare). 136.

Aranyér.

Bablevelű fű (Sedum Telephium). 7.

Apró csalán (Urtica urens). 19.

Torzsika boglárka (Ranunculus celeratus). 26.

Közönséges cickafark (Achillea Millefolium). 32.

Saláta boglárka (Ranunculus Ficaria). 37.

Festő fűrészfű (Seratula tinctoria). 41.

Tüzes liliom (Lilum bulbiferum). 65.

Fekete nadálytő (Symptitum officinale). 93.

Nyullábfű (Trifolium arvense). 94.

Közönséges pásztortáska (Capsella bursa pastoris). 105.

Orvosi pemete (Marrubium vulgare). 109.

Közönséges aggófű (Senecio vulgaris). 113.

Korai lúdhúr (Alsine verna). 146.

Jó keverék.

Achillea mille fol.	gr. 5
Marrubium vulgare	« 10
Symptitum officinale	« 15
Capsella bursa pastoris	« 20
Radix tormentillae	« 10

1 adag (5 gramm), 3 deci vízben főzve.

Asthma (nehéz lélegzés).

Angyalfű (Angelica arangelica et angelika sylvestria). 1.

Vizikocsord (Peucedanum officinale). 27.

Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.

Körisfa (Fraxinus excelsior). 171.

Jó keverék.

Pencedanum officinale	gr. 20
Inula Helenium	« 15
Fraxinus	« 10
Angelicae (gyökér)	« 20
Foenum graseum	« 5

1 adag (3 gramm) 3 deci vízben 2 decire lefőzendő és 1 nap alatt kortyonként beveendő. A főzetet gargalizálásra is használhatjuk.

Aszkór, szárazbetegség (l. szárazbetegség).

Erdei mácsonya (*Dipsacus fullonum*). 14.

Lásd tüdőbaj.

Bágyadtság és fáradtság.

Citromszagú mézfű (*Melissa officinalis*). 84.

Belső daganat.

Orvosi atracél (*Anchusa officinalis*). 99.

Többet l. (daganat).

Belső sebek.

Csomós görvélyfű (*Scrophularia nodosa*). 20.

Közönséges orbáncfű (*Hypericum perforatum*). 21.

Fekete nadálytő (*Symphytum officinale*). 93.

Réti ördögcharaptafű (*Succisa pratensis*). 102.

Közönséges gyikfű (*Brunella vulgaris*). 143.

Mezei varfű (*Knautia arvensis*). 149.

Jó keverék.

Flores Arnica montana	gr. 10
Folia Scrophularia nodosa	« 10
Rad. Symphitum off.	« 10
Rad. tormentillae	« 5
Knautia arv.	« 5

1 adag (5 gramm) 3 deci vízben főzve és 2 óránként 1 kávéskanállal bevéve. Jó a *Tinctura Arnica*-ból 45 csepp 2 deci vízben oldva és e folyadékból naponként 2 evőkanállal bevéve.

Bélrestség.

- Vizi kocsord (*Peucedanum officinale*). 27.
 Orvosi füstike (*Fumaria officinalis*). 39.
 Homoki bársonyvirág (*Helichrysum arenarium*). 43.
 Közönséges sédkender (*Eupatorium Cannabinum*). 57.
 Békalen (*Linum catharticum*). 69.
 Kacsaringós lépharasz (Ceterach officinarum). 70.
 Szagos müge (*Asperula odorata*). 78.
 Berki zápóca (*Astrantia major*). 91.
 Fehér mustár (*Sinapis alba*). 92.
 Bojtorjános párló (*Agrimonia Eupatoria*). 107.
 Kerti zsálya (*Salvia officinalis*). 117.
 Kenyérbél cickafark (*Achillea ptarmica*). 139.
 Varadics aranyvirág (*Tanacetum vulgare*). 149.

Hasznos keverék.

Fumaria off.	gr. 15
Asparula odorata....	" 10
Salvin officinal.	" 5
Eupatorium Cannabinum	" 5
Folicula Semae....	" 5

1 adag (5 gramm) 3 deci vízben főzve. Egy napra elegendő.

Bélgyengeség.

- Törékeny gurgolya (*Seseli rigidum*). 60.
 Kereklevelű mályva (*Malva neglecta*). 82.
 Borsosmenta (*Mentha piperita*). 88.
 Közönséges palástfü (*Alchimilla vulgaris*). 101.
 Bőjt kakuktorma (*Cardamine Nasturtium*). 142.

Bénulás.

- Mezei kökörcsin (*Anemone nigricans*). 64.
 Illatos rozmaring (*Rosmarinus officinalis*). 114.
 Kerti magyarbors (*Capsicum annuum*). 144.
 Hegyi arnika (*Arnica montana*). 157.
Tinctura Capsici mint külső bedörzsölőszert kitűnő.

Bibircsók.

Szőlő bortermő (*Vitis vinifera*). 174.

Bolha.

Baracklevelű keserűfű (*Polygonum Persicuria*). 111.

Nehézságú zsázsa (*Lepidium rudemale*). 158.

Egerfa (*Alnus ineara*). 164.

Bőrbajok.

Articsóka (*Carlina acaulis*). 5.

Bogácskóró (*Onopordon Acanthium*) 14.

Kerek repkény (*Glechoma Hederacea*). 15.

Aprócsalán (*Urtica urens*). 19.

Csomós görvélyfű (*Scrophularia nodosa*). 20.

Közönséges cékla (*Beta vulgaris*). 22.

Palackféregfű (*Xyris spatula foetida*). 24.

Vérhulló fecskefű (*Chelidonium majus*). 37.

Orvosi kanáltorma (*Cochlearia officinalis*). 50.

Kalinka-infű (*Ajuga Chamaepitys*). 51.

Keresztes galaj (*Galium Cruciatu*). 57.

Mezei kökőrcsin (*Anemone nigrieans*). 64.

Liba pimpó (*Potentilla anserina*). 73.

Ökörfarkkóró (*Verbascum Thapsus*). 95.

Pompás örvénygyökér (*Inula Helenium*). 102.

Ragadós galaj (*Galium aparine*). 112.

Sóskalórom (*Rumex Acetosa*). 135.

Mezei súrló (*Equisetum arvense*). 138.

Korai lúdhúr (*Alsine verna*). 146.

Mandola (*Prunus Amygdolus*). 171.

Búskomorság.

Kerti borága (*Boraga officinalis*). 10.

Mezei tikszem (*Anagallis arvensis*). 147.

Cukorbetegség.

Naspolya (*Mespilus germanica*). 170.

Harmatfű (*Drosera rotundi folea*). 45.

Angyelika (*Angelica*). 1.

Jó keverék.

Radix Angelicae	--- --- --- ---	gr. 20
Radix tormentulis	--- --- --- ---	« 10
Fol. Drosera rotundifolia	--- --- --- ---	« 20

1 adag (5 gramm) 2 deci vízben főzve.

Csecsbimbó-repedés.

Bazsalyikum (Veimura Basalicum). 11.
 Lókörmű martilapu (Tussilago Farfara) 72.
 Ragadós galaj (Galium aparine). 112.

Csuklás.

Álföldi kakukkfű (Thymuss Marschallianus). 49.
 Famoha (Muscus). 166.
 Citrom (Citrus).
A citromnak kifacsart leve igen jó hatásu.

Csonttörés.

Általbuvófü (Bupleorum rotundifolium). 61.
 Fekete nadálytő (Symphytum officinale). 92.

Csúz.

Általbuvófü (Bupleurum rotundifolium). 6.
 Fekete ebszőlő (Solanum nigrum). 30.
 Orvosi falfű (Parietaria officinalis). 36.
 Földi bodza (Sambucus Ebulus). 39.
 Álföldi kakukkfű (Thymuss Marschallianus). 49.
 Mezei kökörccsin (Anemone nigricans). 64.
 Szagos levendula (Levandula Spica). 70.
 Maszlagos nadragulya (Atropa Belladonna). 87.
 Tejoltó galaj (Galium verum). 129.
 Tüskés édesgyökér (Glycyrrhiza echinata). 131.
 Varadics aranyvirág (Tanacetum vulgare). 149.
 Orvosi Veronika (Veronica officinalis). 151.
 Hegyi arnika (Arnica montana). 157.
L. a jó háziszerek rovatában.

Daganat.

- Kerti borága (*Borága officinalis*). 10.
 Sarlós gamandor (*Teucrium Chamaedrys*). 21.
 Négylevelű varjűszem (*Paris quadrifolia*). 23.
 Közönséges dohány (*Nicotiana Tabacum*). 28.
 Orvosi ebnyelvű fű (*Cynoglossum officinale*). 29.
 Fekete ebszőlő (*Solanum nigrum*). 30.
 Magyar csülleng (*Isatis praecox*). 36.
 Földi bodza (*Sambucus Ebulus*). 39.
 Francia lepkeszeg (*Trigonella monspelica*). 44.
 Sárga csillagfürt (*Lupinus luteus*). 48.
 Fűszeres kapor (*Anethum graveoleus*). 52.
 Közönséges sédkender (*Eupatorium Cannabinum*). 57.
 Kerti laboda (*Atriplex Hortense*). 62.
 Tűzes liliom (*Lilium bulbiferum*). 15.
 Bojtorjános szerb tövis (*Xanthium strumarium*). 68.
 Tavaszi lednek (*Orob. vernus*). 68.
 Szagos levendula (*Levendula Spica*). 70.
 Réti lóhere (*Trifolium pratense*). 72.
 Orvosi ziliz (*Althaea officinalis*). 82.
 Maszlagosnadragulya (*Atropa Belladonna*). 87.

Daganat.

- Vállas csengetyűke (*Campanula Cervicaria*). 98.
 Fekete peszterce (*Ballota nigra*). 109.
 Kopasz porcika (*Herniaria glabra*). 112.
 Kerti ruta (*Ruta*). 114.
 Orvosi sülyfű (*Polygonathum officinale*). 118.
 Orvosi somkóró (*Melilotus officinalis*). 119.
 Kis bűdöske (*Tagetes patulus*). 126.
 Orvosi székfű (*Matricaria Chamomilla*). 127.
 Közönséges borbálafű (*Barbarea vulgaris*). 130.
 Jakabnapi aggófű (*Senecio Jakobaea*). 131.
 Közönséges pacsirtavirág (*Polygala vulgaris*). 140.
 Orrtekerő torma (*Armoracia rusticana*). 141.
 Böjti kakuktorma (*Cardamine Nasturtium*). 142.
 Havasi szeplőlápu (*Carinthe alpina*). 152.

Nagy utilapu (*Plantago major*). 156.
 Bükkfa (*Fagus sylvatica*). 162.
 Ciprusfa (*Cupressus comm.*). 163.
 Pompás diófa (*Iuglonda ccae*). 164.
 Fehér fagyöngy (*Viscum album*). 166.
 Füge (*Ficus cariea*). 166.
 Olajfa (*Olea europaea*). 172.

Dermedtség.

Mezei macskagyökér (*Valeriana officinalis*). 97.

Ebmarás.

Csillaggerepcsin (*Aster Amellus*). 22.
 Moh (*Museus arboreus*). 91.
 Fekete peszterce (*Ballota nigra*). 109.
 Mezei tikszem (*Anagallis arvensis*). 147.

Égések.

Széleslevelű gyékény (*Typha latifolia*). 17.
 Közönséges orbáncfű (*Hypericum perforatum*). 21.
 Házi fűlfű (*Sempervivum tectorum*). 40.
 Közönséges bojtörján (*Lappa major*). 66.
 Csupros nárcis (*Narcissus Psendo-Narcissus*). 97.
 Nagy utilapu (*Plantagos major*). 156.
 Birsalma (*Cydonia vulgaris*). 161.
 Vesszős fagyal (*Ligustrum vulgare*). 165.
 Mogyorós hólyagfa (*Staphylea pinnata*). 168.
 Hársfa (*Tilia*). 168.
 Szederfaselyem (*Morus allea*). 174.

Elgyengülés.

Kerti ciprusfű (*Cupressi herba*). 25.

Elpetyhüdt tagok.

Májusi gyöngyvirág (*Convallaria majalis*). 44.
 Mezei kökörccsin (*Anemone nigricans*). 64.
 Szagos levendula (*Levandula Spiea*). 70.
 Fürdő, l. a hasznos háziszerek között.

Emésztési zavarok.

- Kerti ciprusfű (Cupressi herba, Artemisia abvolanum). 25.
 Százforintos földpe (Erythraea Centaurium). 34.
 Orvosi kanáltorma (Cochlearia officinalis). 50.
 Hasznos édeskömény (Ancthum foeniculam). 53.
 Magvas gomborka (Camelina sativa). 69.
 Őszi aranyvirág (Chrysanthemum parthenium). 77.
 Fehér mustár (sinapis alba). 92.
 Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
 Uszó békaszőlő (Potamogeton natans). 120.
 Szurós gyöngyajak (Leonurus Cardiaca). 134.
 Keserű vidrafű (Menyanthes trifoliata). 152.
 Agár kosbor (Orchis Moriód). 153.
 Fehér üröm (Artemisia Absinthium). 154.

Jó étvágygerjesztő tea.

Fol. Centauriac...	---	---	---	---	gr.	5
Fol. Menyanthea tsifoliata	---	---	---	---	"	5
Cochleoria off.	---	---	---	---	"	10
Bucenc Iuniperi com	---	---	---	---	"	5
Pulvis foeniculi...	---	---	---	---	"	5
Radix Angelicae	---	---	---	---	"	5

1 adag (4 gramm) 2 deci vízben főzve.

Emlő.

- Liba pimpó (Potentilla anserina). 73.
 Erdei kökörcsin (Anemone sylvestris). 105.
 Porcsin keserűfű (Polygonum aviculare). 111.
 Közönséges aggófű (Senecio vulgaris). 113.
 Jakabnapj aggófű (Senecior Jacobaeca). 131.
 Cseméje barabolyt (Chaerophyllum). 145.

Epekő.

- Közönséges bojtorján (Lappa major). 66.
 Selyemsárda (Abutilon avicenae). 83.
 Kővér porcsin (Portulaca oleracea). 111.
 Koloncos bajnoca (Filipendula hexapetala). 150.
 Cseresnyefa (Cerasus ovium). 162.

Jó keverék.

Abutilon avicena	gr. 20
Filipendula... ..	« 20
Cerasus	« 20
Folin Verbenae	5
Radix Pimpinellae... ..	« 10

1 adag (8 gramm) 4 deci vízben főzve.

Nagyon jó az *Oleum Olivurum*.

Epeömlés.

Borsos varjúháj (*Sedum acre*, *Sedum minus*). 11.

Orvosi ziliz (*Althaea officinalis*). 82.

Nyullábfű (*Trifolium arvense*). 94.

Epebaj.

Európai kunkor (*Heliotropium Europaeum*). 96.

Kövér porcsin (*Portulaca oleracea*). 111.

Epeláz.

Kövér porcsin (*Portulaca oleracea*). 111.

Érelmeszesedés.

Harmatfű (*Drosera rotundifolia*). 45.

Bábarefű (*Pimpinella Saxifraga*). 2.

Jó keverék.

Fol. <i>Drosera rotundi folia</i>	gr. 20
Rad. <i>Pimpinella saxifraga</i>	5
Foli <i>Mentha aquatica</i>	« 5

1 adag (5 gramm) 2 deci vízben 1 decire lefőzendő és reggel-este beveendő.

Epilepsia.

Úri madártej (*ornithogalum umbelataeum*). 76.

Maszlagos nadragulya (*Atropa Belladonna*). 87.

Közönséges acsalapu (*Petasytes hybridus*). 90.

Mezei macskagyökér (*Valeriana officinalis*). 97.

Kerti ruta (*Rutac*). 114.

Fekete üröm (*Artemisia vulgaris*). 155.

Jó keverék.

Pulvi rod Valerianae

Pulvis Viscum album.

aa... --- --- --- --- --- --- --- --- --- gr. 40

1 adag (2 gramm) 3 deci vízben főzve.

Fagyos tagok.Erdei szamóca (*Fragaria vesca*). 33.Orsófü (*Equisetum arvense*).**Fájdalomcsillapító.**Tüzes liliom (*Lilium bulbiferum*). 65.Galagonya (*Crataegus monogyna*). 167.**Fáradt tagok.**Égerfa (*Alnus inana*). 165.Fűzfa (*Solie*). 167.**Fogtisztító.**Hársfa (*Tilia*). 168.Juharfa (*Acer ppendoplatanus*). 169.*Növényfogyor (előírásom szerint) kapható: Kerschbaumayer Károly
gyógyszerésznel Esztergom és Bolemann gyógyszerháza Léva.***Fogfájás és foghús.**Articsóka (*Carlina acaulis*). 5.Réti boglárka (*Ranunculus acer*). 13.Erdei szamóca (*Fragaria vesca*). 33.Vad majoranna (*Origanum vulgare*). 43.Citromszagú mézfű (*Melissa officinalis*). 84.Kúszó pimpó (*Potentilla reptans*). 103.Kerti zsálya (*Salvia officinalis*). 117.Barátságfü (*Dianthus Carthusianorum*). 126.Mezei zsúrló (*Equisetum arvense*). 138.Tiszaparti aranyvirág (*Chrysanthemum uliginosum*). 139.Kenyérbél cickafark (*Achillea ptarmica*). 139.Kigyós keserűfü (*Polygonum bistorta*). 140.Orrtekerő torma (*Armoracia rusticana*). 141.

- Vérontó pimpó (*Potentilla tormentilla*). 142.
 Fenyőfa (*Pinus sylvestris*). 165.
 Kecskerágó (*Evonymus europaeus*). 169.
 Szederfaselyem (*Morus alba*). 178.

Forró láz.

- Málnaszeder (*Rubus Idaeus*). 14.
 Erdei szamóca (*Fragaria vesca*). 33.
 Fehér tündérrózsa (*Nymphaea alba*). 143.
 Savanyító uborka (*Cucumis sativus*). 153.
 Gránátalma (*Punica granatum*). 171.

Fővenyesezés.

- Kerek repkény (*Glechoma Hederacea*). 15.
 Szúrós csodabogyó (*Ruscus aculeatus*). 33.
 Tövises iglic (*Ononis spinosa*). 48.
 Mezei ringó (*Eryngium campestre*). 74.
 Vizi menta (*Mentha aquatica*). 86.
 Orvosi pemete (*Marrubium vulgare*). 109.
 Kopasz porcika (*Herniaria glabra*). 112.
 Koloneos bajnoca (*Filipendula hexapetala*). 150.
 Cseresnyefa (*Cerasus ovium*). 162.
 Nyírfa fehér (*Betula alba*). 171.

Jó keverék.

Fol. <i>Glechoma hederacea</i>	gr. 20
Fol. <i>Marrubium vulgare</i>	" 20
Radix Pimpin	" 10
Folia <i>Polygonum aviculare</i>	" 10
<i>Filipendula</i>	" 10
<i>Betula alba</i>	" 5

1 adag (8 gramm) 4 deci vízben vagy borban főzve.

Fehérfolyás.

- Fehér árvacsalán (*Lamium album*). 19.
 Seprőcirok (*Sorghum vulgare Pers*). 24.
 Kerti ciprusfű (*Cupressi herba*). 25.
 Kigyós keserűfű (*Polygonum Bistorta*). 58.

Réti lóhere (*Tritolium pratense*). 72.
 Libapimpó (*Potentilla anserina*). 73.
 Közönséges palástfü (*Alchimilla vulgaris*). 101.
 Réti ördögharaptafü (*Succisa pratensis*). 102.
 Kúszós pimpó (*Potentilla reptans*). 103.
 Orvosi somkóró (*Melilotus officinalis*). 119.
 Erdei gombeinyó (*Sanicula europaea*). 122.
 Kigyós keserűfü (*Polygonum bistorta*). 140.
 Fehér tündérrózsa (*Nymphaea alba*). 143.
 Nagy utilapu (*Plantago major*).
 Rózsafa (*Rosa*). 173.

Fej (korpás).

Páprád aranyos (*Asplenium Trichomenes*). 3.
 Bárányfarkú libatop (*Chenopodium Botrys*). 40.

Fejbaj és fejfájás, fejsömör.

Orvosi tisztessfü (*Betonica officinalis*). 8.
 Százforintos földpe (*Erythraea Centaurium*). 34.
 Szagos repcsény (*Erysimum Cheiri*). 48.
 Keresztes galaj (*Galium Cruciata*). 57.
 Kerti koriandrom (*Coriandrum sativum*). 59.
 Büdös libatop (*Chenopodium vulvaria*). 66.
 Szagos levendula (*Levandula Spica*). 70.
 Mezei macskagyökér (*Valeriana officinalis*). 74.
 Kerti majoranna (*Origanum Majoranna*). 79.
 Közönséges vassfü (*Verbena officinalis*). 123.
 Barátszegfü (*Dianthus Carthusianorum*). 126.
 Bubos lonc (*Lonicera Pericylymanum*). 137.
 Orrtekerő torma (*Armoracia rusticana*). 141.
 Vesszős fagyal (*Ligustrum vulgare*). 165.
 Mandola (*Prunus Amygdolus*). 171.

Fekély.

Csabaire vérfü (*Sanguisorba polygama*). 18.
 Közönséges farkasalma (*Aristolochia Clematitis*). 35.
 Fekete hunyor (*Helleborus niger*). 47.
 Sárga csillagfürt (*Lupinus luteus*). 48.

- Közönséges bojtorján (*Lappa major*). 66.
 Európai kunkor (*Heliotropium europaeum*). 96.
 Úszó békaszőlő (*Potamogeton natans*). 120.
 Éplevelű gimharaszt (*Scolopendrium vulgare*). 124.
 Jakabnapj aggófű (*Senecio Jakobaea*). 131.
 Nagy utilapu (*Plantago major*). 156.
 Mahdola (*Prunus Amygdolus*). 171.
 Olajfa (*Olea europaea*). 172.

Felfűvódás.

- Kerti koriandrom (*Coriandrum sativum*). 59.
 Törékeny gurgolya (*Seseli rigidum*). 60.
 Kerti zsálya (*Salvia officinalis*). 117.
 Nemes pipitér (*Anthemis nobilis*). 127.
 Orrtekerő torma (*Armoracia rusticana*). 141.

Jó keverék.

Fol. Salviae	...	gr. 10
Pulvis foeniculi	...	" 5
Coriandrum sativum	...	" 5
Folia Rosmarini	...	" 3

1 adag (2 gramm) 1 deci vízben főzendő.

Oleum Anisi kitűnő. 8 csepp cukorra csepegtetve 1 napra elegendő.

Férgek és tetvek.

- Baracklevelű fű (*Polygonum Persicaria*). 10.
 Közönséges orbáncfű (*Hypericum perforatum*). 21.
 Palackféreg-fű (*Xyris spatula foetida*). 24.
 Fekete hunyor (*Helleborus niger*). 47.
 Hasznos édeskömény (*Anethum foeniculum*). 53.

Ficamodás.

- Szagos levendula (*Levandula Spica*). 70.
 Európai kunkor (*Heliotropium Europaeum*). 96.
 Pompás diófa (*Inglunda ceae*). 164.

Fulladozás (asthma).

- Csombormente (*Mentha Pulegium*). 25.

Közönséges farkasalma (*Aristolochia Clematidis*). 35.
 Bárányfarkú libatop (*Chenopodium Botrys*). 40.
 Réti kakuktorma (*Cardamine pratensis*). 50.
 Havasi medvekapor (*Meum Alhamant*). 53.
 Pompás nőszirm (*Iris germanica*). 71.
 Lókörmű marti-lapu (*Fussilago Farfara*). 72.
 Pompás örvénygyökér (*Inula Helenium*). 102.
 Sáfrányos szeklice (*Carthamus tinctorius*). 116.
 Tajtékzó szappanfű (*Saponaria officinalis*). 123.
 Szapora zsombor (*Sisymbrium officinale*). 124.
 Boglár (*Bellis perennis*). 125.
 Vad székfű (*Anthemis Cotula*). 128.
 Orrtekerő torma (*Armoracia rusticana*). 141.
 Ciprusfa (*Cupressus comm.*). 163.
 Füge (*Ficus carica*). 166.

Fülbetegség.

Egynyári szélfű (*Mercurialis annua*). 46.
 Fekete hunyor (*Helleborus niger*). 47.
 Orvosi pemete (*Marrubium vulgare*). 109.
 Fehér tagyöngy (*Viscum album*). 168.
 Füge (*Ficus carica*). 166.
 Olajfa (*Olea europaea*). 172.

Fürdő.

Bazsalyikum (*Veimura Basilicum*). 11.
 Vad majoranna (*Origanum vulgare*). 43.
 Szagos levendula (*Levendula Spica*). 70.
 Parlagi sármányvirág (*Sideritis montana*). 141.

Gennyes váladék.

Keserű vidrafű (*Menyanthes trifoliata*). 152.
 Hegyi arnika (*Arnica montana*). 157.

Gyermekaszály.

Pénzlevelű lizinka (*Lysimachia Nummularia*). 108.
 Parlagi sármányvirág (*Sideritis montana*). 141.
 Agár kosbor (*Orchis Morio*). 153.

Golyva.

- Páprád aranyos (*Asplenium Trichomenes*). 3.
 Általbuvófü (Bupleurum rotundifolium). 6.
 Fehér ásvacsalán (*Lamium album*). 19.
 Palackféreg-fű (*Xyris spatula foetida*). 24.
 Torzsika boglárka (*Ranunculus sceleratus*). 26.
 Vad székfű (*Anthemis Cotula*). 128.
 Füge (*Ficus carica*). 166.

Görcsök.

- Piros bazsarózsa (*Paeonia officinalis*). 12.
 Vizi kocsord (*Peucedanum officinale*). 27.
 Vad majoranna (*Origanum vulgare*). 43.
 Vetett kender (*Channabis sativa*). 56.
 Keresztes galaj (*Galium Cruciata*). 57.
 Orvosi kankalin (*Primula officinalis*). 61.
 Bűdös libatop (*Chenopodium vulvaria*). 66.
 Mezei macskagyökér (*Valeriana officinalis*). 74.
 Orvosi székfű (*Matricaria chamomilla*). 75.
 Fodormenta (*Mentha crispa*). 86.
 Maszlagos nadragulya (*Atropa Belladonna*). 87.
 Közönséges acsalapu (*Petasytes hybridus*). 90.
 Mezei macskagyökér (*Valeriana officinalis*). 97.
 Illatos rozmaring (*Rosmarinus officinalis*). 114.
 Kerti ruta (*Rutla*). 114.
 Orvosi székfű (*Matricaria Chamomilla*). 127.
 Tejoltó galaj (*Galium verum*). 129.
 Borsfű pereszlény (*Clinopodium vulgare*). 136.
 Varádics aranyvirág (*Tanacetum vulgare*). 149.

Gutaütés.

- Kalinka infű (*Ajuga Chamaepitys*). 51.
 Orvosi kankalin (*Primula officinalis*). 61.
 Hegyi arnika (*Arnica montana*). 157.

Gyermek-köldök.

- Erdei gombernyő (*Sanicula europaea*). 122.

Gyermekágyi tisztulás.

- Vad székfű (*Anthemis Cotula*). 128.

Giliszta.

- Közönséges orbáncfű (*Hipericum perforatum*). 21.
 Orvosi csikorka (*Gratiola officinalis*). 23.
 Kőrislevelű ezerjófű (*Dictamnus albus*). 34.
 Homoki bársonyvirág (*Helychrisum arenarium*). 43.
 Szapora zsemler (Sisymbrium officinale). 52.
 Felfutó komló (*Humulus lupulus*). 59.
 Kerti koriandrom (*Coriandrum sativum*). 59.
 Tűzlevelű ökörszem (*Buphthalmum salici folium*). 100.
 Tarackbuza (*Triticum repens*). 108.
 Közönséges aggófű (*Senecio vulgaris*). 113.
 Mezei üröm (*Artemisia campestris*). 122.
 Böjti kakuktorma (*Cardamine Nasturtium*). 142.
 Varadics aranyvirág (*Tanacetum vulgare*). 149.
 Fehér üröm (*Artemisia Absinthium*). 154.

Gyomorbajok.

- Bakszakál (*Tragopogon*). 9.
 Bécsi-fű (*Nardus celtica*). 12.
 Bogácskóró (*Onopordon Acanthium*). 14.
 Mocsári parnasszis (*Parnassia palustris*). 33.
 Százforintos földpe (*Erythraea Centaurium*). 34.
 Kőrislevelű ezerjófű (*Dictamnus albus*). 34.
 Mocsári parnasszia (*Parnassia palustris*). 77.
 Európai kunkor (*Heliotropium europaeum*). 96.
 Áldott bárcs (*Cnicus benedictus*). 104.
 Közönséges szarkaláb (*Delphinium Consolida*). 120.
 Utszéli zsazsa (*Lepidium Draba*). 121.
 Kerti körömvirág (*Calendula officinalis*). 148.
 Fehér üröm (*Artemisia Absinthium*). 154.
 Famoha (*Mureus*). 166.
 Kőkényszilva (*Prunus spinosa*). 170.
 Meggyfa (*Prunus Cerasos*). 173.
 Szőlő bortermő (*Vitus vinifera*). 174.

Gyomorerősítő.

- Hegyi petrezselyem (*Petroselynum, Apium montanum*). 111.

Kerti ruta (Rutaceae). 114.

Közönséges gyömbérgyökér (Geum urbanum). 129.

Orrtekerő torma (Armoracia rusticana). 141.

Gyalogfenyő-boróka (Juniperus communis). 163.

Jóhatású: *Tinctura Absinthia*.

Délben evés előtt 15—20 csepp cukorra.

Gyomorfekély.

Orvosi tisztesfű (Betonica officinalis). 8.

Kereklevelű körtike (Pyrola rotundifolia). 63.

Réti ördögharaptafű (Succisa pratensis). 102.

Bojtorjános párló (Agrimonia Eupatoria). 107.

Orvosi pemete (Marrubium vulgare). 109.

Erdei gombernyő (Sanicula europaea). 122.

Nehézszagú gerely (Geranium Robertianum). 133.

Közönséges gyikfű (Brunella vulgaris). 143.

Mezei varfű (Knautia arvensis). 149.

Hegyi Arnica (Arnica montana). 157.

Jó keverék.

Florer Arnicae montanae	gr. 20
Folin Equisetum arvuexe	« 10
Radix Sormentillae	« 10
Folia Sonicula europea	« 10

1 adag (5 gramm) 3 deci vízben főzve 5 óránként 1 evőkanállal.

Gyomorgörcs.

Piros bazsarózsa (Paenia officinalis). 12.

Levestikon (Levisticum officinale). 66.

Büdös libatop (Chenopodium vulvaria). 66.

Mezei macskagyökér (Valeriana officinalis). 74.

Varádics aranyvirág (Tanacetum vulgare). 149.

L. a háziszerek rovatában.

Gyomorhurut (idült).

Angyalfű (Angelica archangelica). 1.

Gyomorgyengeség.

Kerti koriandrom (Coriandrum sativum). 59.

Törékeny gurgolya (*Seseli rigidum*). 60.
Myrtusfa (*Myrtus communis*). 171.

Gyomor- és bélrenyheség.

Bábairefü (*Pinpinella saxifraga*). 6.
Nenyulj hozzám (*Impatien nolitangere*). 9.
Orvosi kalmos (*Acorus Calamus*). 51.
Mezei macskagyökér (*Valeriana officinalis*). 97.
Nemes pipitér (*Anthemis nobilis*). 127.
Keserű vidrafü (*Menyanthes trifoliata*). 152.

Jó keverék.

Radix Angelicae	gr. 10
Radix Acorus Calami	" 10
Baceae Juniperi (zúzva)	" 5
Pulvis Foeniculi	" 2
Impatiens	" 5

1 adag (6 gramm) 3 deci vízben 2 decire lefőzendő.

Gyülés.

Tűzes liliom (*Lilium bulbiferum*). 65.
Kerti mák (*Papaver somniferum*). 79.

Hagymáz.

Foghagymaszagú fü (*Teucrium Scordium*). 38.
Közönséges vassü (*Verbena officinalis*). 123.

Hajtószer.

Orvosi csikorka (*Gratiola officinalis*). 23.
Mocsári parnasszis (*Parnassia palustris*). 33.
Kerek kapotnyak (*Asarum europaeum*). 54.
Kerti ricinus (*Ricinus Communis*). 118.
Boglár (*Bellis perennis*). 125.
Tüskés édesgyökér (*Glycirhyza echinata*). 131.
Cseresnyefa (*Cerasus avium*). 162.
Citromfa (*Citrus medica*). 164.
Szederfa selyem (*Morus alba*). 174.

Hajfeketítés.

Málnaszeder (*Kubus Idaeus*). 14.

- Kerti ciprusfű (*Cupressi herba*, *Artemizia abrotanum*). 25.
 Málnaszeder (*Rubus idaeus*). 125.
 Puszpáng télizöld (*Buxus sempervirens*). 173.

Hánytató.

- Repkény borostyán (*Hedera Helis*). 15.
 Orvosi csikorka (*Gratiola officinalis*). 23.
 Kerek kapotnyak (*Asarum europaeum*). 54.
 Jakabnapj aggófű (*Senecio Jakobaea*). 131.

Hányást csillapító.

- Fűszeres sáfrány (*Crocus officinalis*). 116.

Hasfájás.

- Homoki pirosító (*Alkanna tinctoria*). 89.
 Réti ördögharaptafű (*Succisa pratensis*). 102.
 Vizi peszterce (*Lycopus europaeus*). 110.
 Fenyőfa (*Pinus sylvestris*). 165.
 Kökény-szilva (*Prunus spinosa*). 170.

Hasmenés (bélhurut).

- Bársonyvirág (*Amaranthus purpureus*). 9.
 Csabaire vérfű (*Sanguis orba polygama*). 18.
 Mocsári parnasszis (*Parnassia palustris*). 33.
 Házi fűlfű (*Sempervivum tectorum*). 40.
 Réti füzény (*Lythrum Salicaria*). 41.
 Közönséges sédkender (*Eupatorium Cannabinum*). 57.
 Kigyós keserűfű (*Polygonum Bistorta*). 58.
 Orvosi ziliz (*Althaea officinalis*). 82.
 Fodamenta (*Mentha crispa*). 86.
 Nagy szádor (*Orobancha major*). 90.
 Fekete nádálytő (*Symphytum officinale*). 93.
 Nyúllábfű (*Trifolium arvense*). 94.
 Erdei hölgymál (*Hieracium sylvaticum*). 100.
 Pongyolapitypáng (*Faraxacum officinale*). 100.
 Közönséges palástfű (*Alchimilla vulgaris*). 101.
 Pompás örvénygyökér (*Inula Helenium*). 102.
 Málnaszeder (*Rubus idaeus*). 125.

- Közönséges gyömbérgyökér (*Geum urbanum*). 129.
 Nehézzagú gerely (*Geranium Robertianum*). 133.
 Sóska (Rumex Acetosa). 135.
 Vérontó pimpó (*Putentilla tormentilla*). 142.
 Közönséges gyíkfű (*Brunella vulgaris*). 143.
 Fehér üröm (*Artemisia Absinthium*). 154.
 Berkenye (*Sorbus aucuparia*). 161.
 Cserfa (*Quercus conferta*). 162.
 Cseresnyefa (*Cerasus avium*). 162.
 Kökény szilva (*Prunus spinosa*). 170.

Jó keverék.

Pulvis tormentillae	---	---	---	---	---	gr. 20
Pulvis Cortex quercus	---	---	---	---	---	" 10

1 adag (2 gramm) 3 deci vízben főzve, minden 4-ik órában 1 evőkanállal langyosan.

Hasgörcs.

- Bárányfarkú libatop (*Chenopodium Botrys*). 40.
L. Görcs ellen.

Hasrágás.

- Fodormenta (*Mentha crispa*). 86.
 Orvosi székfű (*Matricaria Chamomilla*). 127.
 Korai lúdhúr (*Alsine verna*). 146.
 Narancsfa (*Citrus aurantium*). 160.

Has-vízkór.

- Legyező bajnoca (*Spiraea Ulmaria*). 55.
A többi l. vízkór a.

Jó hasindító.

Folia Sennae	---	---	---	---	---	gr. 10
Folicula Sannae	---	---	---	---	---	" 5
Fol. Euphrasiae	---	---	---	---	---	" 5
Folia Prunus spinosa	---	---	---	---	---	" 5
Flores Sambacux nigra	---	---	---	---	---	" 5
Cydonia vulgaria	---	---	---	---	---	" 10
Folin Salviae	---	---	---	---	---	" 5

1 adag (3 gramm) 3 deci vízben főzve.

Hasszorulás (székrekedés).

- Birsalma (*Cydonia vulgaris*). 161.
 Bodza fekete és földi (*Sambucus nigra*).
 Cseresnyefa (*Cerasus avium*). 162.

Hátgerinc.

- Hegyi arnika (*Arnica montana*). 157.

Havibaj.

- Nenyuljhozzám (*Impatien nolitangere*). 9.
 Piros bazsarózsa (*Paeonia officinalis*). 12.
 Csombormenta (*Mentha Pulegium*). 25.
 Közöséges cickafark (*Achillea Millefolium*). 32.
 Kőrlevelű ezerjófű (*Dictamnus albus*). 34.
 Közöséges farkasalma (*Aristolochia Clematitis*). 35.
 Vad majoranna (*Origanum vulgare*). 43.
 Szagos repcsény (*Erysimum Cheiri*). 48.
 Kerti koriandrum (*Coriandrum sativum*). 59.
 Mezei kökörccsin (*Anemone nigricans*). 14.
 Levestikon (*Levisticum officinale*). 66.
 Szagos levendula (*Levandula Spica*). 70.
 Őszi aranyvirág (*Chrysanthemum parthenium*). 77.
 Citromszagú mézfű (*Melissa officinalis*). 84.
 Termetes medvetalp (*Heracleum Spondylium*). 85.
 Fodormenta (*Mentha crispa*). 86.
 Illatos macskamenta (*Nepeta Cataria*). 89.
 Ökőrfark (*Asphodelus luteus*). 98.
 Pompás örvénygyökér (*Inula Helenium*). 102.
 Kúszós pimpó (*Potentilla reptans*). 103.
 Közöséges pásztortáska (*Capsella bursa pastoris*). 105.
 Orvosi pemete (*Marrubium vulgare*). 109.
 Illatos rozmaring (*Rosmarinus officinalis*). 114.
 Kerti ruta (*Ruta*). 114.
 Mezei üröm (*Artemisia campestris*). 122.
 Boglár (*Bellis perennis*). 125.
 Orvosi székfű (*Matricaria Chamomilla*). 127.

- Vad székfű (*Anthemis Cotula*). 128.
 Orvosi méregölő (*Cynanchum Vincetoxicum*). 132.
 Varádics aranyvirág (*Tanacetum vulgare*). 149.
 Keserű vidrafű (*Menyanthes trifoliata*). 152.
 Fekete üröm (*Artemisia vulgaris*). 155.
 Kecskerágó (*Evonymus europaeus*). 171.

Hideglelés.

- Havasi medvekapor (*Meum Athamanticum*). 53.
 Kerek kapotnyak (*Asarum europaeum*). 54.
 Közönséges bojtorján (*Lappa major*). 66.
 Bodros lórom (*Rumex Crispus*). 67.
 Fehér mustár (*Sinapis alba*). 92.
 Áldott bárca (*Cnicus benedictus*). 104.
 Kerti paszternák (*Pastinaca sativa*). 107.
 Orvosi székfű (*Matricaria Chamomilla*). 127.
 Szent László-tárnics (*Gentiana cruciata*). 131.
 Borsfű-pereszleny (*Clinopodium vulgare*). 136.
 Keserű vidrafű (*Menyanthes trifoliata*). 152.
 Fehér üröm (*Artemisia Absinthium*). 154.
 Lándzsás utilapu (*Plantago lanceolata*). 156.
 Rózsafa (*Rosa*). 172.
 Szilva kerti (*Prunus domestica*). 174.

Jó keverék.

Meum athamanticum	gr. 5
Radix Angelicae	" 5
Folia Absinthium	" 5
Folia Matricaria	" 5
Folia Menyanthes atrif.	" 5

1 adag (2 gramm) 3 deci vízben főzve, minden 3. óránban 1 evőkanállal.

Himlő.

- Közönséges cámoly (*Aquilegia vulgaris*). 20.
 Foghagymaszagú fű (*Teucrium Scordium*). 38.
 Hasznos édeskömény (*Anethum foeniculum*). 53.
 Orvosi kecskeruta (*Galega officinalis*). 55.

Hypochondria.

Borsosmenta (*Mentha piperita*). 88.

Hysteria.

Keresztes galaj (*Galium Cruciata*). 57.

Levestikon (*Levisticum officinale*). 66.

Büdös libatop (*Chenopodium vulvaria*). 66.

Illatos macskamenta (*Nepeta Cataria*). 89.

Fekete peszterce (*Ballota nigra*). 109.

Orvosi székfű (*Matricaria Chamomilla*). 127.

Tejoltó galaj (*Galium verum*). 129.

Külső alkalmazások.

Hólyagbaj (hólyagkő).

Istápfű aranyos (*Solidago virga aurea*). 4.

Bajfű (*Ruseus Hippoglossum*). 7.

Borsos varjúháj (*Sedum acre*, *Sedum minus*). 11.

Bécsifű (*Nardus caltica*). 12.

Csipkerózsa (*Rosa canina*). 29.

Piros ebszőlő (*Solanum Dulcamara*). 30.

Házi fűfű (*Sempervivum tectorum*). 40.

Bajuszos hagyma (*Allium vineale*). 46.

Tövises iglic (*Erysimum Cheire*). 48.

Bibircsós körosztó (*Saxifraga granulata*). 62.

Magvas gomborka (*Camelina sativa*). 69.

Gyöngykőmag (*Lithospermum officinale*). 76.

Termetes medvetalp (*Heracleum Spondylium*). 85.

Piros muharc (*Physatis Alkøkengi*). 105.

Bojtorjános párló (*Agrimonia Eupatoria*). 107.

Porcsin keserűfű (*Polygonum aviculare*). 111.

Ragados galaj (*Galium aparine*). 112.

Szaporá zsombor (*Sisymbrium officinale*). 124.

Közönséges Borbálafű (*Barbarea vulgaris*). 130.

Nehézszagú gerely (*Geranium Robertianum*). 133.

Spárga nyulárnyék (*Asparagus altilis*). 138.

Orvosi Veronika (*Veronica officinalis*). 151.

Nyirfa fehér (*Betula alba*). 171.

Tölgyfa (*Quercus*). 175.

Jó keverék.

Folia Equisetum arveux	gr. 10
Asparagux altilis	« 20
Veronica offic.	« 10
Radix Pimpinellae	« 10
Barbarea vulgar	« 5
Polygonum aviculare	« 15
Allium vineale	« 25

1 adag (10 gramm) 5 deci vízben főzve. Egy napra 4 deci elegendő.

Hólyagképződés.

- Közönséges cékla (*Beta vulgaris*). 22.
 Pongyolapitypáng (*Faraxacum officinale*). 100.
 Piros muharc (*Physalis Alkokengi*). 105.
 Kerti paszternak (*Pastinaca sativa*). 107.

Hurut.

- Orvosi ebnyelvű fű (*Cynoglossum officinale*). 29.
 Vad majoranna (*Origanum vulgare*). 43.
 Kereklevelű harmatfű (*Drosera rotundifolia*). 45.
 Alföldi kakukfű (*Thymus Marschallianus*). 49.
 Takarmánybaltacim (*Onobrychis sativa*). 72.
 Kerti zsálya (*Salvia officinalis*). 117.
 Borsfű-pereszlény (*Clinopodium vulgare*). 136.
 Orrtekerő torma (*Armoracia rusticana*). 141.
 Cseresnyefa (*Cerasus avium*). 162.
 Ciprusfa (*Cupresus comm.*). 163.
 Mogyorófa (*Corylus Avellona*). 171.
 Nyirfa fehér (*Betula alba*). 172.

Húsító szer.

- Málnaszeder (*Rubus Idaeus*). 14.
 Korai lúdhúr (*Alsine verna*). 146.

Izzadás.

- Articsóka (*Carlina acaulis*). 5.
 Bécsifű (*Nardus celtica*). 12.
 Véihulló fecskefű (*Chelidanium*, május). 37.

Izzasztó.

- Télizöld meténg (*Vinea muor*). 16.
 Kalinka-infű (*Ajuga Chamacpitis*). 51.
 Legyező bajnoca (*Spiraea Ulmaria*). 55.
 Takarmány baltacim (*Önobrychis sativa*). 72.
 Kerti majoranna (*Origanum Majoranna*). 79.
 Ökörfark-kóró (*Vabascum Thapsus*). 95.
 Ostorindás infű (*Ajuga reptans*). 96.
 Borsfű-pereszlény (*Clinopodium vulgare*). 136.
 Citromfa (*Citrus modica*). 164.
 Hársfa (*Tilia*). 168.

Izületi bajok.

- Közönséges cickafark (*Achillea Millefolium*). 32.

Idegbaj.

- Közönséges cickafark (*Achillea Millefolium*). 32.
 Közönséges farkasalma (*Aristolochia Clematidis*). 35.
 Foghagymaszagú fű (*Tencrium Scordium*). 38.
 Vetett kender (*Cannabis sativa*). 56.
 Orvosi kankalin (*Primula officinalis*). 61.
 Maszlagos nadragulya (*Atropa Belladonna*). 87.
 Borsos menta (*Mentha piperita*). 88.
 Nemes pipiter (*Anthemis nobilis*). 127.
 Fekete üröm (*Artemisia vulgaris*). 155.

Inyvérvzés.

- Kigyós keserűfű (*Polygonum Bistorta*). 58.
 Libapimpó (*Potentilla anserina*). 73.

Iszákosság.

- Kerek kapotnyak (*Asarum europaeum*). 54.

Jó keverék.

Radix Angelicae	gr. 20
Radix tormentillae	" 10
Fol. Asarum europaeum	" 20

1 adag (8 gramm) 4 deci vízben főzve. Kortyonként veendő.

Katarrhus.

Orvosi atracel (*Anchusa officinalis*). 99.

Kedélybaj.

Mezei macskagyökér (*Valeriana officinalis*). 74.

Kelések (gyuladások).

Réti kakuktorma (*Cardamine pratensis*). 50.

Vesszős fagyal (*Ligustrum vulgare*). 165.

Füge (*Ficus cariea*). 166.

Gránát-alma (*Punica granatum*). 172.

Szőlő borteremő (*Vitis vinifera*). 174.

Vörös fenyő (*Larix decidus*). 175.

Jó flastrom :

Sárga viasz	gr. 20
Vastag terpentín	" 20
Faolaj... ..	" 20
Kámfor	" 10

Vegyítve, tüzön olvasztandó és flastromnak készíltendő.

Kelevény.

Házi fülfű (*Sempervivum tectorum*). 40.

Ökörfark (*Asphodilus luteus*). 98.

Bőjti kakuktorma (*Cardamine Nasturtium*). 142.

Keményedés.

Közönséges sédkender (*Eupatorium Cannabinum*). 57.

Kólika.

Angyalfű (*Angelica archangelica et angelica sylvestria*). 1.

Bábare-fű (*Pinpinella saxifraga*). 6.

Saláta, galambbegy (*Valerianella olitoria*). 42.

Homoki utilapu (*Plantágos arenaria*). 47.

Fűszeres kapor (*Anethum graveoleus*). 52.

Kerti koriandrom (*Coriandrum sativum*). 59.

Törékeny gurgolya (*Seseli rigidum*). 60.

Házi len (*Linum usitatissimum*). 64.

Levestikon (Levisticum officinale). 66.
 Borsos menta (Mentha piparita). 88.
 Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
 Bűdös borgyökér (Oenanthe Fistulosa). 110.
 Orvosi somkóró (Melilotus officinalis). 119.
 Szúrós gyöngyajak (Leonurus Cardiaca). 134.
 Fűzfa (Salix). 167.
 Mandola (Prunus Amygdolus). 171.
 Tölgyfa (Queraus). 175.
Jó szer: Oleum Anisi 8 csepp cukorra.

Kolera.

Orvosi székfű (Matricaria chamomilla). 75.
 Borókamag (Inniperus corum).
 Vértű (Tormetilla).

Kopaszság.

Orvosi füstike (Fumaria officinalis). 39.
 Ökörfark (Asphodilus luteus). 98.
 Erdei kököröcsin (Anemone sylvestris). 106.
 Mezei üröm (Artemisia campestris). 122.
 Fehér tündérrózsa (Nymphaea alba). 143.

Kosz.

Orvosi füstike (Fumaria officinalis). 39.
 Bodros lórom (Rumex Crispus). 67.
 Böjti kakukktorma (Cardamine Nasturtium). 142.
 Bükkfa (Fagus sylvatica). 162.
 Kőrisfa (Fraxinus excelsior). 169.
 Mandola (Prunus Amygdolus). 171.

Köhögés.

Turbolya (Anthriscus Cerafolium). 5.
 Fehér árvacsalán (Lamium album). 19.
 Orvosi kalmos (Acorus Calamus). 51.
 Hasznos édes kömény (Anethum Foeniculum). 53.
 Lókörmű marta-lapu (Tussilago Farfara). 72.
 Orvosi ziliz (Althaea officinalis). 82.

Pompás örvénygyökér (*Inula Helenium*). 102.
 Tarack búza (*Triticum repens*). 108.
 Kövi bodorka (*Asplenium Ruta muraria*). 115.
 Sáfrányos szeklice (*Carthamus tinctorius*). 116.
 Német tisztesfű (*Stachis germanica*). 118.
 Közönséges vasfű (*Verbena officinalis*). 123.
 Boglár (*Bellis perennis*). 125.
 Tüskés édesgyökér (*Glycyrrhiza echinata*). 131.
 Orvosi Veronika (*Veronica officinalis*). 151.
 Illatos ibolya (*Viola odorata*). 152.

Jó keverék.

Folia Salviae	--- -- gr. 10
Fol. Thymus Sorpill.	--- -- " 10
Folia Verbosum Schrad.	--- -- " 5
Glycyrrhiza	--- -- " 5
Veronica off.	--- -- " 10
Viola odorata	--- -- " 15
Radix tormentillae	--- -- " 10

1 adag (5 gramm) 3 deci vízben főzve, kortyonként használva.

Köldökszakadás.

Általbuó fű (*Bupleurum rotundifolium*). 6.

Könnyű szülés.

Szőlő borteremő (*Vitis vini féra*). 174.

Körömméreg.

Fekete ebszőlő (*Solanum nigrum*). 30.
 Iszapi gyopár (*Gnaphalium uliginosum*). 42.
 Málnaszeder (*Rubus idaeus*). 125.

Köszvény.

Sarlós gamandor (*Taucrium Chamaedrys*). 21.
 Piros ebszőlő (*Solanum Dulcamara*). 30.
 Közönséges farkasalma (*Aristolochia Clematitis*). 35.
 Homoki bársonyvirág (*Helichrysum arenarium*). 43.
 Orvosi kankalin (*Primula officinalis*). 61.
 Pompás örvénygyökér (*Inula Helenium*). 102.
 Orvosi székfű (*Matricaria Chamomilla*). 127.

Vad székfű (*Anthemis Cotula*). 128.
 Bubos lone (*Lonicera Periclymenum*). 137.
 Vetési tarsolyfű (*Thlaspi arvense*). 158.
 Bodza fekete és földi (*Sambucus nigra et ebulum*). 164.
Tinctura Copsici (*L. a házi szerek rovatában*).

Kövéredés.

Termetes medvetalp (*Heracleum Spondylium*). 85.

Kövesedés.

Büdös borgyökér (*Oenanthe fistulosa*). 110.
L. fővény.

Lábfájás.

Vad majoranna (*Origanum vulgare*). 43.
 Mezei zsúrló (*Equisetum arvense*). 138.
 Fekete földitök (*Bryonia alba*). 138.
 Fűzfa (*Salix*). 167.

Lábizzadás.

Mezei zsúrló (*Equisetum arvense*). 138.
 Tölgyfahéj (*Cortex quereus*). 177.
 Vérfű (*tormentilla*).

Hasznos szer.

Pulvis Cortex quercux --- --- --- gr. 40
5 liter vízben főzendő és langyosan lábvíznek használandó.

Lankadt tagok.

Orvosi kecskeruta (*Galega officinalis*). 55.
 Közönséges sédkender (*Eupatorium Cannabinum*). 57.

Láz (váltó).

Angyalfű (*Angelica archangelica et angelica sylvestria*). 1.
 Borsos varjúháj (*Sedum acre, Sedum minus*). 11.
 Sárga dinnye (*Cucumis Melo*). 27.
 Kereklevelű harmatfű (*Drosera rotundifolia*). 45.
 Kigyós keserűfű (*Polygonum bistorta*). 58.
 Őszi aranyvirág (*Chrysanthemum parthenium*). 77.
 Borsosmenta (*Mentha piperita*). 88.

Közönséges gyömbérgyökér (*Geum urbanum*). 129.
 Kígyós keserűfű (*Polygonum bistorta*). 140.
 Varádics aranyvirág (*Tanacetum vulgare*). 149.
 Keserű vidrafű (*Menyanthes trifoliata*). 152.
 Fekete üröm (*Artemisia vulgaris*). 155.
 Hegyi arnika (*Arnica montana*). 157.
 Nehézszagú zsázsa (*Lepidium rudemale*). 158.

Lázcsillapító.

Szent László tarnics (*Gentiana Cruciata*). 131.
 Sóska (Rumex *Acetosa*). 135.
 Illatos ibolya (*Viola odorata*). 152.
 Rózsafa (*Rosa*). 173.

Légzőszervek elnyálkásodása.

Orvosi Veronika (*Veronica officinalis*). 151.
 Agár kosbor (*Orchis Morio*). 153.

Lépkeményedés.

Páfrány édesgyökérű (*Polyphodium vulgare*). 2.
 Paprád aranyos (*Asplenium Trichomenes*). 3.
 Aranyfonálfű (*Cuscuta Epithymum*). 4.
 Palackféreg-fű (*Xyris spatula foetida*). 24.
 Tövises iglic (*Ononis spinosa*). 48.
 Mezei katang (*Cichorium Intybus*). 55.
 Kacsaringós lépharaszt (*Ceterach officinarum*). 70.
 Májfű kökörcsin (*Anemone hepatica*). 78.
 Fehér mustár (*Sinapis alba*). 92.
 Hegyi petrezselyem (*Petroselinum, Apium montanum*). 111.
 Festő rekettye (*Genista tinctoria*). 113.
 Útszéli zsázsa (*Lepidium Draba*). 121.
 Közönséges vassfű (*Verbena officinalis*). 123.
 Éplevelű gimharaszt (*Scolopendrium vulgare*). 124.
 Fekete földitök (*Bryonia alba*). 144.
 Mezei tíkszem (*Anagallis arvensis*). 147.
 Sárga ibolya (*Caltha palustris*). 153.
 Bodza fekete és földi (*Sambucus nigra et ebulus*). 161.
 Mandola (*Prunus Amygdolus*). 171.

Magömlés.

- Orvosi ebnyelvű fű (*Cynoglossum officinale*). 29.
 Vetett kender (*Cannabis sativa*). 57.
 Cserfa (*Quercus conforta*). 162.
 Rózsafa (*Rosa*). 173.
 Tölgyfa (*Quereus*). 175.

Májbaj.

- Közönséges sédkender (*Eupatorium Cannabinum*). 57.
 Kacsaringós lépharaszt (*Ceterach officinarum*). 70.
 Nyári herics (*Adonis aestivalis*). 106.
 Bojtorjános párló (*Agrimonia Eupatoria*). 107.
 Tarackbuza (*Triticum repens*). 108.
 Orvosi pemete (*Marrubium vulgare*). 109.
 Hegyi petrezselyem (*Petroselynum*, *Apium montanum*). 111.
 Festő rekettye (*Genista tinetoria*). 113.
 Útszéli zsázsa (*Lepidium Draba*). 121.
 Közönséges vassfű (*Verbena officinalis*). 123.
 Éplevelű gimharaszt (*Scolopendrium vulgare*). 124.
 Boglár (*Bellis perennis*). 125.
 Mezei tíkszem (*Anagallis arvensis*). 147.
 Bodza fekete és földi (*Sambucus nigra et ebulus*). 161.
 Kőrisfa (*Fraximus excelsior*). 169.
 Mandola (*Prunus Amygdolus*). 171.

Májkeményedés.

- Páfrány (*Polypodium vulgare*). 2.
 Arany fonálfű (*Cuscuta Epithymum*). 4.
 Békalencse (*Lens palustris*, lemma minor). 13.
 Piros ebszőlő (*Solanum Dulcamára*). 30.
 Ezüstös hölgymál (*Hieracium Pilosella*). 31.
 Mocsári parnasszis (*Parnassia palustris*). 33.
 Mezei katang (*Cichorium Intybus*). 55.
 Vetett kender (*Cannabis sativa*). 56.
 Közönséges sédkender (*Eupatorium Cannabinum*). 57.
 Mocsári parnasszia (*Parnassia palustris*). 77.
 Májfű kökörccsin (*Anemone hepatica*). 78.
 Szagos müge (*Asperula odorata*). 78.

- Ostorindás infű (Ajuga reptans). 96.
 Erdei holgymál (Hieracium sylvaticum). 100.
 Nyári herics (Adonis aestivalis). 106.
 Fenyőfa (Pinus sylvestris). 165.
 Mogyorós hólyagfa (Staphylea pinnata). 168.

Májfolt.

- Som (Cornus mas). 177.

Mandoladaganat.

- Bajfű (Ruscus Hippoglossum). 7.
 Közönséges cámolý (Aquilegia vulgaris). 20.
 Májfű kökőrcsin (Anemone hepatica). 78.
 Pipacsmák (Papaver rhoeas). 79.
 Orvosi ziliz (Althaea officinalis). 82.
 Orvosi méregölő (Cyonanchum Vincetoxicum). 132.
 Nehézságú gerely (Geranium Robertianum). 133.

Mandolagyulladás.

- Kerti zsálya (Salvia officinalis). 117.
 Görög széna (Foenum graecum).

Jó keverék.

Salvia off. gr. 20

Foenum graecum... .. « 10

1 adag (4 gramm) 4 deci vízben főzendő. Lehűtve gargalizálásra használandó.

Meghűlés.

- Ökörfark-kóró (Verbascum Thapsus). 95.

Méhbj.

- Sarlós gamandor (Teucrium Chamaedrys). 21.
 Orvosi székfű (Matricaria chamomilla). 75.
 Őszi aranyvirág (Chrysanthemum parthenium). 77.
 Réti ördőgharaptafű (Succisa pratensis). 102.
 Kerti körömvirág (Calendula officinalis). 148.

Méhcsipés.

- Vizi menta (Mentha aquatica). 86.
 Sárga ibolya (Caltha palustris). 153.

Mellbaj.

- Turbolya kerti (*Anthriscus Cerafolium*). 5.
 Orvosi tisztesfű (*Betonica officinalis*).
 Aprócsalán (*Urtica urens*). 19.
 Piros ebszőlő (*Solanum Dulcamára*). 30.
 Saláta boglárka (*Ranunculus Ficaria*). 37.
 Homoki bársonyvirág (*Helichrysum arenarium*). 43.
 Törékeny gurgolya (*Seseli rigidum*). 60.
 Szagos müge (*Asperula odorata*). 78.
 Erdei hölgymál (*Hieracium sylvaticum*). 100.
 Fűszeres sáfrány (*Crocus officinalis*). 106.
 Német tisztesfű (*Stachis germanica*). 118.
 Illatos ibolya (*Viola odorata*). 152.
 Bodza fekete és földi (*Smbucus nigra et ebulus*). 161.
 Cseresnyefa (*Cerasus ovium*). 162.
 Pompás diófa (*Juglans regia*). 164.
 Füge (*Ficus carica*). 166.
 Gyertyánfa (*Carpinus Betulus*). 167.
 Mogyorós hólyagfa (*Staphylea pinnata*). 168.
 Mandola (*Prunus Amygdolus*). 171.

Melancholia.

- Orvosi atracel *Anchusa officinalis*). 99.

Mirigy daganat.

- Csomós görvélyfű (*Serophularia nodosa*). 20.
 Francia lepkeszeg (*Trigoneilla monspelica*). 44.
 Berki zápóca (*Astrantia major*). 91.
 Ragadós galaj (*Galium aparisse*). 112.
 Orvosi somkóró (*Melilotus officinalis*). 119.
 Kerti körömvirág (*Calendula officinalis*). 148.

Nyálkásodás.

- Közönséges dohány (*Nicotiana Tabacrem*). 28.
 Kereklevelű harmatfű (*Drosera rotundifolia*). 45.
 Orvosi kalmus (*Acorus Calamus*). 51.
 Lókörmű marti-lapu (*Tussilago Farfara*). 72.

Berki zápóca (*Astrantia major*). 91.
 Pompás örvénygyökér (*Inula Helenium*). 102.
 Nyírfa fehér (*Betula Alba*). 175.

Jó keverék.

Rod. Acorus Calannus	gr. 10
Fol. Tussilago forf.	« 15
Astruntia major	« 10
Radix Tormentillae	« 5
Inula Helenium...	« 10
Fol. Salvia...	« 10
Folia Flores Viola odorata	« 10

1 adag (6 gramm) 4 deci vízben mézzel főzendő.

Nyavalyatörés (Epilepsia).

Orvosi tisztessfü (*Betonica officinalis*). 8.
 Piros bazsarózsa (*Paeonia officinalis*). 12.
 Repkény borostyán (*Hedera Helis*). 15.
 Kőrislevelű ezerjófű (*Dictamnus albus*). 34.
 Házi fülű (*Sempervivum tectorum*). 40.
 Kereklevelű harmatfű (*Drosera rotundifolia*). 45.
 Keresztes galaj (*Galium Cruciata*). 57.
 Széleslevelű békakorsó (*Sedum palustre*). 60.
 Mezei macskagyökér (*Valeriana officinalis*). 74.
 Kapcsos korpafű (*Lyeopodium clavatum*). 91.
 Közönséges palástfű (*Alchimilla vulgaris*). 101.
 Illatos rozmaring (*Rozmarinus officinalis*). 114.
 Kerti ruta (*Rutac*). 114.
 Tejoltó galaj (*Galium verum*). 129.
 Mezei tikszem (*Anagallis arvensis*). 147.
 Illatos ibolya (*Viola odorata*). 152.
 Agár kosbor (*Orchis Morio*). 153.
 Fekete üröm (*Artemisia vulgaris*). 155.
 Fehér fagyöngy (*Viscum album*). 166.
 Füge (*Ficus carica*). 166.
 Nyárfa (*Populus alba*). 172.

Nátha.

Kerti majoranna (*Origanum Majoranna*). 79.
 Mogyorófa (*Corylus Avellana*). 171.

Nyelvbénulás.

- Kerti magyar bors (*Capsicum Annuum*). 144.
Szőlő bortermő (*Vitis vinifera*). 178.

Nyilalás.

- Szelid csorboka (*Sonchus laevis*). 49.
Pipacsmák (*Papaver rhoecae*). 79.
Fűszeres sáfrány (*Crocus officinalis*). 116.
Közönséges pacsirtavirág (*Polygala vulgaris*). 140.
Mezei varfű (*Knautia arvensis*). 149.
Boldogasszony tövisfü (*Carduus Mariae*). 158.
Kökényszilva (*Prunus spinosa*). 170.

Oldalfájás.

- Fekete földi tök (*Bryonia alba*). 144.
Kökényszilva (*Prunus spinosa*). 170.

Oltvar.

- Szilva kerti (*Prunus domestica*). 178.

Ondófolys.

- Vetett kender (*Cannabis sativa*). 56.
Mezei ringó (*Eryngium campestre*). 74.

Orbánc.

- Nehézzagú gerely (*Geranium Robertianum*). 133.

Orrfekély.

- Ciprusfa (*Cupressus comm.*). 163.

Orrvérzés.

- Bablevelűfü (*Sedum Telephium*). 7.
Télizöld meténg (*Vinea minor*). 16.
Aprócsalán (*Urtica urens*). 19.
Ezüstös hölgymák (*Hieracium Pilosella*). 31.
Közönséges lizinka (*Lysimachia vulgaris*). 41.
Fekete nadálytós (*Symphytum officinale*). 93.

Közönséges pásztortáska (*Capsella bursa pastoris*). 105.
 Mezei zsúrló (*Equisetum arvense*). 138.
 Famoha (*Muscus*). 166.

Őrültség (elmebajok).

Vetett kender (*Cannabis sativa*). 56.
 Citromszagú mézfű (*Melissa officinalis*). 84.
 Mezei ticszem (*Anagallis arvensis*). 147.

Pestis.

Foghagymaszagú fű (*Teucrium Scordium*). 38.

Pirosító.

Homoki pirosító (*Alkanna tinctoria*). 89.
 Orvosi sülyfű (*Polygonatum officinale*). 118.

Pokolvarr.

Réti ördögharaptafű (*Succisa pratensis*). 102.

Pörsenés.

Mandola (*Prunus Amygdolus*). 171.

Rachitis.

Kolonczos bajnoca (*Filipendula hexapetala*). 150.

Rák.

Turbolya kerti (*Anthriscus Cerefolium*). 5.
 Baracklevelűfű (*Polygonum Persicuria*). 10.
 Bogácskóró (*Onopordon Acanthium*). 14.
 Csabaire-vérű (*Sanguis orba polygama*). 18.
 Csomós görvélyfű (*Scrophularia nodosa*). 20.
 Négylevelű varjűszem (*Paris quadrifolia*). 23.
 Fekete ebszőlő (*Solanum nigrum*). 30.
 Foghagymaszagú fű (*Teucrium Scordium*). 38.
 Bojtorjános szerbtövis (*Xanthium slrumarium*). 68.
 Maszlagos nadragulya (*Atropa Belladonna*). 87.
 Európai kunkor (*Heliotropium europaeum*). 96.
 Áldott bárca (*Cnicus benedictus*). 104.

- Ragadós galaj (*Galium aparine*). 113.
 Szapora zsombor (*Sisymbrium officinale*). 124.
 Nehézzagú gerely (*Geranium Robertianum*). 133.
 Kerti körömvirág (*Calendula officinalis*). 148.
 Illatos ibolya (*Viola odorata*). 152.

Rekedtség.

- Fehér árvacsalán (*Urtica urens*). 19.
 Kerti mályva (*Althaea rosea*). 82.
 Orvosi ziliz (*Althaea officinalis*). 82.
 Orvosi atracel (*Anchusa officinalis*). 99.
 Szapora zsombor (*Sisymbrium officinale*). 24.
 Málnaszeder (*Rubus idaeus*). 125.
 Pettyegetett gálna (*Pulmonaria officinalis*). 148.
 Hegyi arnika (*Arnica montana*). 157.
 Füge (*Ficus carica*). 166.

Jó gargarizáló szer: *Tinctura Arnicae is.*

30 csepp 1 deci vízben oldandó és ezzel a vízzel naponta 2-szer gargarizálandó.

Rheumatikus bajok.

- Orvosi tisztesfű (*Betonica officinalis*). 8.
 Közönséges cickafark (*Achillea Millefolium*). 32.
 Alföldi kakukkfű (*Thymus Marschallianus*). 49.
 Kalinca-infű (*Ajuga Chamaepitys*). 51.
 Szagos levendula (*Levandula Spica*). 70.
 Fehér mustár (*Sinapis alba*). 92.
 Piros muharc (*Physalis Alkekengi*). 105.
 Borsfű-pereszlény (*Clinopodium vulgare*). 136.
 Bors magyar (*Capsicum annuum*). 144.
 Orvosi Veronika (*Veronica officinalis*). 151.
 Hegyi arnika (*Arnica montana*). 157.

Rothadás.

- Foghagymaszagú fű (*Teucrium Scordium*). 38.

Rüh (sönnyedék).

- Articsóka (*Carlina acaulis*). 5.
 Erdei mácsonya (*Dipsacus fullonum*). 14.

- Csomós görvélyfű (*Scrophularia nodosa*). 20.
 Fekete hunyor (*Helleborus niger*). 47.
 Sárga csillagfűrt (*Lupinus luteus*). 48.
 Bodros lórom (*Rumex Crispus*). 67.
 Pompás örvénygyökér (*Inula Helenium*). 102.
 Vesszős seprűfű (*Kochia scoparia*). 121.
 Sóskalórom (*Rumex Acetosa*). 135.
 Varádics aranyvirág (*Tanacetum vulgare*). 149.
 Mezei varfű (*Knautia arvensis*). 149.
 Bodza, fekete és földi (*Sambucus nigra et ebulus*). 161.
 Bükkfa (*Fagus sylontica*). 162.
 Mandola (*Prunus Amygdolus*). 171.

Száj (rothadás) iny.

- Istápfű aranyos (*Solidago virga aurea*). 4.
 Bazsalyikum (*Veimura Basilicum*). 11.
 Közönséges cámoly (*Aquilegia vulgaris*). 20.
 Ezüstös hölgymál (*Hieracium Pilosella*). 31.
 Házi fűfű (*Sempervivum tectorum*). 40.
 Libapimpó (*Potentilla anserina*). 73.
 Májfű kökörcsin (*Anemone hepatica*). 78.
 Vállas csengetyűke (*Campanula Cervicaria*). 98.
 Kúszó pimpó (*Potentilla reptans*). 103.
 Pénzlevelű lizinka (*Lysimachia Nummularia*). 108.
 Kerti zsálya (*Salvia officinalis*). 117.
 Nehézszagú gerely (*Geranium Robertianum*). 133.
 Magyar királydinnye (*Tribulus orientalis*). 136.
 Bubos lonc (*Lonicera Periclymenum*). 137.
 Citromfa (*Citrus modica*). 164.
 Vesszős fagyal (*Ligustrum vulgare*). 164.
 Gránátalma (*Punica granatum*). 172.
 Szilva kerti (*Prunus domestica*). 174.

Szájvíz.

- Legyező bajnóca (*Cichorium Intybus*). 55.
 Kígyós keserűfű (*Polygonum Bistorta*). 58.
 Orvosi méregölő (*Cynanchum Vincetoxicum*). 132.
 Erdei madársóska (*Oxalis Acetosella*). 135.

- Kigyós keserűfű (*Polygonum Bistorta*). 140.
 Közönséges gyikfű (*Brunella vulgaris*). 143.
 Bors magyar (*Capsicum annuum*). 144.

Szaggatás.

- Szagos levendula (*Levandula Spica*). 70.
 Piros muharc (*Physalis Alkekengi*). 105.

Szamárhurut.

- Mezei kökörcsin (*Anemone nigricans*). 64.
Ezenkívül gyermekeknek ajánlható szer: Extract Thymus zacharat.
Reggel, este 2 kávéskanállal.

Sápkór.

- Pompás örvénygyökér (*Inula Helenium*). 102.
 Közönséges vassfű (*Verbena officinalis*). 123.

Sárgaság.

- Páfrány édesgyökerű (*Polypodium vulgare*). 2.
 Páprádaranyos (*Asplenium Trichomenes*). 3.
 Békalencse (*Lens palustris*). 13.
 Sarlós gamandor (*Teucrium Chamaedrys*). 21.
 Kerti ciprusfű (*Cupressi herba*). 25.
 Derece veronika (*Veronica Beccabung*). 26.
 Piros ebszőlő (*Solanum Dulcamara*). 30.
 Vérhulló fecskefű (*Chelidonium majus*). 37.
 Orvosi füstike (*Fumaria officinalis*). 39.
 Homoki bársonyvirág (*Helichrysum arenarium*). 43.
 Szagos repcsény (*Erysimum Cheiri*). 48.
 Szelid csorbóka (*Sonchus laevis*). 49.
 Kalinka-infű (*Ajuga Chamaepitys*). 51.
 Mezei katang (*Cichorium Intybus*). 55.
 Közönséges sédkender (*Eupatorium Cannabinum*). 57.
 Felfutó komló (*Humulus lupulus*). 59.
 Bodros lórom (*Rumex Crispus*). 67.
 Tavi lórom (*Rumex hydrolapathum*). 67.
 Ostorindás infű (*Ajuga reptans*). 96.
 Nyúllevelű nyilfű (*Sagittaria sagittifolia*). 98.

- Fűzlevelű ökörszem (*Buphtalmum salicifolium*). 100.
 Erdei hölymál (*Hieracium sylvaticum*). 100.
 Pongyolapitypang (*Taraxacum officinale*). 100.
 Pompás örvénygyökér (*Inula Helenium*). 102.
 Áldott bárca (*Cnicus benedictus*). 104.
 Piros muharc (*Physalis Alkekengi*). 105.
 Bojtorjános párló (*Agrimonia Eupatoria*). 107.
 Orvosi pemete (*Marrubium vulgare*). 109.
 Hegyi petrezselyem (*Petroselynum, Apium montanum*). 111.
 Parlagi bolhafű (*Pulicaria vulgaris*). 124.
 Szálkacsík (*Euphrasia Rostkoviana*). 128.
 Nehézságú gerely (*Geranium Robertianum*). 133.
 Spárga nyúlárnyék (*Asparágus altilis*). 138.
 Kenyérbél cickafark (*Achillea ptarmica*). 139.
 Böjti kakuktorma (*Cardamine Nasturtium*). 142.
 Mezei tíkszem (*Anagallis arvensis*). 147.
 Tüdőfű (*Lichen arboreus*). 148.
 Keserű vidrafű (*Menyanthes trifoliata*). 152.
 Nagyszágú zeller (*Apium graveolens*). 157.
 Boldogasszony tövisfű (*Carduus Mariae*). 158.
 Kőrisfa (*Fraxinus excelsior*). 169.
 Naspolya (*Mespilus germanica*). 174.

Jó keverék.

Sagittaria	gr. 10
Achillea...	" 10
Marrubium	" 10
Rad. teraxaci	" 10
Cardamine	" 5
Cnicus bened	" 10
Apium graveolens	" 10

1 adag (6 gramm) 3 deci vízben főzendő.

Szárazbetegség.

- Erdei mácsonya (*Dipsacus fullonum*). 14.
 Kereklevelű mályva (*Malva neglecta*). 82.
 Kerti paszternák (*Pastinaea sativa*). 107.
 Pénzlevelű lizinka (*Lysimachia Nummularia*). 108.
 Boglár (*Bellis perennis*). 125.

- Pettyegetett gálna (*Pulmonaria officinalis*). 148.
 Tüdőfű (*Lichen arboreus*). 148.
 Savanyító uborka (*Cucumis sativus*). 153.

Scrophulotikus daganat.

- Ragadós galaj (*Galium aparine*). 112.
 Nehézszagú gerely (*Geranium Robertianum*). 133.
 Kerti körömvirág (*Calendula officinalis*). 148.
 Agárkosbor (*Orchis Morio*). 153.

Seb.

- Aranyvirág (*Chrysanthemum, Bellis major*). 3.
 Aranyos istápfű (*Solidago virga aurea*). 4.
 Bájfű (*Ruscus Hippoglossum*). 7.
 Orvosi tisztesfű (*Betonica officinalis*). 8.
 Nenyulj hozzám (*Impatiens noli tangere*). 9.
 Baracklevelű fű (*Polygonum Persicaria*). 10.
 Borsos varjúháj (*Sedum acre, Sedum minus*). 11.
 Repkény borostyán (*Hedera arborea*). 15.
 Festő buzér (*Rubia tinctorum*). 17.
 Csomós görvélyfű (*Scrophularia nodosa*). 20.
 Közönséges orbáncfű (*Hypericum perforatum*). 21.
 Sarlós gamandor (*Teucrium Chamaedris*). 21.
 Orvosi csikorka (*Gratiola officinalis*). 23.
 Vizi kocsord (*Peucedanum officinale*). 27.
 Közönséges dohány (*Nicotiana Tabacum*). 28.
 Közönséges cickafark (*Achillea Millefolium*). 32.
 Százforintos földpe (*Erythraea Centaurium*). 34.
 Kapcsos korpafű (*Lycopodium clavatum*). 91.
 Közönséges farkasalma (*Aristolochia Clematitis*). 35.
 Orvosi falfű (*Parietaria officinalis*). 36.
 Magyar csülleng (*Isatis praecox*). 36.
 Foghagymaszagú fű (*Teucrium Scordium*). 38.
 Földi bodza (*Sambucus Ebulus*). 39.
 Réti füzény (*Lythrum Salicaria*). 41.
 Kereklevelű harmatfű (*Drosera rotundifolia*). 45.
 Réti kakuktorma (*Cardemine pratensis*). 50.
 Szapora zsembér (*Sisymbrium officinale*). 52.

- Egylevelű kigyónyelv (*Ophyoglossum vulgata*). 58.
 Orvosi kankalin (*Primula officinalis*). 60.
 Kereklevelű körtike (*Pyrola rotundifolia*). 63.
 Mezei kökörcsin (*Anemone nigricans*). 64.
 Közönséges bojtorján (*Lappa major*). 66.
 Közönséges gyujtovány (*Linaria vulgaris*). 69.
 Uri madártej (*Ornithogalum umbelatum*). 76.
 Tarkarigó pohár (*Cypripedium calceolus*). 83.
 Közönséges acs alapu (*Petasytes hybridus*). 90.
 Fűzlevelű ökörszem (*Buphthalmum salicifolium*). 100.
 Közönséges palástfü (*Alchimilla vulgaris*). 101.
 Pompás örvénygyökér (*Inula Helenium*). 102.
 Vetési társolyfü (*Thlaspi arvense*). 104.
 Fekete peszterce (*Ballota nigra*). 109.
 Közönséges aggófű (*Senecio vulgaris*). 113.
 Kerti ruta (*Ruta*). 114.
 Kis holdruta (*Botrychium lunaria*). 115.
 Orvosi somkóró (*Melilotus officinalis*). 119.
 Közönséges szarkaláb (*Delphinium Consolida*). 120.
 Erdei gombernyő (*Sanicula europaea*). 122.
 Tajtékzó szappanfü (*Saponaria officinalis*). 123.
 Éplevelű gimharaszt (*Scolopendrium vulgare*). 124.
 Közönséges gyömbérgyökér (*Geum urbanum*). 129.
 Jakabnapj aggófű (*Senecio Jacobaea*). 131.
 Szent László-tárnics (*Gentiana cruciata*). 131.
 Mezei zsurló (*Equisetum arvense*). 138.
 Vérontó pimpó (*Potentilla tormentilla*). 142.
 Korai lúdhúr (*Alsine verna*). 146.
 Orvosi Veronika (*Veronica officinalis*). 151.
 Fehér üröm (*Artemisia Absinthium*). 154.
 Nagyszagú zeller (*Apium graveolens*). 157.
 Ciprusfa (*Cupressus comm.*). 163.
 Pompás diófa (*Inglonda ceae*). 164.
 Famoha (*Museus*). 165.
 Fehér fagyöngy (*Viscum album*). 165.
 Fenyőfa (*Pinus sylvestris*). 165.
 Mandola (*Prunus Amygdolus*). 171.
 Puszpáng télizöld (*Buxus sempervirens*). 173.

Szőlő bortermő (*Vitisvinifera*). 174.

Tölgyfa (*Querus*). 175.

Molyüző ökőrfarkkóró (*Verbascum Blattaria*). 92.

Nyúllábfű (*Trifolium arvense*). 94.

Szédülés.

Orvosi kankalin (*Primula officinalis*). 61.

Illatos rozmaring (*Rosmarinus officinalis*). 114.

Kerti ruta (*Ruta*). 114.

Székrekedés.

Páfrány édesgyökerű (*Polypodium vulgare*). 2.

Articsóka (*Cardina acaulis*). 5.

Nenyulj hozzám (*Impatiens nolitangere*). 9.

Közönséges cékla (*Beta vulgaris*). 22.

Csombormente (*Mentha Rulegium*). 25.

Orvosi füstike (*Fumaria officinalis*). 39.

Egy nyári szélfü (*Mercurialis annua*). 46.

Kalinka-infű (*Ajuga Chamaepitys*). 51.

Házilen (*Linum usitatissimum*). 64.

Békalen (*Linum catharticum*). 69.

Kacskaringós lépharaszt (*Ceterach officinarum*). 70.

Szagos müge (*Asperula odorata*). 78.

Kereklevelű mályva (*Málva neglecta*). 82.

Terjőke (*Echium vulgare*). 99.

Füge (*Ficus carica*). 166.

Rózsafa (*Rosa*). 173.

Szélütés.

Barátszegfü (*Dianthus Carthusianorum*). 126.

Szelek.

Mezei üröm (*Artemisia campestris*). 122.

Ajánlandó: Pulvis Absinthi.

1 adag (1 gramm) ostyában evés után beveendő.

Szembaj.

Erdei mácsonya (*Dipsacus fultonum*).

- Buzavirág (*Centaurea Cyanus*). 16.
 Májusi gyöngyvirág (*Convallaria majalis*). 44.
 Orvosi kalmus (*Acorus Calamus*). 51.
 Vetett kender (*Cannabis sativa*). 56.
 Réti lóhere (*Trifolium pratense*). 72.
 Orvosi ziliz (*Althaea officinalis*). 82.
 Maszlagos nadragulya (*Atropa Belladonna*). 87.
 Porcsin keserűfű (*Polygonum aviculare*). 111.
 Kopasz porcika (*Herniaria glabra*). 112.
 Közönséges szarkaláb (*Delphinium Consolida*). 120.
 Szálkacsék (*Euphrasia Rostkovina*). 128.
 Magyar király dinnye (*Tribulus orientalis*). 136.
 Korai ludhúr (*Alsine verna*). 146.
 Nyárfa (*Populus alba*). 172.
 Szőlő bortertermős (*Vitis vinifera*). 174.

Szemölcs.

- Farkas fűtej (*Euphorbia Cyparissias*). 31.
 Házi fűlfű (*Sempervivum tectorum*). 40.
 Egy nyári szélű (*Mercurialis annua*). 46.
 Mezei kökörccsin (*Anemone nigricans*). 64.
 Európai kunkor (*Heliotropium europaeum*). 96.

Szent Antal tűz.

- Fekete ebszőlő (*Solanum nigrum*). 30.
 Orvosi falfű (*Parietaria officinalis*). 56.
 Kerti mályva (*Althaea rosea*). 82.
 Tejoltó galaj (*Galium verum*). 129.
 Olajfa (*Olea europaea*). 172.
 Rózsafa (*Rosa*). 174.

Szeplő.

- Bábairefű (*Pinpinella saxifraga*). 6.
 Piros ebszőlő (*Solanum Dulcamaria*).
 Egy nyári szélű (*Mercurialis annua*). 46.
 Tavaszi lednek (*Orobis vernus*). 68.
 Közönséges gyujtovány (*Linaria vulgaris*). 69.
 Csupros nárcis (*Narcissus Pseudo-Narcissus*). 97.

- Útszéli zsázsa (*Lepidium Draba*). 121.
 Bubos lonc (*Lonicera Periclymenum*). 137.
 Fehér tündérrózsa (*Nymphaea alba*). 143. .
 Bodza, fekete és földi (*Sambucus nigra et ebulus*). 161.
 Szőlő bortermő (*Vitis vimfere*). 174.

Sérv.

- Magyar csülleng (*Isatis praecox*). 36.
 Bojtorjános párló (*Agrimonia Eupatoria*). 107.
 Porcsin keserűfű (*Polygonum aviculare*). 111.

Sérülés.

- Egylevelű kigyónyelv (*Ophyoglossum vulgata*). 58.
 Felfutó komló (*Humulus lupulus*). 59.
 Kereklevelű körtike (*Pyrola rotundi folia*). 63.

Siphilitikus baj.

- Közönséges bojtorján (*Lappa major*). 66.
 Ágas békabuzogány (*Sparganium erectum*). 121.
 Tajtékzó szappanfű (*Saponaria officinalis*). 123.
 Fenyőfa (*Pinus sylvestris*). 166.

Szívbjaj.

- Kerti borága (*Boraga officinalis*). 10.
 Mezei kökörcsin (*Anemone nigricans*). 64.
 Vizi menta (*Mentha aquatica*). 86.
 Barátszegfű (*Dianthus Carthussianorum*). 126.
 Orvosi méreg öllő (*Cynanchum Vincetoxicum*). 132.
 Szurós gyöngyajak (*Leonurus Cardiac*). 134.
 Spárga nyúlárnyék (*Asparagus altilis*). 138.
 Rózsafa (*Rosa*). 174.

Sorvadás.

- Kerek repkény (*Glechoma Hederacea*). 15.
 Repkényborostyán (*Hedera arborea*). 15.
 Közönséges cékla (*Beta vulgaris*). 22.
 Piros ebszőlő (*Solanum Dulcamara*). 30.
 Réti kakuktorma (*Cardamine pratensis*). 50.

Mezei ringó (*Eryngium campestre*). 74.
 Kerti mák (*Papaver somniferum*). 79.
 Bojtorjános párló (*Agrimonia Eupatoria*). 107.
 Kerti paszternák (*Pastinaca sativa*). 107.
 Orvosi pemete (*Marrubium vulgare*). 109.
 Kerti zsálya (*Salvia officinalis*). 117.
 Nehézszagú gerely (*Geranium Robertianum*). 133.
 Korai lúdhúr (*Alsine verna*). 146.
 Agárkosbor (*Orchis Morio*). 153.

Sömör.

Erdei mácsonya (*Dipsacus fullonum*). 14.
 Palackféreg-fű (*Xyris spatula foetida*). 24.
 Mandola (*Prunus Amygdolus*). 171.

Szűkmellűség.

Kerti ciprusfű (*Cupressi herba*). 25.

Szülés utáni fájdalomcsillapító.

Orvosi somkóró (*Melilotus officinalis*). 119.
 Csemegebaraboly (*Chaerophyllum*). 145.

Súly.

Útveszi tarsolyfű (*Thlaspi arvense*). 104.

Typhus.

Mezei macskagyökér (*Valeriana officinalis*). 74.
 Közönséges acsalapu (*Petasytes hybridus*). 90.
 Kerti ruta (*Ruta*). 114.

Tripper.

Bogácskóró (*Onopordon Acanthium*). 14.
 Vérhulló fecskefű (*Chelidonium majus*). 37.
 Réti füzény (*Lythrum Salicaria*). 41.
 Vetett kender (*Cannabis sativa*). 56.
 Kigyós keserűfű (*Polygonum Bistorta*). 58.
 Tajtékzó szappanfű (*Saponaria officinalis*). 123.
Sassaparilla-gyökér.

Tüdőbaj.

- Mandola (*Prunus Amygdolus*). 171.
 Angyalfű (*Angelica archangelica*). 1.
 Bába-irefű (*Pinpinella saxifraga*). 6.
 Orvosi tisztesfű (*Betonica officinalis*). 8.
 Kerek repkény (*Glechoma Hederacea*). 15.
 Apró csalán (*Urtica urens*). 19.
 Fehér árvacsalán (*Lamium album*). 19.
 Sarlós gamandor (*Teucrium Chamaedrys*). 21.
 Ezüstös hölgymál (*Hieracium Pilosella*). 31.
 Közönséges farkas-alma (*Aristolochia Clematitis*). 35.
 Vad majoranna (*Origanum vulgare*). 43.
 Kereklevelű harmatfű (*Drosera rotundifolia*). 45.
 Réti kakuktorma (*Cardamine pratensis*). 50.
 Fűszeres kapor (*Ancthum graveolens*). 52.
 Mezei kökörcsin (*Anemone nigricans*). 64.
 Magvas gomborka (*Camelina sativa*). 69.
 Lókörmű marti-lapu (*Tussilago Farfara*). 72.
 Közönséges acsalapu (*Petasytes hybridus*). 90.
 Pompás örvénygyökér (*Inula Helenium*). 102.
 Áldott bárca (*Cnicus benedictus*). 104.
 Tarackbúza (*Tritibum repens*). 108.
 Orvosi pemete (*Marrubium vulgare*). 109.
 Boglár (*Bellis perennis*). 125.
 Vérontó pimpó (*Potentilla tormentilla*). 142.
 Csemege barabolyt (*Chaerophyllum*). 145.
 Mezei varfű (*Knautia arvensis*). 149.
 Orvosi Veronika (*Veronica officinalis*). 151.
 Keserű vidrafű (*Menyanthes trifoliata*). 152.
 Nagy utilapu (*Plantago major*). 156.
 Lándzsás utilapu (*Plantago lanceolata*). 156.
 Bodza, fekete és földi (*Sambucus nigra et ebulus*). 161.
 Füge (*Ficus carica*). 166.
 Mogyorós holyagfa (*Staphylea pinnata*). 168.

Tüdővész.

- Medvefűl (*Auricula ursi*). 85.

- Fekete nadálytő (*Symphytum officinale*). 93.
 Egylevelű gimharaszt (*Scolopendrium vulgare*). 124.
 Bőjti kakuktorma (*Cardamine Nasturtium*). 142.

Tüdőkatarrhus.

- Pipacsmák (*Papaver rhoeas*). 79.
 Ökörfark-kóró (*Verbascum Thapsus*). 95.
 Közönséges pacsirtavirág (*Polygala vulgaris*). 140.

Tüdőelnyálkásodás.

- Kerti koriandrom (*Coriandrum sativum*). 59.
 Illatos macskanadrág (*Nepeta Cataria*). 89.
 Fekete nadálytő (*Symphytum officinale*). 93.
 Orvosi atracel (*Anchusa officinalis*). 99.
 Orvosi pemete (*Marrubium vulgare*). 109.
 Kerti zsálya (*Salvia officinalis*). 117.
 Szapora zsombor (*Sisymbrium officinale*). 124.
 Szúrós gyöngyajak (*Leonurus Cardiaca*). 134.
 Bőjti kakuktorma (*Cardamine Nasturtium*). 142.
 Nagyszagú zeller (*Apium graveolens*). 157.

Jó nyálkaoldó szer.

Anchusa offic.	gr. 10
Nepeta Catar.	" 5
Sisymbrium offi.	" 5
Rad. Symphitum off.	" 20
Marrubium	" 10

1 adag (8 gramm) 4 deci vízben mézzel főzendő.

Tüdőgyulladás.

- Házi len (*Linum usitatissimum*). 64.
 Berki zápóca (*Astrantia major*). 91.
 Boldogasszony-tővisfű (*Carduus Mariae*). 158.

Torokbajok.

- Bába-irefű (*Pinpinella saxifraga*). 6.
 Bazsalyikum (*Veimura Basilicum*). 11.
 Málnaszeder (*Rubus Idacus*). 14.
 Télizöld meténg (*Vinea minor*). 16.

- Közönséges camoly (*Aquilegia vulgaris*). 20.
 Csillaggerepcsim (*Aster Amellus*). 22.
 Iszapi gyopár (*Gnaphalium uliginosum*). 42.
 Francia lepkeszeg (*Trigonella monspelica*). 44.
 Pipacsmák (*Papaver rhoeas*). 79.
 Nagy szádor (*Orobancha major*). 90.
 Vállas csengetyűke (*Campanula cervicaria*). 98.
 Közönséges palástfű (*Alchimilla vulgaris*). 101.
 Kerti zsálya (*Salvia officinalis*). 117.
 Jakabnapj aggófű (*Senecio Jakobaea*). 131.
 Nehézszagú gerely (*Geranium Robertianum*). 133.
 Bors magyar (*Capsicum annuum*). 144.
 Pettyegetett gálna (*Pulmonaria officinalis*). 148.
 Barackfa (*Prunus persica*). 160.
 Füge (*Ficus carica*). 166.
 Szederfa-selyem (*Morus alba*). 174.

Torokgyik.

- Bába-irefű (*Pinpinella saxifraga*). 6.
 Télizöld meténg (*Vinca muor*). 16.
 Vizi kocsord (*Peucedanum officinale*). 27.
 Közönséges gyikfű (*Brunella vulgaris*). 143.
 Citromfa (*Citrus modica*). 164.

Tyukszem.

- Házi fülű (*Sempervivum tectorum*). 40.
 Kereklevelű harmatfű (*Drosera rotundi folia*). 45.
 Tüzes liliom (*Lilium bulbiferum*). 65.

Vadhús.

- Közönséges farkas-alma (*Aristolochia Clematitis*). 35.

Vakköröm.

- Ciprusfa (*Cupressus comm.*). 163.

Varr.

- Fekete hunyor (*Helleborus niger*). 47.
 Bodros lórom (*Rumex Crispus*). 67.

- Molyüző ökörfarkkóró (*Verbascum Blattaria*). 92.
 Erdei kökőrcsin (*Anemone sylvestris*). 106.
 Közönséges aggófű (*Senecio vulgaris*). 113.
 Útszéli zsázsa (*Lepidium Draha*). 121.
 Bőjtű kakukktorma (*Cardamine Nasturtium*). 142.
 Bükkfa (*Fagus sylvatica*). 162.
 Füge (*Ficus carica*). 166.
 Farkasboroszlán (*Daphne mezereum*). 170.
 Kőrisfa (*Fraxinus excelsior*). 169.
 Olajfa (*Olea europaea*). 172.

Végbélfájdalmak.

- Nenyuljhozzám (*Impatien*). 9.
 Bársonyvirág (*Amaranthus purpureus*). 9.
 Sarlós gamandor (*Teucrium Chamaedrys*). 21.
 Vérhulló fecskefü (*Chelidonium majus*). 37.
 Salátaboglárka (*Ranunculus ficaria*). 37.
 Ökörfarkkóró (*Verbascum Thapsus*). 95.

Vérhányás.

- Turbolya kerti (*Anthriscus Cerefolium*). 5.
 Kerekrepkény (*Glechoma Hederacea*). 15.
 Csabaire vérfü (*Sanguisorba polygama*). 18.
 Apró csalán (*Urtica urens*). 19.
 Orvosi ebnyelvű fű (*Cynoglossum officinale*). 29.
 Közönséges cickafark (*Achillea Millefolium*). 32.
 Közönséges lizinka (*Lysimachia vulgaris*). 41.
 Réti füzény (*Lythrum Salicaria*). 41.
 Sárga liliom (*Iris palustris*). 66.
 Libapimpó (*Potentilla anserina*). 73.
 Moh (*Muscus arboreus*). 91.
 Fekete nadálytő (*Symphytum officinale*). 93.
 Vállas csengetyűke (*Campanula Cervicaria*). 98.
 Mezei zsúrló (*Eqisetum arvense*). 138.
 Nagy utilapu (*Plantago major*). 156.
 Nagyszagú zeller (*Apium graveolens*). 157.
 Mirtusfa (*Myrtus communis*). 172.

Vérköpés.

- Bárányfarkú libatop (*Chenopodium Botrys*). 40.
 Közönséges lizinka (*Lysimachia vulgaris*). 41.
 Homoki utilapu (*Plantago arenaria*). 47.
 Legyezőbajnóca (*Spiraea Ulmaria*). 55.
 Libapimpó (*Potentilla anserina*). 73.
 Nyúllábfü (*Trifolium arvense*). 94.
 Ökörfarkkóró (*Verbascum Thapsus*). 95.
 Ostorindás infű (*Ajuga reptans*). 96.
 Erdei hölgymál (*Hieracium sylvaticum*). 100.
 Pénzlevelű lizinka (*Lysimachia Nummularia*). 108.
 Tarackbúza (*Triticum repens*). 108.
 Erdei gombernyő (*Sanicula europaea*). 122.
 Éplevelű gimharaszt (*Scolopendrium vulgare*). 124.
 Mezei sűrlő (*Egisetum arvense*). 138.
 Közönséges pacsirtavirág (*Polygala vulgaris*). 140.
 Kigyós keserűfü (*Polygonum bistorta*). 140.
 Vérontó pimpó (*Potentilla tormentilla*). 142.
 Korai lúdhur (*Alsine verna*). 146.
 Pettyegetett gálna (*Pulmonaria officinalis*). 148.
 Barackfa (*Prunus persica*). 160.
 Ciprusfa (*Cupressus comm.*) 163.
 Fűzfa (*Solie*). 164.
 Gesztenyefa (*Costanea sativa*). 165.
 Hársfa (*Tilia*). 168.
 Gránát-alma (*Punica granatum*). 173.
 Som (*Cornus mas*). 173.

Jó háziszser.

Pulvis tormentillae...	gr. 20
Fol. Equisetum arvense...	" 5
Fol. Sanicula europ. ...	" 5

1 adag (5 gramm) 3 deci vízben 2 decire lefőzendő és minden 3. órában
 1—1 evőkanállyal beveendő.

Vérfolyás.

- Bársonyvirág (*Amaranthus purpureus*). 9.
 Télizöld meténg (*Vinea muor*). 16.

- Aprócsalán (*Urtica urens*). 19.
 Közönséges orbáncfű (*Hypericum perforatum*). 21.
 Ezüstös hölgymál (*Hieracium Pilosella*). 31.
 Közönséges cickafark (*Achillea Millefolium*). 32.
 Alföldi kakukkfű (*Thymus Marschallianus*). 49.
 Keresztes galaj (*Galium Cruciata*). 57.
 Kigyós keserűfű (*Polygonum Bistorta*). 58.
 Sárga liliom (*Iris palustris*). 66.
 Medvefűl (*Auricula ursi*). 85.
 Homoki pirosító (*Alkanna tinctoria*). 89.
 Moh (*Muscus arboreus*). 91.
 Erdei hölgymál (*Hieracium sylvaticum*). 100.
 Vizi peszterce (*Lycopus europaeus*). 110.
 Közönséges szarkaláb (*Delphinium Consolida*). 120.
 Erdei gombernyő (*Sanicula europaea*). 122.
 Málnaszeder (*Rubus idaeus*). 125.
 Tejoltó galaj (*Galium verum*). 129.
 Nehézszagú gerely (*Geranium Robertianum*). 133.
 Mezei zsúrló (*Equisetum arvense*). 138.
 Kigyós keserűfű (*Polygonum bistorta*). 140.
 Vérontó pimpó (*Potentilla tormentilla*). 142.
 Közönséges gyikfű (*Brunella vulgaris*). 143.
 Agár kosbor (*Orchis Morio*). 153.
 Nagy utilapu (*Plantago major*). 156.
 Cserfa (*Quercus confortata*). 162.
 Tölgyfa (*Quercus*). 175.

Jó hatású szer:

Folia Delphinium Consolida	gr. 20
Folia Thymus Serpillun	« 20
Radix Tormentillae	« 10
Orchis Morio	« 10
Geranium Robert.	« 10
Cortex Quereus	« 5

1 adag (5 gramm) 4 deci vízben főzendő.

Vérhas.

- Bablevelű fű (*Sedum Telephium*). 7.
 Baracklevelű fű (*Polygonum Persicaria*). 10.
 Télizöld meténg (*Vinea muor*). 16.

- Csabaire vérfű (*Sanguisorba polygama*). 18.
 Seprő cirok (*Sorghum vulgare Pers.*). 24.
 Orvosi ebnyelvű fű (*Cynoglossum officinale*). 29.
 Ezüstös hölgymál (*Hieracium Pilosella*). 31.
 Iszapi gyopár (*Gnaphalium uliginosum*). 42.
 Szapora zsemler (*Sisymbrium officinale*). 52.
 Legyező-bajnóca (*Spiraea Ulmaria*). 55.
 Kigyós keserűfű (*Polygonum Bistorta*). 58.
 Sárga liliom (*Iris palustris*). 66.
 Libapimpó (*Potentilla anserina*). 73.
 Kerti mák (*Papaver somniferum*). 79.
 Kereklevelű mályva (*Malva neglecta*). 82.
 Orvosi ziliz (*Althaea officinalis*). 82.
 Nyúllábű (*Trifolium arvense*). 94.
 Ökörfarkkóró (*Verbascum Thapsus*). 95.
 Erdei hölgymál (*Hieracium sylvaticum*). 100.
 Pongyolapitypang (*Faraxacum officinale*). 100.
 Kúszó pimpó (*Potentilla reptans*). 103.
 Kerti laboda (*Atriplex hortense*). 107.
 Pénzlevelű lizinka (*Lysimachia Nummularia*). 108.
 Tarackbúza (*Triticum repens*). 108.
 Kövér porcsin (*Portulaca oleracea*). 111.
 Uszó békaszőlő (*Potamogeton nataus*). 120.
 Parlagi bolhafű (*Pulicaria vulgaris*). 124.
 Éplevelű gimharaszt (*Scolopendrium vulgare*). 124.
 Közönséges gyömbérgyökér (*Geum urbanum*). 129.
 Jakabnap aggófű (*Senecio Jakobaea*). 131.
 Sóskalórom (*Rumex Acetosa*). 135.
 Kigyós keserűfű (*Polygonum Bistorta*). 140.
 Vérontó pimpó (*Potentilla tormentilla*). 142.
 Ciprusfa (*Cupressus comm.*). 163.
 Gesztenyefa (*Castaneca sativa*). 164.
 Kőkényszilva (*Prunus spinosa*). 168.
 Gránát-alma (*Punica pranatum*). 172.
 Som (*Cornus mas*). 174.

Vesebaj.

Aprócsalán (*Urlica urens*). 19.

- Közönséges cámolý (Aquilegia vulgaris). 20.
 Közönséges orbáncfű (Hypericum perforatum). 21.
 Sárga dinnye (Cucumis Melos). 27.
 Szúrós csodabogyó (Ruscus aculeatus). 33.
 Bajuszos hagyma (Allium vineale). 46.
 Mezei kökörcsin (Anemone nigricans). 64.
 KacsARINGÓS lépharaszT (Ceterach officinarum). 70.
 Kereklevelű mályva (Malva neglecta). 82.
 Termetes medvetalp (Heracleum Spondylium). 85.
 Mezei macskagyökér (Valeriana officinalis). 97.
 Pompás örvénygyökér (Inula Helenium). 102.
 Nyári herics (Adonis aestivalis). 106.
 Illatos rozmaring (Rosmarinus officinalis). 114.
 Ágas békabuzogány (Sparganium erectum). 121.
 Erdei gombernyő (Sanicula europaea). 122.
 Boglár (Bellis perennis). 125.
 Spárganyúlárnyék (Asparagus altilis). 138.
 Kenyérbél cickafark (Achillea ptarmica). 139.
 Böjti kakuktorma (Cardamine Nasturtium). 142.
 Mezei ticszem (Anagallis arvensis). 147.
 Koloncos bajnóca (Filipendula hexapetala). 150.
 Nagyszagú zeller (Apium graveolens). 157.
 Füge (Ficus carica). 163.

Vesekő.

- Istápfű aranyos (Virga aurea). 4.
 Bábairefű (Pimpinella saxifraga). 6.
 Csipkerózsza (Rosa canina). 29.
 Réti kakuktorma (Cardamine pratensis). 50.
 Orvosi kankalin (Primula officinalis). 61.
 Bibircsós kőrontó (Saxifraga granulata). 62.
 Közönséges bojtorján (Lappa major). 66.
 Gyöngykőmag (Lithospermum officinale). 76.
 Selyemsárda (Abutilon avicennae). 83.
 Piros muharc (Physalis Alkekengi). 105.
 Porcsin keserűfű (Polygonum aviculare). 111.
 Festő rekettýe (Genista tinctoria). 113.
 Közönséges vasfű (Verbena officinalis). 123.

Tüskés édesgyökér (*Glycyrrhiza echinata*). 131.

Körisfa (*Fraxinus excelsior*). 167.

Rózsafa (*Rosa*). 173.

Jó szer:

Radix Pimpinellae...	gr. 10
Folia Genista germ....	« 10
Primula offic.	« 10
Polygonum oviculore ...	« 20
Glycyrrhiza ...	« 20
Fraxinus ...	« 10
Rosa canina....	« 10
Virga aurea ...	« 10
Verbena off.	« 10

1 adag (4 gramm) 3 deci vízben főzve.

Vérsűrűsödés.

Sárga dinnye (*Cucumis Melo*). 27.

Mezei kökörccsin (*Anemone nigricans*). 64.

Vetési tarsolyfű (*Thlaspi arvense*). 104.

Kecskerágó (*Evonymus europaeus*). 167.

Véraláfutás.

Felfutó komló (*Humulus lupulus*). 59.

Szagos levendula (*Levandula Spica*). 70.

Mezei üröm (*Artemisia campestris*). 122.

Kenyérbél cickafark (*Achillea ptarmica*). 139.

Csemegebaraboly (*Chaerophyllum*). 145.

Vérzés (külső).

Csabaire vérfű (*Sanguisorba polygama*). 18.

Fekete nádálytő (*Symphytum officinale*). 93.

Ostorindás infű (*Ajuga reptans*). 96.

Közönséges pásztortáska (*Capsella bursa pastoris*). 105.

Közönséges gyikfű (*Brunella vulgaris*). 143.

Olajfa (*Olea europaea*). 14.

Vértisztító.

Salátaboglárka (*Ranunculus ficaria*). 37.

Terjőke (*Echium vulgare*). 99.

Közönséges borbálafű (*Barbarea vulgaris*). 130.
Cseresnyefa (*Ceranus ovium*). 162.

Vérszegénység (sápkór).

Sarlós gamandor (*Teucrium Chamaedrys*). 21.
Kerti ciprusfű (*Cupressi herba*). 25.
Illatos macskamenta (*Nepeta Cataria*). 89.

Vérmérgezés.

Foghagymaszagú fű (*Teucrium Scordium*). 38.

Vitustánc.

Mezei macskagyökér (*Valeriana officinalis*). 74.
Fekete üröm (*Artemisia vulgaris*). 155.

Vizkór.

Páfrány édesgyökerű (*Polypodium vulg.*). 2.
Istápfű aranyos (*Virga aurea*). 4.
Articsóka (*Carlina acaulis*). 5.
Sarlós gamandor (*Teucrium Cham.*). 21.
Orvosi csikorka (*Gratiola off.*). 23.
Derece veronika (*Veronica Bencabunga*). 26.
Magyar csülleng (*Isatis graecox*). 36.
Földi bodza (*Sambucus Ebulus*). 39.
Orvosi füstike (*Fumaria off.*). 39.
Kereklevelű harmatfű (*Droseria rotundi folia*). 45.
Homoki utilapu (*Plantago arenaria*). 47.
Kerek kapotnyak (*Assarum Europaeum*). 54.
Közönséges sédkender (*Eupatorium Cannabinum*). 57.
Felfutó komló (*Humulus lupulus*). 59.
Pompás nőszirm (*Iris germanica*). 71.
Mezei iringó (*Eryngium canpestre*). 74.
Szagos müge (*Asperula odorata*). 78.
Maszlagos nadragulya (*Atropa Belladonna*). 87.
Berki zápóca (*Astrantia major*). 91.
Ostorindás infű (*Ajuga reptans*). 96.
Pongyolapispáng (*Taraxacum officinale*). 100.
Réti ördögharaptafű (*Succisa pratensis*). 102.

- Pompás örvénygyökér (*Inula Helenium*). 102.
 Piros muharc (*Physalis Alkekengi*). 105.
 Bojtorjános párló (*Agrimonia Eupatoria*). 107.
 Ragadós galaj (*Galium aparine*). 112.
 Festő rekettje (*Genista tinctoria*). 113.
 Sáfrányos szeklice (*Carthamus tinctorius*). 116.
 Kis sárfűtej (*Euphorbia Esula*). 119.
 Málnaszeder (*Rubus idacus*). 125.
 Vad székfű (*Anthemis Cotula*). 128.
 Orvosi méregölő (*Cynanchum Vincetoxicum*). 132.
 Spárga nyúlárnyék (*Asparagus altilis*). 138.
 Orrtekerő torma (*Armoracia rusticana*). 141.
 Böjti kakukktorma (*Cardamine Nasturtium*). 142.
 Fekete földitök (*Bryonia alba*). 144.
 Csemege baraboly (*Chaerophyllum*). 145.
 Mezei tíkszem (*Anagallis arvensis*). 147.
 Nagyszagú zeller (*Apium graveoleus*). 157.
 Boldogasszony tövisfű (*Cardiurs Mariae*). 158.
 Bodza fekete és földi, (*Sambucus nigra et ebulus*). 161.
 Kőrísfa (*Fraximus excelsior*). 168.
L. a háziszerek rovatát.

Viziszony.

- Maszlagos nadragulya (*Atropa Belladonna*). 87.
 Kapcsos korpafű (*Lyepodium clavatum*). 91.
 Mezei tíkszem (*Anagallis arvensis*). 147.

Vizeletbajok.

- Csabaire vérfű (*Sanguisorba*). 18.
 Szurós csodabogyó (*Ruscus aculeatus*). 33.
 Orvosi falfű (*Parietaria officinalis*). 36.
 Vérhulló fecskefű (*Chelidonium majus*). 37.
 Cingár gombafű (*Androsacea clongata*). 43.
 Alföldi kakukkfű (*Thymus serpillum*). 49.
 Keresztes galaj (*Galium Cruciata*). 57.
 Felfutó komló (*Humulus lupulus*). 59.
 Mocsári parnasszia (*Parnassia palustris*). 77.
 Sárga szarvasmák (*Glaucium flavum*). 81.

Kereklevelű mályva (*Malva neglecta*). 82.
 Vizi menta (*Mentha aquatica*). 86.
 Kapcsos korpafű (*Lyeovopium clavatum*). 91.
 Fekete nadálytő (*Symphytum officinale*). 93.
 Ökörfark (*Asphodelus luteus*). 98.
 Vetési tarsolyfű (*Thlaspi arvense*). 104.
 Közönséges pásztortáska (*Capsella bursa pastoris*). 105.
 Piros muharc (*Physalis Alkekengi*). 105.
 Bojtorjános párló (*Agrimonia Eupatoria*). 107.
 Ágas békabuzogány (*Sparganium crectum*). 121.
 Kerti paszternák (*Pastinaca sativa*). 107.
 Kövér porcsin (*Portulaca oleracea*). 111.
 Kopasz porcika (*Herniaria glabra*). 112.
 Illatos rozmaring (*Rosmarinus officinalis*). 114.
 Tejoltó galaj (*Galium verum*). 129.
 Tüskés édesgyökér (*Glycyrrhiza echinata*). 131.
 Spárga nyúlárnyék (*Asparagus altilis*). 138.
 Mezei zsúrló (*Equisetum arvense*). 138.
 Vérontó pimpó (*Potentilla tormentilla*). 142.
 Fekete földitök (*Bryonia alba*). 144.
 Csemegebaraboly (*Chaerophyllum*). 145.
 Nagy utilapu (*Plantago major*). 156.
 Bodza, fekete és földi (*Sambucus nigra et ebulus*). 161.
 Ciprusfa (*Cupressus comm.*). 163.
 Fenyőfa (*Pinus sylvestris*). 169.
 Füge (*Ficus carica*). 163.
 Gyertyánfa (*Carpinus Betulus*). 164.
 Myrtusfa (*Myrtus communis*). 170.

Vízfej.

Orvosi csikorka (*Gratiola officinalis*). 23.

Vörheny.

Mocsári parnasszia (*Parnassia palustris*). 77.

Zsába.

Foghagymaszagú fű (*Teucrium Scordium*). 38.

Zuzódás.

Hegyi arnika (*Arnica montana*). 157.

A GYÓGYNÖVÉNYEK BETŰRENDES JEGYZÉKE.

I.

Aggófű, közönséges	113	Bécsifű	12
Aggófű, Jakabnapi t. XXXX. ...	131	Békalencse	13
Általbúvófű	6	Békalen	69
Angyalfű	1	Békakorsó, széles levelű	60
Aranyvirág t. XXXIV.	3	Békaszőlőűszó	120
Aranyfonálfű t. X.	4	Bércse, réti	134
Árticsóka	5	Bibircsos, korontó t. XVI.	62
Árvacsalán, fehér t. XXV.	19	Birsalma t. XXI.	161
Árnika, hegyi t. XXXV.	157	Bolondító-belendek t. IV.	13
Aranyvirág, őszi XXXVI. ... 77,	139	Bogáncskóró	14
Acsalapu, közönséges	90	Bodros-lórum	67
Atracel, orvosi t. V.	99	Borsos-menta t. XXIV.	88
Bablevelűfű	17	Bojtorjános-párló t. XVIII.	107
Bájfű	7	Boglár t. XXXIV.	125
Bakkszakál t. XXXI.	9	Borsfű-pereszleny t. XXVI.	136
Baracklevelűfű t. XIV.	10	Boldogasszony-tővisfű	158
Bazsalikum	11	Bodza, fekete	161
Barátszekfű t. XV.	126	Bodza, földi	161
Barackfa	160	Borovka-gyalogfenyő	163
Babairefű	6	Borága, kerti t. IV.	10
Baraboly-csemege	145	Bors, magyar, kerti	144
Bajnóca, kaloncos	150	Bojtorján, közönséges	66
Baltacim-takarmány	72	Bodorka, kövi	115
Bajmoca	52	Borbálafű, közönséges t. XXVIII. ...	130
Bazsarózsa, piros	12	Boróka, nehézszagú	164
Bárcs, áldott	104	Bolhafű, parlagi t. XXXIV.	124
Bársonyvirág	9	Boglárka, réti t. XXIII.	13
Bársonyvirág, homoki t. XXXV. ...	43	Borostyán-repkény	15
Berkenye t. XX.	161	Boglárka —	26, 37
Béka-buzogány, ágas t. XXXVIII. ...	121	Buzavirág t. XXXVII.	16
		Bubos lonc	137

Buzatarack	108	Falfű, orvosi... ..	36
Büdösbörgyökér	110	Festő, buzér III.	17
Bükkfa	162	Fekete, hunyor XXII.	47
Büdöske	126	Fenyőfa	166
Cámoly, közönséges XXII.	153	Foghagymaszagűfű... ..	38
Cékla, közönséges... ..	22	Fodormenta	86
Cingárgombafű	43	Földitök, fekete XXXIX.	144
Ciprusfa... ..	163	Fürészfű, festő XXXIII.	41
Citromfa	164	Füge	167
Cickafark, kenyérbél XXXVI.	139	Fűzfa... ..	168
Cickafark, közönséges	32	Fűlfű	40
Ciprusfű, kerti	25	Füstike, orvosi XXIX.	39
Csalán, apró... ..	19	Füzény, réti XVII.	41
Csemegesulyom III.	136	Galagonya XXI.	169
Cserfa	162	Galaj, keresztes	57
Cseresznyefa	162	Gamandor, sarlós XXIV.	17
Csengetyűke, vállas... ..	98	Galaj, fejtöltő III.	129
Csillaggyerepcsin XXXVI.	22	Galaj, ragadós	112
Csipkerózsa XXI.	29	Galambbegy I.	42
Csillagfűrt, sárga	48	Gálna, pettyezetett V.	148
Csikorka, orvosi... ..	23	Gesztenyefa	169
Csodabogyó, szúrós	33	Gerely, nehézszagú XXIX.	133
Csorbóka, szelid	49	Gimharaszt, egylevelű... ..	124
Csüllang, magyar	36	Gombernyő, erdei... ..	122
Derece, veronika	26	Görvélyfű, csomós XXVII.	20
Dinnye, sárga	27	Granátalma	176
Dinnye, király	136	Gurgolya, törékeny	60
Diófa, pompás... ..	164	Gyertyánfa	169
Dohány, közönséges VII.	28	Gyékény, szagos XXXVIII.	17
Ebszőlő, fekete VII.	30	Gyíkfű, XXVI.	143
Ebnyelvűfű, orvosi IV.	29	Gyopár, iszapi... ..	42
Ebszőlő, piros VII.	36	Gyömbérgyökér, közönséges	129
Édesgyökér, tüskés... ..	131	Gyöngyvirág, májusi	44
Égerfa	165	Gyöngykőmag V.	76
Ezerjófű, kőrislevelű XV.	34	Gyöngyajak, szúrós	134
Fazekas, fűtej XXXVIII.	3	Gyujtovány, közönséges XXVII.	69
Famoha	166	Hagyma, bajusza	46
Farkas, boroszlán XIV.	170	Harmatfű XII.	45
Fagyöngy, fehér... ..	166	Harmatkása, valódi	45
Farkasalma XXXVIII.	35	Hársfa	170
Fagyal, vesszős	165	Hérics, nyári XXIII.	106
		Hólyagfa, mogyorós	170

Hölgymál, erdei... ..	100	Kökörccsin, mezei	64
Hölgymál, ezüstös... ..	31	Kunkor, európai	96
Ibolya, háromszinű IX.	153	Laboda, kerti	62
Ibolya, illatos	152	Lapu, lókörmű t. XXXV.	62
Ibolya, sárga... ..	153	Lepkeszeg, francia	44
Iglic, tövises XXX.	48	Len, házi t. XII.	64
Infű, kalinka	51	Levestikon	66
Infű, ostorindás XXIV.	96	Levandula, szagos t. XXIV.	76
Iringó, mezei	74	Lednek, tavaszi	68
Istápfű, aranyos XXXIV.	4	Léphaszt, (kacsaringós)	70
Iszlagbércse XXIII.	150	Libalop, bárányparkú	40
Juharta	171	Libalop, bűdös	66
Kakukfű, alföldi XXIV.	49	Lizinka, közönséges t. VI.	41
Kakuktorma, bőjtű t. XXVIII.	142	Lizinka, pénzlevelű t. VI.	108
Kapotnyak, kerek t. XVIII.	54	Liliom, sárga	66
Kaporfűszere	52	Liliom, tűzes	65
Kapotnyak, kerek t. XXIII.	54	Lóhere, réti t. XXX.	72
Katáng, mezei t. XXXI.	85	Lórom, tavi	67
Kanáltorma, orvosi... ..	50	Lúdhúr, korai	146
Kalmos, orvosi... ..	51	Macskamentha, illatos	89
Kankalin, orvosi... ..	61	Maszlag, csattanós t. IV.	83
Kakuktorma, réti	50	Madársóska, erdei t. XVII.	135
Kecskearágó t. IX.	171	Majoranna, kerti	79
Kenyérbél, cickafark t. XXXVI.	139	Mandola t. XIX.	174
Keserűfű, kigyós t. XIV.	58	Macskagyökér, mezei t. I.	74
Keserűfű, kigyós	140	Macskagyökér, mezei... ..	97
Kecskeruta	55	Madártej t. XIII.	76
Kender, vetett t. XXXIX.	56	Majoranna, vad t. XXIV.	43
Kigyó nyelv, egylevelű... ..	58	Mácsonya, erdei t. II.	14
Kikircs, őszi t. XIII.	63	Mák, kerti	79
Kosbor, agár... ..	153	Mályva, kereklevelű	82
Korpafű, kapcsos XL.	91	Málnaszeder... ..	14
Komló XXXIX.	59	Menta, csombor... ..	25
Koriandrom, kerti... ..	59	Medvekapor, havasi	53
Koromvirág, kerti t. XXXVI.	148	Menta, homoki	89
Kocsord, vizi	27	Medvefűl	85
Kökörccsin, erdei... ..	106	Menta, mezei	87
Körtike, kereszlevelű XV.	63	Megya t. XIX.	173
Kömény, édes	53	Medvetalp, term.	85
Körömvirág, kerti t. XXXVII.	148	Menta, vizi	86
Körösfű	171	Mézfű, citromszagú t. XXVI.	84
Kökény	172	Méregölő, orvosi t. X.	132
		Mirtusfa	175

Mogyorófa	173	Pipitér, nemes t. XXXVI.	127
Moh	91	Porcika, kopasz	112
Mustár, fehér	92	Porcsin, kövér	111
Mustár, mezei	93	Pongyola pittypang t. XXXII.	100
		Porcsin, keserűfű	111
Nadálytő, fekete t. IV.	93		
Nadrágulya, maszlagos t. VII.	87	Raponca, erdei	112
Nagyszádor	90	Rekettye, festő	113
Narancsfa	160	Repkény, kerek XXII.	15
Naszpolya t. XXI.	173	Répcé káposzta	54
Nárcisz, csupros	97	Repkény	15
Nyárfa	175	Ricinus, kerti	118
Nenyuljhozzám t. IX.	9	Rozmaring, illatos	114
Nőszírom, pompás	71	Rózsafa	177
Nyírfa, fehér	175	Ruta, kerti	118
Nyulábfű	94	Ruta	115
Orbánfű, közönséges t. XXXI.	21	Sáfrány, fűszeres	116
Olajfa	176	Sárfűtej t. XXXVIII.	119
Ökörfarkkóró, csilláros	95	Sármányvirág, parlagi	141
Ökörszem, füzlevelű	100	Sárda (selyem)	83
Ökörfarkkóró, melyűző	92	Sédkender, közönséges	57
Ökörfarkkóró t. VII.	95	Seprőcirok	24
Ökörfark	98	Seprőfű, vesszős	125
Ökörfarkkóró, szőszös	95	Somhozó, orvosi t. XXX.	119
Örvénygyökér, pompás t. XXXIV.	102	Sóska	135
Ördögharaptafű t. II.	102	Som t. III.	177
		Suákvirág, szelid	133
Páfrány, édesgyökerű	2	Spárga, nyulárnyék	138
Pasternák, kerti	107	Sülfű, orvosi	118
Palásfű, közönséges	105	Szamóca, erdei	33
Pasztatáska, közönséges	105	Szarkaláb, közönséges t. XII.	120
Pacsirtavirág, közönséges	140	Szagos műge t. II.	78
Parnassis, mocsári	33	Szapca zombor	124
Parnasia, mocsári	77	Százforintos földpe t. VI.	34
Palackféregfű	24	Szálkacsék	128
Paradicsomalma	129	Szappanfű, tajtékozó t. XV.	123
Páprád, aranyos	3	Szeplőlapu, havasi	152
Peszterce, fekete t. XXV.	109	Szerbtővis	68
Petrezselyem, hegyi	111	Szeplőlapu, közönséges	151
Pemete, orvosi	109	Szegfű, orvosi t. XXXVI.	75
Peszterce, vízi	110	Szeklici, sáfrányos	116
Pipacsmák	79	Szederva, selyem	178
Pimpó, kuszó	103	Székfű, vad	128
Pimpó, liba	73	Szédítő vadóc	155

Szélfű, egynyári XXXIX.	46	Utilapu, homoki	47
Szilfű, nyíllevelű	98	Utilapu, lándzsás	156
Szilva, kerti XIX.	178	Utilapu, nagy	156
Szőlő, bortermő IX.	179		
Szuos szárcsagyökér	137	Varjúháj, borsos XVIII.	11
		Vasfű, közönséges	123
Tarkarigópohár	83	Varfű, mezei II.	149
Tarsolyfű, vetési X.	4—158	Varjúszem, négylevelű	23
Tarnics	131	Varádics	149
Terjőke V.	99	Vérfű, csabafű	18
Télizöld meteng VIII.	16	Veronika, orvosi I.	151
Tikszem, mezei VI.	147	Vérhulló fecskefű	37
Tisztessű, német XXV.	118	Vérontó pimpó	142
Tisztessű, orvosi XXVI.	8	Vidrafű, keserű X.	152
Torma, orrtekerő	141	Vörösfenyő	181
Tulipán, pompás	145		
Turbolya, kerti	5	Zapóca, berki XI.	91
Turbolya, zamatos XI.	145	Zeller, nagyszagú	157
Tündérrózsa, fehér	143	Ziliz, orvosi	82
Tüdőfű	148	Zsálya, kerti I.	114
		Zsázsa, nehézsagú	158
Uborka	153	Zsázsa, útszéli	121
Üröm, fekete XXXV.	155	Zsemler, szapora	52
Üröm, fehér	154	Zsurló, mezei XI.	138
Üröm, mezei	122		

A GYÓGYNÖVÉNYEK BETÜRENDES LATIN JEGYZÉKE.

I.

Abutilon avicennae	83	Anagallis arvensis t. VI.	147
✓ Aconitum Anthora	133	✓ Apium graveolens	157
✓ Achillea Millefolium	32	✓ Aristolachia Clematilis t. XXXVIII. ...	35
✓ Acorus Calamus	51	Arthemisia campestris	122
Achillea ptarmica t. XXXVI. ...	139	Armoracia rusticana	141
Acer prendoplatanus	171	✓ Artemisia Absinthium	154
✓ Adonis aestivalis t. XXIII. ...	106	✓ Artemisia vulgaris t. XXXV. ...	155
Aquilegia vulgaris t. XXII. ...	20	✓ Arnica montana t. XXXV. ...	157
✓ Agrimonia Eupatoria t. XVIII. ...	107	Asplenium aureum	37
Ajuga Chamaepitys	51	Asarum europaeum t. XVIII. ...	54
Ajuga reptans t. XXIV.	96	Asperula odorata t. II.	78
✓ Allium vineale	46	Astrantia major t. XI.	91
✓ Althea rosea	82	Asphodelus luteus	98
✓ Alchaea officinalis	82	Asplenium Ruta muraria	115
Alcanna tinctoria	89	Asparagus altis	138
✓ Alehimilla vulgaris	101	Atriplex Hortense	62
Alsine verna	146	✓ Atropa Belladonna t. VII. ...	87
Alnus inana	165	Atriplex hortense	107
Amaranthus purpureus	191	Auricula ursi	85
✓ Angelica	1		
Anthriscus cerofolium	5	Bupleorum rotundifolium t. XI. ...	6
Androsace elongata	43	Ballota nigra t. XXV.	109
✓ Anethum graveoleus	52	✓ Bellis perennis t. XXXIV. ...	125
Anethum foeniculum	53	Barbarea vulgaris t. XXVIII. ...	130
✓ Anemone hepatica t. XXIII. ...	78	Betonica officinalis	8
Anemone nigricans	64	✓ Beta vulgaris	22
Anchusa officinalis t. V.	99	Beassia Napus	54
Ancmone sylvestris	106	✓ Betula alba	175
✓ Anthemis nobilis t. XXXVI. ...	127	Borago officinalis t. IV.	10
Anthemis Cotula	128	Botrychium lunaria	115
Anthriscus Cerefolium t. XI. ...	145	Bryonia alba t. XXXIX.	144

Brunella vulgaris t. XXVI.	143	Corylus levellona	173
Buphthalmum salicifolium	100	Cornus mas t. III.	177
✓ Buxus sempervirens	176	Cuscuta epilimum t. X.	4
✓ Calceolium ³⁴		Cupressi herba Artemisia	25
✓ Carlina acaulis	34	Cucumis melo	27
Cardamine pratensis	50	Crveus officinalis	116
Camelina sativa	69	Cucumis sativus	153
Campanula cervicaria	98	Cuppressus comm.	163
✓ Capsella bursa pastoris	105	Crataegus monogyna t. XXI.	169
Carthamus tinctorius	116	Cynoglossum officinale t. IV.	29
Cardamine Nosturtium t. XXVIII.	142	Cypripedium calceolus	83
✓ Capsium annuum	144	Cydonia vulgaris t. XXI.	161
✓ Calendula officinalis t. XXXVI.	148		
Caltha palustris t. XXII.	153	✓ Datura stramonium t. IV.	83
Carduus Mariae	158	Daphne mezereum t. XIV.	170
Carpinus Betulus	169	Delphinium Consolida t. XXII.	120
✓ Centaurea Cyanus XXXVII.	16	Dipsacus fullonum t. II.	14
Ceterach officinarum	70	Dictamnus albus t. XV.	34
Carinthe minor	151	Dianthus Carthusianorum t. XVI.	126
Cerinth alpine	152	✓ Drosera rotundifolia t. XII.	45
Ceranus ovium	162		
Chrysanthemum t. XXXIV.	143	Echium vulgare t. V.	99
✓ Chelidonium majus ^{vulgare}	37	Evonymus europaeus t. IX.	171
Chenopodium Botrys	40	Erythraea Centaurium t. VI.	34
Channabis sativa t. XXXIX.	56	Erysimum Cheiri. t. XXVIII.	48
Chenopodium vukvaria	66	✓ Eryngium campastre	74
Chrysanthemum parthenium	77	Euphorbia Cyparissias t. XXXVIII.	31
Chrysanthemum uliginosum t.		Eupatorium Cannabinum	57
XXXVI.	139	Euphorbia Esula t. XXXVIII.	119
Chaerophyllum	145	✓ Euphrasia Rostcoviana	128
✓ Eichorium Intybus t. XXX.	55	✓ Equisetum arvense t. XL.	138
✓ Citrus aurantium	160		
✓ Citrus modica	164	Faraxacum officinale	100
Clematis integrifolia	134	Fagus sylontica	162
Clinopodium vulgare t. XXVI.	136	✓ Filipendula hexapetala	150
Clematis Vitalba t. XXIII.	150	✓ Ficus carica	167
✓ Cnicus benedictus	104	✓ Fragaria vesca	33
Cnautia arvensis t. II.	149	Fraxinus excelsior	171
✓ Convallaria majalis	44	✓ Fumaria officinalis t. XXIX.	39
Cynanchum Vincetoxicum t. X.	132		
Cochlearia officinalis	50	Galega officinalis	55
✓ Coriandrum sativum	59	✓ Galium Cruciatum	57
✓ Colchicum autumnale t. XIII.	63	✓ Galium aparine	112
Cochia seoparia	121	✓ Galium verum t. III.	129
Costanea sativa	169	Genista tinctoria	113
✓ Consolida regalis ¹²⁰	120		

Geum urbanum	129	Lichen arboreus... ..	148
Gentiana crutiata	131	Ligustrum vulgare	165
Geranium Robertianum t. XXIX.	133	Linum usitatissimum XII.	64
Glechoma Hederacea t. XXIV. ...	15	Lonicera Periclymenum	137
Glyceria fluitans	45	Lolium temulentum	155
Glaucium flammula	81	Lupinus luteus... ..	48
Glycyrrhiza echinata	131	Lysimachia vulgaris VI.	41
Gnaphalium uliginosum	42	Lycopodium clavatum XL.	91
Gratiola officinalis	23	Lysimachia Nummularia VI. ...	108
		Lycopus europaeus	110
Hyoscyamus niger t. IV.	13		
Hedera arborea	15	Matricaria chamomilla XXXVI. 75,	127
Helichrysum arvense t. XXXV. ...	43	Malva neglecta	82
Helleborus niger t. XXI.	47	Marrubium vulgare	109
Heliotropium europaeum	96	Mentha Pulegium	25
Heracleum Spondylium	85	Mentha crispa	86
Heroraria glabra	112	Mentha aquatica	86
Hieracium sylvaticum... ..	106	Mentha arvensis	87
Hieracium pilosella	31	Mentha piperita XXIV.	88
Humulus lupulus t. XXXIX.	59	Mercurialis annua XXXIX.	46
Hypericum perforatum t. XXXI. ...	21	Meum anthranticum... ..	53
		Melissa officinalis XXVI.	84
Impatiens t. IX.	9	Melittis melissifolia XXVI.	86
Inula Helenium t. XXXIV.	102	Melilotus officinalis XXX.	119
Iris palustris	66	Menyanthes trifoliata IV.	152
Iris germanica	71	Mespilus germanica XXI.	173
Isatis praecox	36	Morus alba	178
		Muscus	166
Juglans regia	164	Muscus arvensis	91
Juniperus communis	163	Myrtus communis... ..	175
Juniperus sabina	164		
		Nardus stricta... ..	
Lamium album XXV.	19	Narcissus, pseudo narcissus... ..	97
Larix laricina	181	Nepeta cataracta	89
Lappa major	66	Nicotiana glauca VII.	28
Lens palustris	13	Nymphaea alba... ..	143
Levisticum officinale	66		
Levander spica XXIV.	69	Oenanthe fistulosa	110
Lepidium draba	121	Olea europaea	176
Lepidium ruderale... ..	158	Onopordium acanthium	14
Leonurus cardiaca	134	Ononis spinosa XXX.	48
Lilium bulbiferum... ..	65	Onobrychis sativa... ..	72
Linum catharticum... ..	49	Ophoglossum vulgatum... ..	58
Linaria vulgaris XXVII.	69	Origanum vulgare XXIV.	43
Lithospermum officinale V.	76	Orobanchus	68

<i>Ornithogalum utnbellatum</i> XIII.	76	<i>Rannuculus sceleratus</i>	26
<i>Origanum majoranna</i>	79	<i>Rannuculus ficaria</i>	37
<i>Orobanche major</i>	90	<i>Ricinus communis</i>	118
<i>Orchis morio</i>	153	<i>Rosa canina</i> XXI.	29
<i>Orchis acctosella</i> XVII.	135	<i>Rosmarinus officinalis</i>	114
		<i>Rosa</i>	177
<i>Paconia officinalis</i>	12	<i>Ruscus hippoglossum</i>	7
<i>Paris quadrifolia</i>	23	<i>Rubus Idacus</i>	14, 125
<i>Parnassia palustris</i>	33, 77	<i>Rubia tinctorum</i> III.	17
<i>Parictaria officinalis</i>	36	<i>Ruscus aculeatus</i>	32
<i>Papaver rhocas</i>	79	<i>Rumex crispus</i>	67
<i>Papaver somniferum</i>	79	<i>Rumex hydrolapathum</i>	67
<i>Pastinaca sativa</i>	107	<i>Rutaccae</i>	114
<i>Persicaria polygonum</i> XIV.	10	<i>Rumex acetosa</i>	135
<i>Petasytes hyberidus</i>	90		
<i>Petroselynum Apium montanum</i>	111	<i>Querues</i>	180
<i>Physalis Alkekenoi</i>	105	<i>Quercus confortata</i>	162
<i>Phyteuma spicatum</i>	112		
<i>Pimpinella saxifraga</i>	6	<i>Sanguisorba polygona</i>	18
<i>Pinus sylvestris</i>	166	<i>Sambucus Ebulus</i>	39
<i>Pencedanum officinale</i>	27	<i>Saxifraga granulata</i> t. XVI.	62
<i>Plantago arenaria</i>	47	<i>Sagittaria saggittifolia</i>	98
<i>Plantago major</i>	156	<i>Salvia officinalis</i> t. I.	117
<i>Plantago lanuolata</i>	156	<i>Sanicula europaea</i>	122
<i>Polypodium vulgare</i> XL.	2	<i>Saponaria officinalis</i> t. XVI.	123
<i>Polygonum bistorta</i> XIV.	58, 140	<i>Sambucus nigra</i>	161
<i>Potentika anserina</i>	73	<i>Sambucus ebulus</i>	161
<i>Potentika reptans</i>	103	<i>Scrophularia nodosa</i> t. XXVII.	20
<i>Portulaca oleracea</i>	111	<i>Scolopendrium vulgare</i>	124
<i>Polygonum aviculare</i>	111	<i>Sedum telephium</i>	7
<i>Polygonatum officinale</i>	118	<i>Sedum acre, sedum minus</i> XVIII.	11
<i>Potamogeton nataus</i>	120	<i>Sempervirum tectorum</i>	40
<i>Polygala vulgaris</i>	140	<i>Serratula tinctoria</i> XXXIII.	41
<i>Potentika formentika</i>	142	<i>Selinum palustre</i>	60
<i>Populus alba</i>	175	<i>Seseli rigidum</i>	60
<i>Primula officinalis</i>	60	<i>Senecio vulgaris</i>	113
<i>Prunus persica</i>	160	<i>Senecio Jakobaea</i> t. XXXV.	131
<i>Prunus spinosa</i>	172	<i>Sisymbrium officinale</i>	52
<i>Prunus cerasus</i> XIX.	173	<i>Sinapis alba</i>	92
<i>Prunus amygdolus</i> XIX.	174	<i>Sinapis arvensis</i>	93
<i>Prunus domestica</i> XIX.	178	<i>Sisymbrium officinale</i>	124
<i>Pulicaria vulgaris</i> XXXV.	124	<i>Sideritis montana</i>	141
<i>Punica granatum</i>	176	<i>Smilax aspera</i>	137
		<i>Sohdago virga aurea</i> XXXIV.	4
<i>Rannuculus acer</i> XXIII.	13	<i>Sorghum vulgare Pers</i>	24

Solanum nigrum t. VII.	30	Triticum repens	108
Solanum Dulcamara t. VII.	30	Tribulus orientalis ...	136
Sonchus laevis.	49	Trapa natans t. III.	136
Solanum Lyeopersicum ...	129	Tulipa gesneriana ...	145
Sorbus aucuparia t. XX.	161	Typha latifolia XXXVIII.	17
Salix ...	168		
Spiraea Ulmaria ...	55	Urtica ureus ...	19
Sparganium areclum XXXVIII.	121		
Stachis germanica XXV.	118	Valerianella olitoria ...	49
Staphylea pinnata ...	170	Valeriana officinalis t. I.	74—97
Stachys officinalis XXVI.	8	Veimura Basilicum.	11
Succisa pratensis t. II.	102	Veronica Beccabunga.	26
Lytrum salicaria ...	41	Verbascum Blattaria ...	92
Symphytum officinale t. IV.	93	Verbascum Thapsus t. VII.	95
		Verbascum phlomoides ...	95
Tagetes patulus ...	126	Verbascum Lychnitis.	95
✓ Tanacetum vulgare ...	149	Verbena officinalis ...	123
Taraxacum officinale XXXI.	100	Veronica officinalis I.	151
Teucrium Chamaedrys XXIV.	21	Vinea minor t. VIII.	16
Teucrium Scordium ...	38	Viola odorata ...	152
Thymus Marschallianus XXIV.	49	Viola tricolor IX.	153
Thlaspi arvense ...	158—104	Viscum album ...	165
Tilia ...	168	Vitis vinifera IX.	179
Tragopogon XXXI.	9	Vurgilius aster XXXVI.	22
Trigoneila monspelica ...	44		
Trifolium pratense XXX.	72	Xanthium strumarium ...	68
Trifolium arvense.	94	Xyris spatula foetida.	24
Thuja occ.	163		

1. Orvosi veronika. *Veronica officinalis* L. — 2. Kerti zsálya. *Salvia officinalis* L. — 3. Mezei macskagyökér. *Valeriana officinalis* L. — 4. Saláta galambbegy. *Valerianella olitoria* (L.) Poll. — 5. Sás nőszirm. *Iris Pseud-Acorus* L. — 6. Bókoló dákoska. *Gladiolus communis* L.

1. Réti ördögharapta-fű. *Succisa pratensis* Mnh. — 2. Galambszinű ördögszem. *Scabiosa Columbaria* L. — 3. Mezei varfű. *Knautia arvensis* (L.) Coult. — 4. Erdi mácsonya. *Dipsacus Fullonum* L. — 5. Szagos müge. *Asperula odorata* L.

1. Tejoltó galaj. *Galium verum* L. — 2. Festő buzér. *Rubia tinctorum* L. — 3. Közepes utilapú. *Plantago media* L. — 4. Húsos som. *Cornus mas* L. — 5. Csemege sulyom. *Trapa natans* L.

1. Orvosi ebnyelvű-fű. *Cynoglossum officinale* L. — 2. Kerti borágó. *Borago officinalis* L. — 3. Fekete nadálytő. *Symphytum officinale* L. — 4. Mocsári nefelejcs. *Myosotis palustris* (L.) With. — 5. Bolondító beléndek. *Hyoscyamus niger* L. — 6. Csattanó maszlag. *Datura Stramonium* L.

1. Orvosi atraczel. *Anchusa officinalis* L. — 2. Petyegetett gál. *Pulmonaria officinalis* L. — 3. Terjőke kigyószisz. *Echium vulgare* L. — 4. Kőmagvú gyöngyköles. *Lithospermum officinale* L. — 5. Parlagi nefelejcs. *Myosotis arvensis* L. — 6. Keserű vidrafű. *Menyanthes trifoliata* L. — 7. Apró szulák. *Convolvulus arvensis* L.

1. Mezei ticszem. *Anagallis arvensis* L. — 2. Közönséges lizinka. *Lysimachia vulgaris* L. — 3. Pénzlevelű lizinka. *Lysimachia Nummularia* L. — 4. Százforintos földpe. *Erythraea Centaurium* (L.) Pers. — 5. Heverő azálea. *Azalea procumbens* L. — 6. Kék csatavirág. *Polemonium coeruleum* L.

1. Közönséges dohány. *Nicotiana glauca* L. — 2. Molyhó ököfarkkóró. *Verbascum thapsus* L. — 3. Maszlagos nadragulya. *Atropa belladonna* L. — 4. Piros ebszőlő. *Solanum dulcamara* L. — 5. Fekete ebszőlő. *Solanum nigrum* L.

1. Télizöld meténg. *Vinca minor* L. — 2. Hegyi csékcskillag. *Jasione montana* L. — 3. Gombos raponcza. *Phyteuma orbiculare* L. — 4. Csomós csengetyűke. *Campanula glomerata* L. — 5. Barackklevelű csengetyűke. *Campanula persicifolia* L.

1. Jerikói loncz. *Lonicera Caprifolium* L. — 2. Üvegszárú nenyúljhozzám. *Impatiens noli tangere* L. — 3. Háromszínű ibolya. *Viola tricolor* L. — 4. Csíkos kecskerágó. *Evonymus europaeus* L. — 5. Bortermő szőlő. *Vitis vinifera* L.

1. Kenő libatop. *Chenopodium bonus Henricus* L. — 2. Orvosi méregölő. *Cynanchum Vincetoxicum* (L.) R. Br. — 3. Tavaszi tárnics. *Gentiana verna* L. — 4. Kőris tárnics. *Gentiana Pneumonanthe* L. — 5. Sárga tárnics. *Gentiana lutea* L. — 6. Kakukfűfőjtő aranka. *Cuscuta Epithymum* Murr.

1. Berki zápóca. *Astrantia major* L. — 2. Kereklevelű buvák-fű. *Bupleurum rotundifolium* L. — 3. Zamatos turbolya. *Anthriscus Cerefolium* (L.) Hoffm. — 4. Foltos bürök. *Conium maculatum* L. — 5. Kerti petrezselyem. *Petroselinum sativum* Hoffm.

1. Házi len. *Linum usitatissimum* L. — 2. Kereklevelű harmatfű. *Drosera rotundifolia* L. — 3. Közönséges istáczfű. *Armeria elongata* (Hoffm.) Koch. — 4. Sóska borbolya. *Berberis vulgaris* L. — 5. Henye locsahúr. *Peplis Portula* L.

1. Medve hagyma. *Allium ursinum* L. — 2. Úri madártej. *Ornithogalum umbellatum* L. — 3. Kétévelű-csilla. *Scilla bifolia* L. — 4. Őszi kikirics. *Colchicum autumnale* L. — 5. Fehér zászpa. *Veratrum album* L.

1. Veres áfonya. *Vaccinium Vitis idaea* L. — 2. Farkas boroszlán. *Daphne Mezereum* L. — 3. Barackklevelű keserűfű. *Polygonum Persicaria* L. — 4. Kígyós keserűfű. *Polygonum Bistorta* L. — 5. Közönséges pohánka. *Fagopyrum sagittatum* Gilib.

1 Arany veselke. *Chrysosplenium alternifolium* L. — 2 Ernyős virág-káka. *Butomus umbellatus* L. — 3. Kőrislevelű ezerjófű. *Dictamnus albus* L. — 4. Mocsári molyűző. *Ledum palustre* L. — 5. Kereklevelű körtike. *Pirola rotundifolia* L. — 6. Rozsdás havasszépe. *Rhododendron ferrugineum* L.

1. Bibiressós kőrontó. *Saxifraga granulata* L. — 2. Tajtékozó szappanfű. *Saponaria officinalis* L. — 3. Barát szegfű. *Dianthus Carthusianorum* L. — 4. Buglyos szegfű. *Dianthus superbus* L. — 5. Gyepi derczefű. *Gypsophila muralis* L. — 6. Egynyári szikárka. *Scleranthus annuus* L.

1. Olocsány csillaghúr. *Stellaria Holostea* L. — 2. Parlagi madárhúr. *Cerastium arvense* L. — 3. Fehér mécsvirág. *Melandrium album* (Mill.) Garcke. — 4. Piros mécsvirág. *Melandrium rubrum* (Wgl.) Garcke. — 5. Kakuk mécsvirág. *Lychnis Flos Cuculi* L. — 6. Erdei madársóska. *Oxalis Acetosella* L.

1. Kerti varjúháj. *Sedum Fabaria* Koch. — 2. Borsos varjúháj. *Sedum acre* L. — 3. Kerek kapotnyak. *Asarum europaeum* L. — 4. Réti füzény. *Lythrum Salicaria* L. — 5. Bojtorjános párló. *Agrimonia Eupatoria* L.

1. Köz. mandola. *Prunus Amygdalus* Stokes. — 2. Savanyú meggy. *Prunus Cerasus* L. — 3. Kajszi
barack. *Prunus Armeniaca* L. — 4. Kerti szilva. *Prunus domestica* L.

1. Borízű naspolya. *Mespilus germanica* L. — 2. Egymagvú galagonya. *Crataegus monogyna* Jacq. —
3. Közönséges birs. *Cydonia vulgaris* Pers. — 4. Csipke rózsza. *Rosa canina* L.

1. Köz. szarkaláb. *Delphinium Consolida* L. — 2. Köz. czámoly. *Aquilegia vulgaris* L. — 3. Mezei kandilla. *Nigella arvensis* L. — 4. Köz. zergeboglár. *Trollius europaeus* L. — 5. Mocsári gólyahír. *Caltha palustris* L. — 6. Fekete hunyor. *Helleborus niger* L.

1. Nyári hérincs. *Adonis aestivalis* L. — 2. Réti boglárka. *Ranunculus acer* L. — 3. Apró egérfarkú. *Myosurus minimus* L. — 4. Délvidéki kökörcsin. *Anemone montana* Hoppe. — 5. Májfű kökörcsin. *Anemone Hepatica* L. — 6. Iszalag bérce. *Clematis Vitalba* L.

1. Tarka kenderkefű. *Galeopsis speciosa* Mill. — 2. Szagos levendula. *Lavandula Spica* L. — 3. Ostorindás ínfű. *Ajuga reptans* L. — 4. Sarlós gamandor. *Teucrium Chamaedrys* L. — 5. Borsos menta. *Mentha piperita* L. — 6. Alföldi kakukkfű. *Thymus Marshallianus* Willd. — 7. Vad majorána. *Origanum vulgare* L.

1. Piros árvacsalán, *Lamium purpureum* L. — 2. Fehér árvacsalán, *Lamium album* L. — 3. Foltos árva csalán, *Lamium maculatum* L. — 4. Sárga árvacsalán, *Lamium luteum* (Huds.) Krock. — 5. Német tisztessű, *Stachys germanica* L. — 6. Erdi tisztessű, *Stachys sylvatica* L. — 7. Hasznos tisztessű, *Stachys recta* L. — 8. Fekete pesztercze, *Ballota nigra* L.

1. Köz. gyíkfű. *Brunella vulgaris* L. — 2. Kerek repkény. *Glechoma hederacea* L. — 3. Erdei méhfű. *Melittis Melissophyllum* L. — 4. Vizmelléki csukóka. *Scutellaria galericulata* L. — 5. Orvosi tisztesfű. *Stachys officinalis* (L.) Trev. — 6. Czitromszagú mézfű. *Melissa officinalis* L. — 7. Borsfű pereszleny. *Satureja vulgaris* (L.) Fritsch.

1. Csomós görvélyfű. *Scrophularia nodosa* L. — 2. Kerti oroszlánszáj. *Antirrhinum majus* L. — 3. Közönséges gyujtovány. *Linaria vulgaris* Mill. — 4. Kőfali pintyő. *Cymbalaria muralis* Baumg. — 5. Piros gyűszűvirág. *Digitalis purpurea* L.

1. Kerti retek. *Raphanus sativus* L. — 2. Bőjti kakukrtorma. *Cardamine Nasturtium* (L.) Ktze. — 3. Szagos repcsény. *Erysimum Cheiri* (L.) Cr. — 4. Köz. Borbála-fű. *Barbarea vulgaris* R. Br. — 5. Violás repcsény. *Erysimum cheiranthoides* L.

1. Mezei gerely. *Geranium pratense* L. — 2. Nehézzagú gerely. *Geranium robertianum* L. — 3. Erdei mályva. *Malva sylvestris* L. — 4. Odvas keltike. *Corydalis cava* (L.) Schw. et K. — 5. Orvosi füstike. *Fumaria officinalis* L.

1. Seprős zanót. *Cytisus scoparius* (L.) Lk. — 2. Aranyeső zanót. *Cytisus Laburnum* L. — 3. Tővises iglicz. *Ononis spinosa* L. — 4. Réti lóhere. *Trifolium pratense* L. — 5. Orvosi somkóró. *Melilotus officinalis* (L.) Simk. — 6. Takarmány luczern. *Medicago sativa* L.

1. Köz. orbánczfű. *Hypericum perforatum* L. — 2. Köz. bakszakál. *Tragopogon orientalis* L. — 3. Spanyol pozdor. *Scorzonera hispanica* L. — 4. Ékes keserűgyökér. *Picris hieracioides* L. — 5. Mezei katáng. *Cichorium Intybus* L.

1. Pongyola pitypang. *Taraxacum officinale* Wigg. — 2. Kaczuáros pelyvahordó. *Hypochoeris radicata* L. — 3. Mérgeş saláta. *Lactuca virosa* L. — 4. Szelid csorbóka. *Sonchus laevis* L. — 5. Piros nyúl-saláta. *Prenanthes purpurea* L.

1. Bókoló bogács. *Carduus nutans* L. — 2. Lándsás aszat. *Cirsium lanceolatum* (L.) Scop. — 3. Hálavány aszat. *Cirsium oleraceum* (L.) Scop. — 4. Festő fűrészfű. *Serratula tinctoria* L.

1. Réti bolhafű. *Pulicaria dysenterica* (L.) Gärtn. — 2. Német örvénygyökér. *Inula germanica* L. — 3. Bóbitás küllőrojt. *Erigeron acer* L. — 4. Aranyos istápfű. *Solidago virga aurea* L. — 5. Vad százszorszép. *Bellis perennis* L. — 6. Köz. aranyvirág. *Chrysanthemum leucanthemum* L.

1. Homoki gyopár. *Helichrysum arenarium* (L.) DC. — 2. Kétlaki gyopár. *Antennaria dioica* (L.) Gärtner. — 3. Hegyi árnik. *Arnica montana* L. — 4. Köz. aggófű. *Senecio vulgaris* L. — 5. Lókörmű marti-lapu. *Tussilago Farfara* L. — 6. Fekete üröm. *Artemisia vulgaris* L.

1. Csillag gerepcsény. *Aster Amellus* L. — 2. Varádics aranyvirág. *Chrysanthemum vulgare* (L.) Bernh. —
 3. Orvosi székfű. *Matricaria Chamomilla* L. — 4. Nemes pipitér. *Anthemis nobilis* L. — 5. Közönséges
 ciczkafark. *Achillea millefolium* L.

1. Vastövű buzavirág. *Centaurea Scabiosa* L. — 2. Fekete buzavirág. *Centaurea nigra* L. — 3. Kék buzavirág. *Centaurea Cyanus* L. — 4. Subás farkasfog. *Bidens tripartita* L. — 5. Kerti körömvirág. *Calendula officinalis* L.

1. Köz. farkas-alma. *Aristolochia Clematitis* L. — 2. Kis-sár fütej. *Euphorbia Esula* L. — 3. Farkas fütej. *Euphorbia Cyparissias* L. — 4. Foltos kontyvirág. *Arum maculatum* L. — 5. Széleslevelű gyékény. *Typha latifolia* L. — 6. Ágas béka-buzogány. *Sparganium erectum* L.

1. Piros földi-tők. *Bryonia dioica* L. — 2. Vetett kender. *Cannabis sativa* L. — 3. Felfutó komló. *Humulus lupulus* L. — 4. Egynyári szélfű. *Mercurialis annua* L.

1. Mezei surló. *Equisetum arvense* L. — 2. Felemás-levelű király-harasztt. *Osmunda regalis* L. — 3. Kapsos korpaffű. *Lycopodium clavatum* L. — 4. Édesgyökerű páfrány. *Polypodium vulgare* L. — 5. Erdei pajzsika. *Aspidium Filix mas* (L.) Sw. — 6. Törékeny hólyagharszt. *Cystopteris fragilis* (L.) Bernh.

1. Legyező bajnócza. *Filipendula Ulmaria* (L.) Maxim. — 2. Málna szeder. *Rubus Idaeus* L. — 3. Köz. gyömbérgyökér. *Geum urbanum* L. — 4. Tavaszi pimpó. *Potentilla viridis* (Neilr.) Fritsch.